

ΙΣΤΟΡΙΑΙ
ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΣΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΝ

Χ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ — Α. ΛΑΖΑΡΟΥ

Τάξις δ.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ

ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΣΙΔΕΡΗΣ
52 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 52

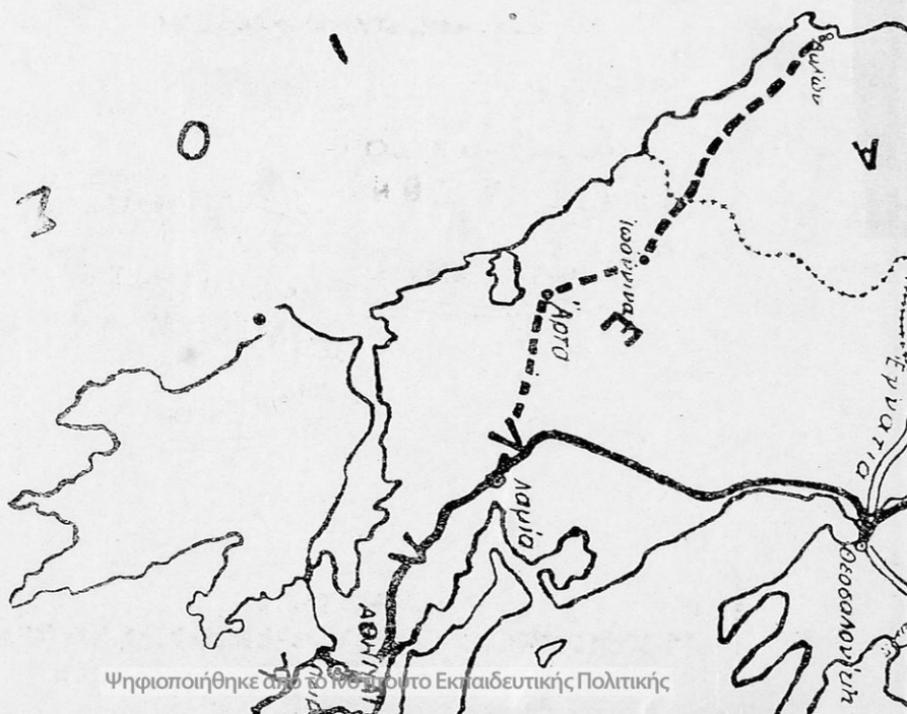
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ

Πατερις Σιδηρόδρομοι

Στένοι »

Σιδηρόδρομοι που πρέπει

Χ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

Α. ΛΑΖΑΡΟΥ
Καθηγητοῦ τῆς Βαρβακείου
Προτύπου Σχολῆς

Αρ. Εισ. 17708

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Διὰ τὴν Δ' τάξιν τῶν Γυμνασίων καὶ τὰς ἀντιστοίχους
τῶν λοιπῶν Σχολείων τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως.

ΜΕ ΠΟΛΛΑΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΚΑΙ ΧΑΡΤΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΔΕΡΗ

52 ΟΔΟΣ ΣΤΑΙΟΥ 52
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1938

Τὰ αντίτυπα ἔχουν τὴν ὑπογραφήν τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν
συγγραφέων καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ ἐκδότου.

Ματαίους

ΤΥΠΟΙΣ ΓΕΡ. Σ. ΧΡΙΣΤΟΥ, ΓΛΑΦΣΤΩΝΟΣ 12

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

(867—1057)

ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Ἡ κατάστασις, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Δυτικῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν τῆς διαμόρφωσιν κατὰ τὸν 9ον μ. Χ. αἰῶνα.

Ἀπὸ τὴν διάλυσιν αὐτὴν προῆλθον, καθὼς γνωρίζομεν, τρεῖς κύκλοι πολιτισμοῦ, ὁ Βυζαντινὸς, ὁ Ἰσλαμικὸς καὶ ὁ Εὐρωπαϊκός, οἱ ὅποιοι παρὰ τὴν ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν, ἔζησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν χωριστά. Μὲ τὸν καιρὸν ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ἔγινε βαθύτερος καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ κύκλοι ἐξειλίχθησαν εἰς τρεῖς ἰδιαιτέρους κόσμους, οἱ ὅποιοι ὅμως ἔχουν κοινὰ γνωρίσματα, χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς.

Ὁ μεσαιωνικὸς κόσμος ἀφοῦ ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν του διαμόρφωσιν, ἔζησε κατὰ τὸν 10ον, 11ον, 12ον καὶ 13ον αἰῶνα καὶ ἀνέπτυξεν ἰδιαιτέρον βίον καὶ πολιτισμὸν. Τοὺς αἰῶνας αὐτοὺς ἐννοοῦμεν κυρίως, ὅταν ὀμιλοῦμεν περὶ μεσαίωνος.

Τὸν μεσαιωνικὸν βίον κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν αὐτὴν ἐποχὴν θὰ ἐξετάσωμεν εἰς τὰς κυριωτέρας του ἐκδηλώσεις ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τοὺς τρεῖς κόσμους, τὸν Ἑλληνικόν, τὸν Ἰσλαμικόν καὶ τὸν Εὐρωπαϊκόν.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΟΝ 9ον ΑΙΩΝΑ

Τὸν 9ον μ. Χ. αἰῶνα ἡ Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία παρουσιάζεται ὡς αὐστηρῶς συγκεντρωμένη μοναρχία καὶ εἶναι τὸ ἰσχυρότερον κράτος τῶν χρόνων αὐτῶν. Διὰ τὴν φθᾶσιν ὅμως εἰς τὴν ἀκμὴν αὐτὴν, διῆλθε μακρὰν περίοδον κρίσεως ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ λάβῃ τὴν τύχην τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους.

Εὐθὺς μετὰ τὸν χωρισμὸν ἀπὸ τὸ Δυτικὸν Ρωμαϊκὸν κράτος ἐκινδύνευε νὰ ἐξαφανισθῆ εἰς τὴν δίνην τῶν μεταναστεύσεων, ἐνῶ συγχρόνως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αἱ θρησκευτικαὶ ἔριδες ἠπειλοῦν νὰ τὸ διασπάσουν καὶ νὰ τὸ διαμελίσουν. Ἡ αὐτοκρατορία ἐσώθη ἀπὸ τὸν διπλοῦν αὐτὸν κίνδυνον. Ἄλλ' οἱ αὐτοκράτορες ἐγκατέλειψαν ὀριστικῶς τὴν ιδέαν νὰ ἀνακτῆσιν τὰς χώρας τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἀφ' ἐτέρου κατέστειλαν τὰς ἐσωτερικὰς θρησκευτικὰς ἀνωμαλίας καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ κράτος ἐσωτερικὴν ἐνότητα καὶ συνοχὴν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἀποτελεσθεῖσα ἀπὸ χώρας τῆς ἀνατολῆς, εἰς τὰς ὁποίας ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, παρουσιάσθη μὲ τὸν καιρὸν ὡς Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία.

Ἀργότερα τὴν αὐτοκρατορίαν ἠπειλήσαν νέοι κίνδυνοι ἐξωτερικοί. Οἱ Ἀραβες ὀργανωθέντες εἰς κράτος μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μωάμεθ ἀφοῦ διέλυσαν τὸ Περσικὸν κράτος, ἐστράφησαν καὶ κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας (7ος αἰὼν). Σχεδὸν συγχρόνως ἡ ἕρις διὰ τὰς εἰκόνας συνετάραξεν αὐτὴν καὶ ἐξήντησε τὰς δυνάμεις τῆς. Ἡ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων κατῴρθωσε νὰ ἀποκρούσῃ τὸν ἀραβικὸν κίνδυνον καὶ ἔθεσεν εἰς ἐφαρμογὴν μεταρρυθμίσεις, αἱ ὁποῖσι ἐνίσχυσαν τὰ οἰκονομικά, τὴν διοίκησιν καὶ προπάντων προετοίμασαν ἰσχυρὸν στρατὸν καὶ στόλον.

Τοιοῦτοτρόπως οἱ Ἰσαυροὶ ἔθεσαν τὰς βάσεις τῆς ἰσχύος τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ 867—1057 φθάνει εἰς τὴν μεγαλυτέραν τῆς ἀκμὴν. Ἡ περίοδος τῶν 200 αὐτῶν ἐτῶν εἶναι ἡ σημαντικωτέρα εἰς τὴν ζωὴν τῆς αὐτοκρατορίας. Σειρὰ ἀπὸ ἀξιολόγους βασιλεῖς ἐκτείνει τὰ ὅρια τοῦ κράτους καὶ τὸ κάμνει σεβαστὸν εἰς τὸν μεσαιωνικὸν κόσμον, ἐνῶ ἐσωτερικῶς τὸ κράτος προκόπτει εἰς πλοῦτον καὶ εἰς πνευματικὴν ἀνάπτυξιν. Ἡ Κωνσταντινούπολις κατὰ τὸν 10ον καὶ 11ον μ. Χ. αἰῶνα γίνεται τὸ φωτεινότερον κέντρον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἔνδοξοι χρόνοι τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας.

ΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

Ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ θρόνου 194 ἔτη. Κατὰ τὸ διάστημα τὸ ἐπὶ βασιλεὺς ἑνὰ ἑξήκοντα ἑπτὰ βασιλεῖς. Δὲν ἦσαν

ὁμως ὅλοι ἀπ' εὐθείας γόννοι τοῦ οἴκου, ἀλλ' εἰσῆλθον εἰς αὐτὸν εἴτε ὡς ἐπίτροποι τῶν ἀνηλίκων ἡγεμόνων εἴτε υἰοθετηθέντες. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοῦς τοὺς ἐπεισάκτους ἀνεδείχθησαν ἔξοχοι ἡγεμόνες. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἦσαν ἄνδρες ἀξίας καὶ συνεκέντρωνον προτερήματα σπάνια καὶ ποικίλα. Ἦσαν ἐξαιρετοὶ στρατηγοὶ καὶ ἡγάπων τὸν βίον τοῦ στρατοπέδου καὶ τοὺς στρατιώτας. Διὰ τοῦτο ἀπέκτησαν τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν στρατιωτῶν. Μὲ τὴν στρατιωτικὴν ἱκανότητα συνεδύαζον διπλωματικὴν εὐστροφίαν καὶ διοικητικὰς ἀρετάς. Ἡρέσκοντο εἰς τὰς μεγάλας τελετὰς καὶ εἰς τὰς πομπὰς τῶν παρατάξεων, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον συνετέλουν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ συμφέροντος τοῦ κράτους. Ἄλλως ἦσαν καλοὶ οἰκονομολόγοι, ἀπέφευγον τὰς περιττὰς δαπάνας καὶ ἐφρόντιζον μὲ πάντα τρόπον ν' αὐξήσουν τὸν δημόσιον πλοῦτον. Ὅλοι σχεδὸν ἦσαν φιλόδοξοι καὶ ἰδανικόν των εἶχον νὰ καταστήσουν τὴν αὐτοκρατορίαν τὸ μεγαλύτερον καὶ ἰσχυρότερον κράτος τοῦ κόσμου. Ἄλλ' οἱ βασιλεῖς οὗτοι εἶχον διατηρήσει καὶ τραχύτητά τινα τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἦσαν αὐταρχικοὶ καὶ αὐθαίρετοι.

Η ΣΕΙΡΑ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

Ἰδρυτὴς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας εἶναι ὁ **Βασίλειος Α'** (867—886) ὁ ἐπικαλούμενος Μακεδονικός. Διετέλεσεν ἵπποκόμος τοῦ Μιχαὴλ Γ' καὶ διὰ τῆς ἱκανότητός του

Νόμισμα Βασιλείου Α'

Ἀριστερά: Βασίλειος βασιλεὺς. Δεξιά:
Βασίλειος ἐλέφ Θεοῦ βασιλεὺς Ρωμαίων

προήχθη μέχρι τοῦ ἀξιώματος τοῦ Καίσαρος. Ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀρχὴν διὰ τῆς μεγάλης ἐπιτηδειότητος καὶ σωματικῆς του ρώμης ἣ ὅποια τὸν ἐβοήθησεν εἰς πολλὰς περιπε-

τείας τοῦ βίου. Ὄταν κατέλαβε τὴν ἀρχὴν, ἀνέπτυξε προτερήματα βασιλικά, μολονότι ἦτο ἀμόρφωτος.

Ὁ υἱὸς του καὶ διάδοχος **Λέων ΣΤ'** (886—912) ἐπωνομάζετο **Σοφός**. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πατέρα του εἶχε λάβει ἐπιμελῆ μόρφωσιν καὶ κατεγίνετο εἰς τὰ γράμματα. Ὁ Λέων παρημέλησε τὰ στρατιωτικὰ καὶ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις ἐπολιτεύθη κακῶς. Ἐξωτερικῶς τὰ πράγματα περιῆλθον εἰς κρίσιμον θέσιν ἕνεκα τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ βουλγαρικοῦ πολέμου καὶ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν.

Τὸν Λέοντα ΣΤ' διεδέχθη ὁ υἱὸς του **Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος** (912—959), ἐπταετῆς τὴν ἡλικίαν. Διὰ τοῦτο ἐπετροπεύετο κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ θείου του Ἀλεξάνδρου (912—913) καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς μητρὸς του Ζωῆς. Ἄλλ' ὁ ναύαρχος **Ρωμανὸς ὁ Λεκαπνὸς** ἐξέβαλε τὴν Ζωὴν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν, ἀνέλαβε τὴν κηδεμονίαν τοῦ βασιλέως καὶ συνεβασίλευσε μετ' αὐτοῦ (919—944). Ὁ Ρωμανὸς κατέστησε συμβασιλεῖς καὶ τοὺς τρεῖς υἱοὺς του καὶ τοιουτοτρόπως ἓνα διάστημα ὑπῆρχον πέντε βασιλεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων ἔσχατος ἦτο ὁ νόμιμος διάδοχος. Τὸ 945 ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος ἐνηλικιωθεὶς κατώρθωσε νὰ ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοὺς σφετεριστὰς καὶ ἐβασίλευσε μόνος. Ἡ τελευταία αὐτῆ περιόδος τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ὑπῆρξεν ἰσχυρὰ καὶ ἐνδοξος. Τὸ γόητρον τῆς αὐτοκρατορίας τόσον εἶχεν ὑψωθῆ ἐπὶ τῆς βασιλείας του, ὥστε τὰ μεγαλύτερα ἀπὸ τὰ κράτη τῆς ἐποχῆς ἐπεζήτησαν νὰ συνάψουν σχέσεις πρὸς αὐτήν.

Τὸν Κωνσταντῖνον Ζ' διεδέχθη ὁ υἱὸς του **Ρωμανὸς Β'** (959—963). Ἡ σύντομος βασιλεία του ὑπῆρξεν ἐνδοξοτάτη ἕνεκα τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιτυχιῶν, τῶν ὁποίων συντελεσταὶ ἦσαν ἕξοχοι στρατηγοί. Ἀποθνήσκων ἀφῆκε δύο ἀνηλίκους

Νόμισμα Νικηφόρου Φωκά

υἱοὺς, τὸν Βασίλειον καὶ Κωνσταντῖνον, δύο θυγατέρας, τὴν Θεοφανῶ καὶ τὴν Ἄνναν, καὶ τὴν σύζυγόν του Θεοφανῶ εἰς νεαρὰν ἡλικίαν. Ἄλλ' ἀντὶ τῶν ἀνηλίκων υἱῶν τοῦ Ῥωμανοῦ, μετὴν συγκατάθεσιν τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Πατριάρχου, ἀνεκηρύχθη

βασιλεύς ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος ὁ Φωκάς, ὡς **Νικηφόρος Β'** (963—969). Ἐνυμφεύθη τὴν χήραν τοῦ Ρωμανοῦ Θεοφανῶ καὶ ὑπεσχέθη ὅτι θὰ σεβασθῇ τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα τῶν δύο ἀνηλίκων βασιλοπαίδων. Τοιοῦτοτρόπως εἰσάγεται νέα ἀντίληψις εἰς τὴν διαδοχὴν τοῦ θρόνου. Ἐνῶ ἕως

Νικηφόρος Φωκάς

Ἐκ χειρογράφου τῆς Μαρκανθῆς Βιβλιοθήκης
τότε ἐξηκολούθει ἡ ρωμαϊκὴ ἀντίληψις τῆς αἰρετῆς βασιλεί-
ας, ἐπικρατεῖ τώρα ἡ διαδοχὴ. Τὰ περισσότερα ἔτη τῆς

Νόμισμα Ρωμανοῦ Β'

ἀρχῆς τοῦ Νικηφόρου ἐπὶ ἦλθον εἰς ἐκτοραπείας κατὰ τὸ πλεί-
στον ἡνδύσαν. Ὁ Νικηφόρος ἔπεσε θύμῃ στυγεροῦς δολοφο-

νίας. Ὁ ἀνεψιός του Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς συνεννοηθεὶς μετὰ τῆς συζύγου Θεοφανοῦς εἰσηλθε τὴν νύκτα εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἐδολοφόνησε τὸν αὐτοκράτορα.

Ὁ **Τσιμισκῆς** (969—976) ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν Θεοφανῶ. Ἄλλ' ὁ πατριάρχης Πολύευκτος ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ διώξη τὴν δολοφόνον τοῦ Νικηφόρου ραδιοὔργον Θεοφανῶ καὶ νὰ σεβασθῆ τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα τῶν μικρῶν βασιλοπαίδων. Ἡ βασιλεία ὅμως τοῦ Τσιμισκῆ παρὰ τὴν παράνομον ἀρχὴν ὑπῆρξεν ἔνδοξος. Ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Τσιμισκῆς ἦσαν ἀρμενικῆς καταγωγῆς. Ὁ Τσιμισκῆς ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιθαλαμηπόλου (παρακοιμωμένου) Βασιλείου, τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνακαλύψει τὰς οἰκονομικὰς καταχρήσεις εἰς βᾶρος τοῦ κράτους.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσιμισκῆ ἐβασίλευσαν οἱ δύο ἀδελφοί, οἱ νόμιμοι διάδοχοι τοῦ θρόνου, **Βασίλειος Β'** (976—1025) ὁ ἐπικληθεὶς **Βουλγαροκτόνος** καὶ **Κωνσταντῖνος Η'** (1025—1028). Ἄλλὰ κατ' οὐσίαν τὴν ἀρχὴν εἶχεν ὁ Βασίλειος, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος τιμητικῶς μόνον καὶ κατ' ὄνομα συνεβασίλευεν. Ἡ βασιλεία τοῦ Βουλγαροκτόνου ἔγινε περιβόητος διὰ τοὺς ἐξοντωτικούς κατὰ τῶν Βουλγάρων πολέμους. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἐβασίλευσε γέρον ἤδη ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος ἐπὶ 3 ἔτη.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου ἐβασίλευσεν ἡ θυγάτηρ του **Ζωῆ** (1028—1050) καὶ μετ' αὐτῆς ἐκυβέρνησαν ὡς συμβασιλεῖς ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον οἱ δύο σύζυγοί της **Ρωμανὸς Γ'** **Ἀργυρὸς** (1028—1034) καὶ **Μιχαὴλ Δ'** ὁ **Παφλαγῶν** (1034—1041), τραπεζίτης τῆς αὐλῆς. Μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἡ Ζωῆ ἔλαβεν ὡς συμβασιλέα τὸν **Μιχαὴλ Ε'** τὸν **Καλαφάτην** (1041—1042), ἀνεψιὸν τοῦ Μιχαὴλ Δ', τὸν ὁποῖον εἶχεν υἰοθετήσῃ. Μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἡ Ζωῆ εἰς προχωρημένην ἡλικίαν ἔλαβε καὶ τρίτον σύζυγον τὸν **Κωνσταντῖνον Θ'** τὸν **Μονομάχον** (1042—1054), ὁ ὁποῖος ἔγινε νόμιμος κληρονόμος τοῦ θρόνου μετὰ τὸν θάνατόν της. Ἐπὶ τούτου τὰ πράγματα τοῦ κράτους περιῆλθον εἰς κακὴν κατάστασιν καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς.

Ἐπειδὴ ὁ Κωνσταντῖνος Θ' ἀπέθανεν ἀτάκτως τὴν ἀρχὴν κατέλαβεν ἡ **Θεοδώρα** (1054—1056), νεώτερος ἀδελφὴ τῆς

Ζωῆς. Αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία βασίλισσα τοῦ μακεδονικοῦ οἴκου. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς ἡ πολιτικὴ μερὶς, ἡ ὁποία ἐπεκράτει εἰς τὴν αὐλήν, ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν **Μιχαὴλ ΣΤ' τὸν Στρατιωτικὸν** (1056—1057), ὁ ὁποῖος μῆνας μόνον ἐβασίλευσε καὶ καταριθμεῖται εἰς τὴν δυναστείαν τῶν Κομνηνῶν.

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορας τῆς μακεδονικῆς δυναστείας περιεπλάκησαν εἰς μακροὺς καὶ ἐξαντλητικοὺς πολέμους πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθροὺς τῆς αὐτοκρατορίας, Βουλγάρους, Ἀραβας, Σαρακηνοὺς, Ρώσσοις. Εἰς ὅλους τοὺς πολέμους αὐτοὺς ἐπεκράτησαν καὶ ἐξύψωσαν τὸ γόητρον τῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Νόμισμα Μιχαὴλ ΣΤ' τοῦ Στρατιωτικοῦ.

ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Οἱ Βούλγαροι ἔπαθον καταστροφήν, καθὼς γνωρίζομεν, εἰς τὴν μάχην τῆς Μεσημβρίας (817), ὅπου ἐφονεύθη καὶ ὁ ἀρχηγὸς των Κροῦμοις. Τόσον μεγάλη ἦτο ἡ καταστροφή, ὥστε ἐπὶ πολλὰ ἔτη δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐπιχειρήσουν ἐπιδρομὰς κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος 889 οἱ πόλεμοι μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν ἐπανήρχισαν λυσσωδέστεροι καὶ ἔλαβον χαρακτῆρα ἐξοντωτικόν.

Κατὰ τὰ ἔτη τῆς εἰρήνης τὸ βουλγαρικόν κράτος εἶχεν ἀναπτύχσῃ σημαντικῶς. Τὸ ἔδαφος αὐτοῦ ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τοῦ Αἴμου καὶ δυτικῶς μέχρι τῆς ὄροσειρᾶς τῆς Πίνδου. Σλαῦοι καὶ Βούλγαροι ἀνεμείχθησαν καὶ ἀπετέλεσαν ἕνος ὁμοιογενές, τὸ ὁποῖον συνέδεεν ἤδη ὁ χριστιανισμός. Συγχρόνως παρέλαβεν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον πολλὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι οἱ Βούλγαροι κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτὸν ἀνέπτυξαν ἀξιολογώτατον ἐμπόριον εἰς τὴν ξηρὰν ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ Αἴμου μέχρι τῆς Γερμανίας, ἡ χώρα ἐπλάτυνε καὶ οἱ Βούλγαροι βασιλεῖς διημφισβήτησαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας αὐτοκράτορας τὴν κυριαρχίαν τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἐγέννησαν τὸ φυλετικὸν μῖσος μεταξὺ τῶν δύο λαῶν, τὸ ὁποῖον ἐκληροδοτήθη καὶ εἰς τὰς παρούσας γε-

νεάς. Οί πόλεμοι μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων διήρκεσαν ἕνα περίπου αἰῶνα καὶ οἱ δύο λαοὶ ἐπάλαισαν κυριολεκτικῶς μεταξύ των περὶ ἐπικρατήσεως.

Ἐφορμὴ τοῦ νέου πολέμου ἦσαν ἐμπορικὰ συμφέροντα. Οἱ Βούλγαροι ἔνεκα τῶν διαφόρων ἐμποδίων, τὰ ὅποια εὐρισκον εἰς τὸν κύριον ἐμπορικὸν λιμένα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐμπορεύοντο, τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἤρχοντο εἰς διαρκεῖς προστριβὰς πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος. Τὰ πράγματα παρωξύνθησαν, ὅταν ὁ Λέων ὁ ΣΤ΄ διέταξε τὴν μεταφορὰν τῶν ἀπο-

889 θηκευμένων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμπορευμάτων εἰς Θεσσαλονίκην. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων **Συμεών**, ὁ ὁποῖος ἦτο ἤδη κύριος καὶ τῶν πέραν τοῦ Δουνάβεως χωρῶν, Βλαχίας, Μολδαβίας, Τρανσυλβανίας καὶ μέρους τῆς Οὐγγαρίας, ἤρχισε τότε φοβερὸν πόλεμον. Ὁ Συμεών, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἀλάριχος, εἶχεν ἀνατραφῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐκρατεῖτο ὡς ὄμηρος. Ζήσας ἐν μέσῳ τῆς λαμπρότητος τοῦ Βυζαντίου εἶχεν ὀνειρευθῆ νὰ θῆσῃ εἰς τὴν κεφαλὴν του τὸ στέμμα τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Οἱ Βούλγαροι ἀπέβησαν τότε πραγματικὸς κίνδυνος διὰ τὸ Βυζάντιον, ἀλλ' ὁ Συμεών ἠναγκάσθη ν' ἀναστείλῃ τὴν πρώτην του ἐπίθεσιν τοῦ 893, διότι οἱ Οὐγγροι ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας εἰσέβαλον εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

Ὁ πόλεμος ἐπανεληφθῆ τὸ 913, ὅτε ἔγιναν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ταραχαὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος ΣΤ΄ κατὰ τὴν ἀνηλικιότητα τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄. Τὸ 914 ἐκυρίευσεν ὁ Συμεών τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ τὸ 917 ἐνίκησε παρὰ τὴν Ἀγχίαλον τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα. Μετὰ τὴν νίκην ταύτην ὁ Βούλγαρος βασιλεὺς προσέλαβε τὴν προσωνομίαν Τσάρου τῶν Βουλγάρων καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων καὶ εἰς τὴν πρωτεύουσάν του Πρεσλάυαν, παρὰ τὸ σημερινὸν Τύρνοβον τῆς Βουλγαρίας, ἐγκατέστησεν ἀνεξάρτητον βουλγαρικὸν πατριαρχεῖον. Τὸ 924 προήλασε μέχρι Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' ἢ ἐπιχειρήσις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχη, διότι οἱ Βούλγαροι ἐσπεροῦντο στόλου διὰ ν' ἀποκλείσουν τὴν πρωτεύουσάν καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Ὁ Συμεών συνητηθῆ τότε μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ, ὁ ὁποῖος ἔπεισεν αὐτὸν ν' ἀποχωρήσῃ.

Οἱ Βούλγαροι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συμεών (927) ἤρ-
κοῦντο εἰς χρηματικὰς δωρεὰς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ δὲν ἤρ-
γησαν νὰ ἐξασθενήσουν ἀπὸ ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας, ὥστε
οἱ αὐτοκράτορες μετὰ τινὰς δεκαετίας ἀνέλαβον ἐπίθεσιν κα-
τὰ τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους. Τὸ 967 ὁ Νικηφόρος Φωκῆς
ἐπανελθὼν νικητὴς ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Σαρακη-
νῶν ἠρνήθη εἰς τοὺς Βουλγάρους πρέσβεις νὰ πληρώσῃ τὸν
φόρον καὶ ἀπεκάλεσε τὸν ἡγεμόνα τῶν σκυτοτρο-
κτῆν καὶ διφθερίαν καὶ τρίδουλον ἐκ προ-
γόνων. Ὁ Νικηφόρος ἀφοῦ ἐξησφάλισε τὴν συμμαχίαν
τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ρώσσων Σβιατοσλαύου, ἤρχισε τὸν πό-
λεμον κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Σβιατοσλαῦος εἰσέβαλεν
εἰς τὴν Βουλγαρίαν καί, ἀφοῦ κατέλαβεν αὐτήν, ἤθελε νὰ
τὴν προσαρτήσῃ εἰς τὸ κράτος του. Ἡ κατάστασις ἐχει-
ροτέρευσε, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐδολοφονήθη ὁ Νικηφόρος
(969) καὶ οἱ Ρῶσσοι τοῦ Σβιατοσλαύου διῆλθον τὸν Αἶμον,
ἐλεηλάτησαν τὴν Φιλιππούπολιν καὶ ἐπροχώρησαν μέχρι τῆς
Θράκης. Ἄλλ' ὁ διάδοχος τοῦ Νικηφόρου Τσιμισκῆς ἀπέκρου-
σε τοὺς Ρώσσους καὶ διωργάνωσε μεγάλην ἐκστρατείαν κατὰ
τῆς Βουλγαρίας. Ὁ στρατός του διέβη τὸν Αἶμον, ἐνῶ ὁ
στόλος ἀνέπλεε τὸν Δούναβιν. Ὁ Τσιμισκῆς κατέλαβε τὴν
Πρεσλάυαν καὶ ἐπολιόρκησεν εἰς τὸ Δορύστολον (Σιλιστρίαν)
τὸν Σβιατοσλαῦον καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐκκενώσῃ τὴν
χώραν. Ὁ Ρῶσσος βασιλεὺς ἐπιστρέφων εἰς τὴν Ρωσσίαν
μετὰ τῶν λαφύρων του προσεβλήθη καθ' ὁδὸν ὑπὸ βαρ- **971**
βάρων λαῶν καὶ ἐφονεύθη. Ὁ Τσιμισκῆς διῆρεσε τὴν Βουλ-
γαρίαν εἰς ἑπτὰ ἐπαρχίας, εἰς τὰς ὁποίας διώρισεν ἰδίους διοι-
κητὰς ὀνομασθέντας βουλγαριστὶ Β ο ε β ὀ δ α ς.

Ἄλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ ἐπιβληθὲν εἰς τὴν Βουλγα-
ρίαν καθεστὼς διετηρήθη μόνον μέχρι τοῦ θανάτου του. Εὐ-
θὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος οἱ Βούλγαροι **979**
ἀνεκήρυξαν σάρον τὸν **Σαμουήλ** (979—1014), υἱὸν τοῦ
Σισμάν, ἐνὸς ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῶν ἑπτὰ βουλγαρικῶν ἐπαρ-
χιῶν, καὶ ἤρχισαν φοβερὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα ἔχον-
τες ὡς καταφύγια τὴν Πίνδον, τὴν Πρέσπαν καὶ τὴν Ἀχρίδα.
Ὁ Σαμουήλ ἐπωφελούμενος ἀπὸ τὴν ἀναρχίαν, ἣ ὁποία ἐπε-
κράτησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς

βασιλείας τοῦ Βασιλείου Β', κατώρθωσε ν' ἀπελευθερώσῃ καὶ νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὴν παλαιὰν Βουλγαρίαν. Ἐξέτεινε τὸ κράτος του εἰς τὴν Μακεδονίαν, Ἡπειρον, Ἀλβανίαν καὶ Θεσσαλίαν καὶ ἐπεχειρεῖ ἐπιδρομὰς μέχρι τῆς Πελοποννήσου. Διὰ τρυφτο ἐχρειάσθη ὁ Βασίλειος εὐθύς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς βασιλείας του νὰ διεξαγάγῃ τραχὺν κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος διήρκεσε μετὰ μικρῶν διαλειμμάτων 42 ἔτη.

Μόλις ὁ Βασίλειος ἀπηλλάγη ἀπὸ μίαν σοβαρὰν στάσιν τοῦ στρατηγοῦ Σκληροῦ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἤρχισε τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ πόλεμος, ὁ ἑποῖος ἤρχισε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἔλαβεν ἄγριον χαρακτῆρα ἕνεκα τοῦ μίσους τῶν δύο ἀντιπάλων ἡγεμόνων καὶ τῶν δύο λαῶν. Εἶχε θέατρον ὅλας τὰς χώρας τὰς μεταξὺ τοῦ Δουνάβεως, Ἀδριατικῆς, Ἀμβρακικοῦ κόλπου καὶ τῶν Θερμοπυλῶν καὶ παρουσίασε διαφόρους φάσεις. Οἱ Βούλγαροι ἐφάνησαν κατ' ἀρχὰς ἀδάμαστοι. Ὁ Σαμουήλ ἐξέτεινε τὰς ἐπιχειρήσεις του πέραν τῆς Θεσσαλίας καὶ εἶχε φθάσει εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἄλλ' ὁ στρατὸς τῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ τὸν στρατηγὸν **Νικηφόρον Οὐρανὸν** ἐπροχώρησε ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην διὰ νὰ ἀποκόψῃ τὸν δρόμον, προσέβαλεν αἰφνιδιαστικῶς παρὰ τὸν Σπερχεῖον ποταμὸν τοὺς ἐπιστρέφοντας Βουλγάρους καὶ τοὺς διεσκόρπισε. Σημαντικὸν μέρος τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐσφάγη κατὰ τὴν συμπλοκὴν, οἱ ἄλλοι ἔφυγαν ἀφίνοντες στρατόπεδον καὶ λάφυρα εἰς τὸν ἐχθρὸν καὶ ὁ Σαμουήλ ὁ ἴδιος ἐπληγώθη καὶ μόλις κατώρθωσε νὰ διασωθῇ διὰ τῶν διαβάσεων τῆς Πίνδου εἰς τὴν Βουλγαρίαν (996).

Ἀπὸ τότε ὁ πόλεμος περιωρίσθη εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἡ πληρωτοβουλία ἐπέρασεν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Βασίλειος ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα μὲ δραστηριότητα θέλων νὰ φθάσῃ εἰς τελειωτικὴν ἐκκαθάρισιν. Σχεδὸν κατ' ἔτος ἐξεστράτεψε κατὰ τῶν Βουλγάρων ὀρμώμενος ἄλλοτε ἀπὸ τὴν Κων)πολιν καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἀπὸ θέσεως εἰς θέσιν ἀπωθῶν τὸν Σαμουήλ τὸν ἠνάγκασε νὰ δώσῃ τελειωτικὴν μάχην τὸ 1014 εἰς τὸ Κλειδίον κείμενον ἐπὶ τῆς ἀπὸ Σερρῶν εἰς Μελένοικον ὁδοῦ.

Ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς διὰ κυκλωτικῆς κινήσεως ἀπέ-

κλεισε τούς Βουλγάρους, οί όποίοι εΐχον όχυρώσει τήν Θέσιν. Ἡ ἔκβασις ἦτο ὅπως συνήθως εἰς τοιαύτας περιστάσεις. Ἐπεκράτησεν ἡ ἄνωτέρα πολεμική τέχνη τῶν Ἑλλήνων. Σχεδόν ὀλόκληρος ὁ βουλγαρικός στρατός παρεδόθη, ὁ Σαμουήλ μόλις διεσώθη ἔφιππος καί ἀπέθανεν ἀπό τήν λύπην του.

Ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἄλλα τέσσαρα ἔτη καί ἔληξε μέ τήν τελειωτικήν νίκην τοῦ αὐτοκράτορος. Τά φρούρια, τὰ όποία οί Βούλγαροι κατεΐχον εἰς τήν Μακεδονίαν καί τήν Ἀλβανίαν, παρεδόθησαν τῷ ἔν κατόπιν τοῦ ἄλλου.

Ἡ Βουλγαρία ὑπετάχθη τῷ 1018, ἔγινε βυζαντινὴ ἐπαρχία, ὅπως ἄλλοτε, διοικουμένη ἀπό ἀπεσταλμένον τοῦ Βασιλέως καί ἡ αὐτοκρατορία ἐξέτεινε τὰ πρὸς βορρᾶν σύνορά της εἰς τὸν Δούναβιν καί τήν Οὐγγαρίαν. 1018

Μετὰ τούς Θριάμβους αὐτοῦς ὁ Βασίλειος περιώδευσε τὰς κατακτηθείσας χώρας ἐπευφημούμενος πανταχοῦ καί κατῆλθε μέχρις Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ ἀπηύθυνε δέησιν εἰς τήν Θεοτόκον ἐν τῷ Παρθενῶνι, ὁ όποῖος τότε εἶχε μεταβληθῆ εἰς ναὸν τῆς Παναγίας. Ἐκεῖθεν διὰ τοῦ στόλου ἐπανῆλθεν εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν καί ἐτέλεσε μεγαλοπρεπεῖν Θριάμβον καί τελετάς, τότε δὲ ἀνευφημήθη **Βουλγαροκτόνος**.

ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ

Ἐκ τῶν τριῶν κρατῶν, εἰς τὰ όποία, καθὼς γνωρίζομεν, εἶχε διαιρεθῆ τὸ μέγα ἄραβικὸν κράτος, τὸ κράτος τῆς Ἀσίας εἶχεν ἀρχίσει νὰ παρακμάζῃ καί δὲν ἀπετέλει σοβαρὸν κίνδυνον διὰ τήν αὐτοκρατορίαν. Κατὰ τήν περίοδον αὐτὴν ἐσωτερικὴ ἀναρχία ἐπεκράτει εἰς αὐτό, ὁ χαλίφης δὲν εἶχε συγκεντρωμένην ὅπως ἄλλοτε τήν ἀρχὴν καί οἱ κατὰ τόπους διοικηταί εἶχον λάβει τόσῃν ἀνεξαρτησίαν, ὥστε ἀπέβησαν κύριοι τῶν χωρῶν, τὰς όποίας ἐκυβέρνων. Διὰ τοῦτο καί οἱ πόλεμοι τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἀράβων διεξήγοντο ὄχι κυρίως ἐναντίον ὅλου τοῦ ἄραβικοῦ κράτους, ἀλλ' ἐναντίον τῶν κατὰ τόπους ἀρχηγῶν, αἱ δὲ ἐπιτυχίαι ἦσαν εὐκολώτεραι καί περισσότεραι. Τοιοῦτοτρόπως διὰ τῶν ἐνδόξων στρατηγῶν, τοῦ Ἰ. Κουρκοῦα, ὁ όποῖος ἐπωνομάσθη Τραϊσανός καί Βελισσάριος, τοῦ Βάρδα Φωκά καί τῶν υἱῶν τοῦ Νικηφόρου, Λέοντος καί Κων-

σταντίνου, άνεκτήθη μέγα μέρος τῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖαι πρὸ πολλοῦ εἶχον περιέλθει εἰς τοὺς Ἄραβας. Τὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας μετετέθησαν εἰς τὸν Εὐφράτην καὶ Τίγριν καὶ τέσσαρα νέα θέματα ἐδημιουργήθησαν ἀπὸ τὰς ἀνακτηθείσας χώρας, Σεβαστείας, Μεσοποταμίας, Σελευκείας καὶ Λυκανδοῦ. Βραδύτερον ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ Ἰ. Τσιμισκῆ άνεκτήθη ἡ Κιλικία μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ φρουρίου Ταρσοῦ (965), ἡ βόρειος Συρία μετὰ τῆς Ἀντιοχείας (968) καὶ ἡ νότιος Συρία μετὰ τῆς Δαμασκοῦ καὶ Βηρυτοῦ (976) μέχρι τῶν προθύρων τῆς Ἱερουσαλήμ. Χρονογράφος τις γράφει διὰ τὰς νίκας καὶ τὴν δόξαν τοῦ Τσιμισκῆ: Οἱ λαοὶ ἔτρεμον τὴν ὀργὴν τοῦ Τσιμισκῆ, τὸ δὲ ξίφος τῶν χριστιανῶν ἐθέριζεν ὡς δρέπανον τοὺς ἀπίστους. Ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἐξηκολούθησαν αἱ κατακτήσεις, αἱ δὲ ἀνακτώμεναι χῶραι ἐξησφαλίζοντο μὲ ἰσχυρὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα. Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς προσηρτήθησαν δύο μεγάλαι ἐπαρχίαι, ἡ Ἀρμενία καὶ ἡ Ἰβηρία εἰς τὸν Καύκασον, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀποτινάξει τὸν ἰσλαμισμόν καὶ ἐτέθησαν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἑλλήνων. Ἡ αὐτοκρατορία τότε ἔλαβε πρὸς ἀνατολὰς τὰ σύνορα, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

ΠΟΛΕΜΟΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΣΑΡΑΚΗΝΩΝ

Μωαμεθανοὶ πειραταί, τοὺς ὁποίους ὀνομάζουσι συνήθως Σαρακηνοὺς, ὀρμώμενοι ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν εἶχον καταλάβει, καθὼς γνωρίζομεν, τὴν μεγαλόνησον Κρήτην. Τὸ 826 ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Β' ἀπέβησαν ἡ μάστιξ τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν καὶ παραλίων. Τὸ 904 μάλιστα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀρνησιθρήσκου Λέοντος τοῦ Τριπολίτου προσέβαλον τὴν Θεσσαλονίκην, ἐληλάτησαν φρικωδῶς τὴν πόλιν καὶ ἀπήγαγον τοὺς θησαυροὺς τῆς καὶ πλῆθος αἰχμαλώτων. Ὅμοίως καὶ αἱ ἄλλαι παράλια ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ νῆσοι ἔτρεμον τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σαρακηνῶν. Οἱ αὐτοκράτορες πολλακίς ἐπεχείρησαν νὰ κυριεύσουν τὸ κρυσφύγετον αὐτῶν, τὴν Κρήτην, ἀλλὰ αἱ ἐκστρατεῖαι ἀπέτυχον.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Τέλος τὸ 960 ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Β' ὁ στρα-

τηγὸς Νικηφόρος Φωκᾶς ἐπεχείρησε μεγάλην ἐκστρατείαν καὶ κατέλαβε μετὰ ὀκτᾶμηνον πολιορκίαν τὴν πρωτεύουσαν Χάνδακα (Ἑράκλειον) καὶ κατοίτην ὅλην τὴν νῆσον. Ὁ 960 τελευταῖος ἄρχων τῶν Σαρακηνῶν συλληφθεὶς αἰχμάλωτος ἐκόσμησε τὸν θρίαμβον τοῦ στρατηγοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μὲ ἄπειρα λάφυρα, συσσωρευθέντα ἐκεῖ ὑπὸ τῶν πειρατῶν. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς τῆς νήσου εἶχον δεχθῆ τὸν ἰσλαμισμόν, ὁ ἱεραπόστολος Νίκων, ὁ ἐπικαλούμενος Μετανοεῖτε, διέδωκεν ἐκ νέου τὸν χριστιανισμόν εἰς τὴν νῆσον. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Κρήτη, ἀφοῦ ἐπὶ 140 περίπου ἔτη διετέλεσεν ὑπὸ τὸν πειρατικὸν ζυγόν, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος καὶ ἡ αὐτοκρατορία ἐκυριάρχησε πάλιν εἰς τὴν θάλασσαν.

ΟΙ ΡΩΣΣΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤ'ΑΥΤΩΝ ΠΟΛΕΜΟΙ

Οἱ Βυζαντινοὶ ὠνόμασαν Ρῶς εἴτε Ρώσσοις τοὺς ἐπιδρομεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐνεφανίσθησαν εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 9ου αἰῶνος καὶ ἐπὶ μικρῶν πλοιαρίων προσέβαλαν τὰς πέριξ χώρας προχωρήσαντες ἕως τὸν Βόσπορον. Οἱ Ρῶς ἦσαν ἡ πρωτοπορία τοῦ μεγάλου ρωστικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος καθυστερημένος ἀκόμη κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς ἔζη βίον ἀγροτικὸν εἰς τὰς ἐκτεταμένας πεδιάδας του. Μόλις τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα ἐσχηματίσθησαν αἱ πρῶται πόλεις εἰς τὴν χώραν, τὸ Κίεβον καὶ τὸ Νοβογόροδον. Αἱ πόλεις αὗται ἠϋξήθησαν καὶ ἐπλούτησαν διὰ τοῦ ἐμπορίου, ἀλλ' ἑταράσσοντο ἀπὸ ἐσωτερικὰς ἐριδας. Οἱ κάτοικοι τοῦ Νοβογορόδου πρὸς κατάπαιυσιν αὐτῶν ἐκάλεσαν τοὺς Νορμανδοὺς τοὺς ἐγκατεστημένους εἰς τὰ παράλια τῆς Βαλτικῆς, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα των Ρούρικ εἰσῆλθον διὰ τῶν ποταμῶν καὶ κατέλαβον τὸ Νοβογόροδον καὶ τὸ Κίεβον. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρούρικ τὰ δύο νορμανδικὰ κράτη τῆς Ρωσσίας ἠνώθησαν ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα Ὀλέγ καὶ τοιοῦτοτρόπως ἀποτελέσθη ἐνιαῖον ρωσικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ἐπεξετάθη μέχρι τοῦ Εὐξείνου. Τοιοῦτοτρόπως ξένοι, οἱ Νορμανδοί, ἴδρυσαν τὰ πρῶτα ρωσικὰ κράτη.

Οἱ Ρῶσσοι ἐνεφανίσθησαν τὸ πρῶτον τὸ 865 ἐπὶ Μιχαὴλ Γ' καὶ ἐπροχώρησαν λεηλατοῦντες μέχρι τοῦ Βοσπόρου. Ὁ

στόλος των ὅμως διεσκορπίσθη ἀπὸ τρικυμίας. Ἄλλὰ τὸ 906 ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' οἱ Ρῶσσοι ἤλθον πάλιν μὲ πολυαριθμότατον στόλον, ἐλεηλάτησαν ἀνενοχλήτως τὰ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ συνῆψαν ἐμπορικὴν σύμβασιν μὲ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος. Τὸ ἔτος 941, βασιλεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὁ ἡγεμὼν τῶν Ρώσσων Ἰγὼρ ὀδηγῶν 1000 πλοῖα ἐπεχείρησε νέαν ἐπιδρομὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' ὁ ρωσικὸς στόλος κατεστράφη διὰ τῶν πυρπολικῶν καὶ ὁ διάσκορπισθεὶς εἰς τὰς ἀσιατικὰς ἀκτὰς στρατὸς ἐξωλοθρεύθη ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Βάρδα, Φωκᾶ καὶ Κουρκούα.

Βραδύτερον αἱ σχέσεις τῶν Ρώσσων πρὸς τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν ἔγιναν φιλικαί, ἀφότου ἢ χήρα τοῦ Ἰγὼρ **Ὀλγα** ἡ ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ των Σβιατοσλαύου, ἐπεσκέψθη τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἐδέχθη τὸν χριστιανισμόν. Τὸ γεγονός τοῦτο συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Ρωσσίαν. Ἡ φιλία μετετρέπη εἰς συμμαχίαν κατόπιν κατὰ τὸν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πόλεμον ἐπὶ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ. Ἄλλ' εἶδομεν πῶς ὁ **Σβιατοσλαύος** ἐφέρθη καὶ τί τέλος εἶχε. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐξέλιπεν ὁ τελευταῖος εἰδωλοάτρης ἡγεμὼν τῶν Ρώσσων.

Ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Σβιατοσλαύου **Βλαδιμήρου Α'** (972—1015) αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν ἦσαν ἐγκαρδιώταται. Ὁ Βλαδίμηρος προσῆλθεν ἐπισήμως μετὰ τοῦ λαοῦ του εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ ἡ ρωσικὴ ἐκκλησία ἐξηρτήθη ἀπὸ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Βλαδίμηρος συνεδέθη καὶ διὰ συγγενικῶν δεσμῶν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν δυναστείαν νυμφευθεὶς τὴν ἀδελφὴν τοῦ Βουλγαροκτόνου Ἄνναν. Τότε εὐγνωμονῶν ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν Χερσῶνα, πόλιν ἐπὶ τῆς Κριμαίας, τὴν ὁποίαν εἶχε καταλάβει ἐκδιώξας ἐκεῖθεν τοὺς Χαζάρους Τούρκους. Αἱ φιλικαὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν διατηρήθησαν ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ρώσσων **Ἰαροσλαύου**, ὁ ὁποῖος περὶ τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ πολυάριθμον στόλον καὶ στρατόν. Καὶ ὁ στόλος καὶ ὁ στρατὸς ὑπέστησαν πανωλεθρίαν ὑπὸ τῶν ἐμπειροτέρων εἰς τὰ ναυτικὰ καὶ στρατιωτικὰ Ἑλλήνων.

Ἐκτοτε οἱ Ρῶσσοι δὲν ἀναφέρονται πλέον. Τὸ κράτος των διηρέθη, περιήλθεν εἰς ἀναρχίαν καὶ ὑπετάχθη εἰς τοὺς Μογγόλους, οἱ ὅποιοι εἶχον ἔλθει ἀπὸ τὴν Ἀσίαν. Ἡ ἀφάνεια αὐτὴ ἐξηκολούθησε μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅτε ἡ Ρωσσία ἀνασυνεκροτήθη καὶ ἀπετέλεσε τὸ μέγα ρωσικὸν κράτος τῶν νεωτέρων χρόνων.

ΑΝΑΚΤΗΣΙΣ ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ

Οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες βαρέως ἔφερον τὴν ἀπώλειαν τῆς Ἰταλίας, τῆς μητροπόλεως καὶ τῆς κοιτίδος τοῦ μεγάλου ρωμαϊκοῦ κράτους. Πρῶτος ὁ Βασιλεῖος Α' ἐπεχείρησε τὴν ἀνάκτησιν τῆς Σικελίας, ἡ ὁποία εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ Σαρακηνῶν. Τὴν νῆσον δὲν κατώρθωσε ν' ἀνακτήσῃ, ἀλλ' ἐταπείνωσε τοὺς Σαρακηνοὺς ἐκδιώξας αὐτοὺς ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς καὶ ἰδίως κατέλαβε τὰς πόλεις τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας Βάριον καὶ Τάραντα καὶ τὴν Κλαυρίαν. Ταῦτα ἦσαν τὰ ἀντισταθμίσματα διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Σικελίας. Ἐπὶ τοῦ Βασιλείου Β' ὀλόκληρος ἡ μεσημβρινὴ Ἰταλία ἀπετέλεσε δύο θέματα, τὰ ὁποῖα κατεῖχον οἱ Ἕλληνες ἐπὶ 100 ἀκόμη ἔτη. Ἡ κατοχὴ τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας εἶναι ἀξιοσημείωτος, διότι διετηρήθησαν εἰς αὐτὴν πολλὰ στοιχεῖα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐκεῖθεν ἐπέδρασαν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως.

Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

Ὅταν ἀπέθνησκειν ὁ Βασιλεῖος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος, τὸ κράτος εἶχε λάβει τόσῃν ἑκτασιν, ὅσῃν δὲν εἶχεν ἴδει ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐξετείνετο ἀπὸ τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἀδριατικὴν μέχρι τοῦ Δουνάβεως πρὸς βορρᾶν καὶ μέχρι τοῦ Καυκάσου, τῆς Κασπίας, τοῦ Εὐφράτου πρὸς ἀνατολὰς καὶ τῆς Συρίας πρὸς νότον.

Κατὰ τὰ ἔνδοξα ἔτη τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἡ αὐτοκρατορία δὲν ἐμεγαλύνθη μόνον εἰς ἑκτασιν, ἀλλὰ μετὰ τὰς νίκας κατὰ τῶν ποικίλων ἐχθρῶν ἀνέλαβε τὴν παλαιάν της δύναμιν καὶ ἀπέκτησεν αἴγλην καὶ γοητείαν εἰς τοὺς γειτονικοὺς λαοὺς. Τοῦτο ἦτο κυρίως ἔργον τῆς διπλωματίας τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὁποία ἤλθεν εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ στρατιωτικοῦ ἔργου καὶ ἑσπερώσε τὰ ἀνακτηθέντα.

Πέριξ τῆς αὐτοκρατορίας κατῶκουν διαφορώτατοι λαοί, Σέρβοι καὶ Κροᾶται βορειοδυτικῶς, Οὐγγροι καὶ Πετσενέγοι πέραν τοῦ Δουνάβεως, Τοῦρκοι Χάζαροι καὶ Ρῶσσοι εἰς τὴν Κριμαίαν καὶ τὸν Καύκασον, καὶ ὑπῆρχον διάφορα ἀνεξάρτητα κρατίδια εἰς τὰ σύνορα τῆς Ἰταλίας. "Ολοὶ αὐτοὶ οἱ λαοὶ διὰ καταλλήλου διπλωματικῆς ἐνεργείας ὄχι μόνον εὐρίσκοντο εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν, ἀλλ' ἀπετέλουν καὶ προτείχισμα κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἦσαν οἱ μεσάζοντες διὰ τὴν διόδοσιν τῆς πολιτικῆς ἐπιδράσεως τοῦ Βυζαντίου. Οὕτω π.χ. ἡ Βενετία ἀπέβη ὁ ἀστυνόμος τῆς Ἀδριατικῆς. Ὡς ἀντάλλαγμα ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου ὠριμμένα ἐμπορικὰ προνόμια, τὰ ὁποῖα ὅμως ἔθεσαν τὰς βάσεις τῆς οἰκονομικῆς καὶ ναυτικῆς ἀκμῆς τῆς. Ἄλλοι λαοὶ προσελκύντο μὲ τίτλους καὶ χρηματικὰ βοηθήματα. Πολλοὶ μάλιστα ἀπ' αὐτοὺς παρεῖχον λαμπροὺς στρατιώτας εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος.

Αἱ σχέσεις πρὸς τὴν Δύσιν ἐλάμβανον διαφόρους φάσεις. Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Ἀγίου Ρωμαϊκοῦ κράτους ἀνεγνώριζον πάντοτε τὴν ὑπεροχὴν τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἐπεζήτησαν νὰ συνάψουν φιλικὰς σχέσεις πρὸς αὐτὴν, ἀλλὰ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν διέκρινε πάντοτε ὑστεροβουλία. Ἡ Κάτω Ἰταλία ἀνακτηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπετέλει τὸ ἀντικείμενον τῶν διαρκῶν προστριβῶν, διότι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Δύσεως ἐθεώρουν αὐτὴν πάντοτε ὡς ἀναπόσπαστον μέρος τῆς Δυτικῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἀπ' ἐτέρου δὲν ἠθέλουν νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γερμανίας. Ὄταν π.χ. ὁ Ὁθων Α' ἔστειλεν ὡς πρεσβευτὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν περίφημον **Λουῖτπράνδον**, ἐπίσκοπον Κρεμώνας (968), καὶ ἐζήτησε τὴν ἀναγνώρισίν του ὡς αὐτοκράτορος καὶ τὴν χεῖρα μιᾶς τῶν θυγατέρων Ρωμανοῦ Β' διὰ τὸν υἱόν του Ὁθωνα Β', ὁ τότε βασιλεύων Νικηφόρος ὑπεδέχθη ψυχρῶς τὸν ἀπεσταλμένον καὶ ἠρνήθη κατηγορηματικῶς καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο. Ὁ Λουῖτπράνδος θιγείς ἀπὸ τὴν συμπεριφορὰν αὐτὴν ἔγραψε πικρόχολα καὶ ὑβριστικὰ εἰς βᾶρος τοῦ Βυζαντίου καὶ ἔγινε τοιουτοτρόπως ὁ πρόγονος τῶν μισελλήνων συγγραφέων τῆς Δύσεως. Ὁ Τσιμισκῆς βραδύ-

τερον μετῆλθε διαφορετικὴν πολιτικὴν πρὸς τὴν Δύσιν. Δὲν ἀνεγνώρισε τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλ' ἔδωκεν εἰς γάμον τὴν Θεοφανῶ, τὴν πρεσβυτέραν ἀπὸ τὰς θυγατέρας Ρωμανοῦ Β' εἰς τὸν Ὁθωνα Β'. Τὸ γεγονός τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὴν σύσφιξιν τῶν σχέσεων μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ἀλλ' ὁ Ὁθων Β' ὅταν ἐγένεν αὐτοκράτωρ, δὲν ἐλησμόνησε τὴν Κάτω Ἰταλίαν, τὴν ἐζήτησε ὡς προῖκα τῆς Θεοφανοῦς καὶ ἐκήρυξε τὸν πόλεμον τὸ 981. Ὁ Βασίλειος Β' ἀπέκρουσε τὸν Ὁθωνα καὶ ἐξησφάλισε τὴν κατοχὴν τῆς Κάτω Ἰταλίας.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ—ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Οἱ αὐτοκράτορες τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἐνῶ ἐφρόντιζον διὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κράτους, δὲν παρημέλησαν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διοργάνωσίν του. Ὡς πρὸς τὰ οικονομικὰ ἐφρόντισαν νὰ ἐξασφαλίσουν πόρους ἀναγκαιοῦντας διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν μεγάλων καὶ σχεδὸν συνεχῶν πολέμων καὶ τὴν πολυτέλειαν τῆς αὐλῆς καὶ τῆς πολιτείας. Ἡ πολυτέλεια ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τῆς αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας ἡ λαμπρότης καὶ ἡ χλιδὴ ἐξέπληττε τοὺς ξένους, ὅσοι ἐπεσκέπτοντο τὴν πρωτεύουσαν. Οὗτοι ἀπῆρχοντο πλήρεις ἐντυπώσεων καὶ γοητείας ἀπὸ τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς βασιλευούσης.

Ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν ἐπίσης κατέβαλον μεγάλας προσπάθειάς διὰ τὴν τακτοποίησιν αὐτῆς. Τὰς προσπάθειάς αὐτὰς τῶν αὐτοκρατόρων πολλάκις διετάραττον στάσεις ἐσωτερικαί, ὅπως ἡ τοῦ στρατηγοῦ Γεωργίου Μανιάκη, ἀλλὰ δὲν ἴσχυσαν ν' ἀναχαιτίσουν τὰς μεταρρυθμιστικὰς τῶν προσπαθειάς.

Ἐντελῶς ἰδιαιτέραν προσοχὴν ἔδωκαν οἱ αὐτοκράτορες εἰς τὰ στρατιωτικὰ καὶ ναυτικά. Ὑπῆρξεν ἐξαιρετικῶς γόνιμος ἡ περίοδος αὐτὴ εἰς στρατηγοὺς καὶ ναυτικούς, οἱ ὅποιοι εἶναι δημιουργοὶ τῶν μεγάλων κατακτήσεων τοῦ 10ου καὶ 11ου αἰῶνος. Μεγάλοι στρατηγοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὁ Ἰ. Κουρκοῦας, ὁ Νικηφόρος Οὐρανός, ὁ Νικηφόρος Φωκάς ὁ Ἰ. Τσιμισκῆς, ὁ ναύαρχος Ὁορύφας κ.τ.λ.

Οἱ Μακεδόνες αὐτοκράτορες κατήρτισαν ἀξιόλογον νομοθετικὸν ἔργον, καὶ τοῦτο πρῶτον ἐπιτελεσθὲν ὁ Βασίλειος

Α'. Οὗτος ἐξέδωκεν ἑλληνιστὶ τὸν **Πρόχειρον Νόμον** (879), ὁ ὁποῖος ἦτο συγκεφαλαίωσις τῶν σπουδαιωτέρων διατάξεων τοῦ Ἀστικοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου (Corpus Juris civilis) καὶ τὴν **Ἐπαναγωγὴν** (886), ἡ ὁποία ἦτο ἐγχειρίδιον τοῦ ἐν χρήσει δικαίου. Διὰ τούτων μετερρουθμίζετο ἐν μέρει ἡ Ἰουστινιάνειος νομοθεσία. Ὁ Λέων ΣΤ' συνεπλήρωσε τὸ ἔργον διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν **Βασιλικῶν** (887—893) εἰς 60 βιβλία, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐκλογαὶ καὶ περιλήψεις τῶν διαφόρων ἐργασίων δικονομικῆς φύσεως, αἱ ὁποῖαι εἶχον δημοσιευθῆ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ διάδοχοι συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον τοῦτο, ἐπὶ δὲ τοῦ Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου (1045) ἰδρύθη ἡ **Νομικὴ Σχολὴ Κων)πόλεως** εἰς τὴν ὁποίαν ἐγένετο συστηματικὴ σπουδὴ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ κατηρτίζοντο ὑπάλληλοι τοῦ κράτους.

ΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ—ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ

Ἐπὶ Μιχαὴλ Γ' εἶχε γεννηθῆ, καθὼς εἶδομεν, σοβαρὸν ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἔλαβε τοιαύτην τροπὴν, ὥστε προεκάλεσε τὴν διάστασιν μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ κατώρθωσε νὰ ἐπιβραδύνη τὴν ὀριστικὴν ρῆξιν.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ πολλῶν ἐκ τῶν περίξ βαρβάρων λαῶν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπετέλεσε μέγα ἔργον, τὸ ὁποῖον συνεπλήρωσε τὰς στρατιωτικὰς καὶ διπλωματικὰς ἐπιτυχίας τῆς πολιτείας. Ἰδίως ἀξιοσημάντων γεγονόσ εἶναι ὁ προσηλυτισμὸς τοῦ μεγάλου ρωσικοῦ ἔθνους. Ἡ βασίλισσα Ὀλγα εἶδομεν ὅτι προσῆλθεν εἰς τὸν χριστιανισμὸν (957) καὶ συνετέλεσεν, ὥστε αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν νὰ γίνουσι στενωτέραι.

989 Ἄλλ' ὁ ρωσικὸς λαὸς ἀκόμη δὲν εἶχεν ἐκχριστιανισθῆ καὶ ἔμενε πιστὸς εἰς τὴν παλαιὰν θρησκείαν. Μόνον ὅταν ὁ μέγας δούξ τοῦ Κιέβου Βλαδίμηρος (989) ἐδέχθη τὸ βάπτισμα εἰς τὴν Χερσῶνα καὶ ἐπέβαλε κατόπιν αὐτὸ καὶ εἰς τοὺς ὑπηκόους του, μετεδόθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν Ρωσσίαν. Μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ διεδόθησαν εἰς τοὺς Ρώσσοις καὶ τὰ ἔθνη, ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλολογία τῶν Ἑλλήνων, καθὼς φαίνεται τοῦτο ἐκ τῶν ἑλληνιστικῶν κειμένων. Διὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ

τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς ἐξαρτήσεως τῆς ρωσικῆς ἐκκλησίας ἐκ τοῦ Πατριαρχείου ἢ Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπέκτησε δύναμιν καὶ δόξαν. Ὁμοίως μετεδόθη ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ Βασιλείου Β' εἰς τοὺς Δαλμάτας καὶ εἰς τοὺς ἐπὶ Ἡρακλείου ὀνόματι μόνον προσελθόντας εἰς τὸν χριστιανισμὸν Σέρβους καὶ Κρδάτας.

Σημαντικώτατον γεγονός τῶν χρόνων τούτων ἦτο τὸ ὀριστικὸν σχίσμα μεταξύ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Εἶδομεν ἀλλαχοῦ τοὺς λόγους, οἱ ὅποιοι ἐκράτουν εἰς διαρκῆ σχεδὸν διάστασιν τὰς δύο Ἐκκλησίας. Ὅτε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἦτο Πατριάρχης ὁ **Μιχαὴλ Κηρουλάριος**, ἐπῆλθε τὸ ὀριστικὸν σχίσμα (1054). Οἱ λόγοι οἱ προκλήσαντες αὐτὸ ἦσαν δογματικοί, διότι οἱ Δυτικοὶ εἶχον προσθέσει εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τὸ *filioque*, ὅτι τὸ **1054** Ἅγιον δηλ. Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἐδέχοντο τὸ διὰ τοῦ ραντίσματος βάπτισμα κλπ. Κυρίως ὅμως ἦσαν αἱ περὶ πρωτείων ἀξιώσεις τοῦ Πάπα. Ὁ Πατριάρχης εἰς τὰς ἀξιώσεις ταύτας τοῦ Πάπα ἀντέτασσε τὴν ἰσότητα ὄλων τῶν Ἐκκλησιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Ἡ ἐποχὴ τῶν Μακεδόνων βασιλέων ἀποτελεῖ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ διοίκησις ἀφοῦ ἔλαβε μὲ τὸν καιρὸν αὐστηράν συγκέντρωσιν, ἐξησφάλιζε τὰ μέσα διὰ τὴν συντήρησιν πολυαρίθμου καὶ ἰσχυροῦ στρατοῦ, διὰ τὴν διεξαγωγὴν μεγάλων πολέμων, διὰ τὴν αὐτοκρατορικὴν πολυτέλειαν καὶ διὰ τὰ μέγала δημόσια ἔργα.

Ἡ διπλωματία ἐξειλίχθη εἰς ἀληθῆ ἐπιστήμην καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς ἰσχυρὸν μέσον διὰ τὴν αὔξησιν τῆς ἐπιρροῆς τῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὸν ἔξω κόσμον καὶ τὴν διοίκησιν τῶν βαρβάρων.

Ἀφ' ἐτέρου ἡ μεγάλη λαμπρότης καὶ ἡ πολυτέλεια τῆς βυζαντινῆς πολιτείας καὶ ἰδιαιτέρως τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ παλατίου ἐξήσκουν γοητείαν εἰς τοὺς ὑπηκόους καὶ εἰς τοὺς βαρβάρους.

Τέλος ἡ γεωργία καὶ τὸ ἐμπόριον ἤκμασαν, ὁ στρατὸς ἦτο ἀνώτερος ἀπὸ ὅλους τοὺς συγχρόνους καὶ ὠδηγεῖτο ἀπὸ πεπειραμένους στρατηγούς. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο τὸ κέντρον παγκοσμίου ἐμπορίου, ἡ ἐστία τοῦ μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ πρὸς τούτοις τεράστιον φρούριον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου συνετρίβοντο αἱ ἀπόπειραι τῶν βαρβαρικῶν λαῶν.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει νὰ σταματήσωμεν καὶ νὰ ἐξετάσωμεν ὅλα τὰ στοιχεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλεται ἡ ἀκμὴ τῆς αὐτοκρατορίας.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ—Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ

Ἡ βυζαντινὴ πολιτεία, ὅπως ἐμφανίζεται κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ἔκτισται ἐξ ἐπιπέδου τῆς Ῥωμαϊ-

κῆς καὶ ἰδίως τῶν χρόνων τῆς αὐτοκρατορίας. Εἰς τοῦτο ὀφεί-
λεται ἡ στερεότης της καὶ ἡ μακρὰ διάρκεια. Ἄλλ' ἡ Βυζαν-
τινὴ πολιτεία ἐξειλίχθη συμφώνως πρὸς τὰ ἦθη τῆς Ἀνατολῆς
καὶ μὲ τὴν ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ ἀπε-
τέλεσε μὲ τὸν καιρὸν ἴδιον καὶ πρωτότυπον πολιτικὸν ὄργα-
νισμόν. Τοιοῦτοτρόπως τὸ βυζαντινὸν πολίτευμα διεμορφώθη
εἰς **Μοναρχίαν ἀπόλυτον**.

Ὁ βασιλεὺς ἢ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως
ὡς διάδοχος τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἦτο Μονάρ-
χης ἀπόλυτος. Κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἀντίληψιν ἡ ἐξου-
σία του δὲν ἔχει κανένα περιορισμὸν καὶ ἡ θέλησίς του εἶναι
νόμος. Ὁ Ἰουστινιανὸς γράφει: Τί ὑπάρχει μεγα-
λύτερον καὶ ἀγιώτερον τῆς αὐτοκρατο-
ρικῆς μεγαλειότητος; Ποῖος θὰ ἠδύνατο
νὰ ἔχη τὴν τόλμην νὰ ψέξῃ τὴν κρίσιν
τοῦ βασιλέως, ὅταν αὐτοὶ οἱ ἰδρυταὶ
τοῦ δικαίου σαφῶς διεκήρυξαν ὅτι αἱ βί-
σιλικαὶ ἀποφάσεις ἔχουν κῦρος νόμου;

Ὁμοίαν ἀντίληψιν διὰ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἄρχοντος εἶχον
καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Δύσεως. Ἄλλ' ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυ-
ζαντίου ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν Ἀνατολὴν ἐγίνε δεσπότης
καὶ ὠνομάσθη βασιλεὺς, ὅπως οἱ μεγάλοι βασιλεῖς τῆς Περσίας.
Ἐφερε τὴν στολὴν καὶ τὸ διάδημα τῶν ἀνάκτων τῆς Ἀσίας,
ἐθεωρεῖτο ὑπέρτερος τῶν ἀνθρώπων καὶ οἱ ὑπήκοοι προσε-
κύνουν αὐτόν. Νέαν ιδιότητα εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ βα-
σιλέως προσέθεσεν ὁ χριστιανισμὸς. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐθεωρήθη
κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν βασιλέων τοῦ Ἰσραὴλ ὡς ὁ Ἐκ-
λεκτὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Ἰσαπόστολος. Ὁ αὐτο-
κράτωρ ἐθεώρει ἑαυτὸν ὑπερασπιστὴν τῆς θρησκείας καὶ διὰ
τοῦτο οἱ πόλεμοι κατὰ τῶν βαρβάρων ἐλάμβανον θρησκευ-
τικὸν χαρακτῆρα.

Διὰ τοῦτο ἡ ἔκτασις τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας εἶναι πολὺ
μεγάλη. Ὁ βασιλεὺς κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἔκφρασιν ἦτο ἀνώ-
τερος νόμου (solutus legibus). Ἡ ζωὴ καὶ ἡ περιουσία
τῶν ὑπηκόων του ἀνήκουν εἰς αὐτόν. Εἶναι ἀνώτατος ἄρ-
χηγὸς τοῦ στρατοῦ, ἀνώτατος νομοθέτης, ἐπόπτης τῆς δι-
οικήσεως (διορίζει καὶ παύει κατὰ βούλησιν τοὺς ὑπαλλή-

λους τοῦ κράτους), ἀνώτατος δικαστῆς (τὰ δικαστήρια ἀπένεμον τὴν δικαιοσύνην ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ), ἐπόπτῃς τῶν φόρων καὶ ρυθμιστῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ ὡς ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς βασιλεύει ἐλέω Θεοῦ καὶ κυβερνᾷ τὴν ἐκκλησίαν ὅπως τὸ κράτος. Ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα δὲν εἶχεν ὁ βασιλεὺς καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἡ ἐκκλησία ἦτο χωρισμένη ἀπὸ τὴν πολιτείαν. Ἄλλ' οἱ αὐτοκράτορες διώριζον τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας καὶ ἔπαυον αὐτούς, ὅταν δὲν ἦσαν πειθῆνιοι εἰς τὰς θελήσεις των, συνεκάλουν τὰς συνόδους καὶ ἐξετέλουν τὰς ἀποφάσεις των.

Ἡ δύναμις τοῦ βασιλέως ἦτο ἀπεριόριστος καὶ ἀνεξέλεγκτος. Ἡ Σύγκλητος, ἡ ὁποία ἄλλοτε περιώριζε τὴν δύναμιν τῶν ἀρχόντων, τῶρα ὀνόματι μόνον ὑφίστατο καὶ δὲν εἶχε καμμίαν πραγματικὴν ἐξουσίαν. Οἱ βυζαντινοὶ ἐπενόησαν πᾶν μέσον, τὸ ὁποῖον ἦτο κατάλληλον νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὴν μεγάλην αὐτὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐνεφανίζετο μὲ πᾶσαν μεγαλοπρέπειαν, σχεδὸν ἐν ἀποθεώσει, ἔφερε λαμπρότατα βασιλικά ἐμβλήματα, ἐφόρει στολὴν ἀπαστράπτουσαν ἀπὸ χρυσὸν καὶ πολυτίμους λίθους καὶ εἰς τοὺς πόδας ἐφόρει τὰ ἐρυθρὰ πέδιλα μὲ χρυσοκέντητον τὸν δικέφαλον αἰτόν. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καθιέρωσαν τοὺς πομπῶδεις καὶ μεγαλοπρεπεῖς τίτλους, τὴν ἐπίσημον φρασεολογίαν καὶ τὴν αὐστηρὰν ἐθιμοτυπίαν τῆς αὐλῆς. Εἰς τὰς τελετὰς καὶ τὰ πολυτελεῆ δεῖπνα τῆς αὐλῆς ὅλα ἦσαν ὀρισμένα ἀπὸ πρὶν καὶ αὐστηρὰ ἱεραρχία ἐκάνονε τὴν σειρὰν καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας. Τέλος ὁ αὐτοκράτωρ ἐκρατεῖτο μακρὰν ἀπὸ τοὺς κοινούς θνητοὺς καὶ παριστάνετο εἰς τὰς εἰκόνας ἐν μέσῳ φωτοστεφάνου ὅπως οἱ ἅγιοι. Ὑπῆρξαν ὁμως καὶ αὐτοκράτορες, οἱ ὁποῖοι ἦσαν δραστήριοι καὶ ἐνεργητικοὶ καὶ εἶχον διαφορετικὴν ἀντίληψιν τῶν καθηκόντων των. Πολλοὶ ἦσαν πολεμισταὶ καὶ διῆλθον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς των ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ, ὅπως ὁ Ἡράκλειος, οἱ δύο πρῶτοι Ἰσαυροὶ, οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας αὐτοκράτορας κ.ἄ.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος, ὁ ὁποῖος συνέγραψεν εἰδικὸν σύγγραμμα περὶ τῆς ἐθιμοτυπίας τῆς αὐλῆς

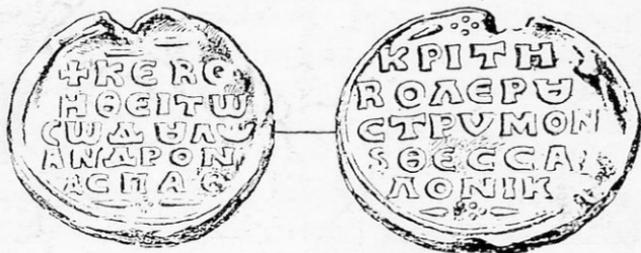
ονομαζόμενον Βασίλειος τάξις, λέγει: «Μὲ τὴν αὐστηρὰν ἐθιμοτυπίαν ἢ βασιλικὴ δύναμις φαίνεται λαμπρότερα καὶ ἐνδοξότερα καὶ ἐπισύρει τὸν θαυμασμὸν τῶν ὑπηκόων καὶ τῶν ξένων. » «Ἡ λαμπρότης αὐτῆ εἶχε καὶ πολιτικὸν σκοπιόν, ἐπεζήτει δηλαδὴ νὰ καταπιλῆττη τοὺς πέριξ οἰκοῦντας βαρβάρους. Πράγματι ἡ αὐλὴ καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ αὐτοκράτορος ἐξήσκουν γοητεία ἐπὶ τῶν ἀπλοϊκῶν καὶ πτωχῶν λαῶν. Ἄλλὰ συγχρόνως εἶχε κάτι τὸ παιδαριῶδες καὶ ἐξεζητημένον καὶ διὰ τοῦτο κατεκρίθη ὑπὸ τῶν αὐστηρῶν καὶ λιτοδιαίτων λαῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ ἐχαρκτηρίσθη ὡς Βυζαντινισμός.

Ἄλλὰ παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτὴν λαμπρότητα ἡ βασιλεία δὲν εἶχε πολὺ στερεὰς βάσεις, διότι ὡς ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς καταγωγῆς δὲν ἦτο κληρονομικὴ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἡ ἐκλογὴ τοῦ διαδόχου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, ἢ πολλάκις ἐπεβάλλετο ὁ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἐκλεγόμενος. Διὰ τοῦτο ἦτο εὐπρόσβλητος ὁ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενος καὶ τοῦτο ὑπέθλαπε τὰς φιλοδοξίας καὶ ἐνίσχυε τὴν τάσιν τῶν βυζαντινῶν εἰς μηχανορραφίας καὶ συνωμοσίας. Μόνον ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας καθιερώθη ἡ κληρονομικὴ βασιλεία.

Η ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἡ αὐτοκρατορία διετήρησε τὸν διοικητικὸν ὀργανισμὸν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους μὲ γλῶσσαν ἐπίσημον τὴν λατινικὴν. Ὁ ὀργανισμὸς αὐτὸς μετεβλήθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ τοιοιτοτρόπως διεμορφώθη ἡ βυζαντινὴ πολιτεία. Εἰς τὸ Βυζάντιον δὲν συνέβη ὅ,τι εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου τὰ βαρβαρικὰ κράτη, τὰ ὁποῖα ἐσχηματίσθησαν μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, διέκοψαν ἀποτόμως τὴν ρωμαϊκὴν παράδοσιν καὶ ἐδημιούργησαν νέαν τάξιν πραγμάτων. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἡ μετὰβασίς ἀπὸ τῆν ἀρχαίαν παράδοσιν εἰς τὸν μεσαιωνικὸν πολιτισμὸν ἐγένε βραδέως καὶ ἐξελικτικῶς. Τοιοιτοτρόπως τὸν 7ον αἰῶνα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐγένετο ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους καὶ οὐ μόνον ἀπὸ τῶν ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἀλλοφώνων ἐλλήνων. Ἀντὶ

ρις εις **θέματα**, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησαν ἀνάγκαι πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαί. Θέματα ὠνόμαζον, καθὼς εἶδομεν, τὰ στρατιωτικὰ σώματα, ἀλλ' ἢ λέξις κατόπιν ἐσήμαινε τὰς περιφερείας τῶν σωμάτων τούτων. Τὰ θέματα ἔκτοτε ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῆς αὐτοκρατορίας.

Σφραγίς κριτοῦ τοῦ θέματος Στρυμόνος
 Διακρίνεται τὸ ὄνομα Ἀνδρόνικος πρωτοσπαθάριος,
 κριτῆς Στρυμόνος καὶ Βολεροῦ Θεσσαλονίκης.

Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἶχεν ἰσχυρὰν συγκέντρωσιν, δηλαδή ἡ πρωτεύουσα εἶχε τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν καὶ ἐκυβέρνηα τὰ πάντα. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν περίξ τοῦ αὐτοκράτορος οἱ Ὑπουργοί, διευθύνται τῶν διαφόρων ὑπηρεσιῶν, κυβερνοῦν καὶ μεταβιβάζουν εἰς ὅλην τὴν μοναρχίαν τὰς θελήσεις του. Οἱ ὑπουργοὶ ὠνομάζοντο **Λογοθέται** καὶ τὸ ἀξίωμα των λογοθέσιον ἢ λογοθεσία. Οἱ κυριώτεροι ἐξ αὐτῶν ἦσαν 1) **Λογοθέτης τοῦ δρόμου** κατ' ἀρχὰς ὑπουργὸς τῆς συγκοινωνίας καὶ τῶν ταχυδρομείων, ἀλλὰ βραδύτερον ὁ πρωθυπουργὸς τοῦ κράτους καὶ συγχρόνως ὑπουργὸς τῆς ἀστυνομίας, τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν. Οὗτος βραδύτερον ὠνομάσθη **Μέγας Λογοθέτης** 2) ὁ **Γενικός** ἢ τοῦ **Γενικοῦ**, ἦτοι ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν 3) ὁ τοῦ **Στρατιωτικοῦ**, ἦτοι ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν, ἰδίως τῶν οἰκονομικῶν τοῦ στρατοῦ 4) **Μέγας Δομέστιχος**, ἀνώτατος ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ (ἐπιτελάρχης) 5) ὁ **Μέγας Δρουγάριος**, ἦτοι ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν 6) ὁ **Κοιέστωρ** (Quaestor), ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης. Εἰς τούτους πρέπει νὰ προστεθῇ ὁ **Ἐπαρχος**, ὁ ὁποῖος ἦτο μεγάλη προσωπικότης καὶ συνεκέντρωνε τὰ καθήκοντα τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἀστυνομίας τῆς πρωτεύουσας καὶ ἀγροτικῆς τοῦ ἡμιόλου.

Τὸ ἀνώτατον συμβούλιον τοῦ κράτους ἀπετέλει ἡ **Σύγκλητος**, ἡ ὁποία μόνον τὸ ὄνομα εἶχε κοινὸν πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν σύγκλητον. Ἀπετελεῖτο ἐξ ὀλίγων ἀνωτάτων ὑπαλλήλων τοῦ κράτους, πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν, ἀφωσιωμένων εἰς τὸν αὐτοκράτορα, καὶ εἶχε ψῆφον μόνον συμβουλευτικὴν. Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς συγκλήτου ὁ αὐτοκράτωρ συνεβουλεύετο καὶ ἕτερον ὀλιγαριθμότερον συμβούλιον, τὸ λεγόμενον **Σιλευγιάριον**, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἐξ ὀλίγων εὐνοουμένων του πολιτικῶν, στρατιωτικῶν καὶ κληρικῶν καὶ ὠνομάσθη τοιουτοτρόπως ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως *silentium* διότι μετὰ σιγῆς καὶ σοβαρότητος συνεζητοῦντο εἰς αὐτὸ σπουδαῖαι ὑποθέσεις τοῦ κράτους.

Ὑπὸ τοὺς Ὑπουργοὺς εἰργάζετο πλῆθος γραφείων (σηκρητεῖα), εἰς τὰ ὁποῖα οἱ διάφοροι γραφεῖς (σηκρητικοὶ) ἐμελέτων τὰς λεπτομερείας τῶν διαφόρων ὑποθέσεων, παρεσκεύαζον τὰς ἀποφάσεις καὶ διεβίβαζον εἰς ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν τὴν θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος. Πολλάκις ἡ γραφειοκρατία αὐτὴ ἦτο πολὺ ἰσχυρὰ καί, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἔκτασιν τῆς αὐτοκρατορίας, θὰ ἐννοήσωμεν τὸ πλῆθος τῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν δημοσίων γραφείων.

Σφραγίς κριτοῦ τοῦ Φοσσάτου

Ἀριστερὰ ὁ Ἅγιος Νικόλαος, δεξιὰ εὐχὴ πρὸς αὐτὸν διὰ τὰς ἀποφάσεις τοῦ στρατιωτικοῦ δικαστοῦ. Ἡ εὐχή: Γραφὰς σεβαστοῦ καὶ κριτοῦ τοῦ Φοσσάτου Κωνσταντίνου φρούρει μάκαρ.

Κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ἡ αὐτοκρατορία περιελάμβανε 30 θέματα, 18 εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ 12 εἰς τὴν Εὐρώπην, τὰ ὁποῖα βραδύτερον ἠϋξήθησαν, περιορισθέντων τῶν ὁρίων αὐτῶν. Διοικηταὶ τῶν θεμάτων τούτων ἦσαν οἱ **Στρατηγοὶ**, ἐκλε-

γόμενοι ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἀλληλογραφοῦντες ἀπ' εὐθείας μετ' αὐτοῦ. Ὁ Στρατηγὸς συνεκέντρωνε τὴν πολιτικὴν, στρατιωτικὴν, δικαστικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἐξουσίαν καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὸ θέμα. Ὁ Στρατηγὸς βοηθὸν εἶχε τὸν **Πρωτονοτάριον**, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἰδίως τὴν φροντίδα τῶν δικαστικῶν καὶ οἰκονομικῶν καὶ εἶχεν ἀπ' εὐθείας ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν αὐτοκράτορα.

Τοιοιτοτρόπως ἡ διοίκησις τῆς αὐτοκρατορίας εἶχεν αὐστηρὰν συγκέντρωσιν. Ὅλαι αἱ ἀρχαὶ ὑπέκειντο εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος διώριζεν ἢ ἔπαυεν αὐτάς, προῆγεν εἰς τὰ ἀξιώματα καὶ ἀπένεμε τοὺς διαφόρους τίτλους (Μάγιστρος, Πατρίκιος, Σπαθάριος, Πρωτοσπαθάριος, Σπαθαροκανδιδάτος κλπ.).

Τοὺς ὑπαλλήλους ἐλάμβανεν ὁ αὐτοκράτωρ κυρίως ἀπὸ τὰς μεγάλας οἰκογενεῖας, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὴν τάξιν τῶν συγκλητικῶν. Διὰ τὴν προμηθεύσιν ὅμως εἰς τὸ κράτος ὑπαλλήλους δραστηρίους καὶ πεπειραμένους, ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἐφρόντισε νὰ ἰδρῦσιν σχολὰς, ἀπὸ τὰς ὁποῖας ἐξήρχοντο ὑπάλληλοι μορφωμένοι καὶ ἐτοιμασμένοι διὰ τὰ διοικητικὰ ἔργα. Τοιοιτοτρόπως ὁ Ἰουστινιανὸς ἵδρυσεν εἰς Κωνσταντινῶν, Ρώμην καὶ Βηρυτὸν νομικὰς σχολὰς. Τὸ σῶμα τῶν ὑπαλλήλων ἦτο πειθαρχικὸν καὶ ἀφωσιωμένον εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον κυρίως ἐξηρτάτο ἡ ἀμοιβὴ καὶ ἡ προαγωγὴ του εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας τῆς ὑπαλληλικῆς εὐγενείας. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπιβλέπει μὲ μεγάλην αὐστηρότητα τὰ ἔργα τῶν ὑπαλλήλων, στέλλει εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐπιθεωρητὰς καὶ ἐνθαρρύνει τοὺς ὑπηκόους νὰ ὑποβάλλουν χωρὶς φόβον τὰ παράπονά των κατὰ τῶν ἀφαιρέσεων τῶν ὑπαλλήλων.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ

Τὸ πρῶτον ἔργον τῆς διοικητικῆς μηχανῆς ἦτο ἡ εἰσπραξις τῶν φόρων. Τὸ οἰκονομικὸν πρόβλημα ἦτο πάντοτε σοβαρὸν διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἡ συντήρησις τοῦ στρατοῦ καὶ ἡ διεξαγωγὴ συνεχῶν πολέμων, ἡ διπλωματία, ἡ αὐτοκρατορικὴ πολυτέλεια, τὰ μεγάλα δημόσια ἔργα ἀπῆλθον

ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ ἴνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

κολοσσιαίας δαπάνας καὶ πολὺ σπανίως τὸ κράτος κατώρ-
θωνε νὰ κανονίζῃ τὰ ἔξοδά του, σύμφωνα μὲ τὰ ἔσοδά του,
δηλαδή νὰ ἰσοσκελίζῃ τὸν προϋπολογισμόν του, ὅπως λέ-
γομεν σήμερον. Τὰ οἰκονομικὰ μέσα τοῦ κράτους δὲν ἦσαν ἄρκετὰ
διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς μεγαλειώδους πολιτικῆς του.

Οἱ φόροι, λείψανα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς ρωμαϊκῆς διοι-
κήσεως, ἦσαν πολλοὶ καὶ βαρεῖς, φόρος προσωπικός, φόρος
ἐπιτηδεύματος, φόρος οἰκοδομῶν, φόρος παραγωγῆς κλπ.
Ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχον καὶ πλῆθος ἄλλων ἀμέσων φόρων.
Οἱ ὑπάλληλοι λοιπὸν εἶχον πρωτίστως τὸ καθῆκον νὰ εἰσ-
πράττουν τοὺς φόρους αὐτούς, νὰ αὐξάνουν τὰ εἰ-
σοδήματα τοῦ δημοσίου θησαυροφυλα-
κίου, νὰ καταβάλλουν κάθε φροντίδα
διὰ νὰ προστατεύσουν τὰ συμφέροντά
του, ὅπως παρήγγελλεν ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς τοὺς ὑπαλλή-
λους του. Ὁ αὐτοκράτωρ διέτασσε πάντοτε νὰ γίνεται μὲ
μεγάλην ἐπιείκειαν ἢ εἰσπραξίς, νὰ μὴ πιέζωνται οἱ ὑπήκοοι
καὶ νὰ ἐναρμονίζωνται τὰ ἰδιωτικά των συμφέροντα πρὸς
τὰς ἀνάγκας τῆς πολιτείας. Ἐπίσης ἐτιμῶρουν αὐστηρὰ τοὺς
ὑπαλλήλους, οἱ ὅποιοι κατεπίεζον τοὺς ὑπηκόους καὶ ἐχρη-
ματίζοντο εἰς βάρος των, καὶ ἐφρόντιζον πάντοτε νὰ ἐκλέ-
γουν ὑπαλλήλους καλοὺς καὶ τιμίους καὶ ἐπεθεώρουν αὐτοὺς
συχνά. Αἱ ἀνάγκαι ὁμως τοῦ κράτους ἦσαν τόσον μεγάλαι,
ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ ἔκλειε τοὺς ὀφθαλμούς του εἰς τὰ μέσα
τῆς ἐπιτυχίας, ἤρκει νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ χρῆμα, τὸ ὅποιον
ἐχρειάζετο.

Σπουδαιότατον ἐπίσης ἔργον τῆς διοικήσεως ἦτο ἡ προσοι-
κείωσις τῶν διαφόρων ἐθνικοτήτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπετε-
λεῖτο ἡ αὐτοκρατορία, καὶ ἡ βαθμιαία ἀφομοίωσις αὐτῶν.
Ἀφότου τὸ κράτος περιωρίσθη εἰς τὰς χώρας μόνον τῆς Ἀ-
νατολῆς καὶ ἀπεσπᾶσθησαν ἡ Συρία καὶ ἡ Αἴγυπτος, ἀπέ-
κτησε μεγαλυτέραν ἐθνικὴν ἐνότητα, διότι τὸ ἑλληνικὸν στοι-
χεῖον καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐκυριάρχησαν εἰς τὰς χώρας
του. Ὑπῆρχον ὁμως πολλοὶ ξένοι λαοὶ ἐγκατασταθέντες
κατὰ τὰς διαφόρους ἐπιδρομὰς καὶ μεταναστεύσεις εἰς τὰς
χώρας τῆς αὐτοκρατορίας, Σλαῦοι, Ἀρμένιοι, Βλάχοι, Ἀρα-
βες κλπ. Τὸ σημαντικώτατον καὶ βαρυτάτον ἔργον τῆς ἀφο-
μοιοποιήσεως ἀπὸ τοῦ Νοτιοτοῦ Ἐκκλησιαστικῆς Πολιτικῆς

μοιώσεως ἐπέτυχε τὸ κράτος κυρίως μὲ τὴν καλὴν διοίκησιν. Αἱ ξένοι ἐθνικότητες εἶχον πολλὰ προνόμια καὶ φορολογικὰς διευκολύνσεις. Οἱ Ἕλληνες ἔδειξαν σεβασμὸν εἰς τὰς συνθηθείας των καὶ διευκόλυνον αὐτοὺς ν' ἀνέρχωνται εἰς τὰ ὑψίστα ἀξιώματα τῆς πολιτείας καὶ τοῦ στρατοῦ. Πολλοὶ ξένοι ὑπῆρξαν ἐξαιρετοὶ στρατηγοί, ὑπουργοὶ καὶ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι τοῦ κράτους.

Σημαντικώτατα ὅμως ὄργανα διὰ τὴν ἀφομοίωσιν τῶν ξένων ὑπῆρξαν εἰς τὴν διοίκησιν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ θρησκεία. Οἱ ξένοι ἐμάνθανον ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν τοῦ κράτους, τὴν ἑλληνικὴν, ἢ ὁποῖα ἦτο ἡ γλῶσσα τῆς διοικήσεως, τῆς ἐκκλησίας, τῆς λογοτεχνίας, καὶ ἀσυναισθῆτως ἀπέκτων τὰς ἑλληνικὰς συνθηθείας, τὸν ἑλληνικὸν τρόπον τῆς ζωῆς καὶ ἑλληνικὴν συνείδησιν. Ἄφ' ἑτέρου τὸ κράτος κατῶρθωσε μὲ κατάλληλον προπαγάνδαν νὰ προσελκύσῃ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ξένους λαούς. Τοιοῦτοτρόπως ἡ θρησκεία συνήνωσεν αὐτοὺς πνευματικῶς μὲ τοὺς Ἕλληνας μέχρι τοῦ σημείου μάλιστα νὰ συγχέουν θρησκείαν καὶ ἐθνικότητα. Ὅλοι, ἀνεξαρτήτως γλώσσης καὶ φυλῆς, ὠνομάζοντο Ρωμαῖοι καὶ ἡ συνήθεια αὐτὴ διετηρήθη καὶ μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν. Μέχρις ἐσχάτων ἀκόμη Ἀλβανοί, Βούλγαροι, Σέρβοι, Βλάχοι, κλπ. ὀρθόδοξοι καὶ ὑπήκοοι τοῦ Σουλτάνου, ὠνόμαζον ἑαυτοὺς Ρωμαίους.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

Τὸ Βυζάντιον διεκρίθη πάντοτε διὰ τὴν λεπτὴν καὶ σοφὴν διπλωματίαν του. Ἡ αὐτοκρατορία περιεκυκλοῦτο πανταχόθεν ἀπὸ διαφόρους λαούς, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες ὠνόμαζον μὲ τὸ κοινὸν ὄνομα Βαρβάρους. Ἡ τοιοῦτον ἔργον σπουδαιότατον καὶ δυσκολώτατον νὰ προλαμβάνουν τὰς ἐπιδρομὰς τῶν λαῶν τούτων καὶ νὰ διατηροῦν σχέσεις φιλικὰς μὲ αὐτούς. Τοιοῦτοτρόπως ἐδημιουργήθη ἡ ἐπιστήμη τῆς διοικήσεως τῶν βαρβάρων, δηλ. ἡ διπλωματία.

Πρὸς τοῦτο ἐχρειάζετο νὰ σπουδάσουν τὸν βαρβαρικὸν κόσμον, νὰ γνωρίσουν ἀκριβῶς τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἀδυναμίας

του, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸν καθένα ἢ νὰ ἐκμηδενίσουν αὐτούς, ποῖα δῶρα τοὺς ἠύχαρίστουν, ποῖα αἰσθήματα ἢ ποῖα συμφέροντα ἦτο δυνατόν νὰ καλλιεργήσουν μετὰ τῶν καὶ ποίας πολιτικὰς ἢ οἰκονομικὰς σχέσεις ἠδύναντο νὰ συνάψουν πρὸς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν. Τὴν σπουδαιότητα αὐτὴν ἐργασίαν διεξῆγε τὸ Γραφεῖον τῶν βαρβάρων, ἐν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα γραφεῖα τοῦ κράτους. Ἡ ἱκανότης τῶν διπλωματῶν καὶ ἡ δραστηριότης τῶν ἱεραποστόλων ἔφερον θαυμάσια διπλωματικὰ ἀποτελέσματα.

Τὸ πρῶτον μέσον, τὸ ὁποῖον μεταχειρίζετο ἡ ἑλληνικὴ διπλωματία, ἦτο τὸ χρῆμα. Εἰς διαφόρους βαρβάρους λαοὺς ἐπλήρωνον ἐτήσια ἐπιδόματα. Ἄλλο μέσον συνηθέστατον, ἀλλὰ ἐπιβλαβέστατον διὰ τὰ ἀποτελέσματά του, ἦτο ἡ χορήγησις ἐμπορικῶν εὐκολιῶν. Τοιαύτας εὐκολίας εἶχον παραχωρήσει διάφοροι κατὰ καιροὺς αὐτοκράτορες ἐπὶ βλάβῃ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, τοὺς Γενοάτας καὶ τοὺς Πισάτας. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ὑλικῶν τούτων μέσων ἡ ἑλληνικὴ διπλωματία ἐξεμεταλλεύετο τὴν κουφότητα τῶν βαρβάρων καὶ μὲ ἄλλα μέσα. Ἐχορήγουν ἀξιώματα καὶ τίτλους. Πολλοὶ ξένοι πρίγκιπες ἐκολακεύοντο λαμβάνοντες τὸν τίτλον τοῦ πατρικίου, τοῦ μαγίστρου, τοῦ ὑπάτου, τοῦ πρωτοσπαθαρίου κλπ., εἰς πολλοὺς δ' ἐξ αὐτῶν ἔδιδον γυναῖκας ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἀριστοκρατίαν καὶ πολλάκις ἀπὸ τὴν αὐλήν. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ξένοι οὔτοι προσεκολλῶντο ἰσχυρότατα εἰς τὸ κράτος ὡς πιστοὶ δοῦλοι τῆς αὐτοκρατορικῆς μεγαλειότητος. Διὰ τοῦ μέσου τούτου κατώρθωνον πρὸς τούτοις νὰ διαιροῦν τοὺς ἐχθροὺς καὶ ν' ἀνάπτουν μετὰ αὐτῶν τὸν φθόνον, τὴν ἀνιζηλίαν καὶ τὴν ἐχθραν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔγραφεν εἰς ἓνα πρίγκιπα Οὐννον: «Ἀπηύθυνα τὰ δῶρα μου εἰς τὸν ἰσχυρότερον μετὰ τῶν ὑμῶν. Τὰ προώριζον διὰ σέ, ἐπειδὴ σὲ ἐθεώρουν ὡς τὸν ἰσχυρότερον. Ἄλλὰ κάποιος ἄλλος ἔλαβε διὰ τῆς βίας τὰ δῶρα διακηρύττων ὅτι εἶναι ἀνώτερος ὄλων. Λάβε ὀπίσω ὅ,τι σοῦ ἀφῆρσεν, ἐκδικήσου, Ἄλλως θὰ φανῆ ὅτι εἶναι ὁ μέγας ἀρχηγὸς καὶ θὰ ἀπονεύμωμεν εἰς αὐτὸν τὴν εὐνοίαν μας καὶ θὰ χάσῃς ὅλα τὰ πλεονεκτήματα τὰ ὁποῖα σοῦ εἴχομεν δώσει».

Προπάντων ὅμως οἱ Ἕλληνες ἐφήμοσαν διὰ τοὺς ξέ-

vous πολιτικὴν μεγαλοπρεπείας καὶ γοητείας, ἐπεδείκνυον δηλαδὴ εἰς τοὺς ξένους τὴν ὕλικὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἠθικὴν ὑπεροχὴν τῆς αὐτοκρατορίας. Ὅσάκις ἐπεσκέπτοντο τὴν Κων)πολιν ξένοι βασιλεῖς, πρίγκιπες ἢ πρέσβεις, ἐφρόντιζον νὰ καταπλήξουν αὐτούς. Εἰς τὰς ὀλοχρύσους αἰθούσας τῶν ἀνακτόρων ἔδιδον δεῖπνα πολυτελέστατα καὶ ἐτέλουν ἑορτὰς καὶ τελετὰς ἀφαντάστου μεγαλοπρεπείας. Ἡ αὐστηρὰ ἐθιμοταξία καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ περιβάλλοντος ἐπροξένουν βαθυτάτην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ξένους. Πολλοὶ βάρβαροι ἐπισκεφθέντες τὴν πρωτεύουσαν ἀνεχώρησαν θαμβωμένοι. Σημαντικώτατον διπλωματικὸν μέσον ἦτο καὶ ἡ θρησκεία. Οἱ ἱεραπόστολοι ἄλλοτε προελείανον τὸ ἔργον τοῦ στρατοῦ, ἄλλοτε συνεπλήρωνον αὐτό, ἐνῶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν ὀρθοδόξων τελετῶν ἐγοήτευε τοὺς ξένους ἐπισκέπτας. Διὰ τοῦτο πολλοὶ βάρβαροι ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμὸν μαγευθέντες ἀπὸ τὸ μεγαλεῖον τῶν τελετῶν τῆς Ἀγίας Σοφίας.

Ἄλλ' ἡ βυζαντινὴ διπλωματία εἶχε καὶ τὰ τρωτά της. Μὲ τὸ νὰ ἐπιδεικνύη εἰς τοὺς βαρβάρους τὸν πλοῦτον καὶ νὰ μοιράζη αὐτὸν μεταξὺ των καθίστα αὐτούς διαρκῶς ἀπαιτητικούς. Ἄφ' ἐτέρου ἐξηκολούθει μέχρις ἐσχάτων νὰ θεωρῇ ὅλους τοὺς ἄλλους λαοὺς βαρβάρους καὶ ἐτύφλωτε πρὸ τῆς προόδου, ἡ ὁποία συνετελεῖτο εἰς τὰ ἄλλα ἔθνη καὶ ἰδίως εἰς τὴν Δύσιν. Τὸ Βυζάντιον ἦτο ἀγέρωχον καὶ συμπεριεφέρετο περιφρονητικῶς πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς. Ἡρνήθη ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως Κάρολον τὸν Μέγαν καὶ βραδύτερον τὸν Ὄθωνα τὸν Μέγαν καὶ τὸν Φρειδερίκον Βαρβαρόσσαν. Διὰ τοῦτο ἐξήγειρε τὴν ἔχθραν καὶ ἀντιπάθειαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς Δύσεως, οἱ ὁποῖοι βραδύτερον εἶδον μὲ ἀδιαφορίαν καὶ μάλιστα μὲ εὐχαρίστησιν τὴν κατάλυσιν τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας.

ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ—ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟΝ

Ἡ αὐτοκρατορία ἦτο προωρισμένη νὰ εὐδοκιμήσῃ πολὺ ἔμπορικῶς ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως. Ἐκεῖτο ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου ἐνοῦται ἡ Ἀσία μετὰ τῆς Εὐρώπης καὶ κατέληγε ὁ ὅλος ὁ μέγας ἔμπορικὸς δρόμος. Εἰς τὴν Βαλκανικὴν διὰ τῶν ποταμῶν τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης μεγάλοι

ἐμπορικοὶ δρόμοι ἔφερον πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Δουνάβεως καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην. Διὰ τῆς περιφήμου Ἐγνατίας ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ Δυρραχίου κατέληγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, συνεδέετο ὁ Βόσπορος μετὰ τῆς Ἀδριατικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Δύσεως. Εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον διὰ τῶν λιμένων τῆς Κριμαίας καὶ τῶν κοιλάδων τῶν ρωσικῶν ποταμῶν Δνεΐπερ καὶ Δὸν ἤρχετο εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν ἔνδον Ρωσσίαν, εἰς τὴν χώραν τῶν Λαζῶν, τὸν Καύκασον, τὴν ἀρχαίαν δηλ. Κολχίδα, ἐκράτει τὰς συγκοινωνίας ἀπὸ τῆς Κασπίας μέχρι Κίνας. Εἰς τὴν Συρίαν κατέληγον ὅλοι οἱ δρόμοι, διὰ τῶν ὁποίων τὰ καραβάνια μετέφερον τὰ ἐμπορεύματα τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς, καὶ εἰς τὸν Περσικὸν κόλπον ἔφερον οἱ δρόμοι, διὰ τῶν ὁποίων μετεφέροντο τὰ ἐμπορεύματα τῆς Κεϋλάνης, τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Κίνας. Ἡ Ἀλεξάνδρεια τέλος καὶ οἱ λιμένες τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης ἦσαν αἱ κλεῖδες τῆς Ἀφρικῆς, διότι ἐκεῖ μετεφέροντο τὰ προϊόντα ὅλου τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Μέγα μέρος τῶν συγκοινωνιῶν τούτων πολλάκις κατεῖχετο ἀπὸ διαφόρους ἔχθρους, Πέρσας, Ἀραβας κλπ. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν πάντοτε κύριοι τῆς Μεσογείου Θαλάσσης, ὅπου κατέληγον οἱ μεγάλοι δρόμοι τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου καὶ συνεκεντροῦντο τὰ προϊόντα τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐκεῖθεν μετεφέροντο εἰς τὴν Εὐρώπην.

Ἡ αὐτοκρατορία κατεῖχε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τοὺς μεγαλυτέρους λιμένας τοῦ κόσμου. Ἀξιολογώτατοι λιμένες ἦσαν ἡ Ἀλεξάνδρεια, εἰς τὴν ὁποίαν συνεκεντροῦντο τὰ προϊόντα τοῦ Νείλου, κυρίως σιτηρά, τὰ ἀρώματα, τὰ ἐδάδιμα, οἱ πολύτιμοι λίθοι καὶ τὰ σπάνια μέταλλα τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Εὐδαίμονος Ἀραβίας, Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας. Οἱ λιμένες τῆς Συρίας Ἀντιόχεια, Βυρῆτος, Τύρος, Γάζα, εἰς τοὺς ὁποίους συνεκεντροῦντο ἡ μέταξα τῆς Κίνας καὶ τὰ πλούτη τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἀντηλλάσσοντο μὲ τὰ προϊόντα τῆς συριακῆς βιομηχανίας, ὕαλον, ὑφάσματα, χειροτεχνήματα, κοσμήματα, οἶνους κλπ. Εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας ἡ Ταρσός, ἡ Ἀττάλεια, ἡ Ἐφεσος, ἡ Συῶν, ἡ Φώκαια καὶ εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον ἡ Τραπεζοῦς καὶ ἡ Χερσῶν, ἡ ὁποία

ἦτο μεγάλη ἀποθήκη τοῦ ἐμπορίου τῶν Πετσενέγων, Χαζάρων καὶ Ρώσσων. Οὗτοι μετέφερον ἐκεῖ τὰ γουναρικά, τὸ χαβιάρι, τὸν σίτον καὶ ἀντήλασσον μὲ τὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας, πολύτιμα κοσμήματα καὶ ὑφάσματα. Εἰς τὴν κυρίως ἑλληνικὴν θάλασσαν σημαντικώτατος λιμὴν ἦτο ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία ἦτο γέφυρα τοῦ μεταξὺ Ἀδριατικῆς καὶ Βοσπόρου ἐμπορίου καὶ ὁ φυσικὸς λιμὴν ἐξαγωγῆς τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἐτελείτο εἰς αὐτὴν κατ' ἔτος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου περίφημος ὄγορά, εἰς τὴν ὁποίαν συνεκεντρώνοντο ἔμποροι καὶ ἐμπορεύματα ὅλου τοῦ κόσμου.

Ὁ ἀξιολογώτερος ὅμως ἀπὸ τοὺς λιμένας τοῦ κράτους ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ ὁποία συνεκέντρωνε τὸ ἐμπόριον ὅλου τοῦ κόσμου. Ἡ ἀγορὰ τῆς πρωτεύουσας ἦτο κάτι ἀσύγκριτον. Πλήθος ἐμπόρων πάσης ἐθνικότητος κατέκλυζον αὐτήν. Ἐκεῖ ἐπρομηθεύοντο οἱ ξένοι τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας, τὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα, τὰ ἐξόχου τέχνης ἔργα χρυσοχοίας, ἀντικείμενα ἐξ ἐλεφαντόδοντος, ὀρειχάλκινα ἐπιτηγυρωμένα σκεύη κλπ.

Τὸ εὐρὺ τοῦτο ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον διεξήγετο κυρίως διὰ θαλάσσης, ἀπῆται ἰσχυρὸν ναυτικόν. Οἱ Ἕλληνες μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος ἦσαν ἀσυναγώνιστοι εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀλλὰ βραδύτερον ἤρχισεν ἡ παρακμὴ τοῦ ναυτικοῦ καὶ τὸ κατὰ θάλασσαν ἐμπόριον περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν παραλιακῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας, Βενετίας, Πίσης, Γενούης. Καὶ πάλιν ὅμως μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν ἡ Κωνσταντινούπολις παρέμεινεν ἡ ἐμπορικωτάτη πόλις τοῦ κόσμου ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς τῆς θέσεως.

Εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν μὲ τὸν καιρὸν διεμορφώθη ἰδιαιτέρον σύστημα ἐμπορικόν. Τὸ κράτος δηλαδὴ ἐνεθάρρυνε τοὺς ξένους νὰ εἰσάγουν αὐτοὶ τὰ προϊόντα τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ νὰ ἐξάγουν τὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνηντῶντο ὄλαι αἱ φυλαὶ τοῦ κόσμου, ἡ πρωτεύουσα ἐφαίνετο τὸ κέντρον τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου καὶ οἱ ξένοι ἐθαμβῶνοντο ἀπὸ τὸν πλοῦτον αὐτῆς, ἀπὸ τὴν εὐρωπαικῶν σχέσεων

μάτων. Ἡ κυβέρνησις ἐθεώρει τοῦτο ὡς αὔξησιν τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ γοήτρου τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ πολιτικὴ ὁμῶς αὐτὴ ἦτο πλάνη, ἡ ὁποία ἐμελλε νὰ ἔχη βαρυτάτας συνεπείας εἰς τὸ μέλλον, ὅτε ἀνεφάνησαν λαοὶ νεώτεροι καὶ δραστηριώτεροι.

Εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἐμπορίου τὸ κράτος ἐπενέβαινεν εὐρύτατα. Ἐξήσκει μεγάλην ἐπίβλεψιν ἐπὶ τῆς βιομηχανίας καὶ ἀπηγόρευε τὴν εἰσαγωγὴν καὶ ἐξαγωγὴν ὠρισμένων ἐμπορευμάτων. Διὰ τοῦτο ἐπέβλεπεν αὐστηρότατα τοὺς ξένους ἐμπόρους καὶ ἐξήταζε λεπτομερῶς τὰ εἰσαγόμενα καὶ ἐξαγόμενα. Ἐν γένει εἰς τὰς συναλλαγὰς ἐφήρμοζε σύστημα πολὺ καταθλιπτικόν. Ἀλλὰ παρ' ὅλα ταῦτα ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου ἦτο ἀξιόλογος καὶ τὸ κράτος ἀπὸ ἐνοίκια καταστημάτων, δικαίωμα ἀγορᾶς καὶ τελωνειακοὺς φόρους εἰσέπραττεν ἔτησίως 7.000.000 χρυσᾶ νομίσματα, τὰ ὁποία ἀντιστοιχοῦν πρὸς 500 ἑκατομ. σημερινῶν χρυσῶν δραχμῶν.

Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Σημαντικὴν θέσιν κατεῖχεν εἰς τὸ Βυζάντιον κυρίως ἡ βιομηχανία τῶν εἰδῶν τῆς πολυτελείας. Περιφημα ἦσαν τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀντικείμενα, τὰ ὁποία κατασκευάζοντο ἰδίως εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἐπιτραπέζια σκευὴ καὶ πρὸς στολισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν. Ἐπίσης πολὺ προωδευμένη ἦτο ἡ κατεργασία τῶν μαργαριτῶν καὶ τῶν πολυτίμων λίθων, μὲ τοὺς ὁποίους ἐπὶκίλλον τὰς ἐνδυμασίας καὶ τὰ ἱερὰ ἄμφια. Ἀφότου εἰσῆχθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ καλλιέργεια τῆς μετάξης, ἔλαβε μεγάλην ἐπίδοσιν ἡ κατασκευὴ μεταξωτῶν ἀντικειμένων, ὑφασμάτων καὶ ταπήτων, εἰς διαφόρους πόλεις τοῦ κράτους καὶ προπάντων εἰς τὴν Κόρινθον καὶ τὰς Θήβας καὶ τὰς πόλεις τῆς Συρίας. Λινᾶ ὑφάσματα κατασκεύαζον εἰς τὰς πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ Βουλγαρίας, εἰς τὰς πόλεις τοῦ Εὐξείνου πόντου. Ἐξαιρετικὴν θέσιν ἰδίως κατεῖχεν ἡ βιομηχανία τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων χρώματος ἐρυθροῦ καὶ ἰόχρου, μὲ παραστάσεις ζώων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων, τὰ ὁποία ἦσαν ἰσχυρὰ πωλῶν καὶ προωρισμένα διὰ τὴν αἴλην τὸν κλέρον καὶ τὴν ἐξατοκασίαν.

Εἰς αὐτὰ πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἀκόμη τὴν βιομηχανίαν τῶν ἐκ σμάλτου ἀντικειμένων, τῶν σκευῶν ἐξ ὀρειχάλκου καὶ ἐλεφαντοστοῦ, τῶν δερμάτων ζῶων, τὰ ὁποῖα ἔβαφον μὲ χρῶμα ἐρυθρὸν καὶ ἐχρησιμοποιοῦν διὰ τὴν ἐπίπλωσιν τῶν οἰκιῶν. Τοιοῦτοτρόπως τὸ Βυζάντιον ἔδιδεν εἰς τὸν κόσμον ὅ,τι λεπτὸν εἰς τέχνην καὶ πολῦτιμον εἰς ὑλικὸν ἐγνώρισεν ὁ μεσαίων.

Η ΓΕΩΡΓΙΑ

Μετὰ τὸ ἐμπόριον ἡ γεωργία ἀπετέλει τὴν δευτέραν πηγὴν τοῦ δημοσίου πλοῦτου. Αὐτοκράτωρ τοῦ 10ου αἰῶνος ἔγραφε: «Δύο πράγματα εἶναι ἀναγκαῖα πρὸ διατήρησιν τοῦ κράτους, ἡ γεωργία, ἡ ὁποῖα τρέφει τὸν στρατὸν, καὶ ἡ στρατιωτικὴ τέχνη, ἡ ὁποῖα προστατεύει τοὺς γεωργοὺς. "Ὅλα τὰ ἄλλα ἐπαγγέλματα εἶναι κατώτερα αὐτῶν». Ἄλλ' εἶναι δύσκολον σήμερον νὰ ἐξακριβώσωμεν ὑπὸ ποίας συνθήκας εὐρίσκοντο τὰ κτήματα καὶ οἱ γεωργοί. Ὅπως εἰς ὅλας τὰς χώρας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους μεγάλοι γαιοκτῆμονες προσεπάθουν νὰ συγκεντρώσουν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον μέρος γῆς εἰς χεῖρας των, ἐνῶ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν γῆν κατὰ τὸ πλεῖστον ἦσαν δουλοπάροικοι. Ἡ κυβέρνησις προσεπάθησε νὰ περιορίσῃ τὴν τάσιν αὐτὴν καὶ κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα μάλιστα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων ὁ Γεωργικὸς Κῶδιξ. Ὁ κῶδιξ σκοπὸν εἶχε νὰ καλυτερεύσῃ τοὺς ὄρους τῆς ζωῆς τῶν γεωργῶν, νὰ μεταβάλλῃ τοὺς δουλοπαροίκους εἰς ἐλευθέρους γεωργοὺς καὶ νὰ τοὺς ὀργανώσῃ εἰς μικρὰς κοινότητας ἀγροτικάς. Ἄλλ' αἱ προσπάθειαι αὐταὶ δὲν ἔφερον ἀποτελέσματα. Συνέβη καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος ὅ,τι καὶ εἰς τὴν Δύσιν, ἡ γῆ δηλαδὴ συνεκεντρώθη εἰς χεῖρας μεγάλων γαιοκτημόνων. Ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο νὰ χειροτερεύσῃ ἡ θέσις τῶν γεωργῶν, οἱ ὁποῖοι ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐγκατέλειπον τοὺς ἀγροὺς καὶ συνεκεντρῶνοντο εἰς τὰς πόλεις, ἡ δὲ καλλιέργεια τῆς γῆς παρημελήθη. Τοῦτο ὅμως ἔφερε τὴν οἰκονομικὴν παρακμὴν τοῦ κράτους, διότι παρετηρήθη ὅτι, ὡσάκις ἐλάμβανον φροντίδα διὰ τὴν προστασίαν τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας, ἡ αὐτοκρατορία ἦτο ἰσχυρά.

Κατὰ τοὺς καλοὺς χρόνους ἡ αὐτοκρατορία παρουσίαζε μεγάλην οἰκονομικὴν εὐρωστίαν. Κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα μ. Χ., ὅτε ἐκάθηντο ἐπὶ τοῦ θρόνου οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς, τὰ ἔσοδα τοῦ κράτους ἐν συνόλῳ ἀνήρχοντο εἰς 650 ἑκατ. χρυσοῦ, τὰ ὁποῖα ἰσοδυναμοῦν πρὸς 3 σημερινὰ δισεκατομμύρια, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου Β' ὑπῆρχε περίσσευμα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 220 ἑκατ., δηλαδή ἐνὸς δισεκατομμ. σημερινῶν δραχμῶν.

ΤΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ—Ο ΣΤΡΑΤΟΣ

Ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν στρατιωτικὸν κράτος. Οἱ ἀπειράριθμοι ἔχθροί, ὑπὸ τῶν ὁποίων περιεκυκλοῦτο, καθίστων ἀναγκαίαν τὴν ὑπαρξιν πολυαρίθμου καὶ ἰσχυροῦ στρατοῦ. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, καθὼς εἶδομεν, καὶ ἡ διοίκησις εἶχεν ὀργανωθῆ στρατιωτικῶς. Ἐφόσον ἡ αὐτοκρατορία εἶχεν ἰσχυρὸν καὶ ἀφωσιωμένον στρατόν, κατάρθωσε ν' ἀποκρούσῃ τοὺς ἔχθρούς. "Ὅταν ὅμως αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις ἤρχισαν νὰ ἐξαντλοῦνται, τὸ κράτος παρακμάζει καὶ βαδίζει πρὸς τὴν καταστροφὴν του.

"Ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, πᾶς πολίτης ἀπὸ τὸ 18ον ἔτος μέχρι τοῦ 40οῦ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς τὸν στρατόν. Οἱ στρατολογούμενοι ἔφερον τὸ ἰδιαιτέρον ὄνομα **στρατιῶται**, διότι ἀπετέλουν τὸν ἔθνικὸν στρατόν, ἢ **Ρωμαῖοι**, διότι ἦσαν οἱ κληρονόμοι τῶν ἀρχαίων ρωμαϊκῶν λεγεῶνων. Ἀξιόλογον ὑλικὸν τοῦ στρατοῦ ἀπετέλουν οἱ σκληραγωγημένοι χωρικοὶ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας, οἱ ὄρεινοὶ κάτοικοι τῆς Καππαδοκίας, Ἰσαυρίας ἢ Ἀρμενίας. Ἀλλὰ πολὺ ἐνωρὶς ἡ πολιτεία καθιέρωσε τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς θητείας ἀντὶ καταβολῆς στρατιωτικοῦ φόρου. Τοιοῦτοτρόπως μέγα μέρος τῶν κατοίκων, οἱ εὐπορώτεροι, ἢ ἀστικὴ τάξις σχεδὸν ὅλη, καὶ μέγα μέρος τῶν εὐπόρων γεωργῶν ἀπηλλάγησαν ἀπὸ τὴν θητείαν. Ἐγίνε τότε ἀνάγκη ν' αὐξηθῆ ὁ μισθοφορικὸς στρατός.

Ὁ μισθοφορικὸς στρατὸς τοῦ Βυζαντίου ἀποτελεῖτο ἀπὸ ἀνθρώπους πάσης προελεύσεως. Εἰς αὐτὸν εἰσῆρχοντο πρῶτον ξένοι, τοὺς ὁποίους οἱ βασιλεῖς εἶχον ἐγκαταστήσει εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν, ἢ ἄλλοι προσελκνόμενοι μακρόθεν διὰ

τοῦ χρήματος. Ἐνίοτε φίλοι ἡγεμόνες τοῦ αὐτοκράτορος ἔδιδον εἰς αὐτὸν ὀλόκληρα σώματα στρατοῦ κυβερνώμενα ὑπὸ ἰδίων ἀρχηγῶν, τὰ ὁποῖα ὠνομάζοντο Σύμμαχοι (*fœderati*). Τοιοῦτοτρόπως ἀληθῆς μωσαϊκῶν φυλῶν ὑπηρέτει ὑπὸ τὰς σημαίας τῶν αὐτοκρατόρων καὶ συνηντῶντο ἐκεῖ Σλαῦοι, Τοῦρκοι, Σέρβοι, Οὔννοι, Βάνδαλοι, Γότθοι, Λομβαρδοί, Ἐροῦλοι, Πέρσαι, Ἀρμένιοι, Πετσειέγοι, Ρῶσσοι, Ἰβηρες, Καυκάσιοι, Νορμανδοί, Γερμανοί, Ἀγγλοσάξονες καὶ Μαῦροι ἀκόμη τῆς Ἀφρικῆς.

Παρὰ τὴν περίεργον αὐτὴν σύστασιν ὁ μισθοφορικὸς στρατὸς ἀπειτέλει στήριγμα τοῦ κράτους. Οἱ αὐτοκράτορες ἀντήμειβον ὑλικῶς τοὺς μισθοφόρους. Ὁ μισθὸς τῶν ἀξιωματικῶν καθὼς καὶ τῶν στρατιωτῶν ἦτο ἀρκετὰ δελεαστικὸς. Ἐκτὸς τούτου εἰς πολλοὺς ὁ αὐτοκράτωρ ἔδιδε γαίας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀφορολόγητοι καὶ κληρονομικὴ ἰδιοκτησία των, ἀληθινὰ τιμάρια. Οἱ κάτοχοι τῶν γαιῶν αὐτῶν ὠνομάζοντο καβαλλάριοι καὶ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ παρέχουν τὰς στρατιωτικὰς των ὑπηρεσίας εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ἐπίσης ἀξιόλογοι ἦσαν αἱ ἡθικαὶ ἀμοιβαί. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε περισσοτέραν ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς μισθοφόρους παρὰ εἰς τὸν ἐθνικὸν στρατὸν, διότι ἐπίστευεν ὅτι αὐτοὶ ἔμενον ξένοι ἀπὸ τὰς πολιτικὰς ἐπιρροάς, αἱ ὁποῖαι πολλὰκις ἐτάρασσον τὸ κράτος. Διὰ τοῦτο εἰς αὐτοὺς εἶχεν ἐμπιστευθῆ καὶ τὴν προσωπικὴν του ἀσφάλειαν καὶ πολλοὺς ἀνύψωσεν εἰς τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα τοῦ στρατοῦ. Εἶναι περὶφημον τὸ τάγμα τῶν Βαράγγων, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἀπὸ Ῥώσσοις, Σκανδιναυοῦς, Ἀγγλοσάξονας κλπ. καὶ ἐχρησίμευεν ὡς σωματοφυλακὴ τοῦ βασιλέως. Ἡ πίστις καὶ ἡ ἀφοσίωσις των εἰς τοὺς αὐτοκράτορας ἦτο παραδειγματικὴ.

Ὁ στρατὸς τοῦ Βυζαντίου, ἐθνικὸς καὶ μισθοφορικὸς, ἦτο ὁ ἀνώτερος στρατὸς τῶν μέσων χρόνων καὶ εἶχεν ἀδιαφιλονίκητον ὑπεροχὴν, διότι ἐξηκολούθει τὴν παράδοσιν τῆς στρατιωτικῆς τέχνης τῶν Ρωμαίων. Τὰ στρατόπεδα ἦσαν ὄχι μόνον τόποι ἀσκήσεως τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ στρατιωτικαὶ σχολαί, εἰς τὰς ὁποίας κατηρτίζοντο οἱ ἀξιωματικοί. Τὸ Βυζάντιον ἐπὶ αἰῶνας εἶχε στελέχη ἀξιωματικῶν, οἱ ὁποῖοι

κατεῖχον πολεμικὴν τέχνην ἀνωτέραν τῶν ἄλλων λαῶν. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ἡ διάσωσις τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἦτο, ὅπως θὰ ἠδύνατό τις νὰ φαντασθῆ, πολυάριθμος. Ὁ Βελισσάριος ὑπέταξε τὸ κράτος τῶν Βανδάλων μὲ 15 χιλ. στρατόν. Διὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους τῶν Ὀστρογότθων εἰς τὴν Ἰταλίαν δὲν ἐχρειάσθησαν περισσότεροὶ ἀπὸ 25—30 χιλιάδας. Κατὰ τοὺς μεγάλους πολέμους ἐναντίον τῶν Ἀράβων δὲν ὑπερέβη τὰς 140 χιλ., ἀπὸ τοὺς ὁποίους 70 χιλ. ἐπολέμουν εἰς τὴν Ἀσίαν, 24 χιλ. ἀπετέλουν τὴν αὐτοκρατορικὴν φρουράν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν φύλαξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Ἄλλ' ἐπειδὴ κατεῖχεν ἀνωτέραν πολεμικὴν τέχνην, ἔφερε τελειότερον ὄπλισμόν καὶ ἐξησκεῖτο ἐπὶ μακρὸν εἰς τοὺς πολέμους, ἀπέβαινε μαχητικὴ δύναμις ἐξόχου ἀντοχῆς. Δύο ἠθικὰ ἐλατήρια ἐκίνουν καὶ ἐξύψωνον αὐτόν, ἡ συναίσθησις ὅτι ἦσαν διάδοχοι τῶν ἀνδρείων Ρωμαίων καὶ ὅτι ἐπολέμουν ὑπὲρ τῆς κοινῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ἄλλ' ὁ βυζαντινὸς στρατὸς εἶχε σοβαρώτατον ἐλάττωμα τὴν ἔλλειψιν πειθαρχίας. Ὁ ἐθνικὸς στρατὸς εἶχεν ἀρχηγούς φιλοδόξους καὶ ἀπειθεῖς φευδάρχας, οἱ ὅποιοι ἐζήτουν νὰ μεταχειρισθῶν αὐτόν πρὸς πραγματοποιήσιν τῶν ἰδίων φιλοδοξιῶν σκευωροῦντες διαρκῶς κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ μισθοφορικὸς δὲν εἶχεν ὑψηλότερον αἴσθημα πατριωτισμοῦ, ἐπέδωκε νὰ πλουτίσῃ καὶ ἀπέβαινε πολλάκις μάστιξ τῆς χώρας λεηλατῶν καὶ καίων αὐτήν.

Ο ΣΤΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ

Ἐκτὸς τοῦ στρατοῦ, τὸν ὁποῖον εἶδομεν ἀνωτέρω, ἡ αὐτοκρατορία διετήρει ἀξιόλογον **ἀμυντικὴν δύναμιν** εἰς τὰ σύνορα. Οἱ Ἕλληνες παρέλαβον παρὰ τῶν Ρωμαίων τὸν στρατιωτικὸν ὄργανισμόν τῶν συνόρων, τὰ ὁποῖα ὠνόμαζον **ἄκρα**. Εἰς τὰ συνοριακὰ θέματα, τὰ λεγόμενα ἀκρικὰ, ἐγκατέστησαν εἰδικὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ὑπηρεσίας των ἔλαβον γαίας παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς αὐτὰς μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των. Οὗτοι ἦσαν οἱ λεγόμενοι **Ἀκρίται** (limitenei). Ἐκεῖ κατεῖχον τὰς ὠχυρωμένας θέσεις, τοὺς πύργους καὶ τὰς

ἄκροπόλεις, διὰ τῶν ὁποίων εἶχε καλυφθῆ ἡ συνοριακὴ χώρα. Τὸ ρωμαϊκὸν τοῦτο σύστημα ἐτελειοποίησαν οἱ Ἕλληνες προσθέσαντες περισσοτέρας γραμμὰς ἀμύνης, ἐπλήρωσαν τὴν χώραν ἀκροπόλεων, αἱ ὁποῖαι ἔφραττον τὰς ὁδοὺς καὶ ἐκυριάρχουν τῶν στρατηγικῶν θέσεων, ἔφραξαν τὰς στενοπορίας (κλεισούρας), ἐνῶ εἰς πολλὰ μέρη καὶ τείχη συνεχῆ ὑπερήσπιζον τὴν χώραν. Ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος ἐξαίρει πολὺ τὸ ὀχυρωματικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου λέγει ὅτι «ἔσωσε τὴν μοναρχίαν». Τοιοῦτοτρόπως τὰ ὄρη τοῦ Ταύρου, ἡ χώρα τοῦ Εὐφράτου, ἡ Ἀρμενία, ἡ Βαλκανικὴ, ἐκαλύπτοντο ὑπὸ ἀκροπόλεων. Κατὰ τὸν 11ον αἰῶν εἰς τὴν Ἀσίαν τὸ «πᾶν ἦτο φρούριον». Ἀκόμη καὶ σήμερον σώζονται εἰς πολλὰ μέρη, ἰδίως εἰς τὴν Ἀφρικὴν, λείψανα τῶν τερασίων τούτων ἀκροπόλεων, αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουν τὴν στρατιωτικὴν ἰσχὺν τῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ στρατιῶται τῶν συνόρων ἀπὸ τὰς ὀχυρὰς αὐτὰς ἀκροπόλεις ἐπέβλεπον τὸν ἐχθρὸν καὶ ἀπώθουν τὰς ἐπιδρομὰς διεξάγοντες πόλεμον ἐπιθετικὸν συγχρόνως καὶ ἀμυντικόν. Ἄλλ' ὁ πόλεμος οὗτος ἦτο δύσκολος καὶ τραχύς, διότι μὲ μικρὰς δυνάμεις ἔπρεπε πολλάκις ν' ἀποκρουσθῆ ἑχθρὸς πολυάριθμος. Ἦτο πόλεμος ἐνεδρῶν καὶ τολμηρῶν ἀναγνωρίσεων καὶ ἐπιθέσεων. Μόλις ἐσημειώοντο ἐμφάνισις τοῦ ἐχθροῦ, ἀμέσως σώματα ἑλαφροῦ ἵππικοῦ μὲ τρόφιμα διὰ μίαν μόνον ἡμέραν ἐσκορπίζοντο εἰς ὅλας τὰς διευθύνσεις τῶν συνόρων καὶ ἔδιδον τὸν καιρὸν εἰς τὸ πεζικὸν νὰ συγκεντρωθῆ εἰς τὰς στενοπορίας, ἐνῶ ὁ ἄμαχος πληθυσμὸς ἐκλείετο εἰς τὰ φούρια. Κατόπιν τμήματα ἵππικοῦ εἰσῆρχοντο εἰς τὸ ἐχθρικὸν ἔδαφος καὶ προσεπάθουν νὰ παρενοχλοῦν τὰ νῶτα τοῦ ἐχθροῦ, ἐνῶ ὁ στρατηγὸς εὐθὺς μόλις ἤρχετο εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἐχθρὸν, διέτασσε ἀφινιδιαστικὴν ἐπίθεσιν. Ἰδίως εἰς τὰ ἀραβικὰ σύνορα παρὰ τὸν Εὐφράτην αἱ περιπέτειαι, αἱ σκληρότητες καὶ οἱ ἥρωισμοὶ τῶν ἀγώνων τούτων ἀπέβησαν θρυλικοὶ καὶ ἐξυμνήθησαν εἰς τὴν ἐποποιίαν **Διγενῆς Ἀκρίτας**, ὁ ὁποῖος ἦτο «πρότυπον ἀνδρείας, ἡ δόξα τῶν Ἑλλήνων, ὁ εἰρηνοποιὸς τῆς Ρωμανίας», δηλ. τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Εἰς αὐτὴν βλέ-

πομεν τὰ ἥρωικὰ κατορθώματα, τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν ἀνδρείαν τοῦ στρατοῦ.

ΤΟ ΝΑΥΤΙΚΟΝ

Τὸ ναυτικὸν ἀπετέλει μεγάλην δύναμιν τῆς αὐτοκρατορίας ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν στρατόν. Ἀπὸ τοῦ 6ου μέχρι τοῦ 8ου αἰῶνος ἐκυριάρχει τῶν ἐλληνικῶν θαλασσῶν, κατὰ δὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ὀμεϊαδῶν (ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰῶνος) κατέβαλε μεγάλας προσπάθειάς καὶ ἐν τέλει κατώρθωσε νὰ κατισχύσῃ. Βραδύτερον φαίνεται ὅτι τὸ ναυτικὸν παρημελήθη ὀλίγον καὶ οἱ Σαρακηνοὶ ἐπιωφελοῦμενοι ἐκ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου κατηρήμωσαν τὰ ἐλληνικὰ παράλια. Ἄλλ' ἀκριβῶς ὁ κίνδυνος τῶν Σαρακηνῶν ἠνάγκασε τοὺς Ἕλληνας ν' ἀνασυστήσουν τὸ ναυτικὸν ἐκ νέου καὶ μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ 12ου αἰῶνος τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξε μεγάλη ναυτικὴ δύναμις τῆς Μεσογείου καὶ ἐκυριάρχησε τῶν θαλασσῶν μέχρι τοῦ Γιβραλτάρ. Ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος ἤρχισεν ἡ παρακμὴ τοῦ ἐλληνικοῦ ναυτικοῦ κοί ἡ κυριότης τῶν θαλασσῶν περιῆλθεν ἰδίως εἰς τοὺς Βενετούς.

Τὰ πληρώματα τοῦ στόλου στρατολογούμενα ἀπὸ τὰς ἀσιατικὰς ἀκτὰς, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τὰ παράλια τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἦσαν ἐξαιρετὸν ὑλικόν. Τὰ πλοῖα ἦσαν δύο κυρίως τύπων, Δρόμωνες, τῶν ὁποίων ἐπέβαινον 300 ἄνδρες, ἐκ τῶν ὁποίων σὶ 70 ἦσαν στρατιῶται, καὶ τὰ Ἐλαφρὰ σκάφη, τῶν ὁποίων ἐπέβαινον 130 ἕως 160 ἄνδρες. Τὸ μεγαλύτερον ὄπλον τοῦ ἐλληνικοῦ ναυτικοῦ ἦτο τὸ Ὑγρὸν πῦρ, τὸ ὁποῖον καθὼς εἶδμεν καὶ ἀλλαχοῦ, ἐξεσφενδόνιζον διὰ σιφῶνων ἢ χειροβομβίδων καὶ ἐνέσπειρον εἰς τοὺς ἐχθροὺς τὸν τρόμον καὶ τὴν καταστροφὴν. Οἱ Ρῶσσοι, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸν Ἰγῶρ τὸ 941 ἐφθασαν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔλεγον περὶ τοῦ ὑγροῦ πυρός: «Οἱ Ἕλληνες ἔχουν πῦρ ὁμοῖον πρὸς τοὺς κεραυνούς καὶ ἐσφενδονίζοντες αὐτὸ μᾶς κατέκαυσαν. Διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθημεν νὰ τοὺς νικήσωμεν». Κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα τὰ ἐλληνικὰ πολεμικὰ πλοῖα ἦσαν 180 περίπου.

Η ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

Μεγάλην δύναμιν τῆς αὐτοκρατορίας ἀπετέλει ἡ Μικρὰ Ἀσία. Ἡ ἐθνογραφικὴ κατάσταση τῆς χώρας δὲν μετεβλήθη πολὺ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων, διότι εἰς αὐτὴν συνέβησαν ὀλιγώτεροι ἐπιδρομαὶ ἀπὸ τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον. Κατῳκεῖτο ἀπὸ διαφόρους μικρὰς φυλάς, αἱ ἑποῖαι εἰς πολλὰ μέρη εἶχον ἐξελληνισθῆ. Ὁ πληθυσμὸς παρέμεινε ἀκμαῖος καὶ ὑπῆρχον μεγάλαι καὶ λαμπραὶ πόλεις. Διὰ τοῦτο ἐπρομήθευεν εἰς τὸ κράτος τοὺς καλύτερους στρατιώτας, ἐνῶ τὰ παράλια ἔδιδον ναύτας ἀρίστους. Ἐκτὸς τούτου πολὺ ἐνωρὶς εἶχον σχηματισθῆ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἐκτετομέναι ἰδιοκτησίαι, τῶν ὁποίων οἱ δεσπότες εἶχον μεγάλην δύναμιν. Διὰ τοῦτο ὁ ἀφρὸς τῆς Βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας προήρχετο κυρίως ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἐκ τῶν μεγάλων αὐτῶν φεουδαρχικῶν οἰκῶν. Αἱ οἰκογένειαι τοῦ Φωκά, τοῦ Σκληροῦ, τοῦ Μανιάκη, τῶν Ἰσαύρων, τῶν Κομνηνῶν προήρχοντο ἀπ' ἐκεῖ. Ἡ ἀσιατικὴ ἀριστοκρατία εἶχεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἐξαιρετικὴν, διότι παρέσχε πολλὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸ κράτος, ἔδιδε στρατηγούς ἐξόχους, πλήθος λομπρῶν ἀξιωματικῶν καὶ στρατεύματα πολλὰ καὶ πειθορχημένα. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἐλαμβάνετο ἐκ τῶν ἀσιατικῶν ἐπαρχιῶν. Τέλος οἱ μικρασιατικοὶ φόροι ἀπέτέλουν τὸ ἰσχυρότατον στήριγμα τοῦ δημοσίου ταμείου.

Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς τὰ κυριώτερα θέματα θεωροῦντο ὑπὸ τῆς διοικήσεως τὰ Ἀσιατικά, τὸ Ἀνατολικόν, τὸ Ἀρμενικόν, τὸ Θρακικόν (ἡ Θράκη διοικητικῶς ὑπῆγετο εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν), τὸ Ὀψίκιον κλπ. καὶ ἡ Ἀσία ἀπετέλει τὸν ἰσχυρότατον πνεύμονα τῆς αὐτοκρατορίας. Διὰ τοῦτο ἐφ' ὅσον κατελαμβάνοντο ἄλλαι ἐπαρχίαι τοῦ κράτους, ἡ Μ. Ἀσία ἐξήρκει ν' ἀπελευθερώσῃ αὐτάς. Ὅταν ὅμως κατελήφθη αὕτη ὀριστικῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὸ κράτος ἔχασε πᾶσαν ἐλπίδα σωτηρίας.

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ

Ἡ θρυλικὴ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ κατ' ἐξοχὴν **Πόλις**, ἀποτελεῖ ἐν ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων στηριγμάτων τοῦ κράτους. « Ὑπῆρξε τὸ πολιτικόν, διοικητικόν, θρη-

σκευτικόν, οἰκονομικόν, λογοτεχνικόν, καλλιτεχνικόν κέντρον τοῦ κράτους. Ἦτο ἡ βασιλεύουσα, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπέβλεπεν ὅλος ὁ κόσμος, ἦτο ὁ πόλος τῆς ἔλξεως, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐστρέφοντο πάντες, ὑπήκοοι καὶ ξένοι. Καθ' ἣν ἐποχὴν αἱ μεγάλαι πόλεις τῆς Δύσεως ἦσαν μεγάλα χωρία, ἡ Κων)πολις ἦτο βασίλισσα τῶν χαρίτων, τὸ κέντρον τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καὶ, ὅπως εἶπον εὐστόχως, οἱ Παρίσιοι τοῦ Με-

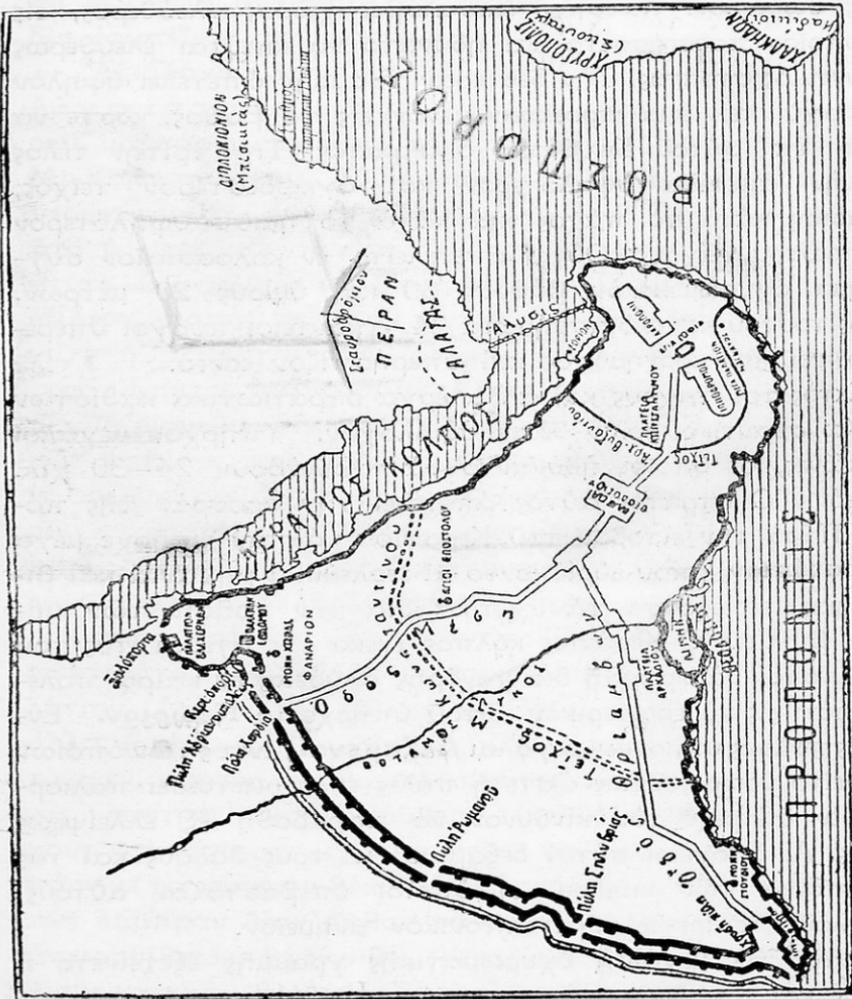
Ἡ Κωνσταντινούπολις

Ὁ λιμὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως εἶναι σήμερον. Πρὸς τὰ κάτω εἶναι ἡ παραλία τοῦ Γαλατᾶ, ἔναντι ἡ ἄκρα τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὁποία ἀπολήγει εἰς τὸ ἀκρωτήριον Σαραΐ Μπουρνουῦ. Ὑψηλὰ εἰς τὸ βάθος, ὅπου φαίνεται ὁ πύργος, ἦσαν ἡ ἀκρόπολις τοῦ παλαιοῦ Βυζαντίου καὶ τὰ παλαιὰ βυζαντινὰ ἀνάκτορα. Τὸ στενὸν δεξιὰ εἶναι ἡ εἴσοδος τοῦ Βυζαντίου.

σαίωνος «Diehl». Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων ὑπῆρξαν ἐποχαί, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ Κων)πολις μόνη ἀπετέλει τὸ κράτος καὶ ἐκ ταύτης ὀρμώμενοι ἀνέκτων πάλιν τὴν αὐτοκρατορίαν.

Ἀφότου ὁ Θεοδοσίος ὁ Β' ἐπεξέτεινε τὸν περίβολον τῆς πόλεως καὶ κατεσκεύασε τὴν Θαυμασίαν ὀχυρωματικὴν γραμμὴν ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Προποντίδος μέχρι τοῦ βάθους τοῦ Κερατίου κόλπου, ἡ Κων)πολις ἀπέβη θέσις στρατιωτικῆ περιφέρειας, φρούριον ἰσχυρὸν καὶ ἀπόρρητον. Ἡ ὀχυρωματικὴ

αὕτη γραμμὴ, ἡ ὁποία ἐπὶ Ἡρακλείου ὑπέστη μικρὰν μεταβολὴν πρὸς τὸν Κεράτιον κόλπον, διὰ νὰ περιλάβῃ τὸ προάστειον τῶν Βλαχερνῶν, ἐσώθη εἰς ἕκτασιν 7 χιλιομ. μέχρις

Ἡ ὁχύρωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως

ἡμῶν εἰς καλὴν κατάστασιν, διότι οἱ Τούρκοι πρὸ τῆς τελειοποιήσεως τῶν πολεμικῶν μέσων ἐφρόντισαν νὰ διατηρήσουν αὐτὴν καλῶς. Οἱ λίθινοι ἐκεῖνοι ὄγκοι προξενοῦν τὸν θαυμασμὸν καὶ ἀποτελοῦν τὸ ὠραιότερον ἀρχιτεκτονικὸν μνημεῖον τῆς στρατιωτικῆς τέχνης.

Τὸ τεῖχος ἀπὸ τὸ μέρος τῆς θαλάσσης ἦτο ἀπλοῦν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ξηρὰν ἀπετέλει τριπλῆν ζώνην ὡς ἐξῆς: Τὴν πρῶτην ἀμυντικὴν γραμμὴν ἀπετέλουν βαθεῖα τάφρος καὶ ὀπίσθεν αὐτῆς θωράκιον. Κατόπιν ἔμεσολάβει χῶρος ἐλεύθερος, εἰς τὸν ὁποῖον παρετάσσετο καὶ ἠδύνατο νὰ κινεῖται ἐλευθέρως ὁ ἀμυντικὸς στρατός. Τὴν δευτέραν γραμμὴν ἀπετέλει ὑψηλὸν καὶ παχὺ τεῖχισμα προεκτεινόμενον εἰς τὸ βάθος, ὥστε νὰ κινεῖται ἐπ' αὐτοῦ ἐλευθέρως ὁ στρατός. Τὴν τρίτην τέλος γραμμὴν ἀπετέλει ὑψηλότερον καὶ ὀγκωδέστερον τεῖχος, διπλάσιον κατὰ τὸ πάχος καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ὑψηλότερον τοῦ πρώτου τεύχους. Οὕτω ἀπετελεῖτο ἓν κολοσσιαῖον συγκρότημα ὀχυρωματικὸν βάθους 60 καὶ ὕψους 20 μέτρων. Ἐκτὸς τούτου κατὰ διαστήματα 24 γιγάντειοι πύργοι ὑπερέκειντο τοῦ συγκροτήματος καὶ ὑπερήσπιζον αὐτό.

Ἐκτὸς τοῦ τεύχους καὶ ἄλλα ἔργα στρατιωτικὰ καθίστων τὴν Κωνσταντινούπολιν θέσιν ἀξιόλογον. Ὑπῆρχον μεγάλοι στρατῶνες, οἱ ὁποῖοι ἠδύνατο νὰ περιλάβουν 24—30 χιλ. στρατόν. Ὁ στρατός αὐτὸς ἀπετέλει τὴν φρουρὰν τῆς πόλεως. Παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Κερατίου κόλπου ὑπῆρχε μέγα **Ὀπλοστάσιον**, ὅπου εὐρίσκοντο αἱ πολεμικαὶ μηχαναὶ καὶ βιβλιοθήκη περιέχουσα τὰ σχετικὰ διὰ τὴν χρῆσιν τῶν μηχανῶν βιβλία. Ὁ Κεράτιος κόλπος ἔνεκα τῆς στενότητός του ἦτο δυνατὸν νὰ φραχθῆ διὰ χονδρῆς ἀλύσεως ἐν καιρῷ πολέμου, διότι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ ὑπῆρχε τὸ **Νεώριον**. Ἐντὸς τῆς πόλεως ὑπῆρχον μεγάλοι **Δεξαμεναί**, ἐντὸς τῶν ὁποίων διητηρεῖτο ὕδωρ, οὕτως ὥστε ἡ πόλις ἐν περιπτώσει πολιορκίας δὲν διέτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ παραδοθῆ ἕξ ἐλλείψεως ὕδατος. Αἱ ὑπόγειοι αὐταὶ δεξαμεναὶ μὲ τοὺς θόλους καὶ τὰς ἑκατοντάδας τῶν κίωνων, οἱ ὁποῖοι ὑπεβάσταζον αὐτοὺς, ἀποτελοῦν ἐξαιρετὸν ἀρτιτεκτονικὸν μνημεῖον.

Ἐντὸς τῆς μεγάλης ὀχυρωματικῆς γραμμῆς ἐξετείνετο ἡ ἀχανὴς καὶ μεγαλοπρεπὴς πρωτεύουσα. Ἡ πυκνώτατα κατασκευασμένη πόλις παρουσίαζεν ὄψεις ἐντελῶς ἀντιθέτους. Μεγαλαὶ ὁδοί, κῆποι ἐκτεταμένοι καὶ εἰς τὸ μέσον αὐτῶν ὠραῖα μοναστήρια καὶ ἐκκλησίαι, σχολαί, μέγαρον πολυτελέστατα τῶν ἀρχόντων ἀπετέλουν ἀντίθεσιν πρὸς δρόμους στενωτάτους καὶ βορβορώδεις, πρὸς οἰκίας χαμηλὰς, ὅπου

κατώκει λαὸς ἄθλιος καὶ ἀκάθαρτος. Εἰς τὴν ὠραίαν θέαν, τὴν ὁποίαν παρουσίαζον τὴν ἡμέραν οἱ πλατεῖαι μὲ τὰ ὠραῖα μνημεῖα, τὰς ἀναθηματικὰς στήλας, τοὺς ἀνδριάντας, ἀπετέλει φοβερὰν ἀντίθεσιν τὸ σκότος τῆς νυκτός, διότι ἡ πόλις δὲν ἐφωτίζετο τὴν νύκτα.

Ἀξιόλογος θέσις ἦτο ἡ πλατεῖα, τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν Αὐγουσταῖον, διότι ἐκεῖ ἦτο στημένον τὸ ἐκ πορφυροῦ μαρμάρου ἀγαλμα τῆς αὐγούστης Ἐλένης, μητρὸς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Εὕρισκετο εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως καὶ περιεκυκλοῦτο ἀπὸ περιστύλια. Εἰς τὸ βόρειον μέρος αὐτῆς ἦτο ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, εἰς τὸ νότιον τὸ Παλάτιον, εἰς τὸ ἀνατολικὸν τὸ βουλευτήριον. Εἰς τὸ μέσον ὑπῆρχε τὸ **Μίλιον**, τόπος δηλ. τοῦ χρυσοῦ δείκτου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἤρχιζεν ἡ ἀρίθμησις τῶν μιλίων τῶν μεγάλων ὁδῶν τοῦ κράτους. Ἐπίσης ἡ ἀγορὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἀπετέλει ἓν ἐπὶ τὰ ὠραῖα μνημεῖα τῆς πρωτευούσης. Ἐκεῖ ὑψοῦντο μέγαρα, τῶν ὁποίων τοὺς τοίχους ἐστόλιζον ψηφιδωτὰ καὶ πλάκες ἐκ πολυτίμων μετάλλων, καὶ ἦσαν ὠραῖαι στοαὶ ἐκ μαρμάρου στολισμέναι μὲ ἔξοχα ἔργα γλυπτικῆς.

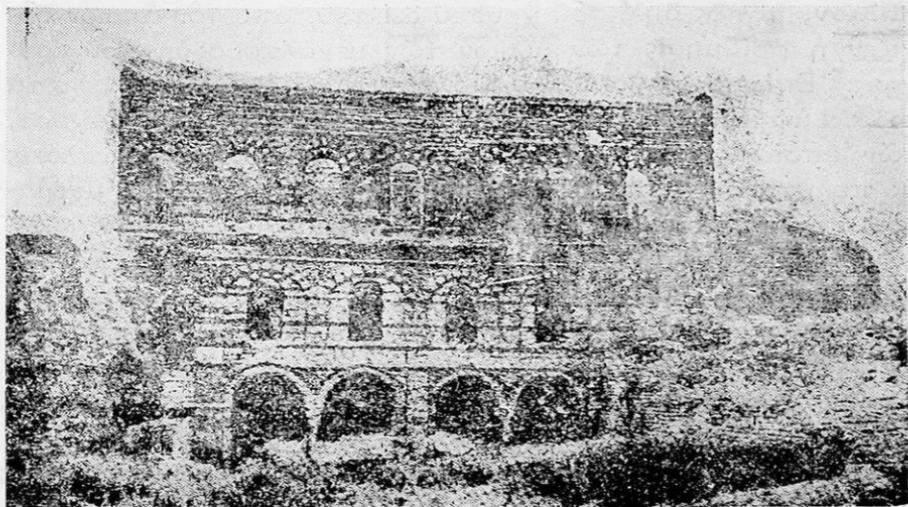
Τὸ ἀξιολογώτατον ὅμως μνημεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπετέλει τὸ **Παλάτιον**, τὸ ὁποῖον κατελάμβανεν ὀλόκληρον συνοικίαν εἰς τὴν θέσιν τοῦ παλαιοῦ Βυζαντίου. Πᾶς αὐτοκράτωρ ἐφιλοδόξει νὰ προσθέσῃ τι εἰς τὸ ἀρχικὸν παλάτιον. Διὰ τοῦτο ἔβλεπέ τις ἄνευ συμμετρίας καὶ σχεδίου, ἀλλὰ μὲ φαντασίαν λεπτήν καὶ μεγαλοπρέπειαν καταπλήττουσαν, μέγαρα ὑποδοχῆς, περίπτερα, ἀνάκτορα καὶ στρατῶνας, λουτρὰ καὶ βιβλιοθήκας, ἐκκλησίας καὶ φυλακάς, πύργους καὶ κήπους, μεγάλας στοὰς καὶ δώματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα παρεῖχε μαγευτικὴν θέαν ὁ Βόσπορος καὶ ἡ Προποντίς. Ὡσαύτως λαμπρὰν θέαν ἔδιδον τὰ μεγάλα κτίρια καὶ οἱ θόλοι τῶν ἀπειραρίθμων ἐκκλησιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρώτην θέσιν κατεῖχεν ἡ Ἁγία Σοφία. Διὰ τοῦτο δικαίως οἱ ταξιδιωταί, οἱ ἐπισκεπτόμενοι τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐθαμβῶνοντο ἀπὸ τὸ θαυμάσιον θέαμα τῆς πόλεως, ἀπὸ τὴν πολυτέλειαν τῶν μεγάρων καὶ ἐκκλησιῶν, ἀπὸ τὸν μυσθὸν πλοῦτον καὶ τὴν διανοητικὴν καὶ ἐμπροικὴν κίνησιν τῆς πρωτευούσης καὶ διεκρίνοντο ὅτι δὲν ὑπάρχει ὅμοιον πρᾶγμα εἰς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΙ ΤΕΧΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ Ζ΄ — ΙΑ΄ ΑΙΩΝΟΣ

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Κατὰ τὰ 150 ἔτη, τὰ ὁποῖα μεσολαβοῦν ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου, ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ ὑπῆρξε πτωχωτάτη.

Πρόσοψις ἀνακτόρου, Τεκφοῦρ σεράι, Κων)πολις 11ος αἰὼν

Δεῖγμα πολυτελοῦς ἐξωτερικοῦ παλατιοῦ. Διὰ τοῦ συνδυασμοῦ πλίνθων, λευκοῦ καὶ πολυχρώμου μαρμάρου καθὼς καὶ πηλίνων κοσμημάτων ἐπιτυγχάνονται ποικιλώτατα σχέδια διακοσμήσεως. Τὰ πῆλινα κοσμήματα ἀποτελοῦν ἰδίως ρόδακας εἰς τὸ μέσον τῶν τυμπάνων.

Μετὰ τὴν πρόσκαιρον ὅμως αὐτὴν παρακμὴν οἱ συγγραφεῖς ἐπανελάβον τὸ ἔργον των καὶ ἠκολούθησαν πάλιν τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν.

Εἰς τοὺς χρόνους τῆ παρακμῆς τῶν γραμμάτων ἀνήκει ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός (ἀπ. 754), ὁ ὁποῖος εἶναι ἀπόδειξις ὅτι εἰς τὸ Βυζάντιον οὐδέποτε δίσπασθη ἡ παράδοσις τῶν κλασσικῶν γραμμάτων. Ἐγεννήθη καὶ ἔδρασεν εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 8ου αἰῶνος.

Ναὸς τῆς Θεοτόκου, Κωνσταντινούπολις

Διακρίνεται σαφῶς ἡ νέα τεχνοτροπία, ἡ τάσις δηλαδή νὰ κατασκευάζουν οἰκοδομὰς ἐλαφροτέρας. Τὰ παράθυρα εἶναι μεγαλύτερα καὶ περισσότερα.

Διακρίνεται διὰ τὴν συστηματοποίησησιν τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας παρέλαβεν ἀπὸ πολλὰς καὶ ποικίλας συγγραφάς. Τὸ σπουδαιότερον σύγγραμμά του εἶναι ἡ Πη γ ῆ τ ῆ σ γ ν ὡ σ ε ω σ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐγχειρίδιον δογματικῆς, δηλ. διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων ἀποδεικνύει τὴν ἀλήθειαν τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας καὶ ἀνασκευάζει ἑκατὸν περίπτω αἰρέσεις. Εἰς τοῦτο καταφαίνεται πόσον μεγάλη ἦτο ἡ ἐπίδρασις ἐπ' αὐτοῦ ὄχι μόνον τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῶν κλασσικῶν, Ἀριστοτέλους, Εὐριπίδου, Ὅμηρου κλπ. Ὁ Δαμασκηνός ἦτο ἐκ τῶν σημαντικῶν ὑπερμάχων τῶν εἰκόνων καὶ συνέταξε διὰ τοῦτο τὸν Ἀπολογη-

τικὸν λόγον πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας. Εἶχε φρονήματα φιλελεύθερα, διότι ἔζη μακρὰν τῆς αὐλῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἐτόλμα νὰ γράφῃ ὅτι: «Κανεὶς βασιλεὺς

Ἡ ἐκκλησία τῆς Χώρας, Καχριέ τζαμί, Κωνσταντινούπολις, ἀρχὴ 12ου αἰῶνος

Ἀπὸ τὰ κομψότερα μνημεῖα τῆς τεχνοτροπίας τοῦ Βυζαντινοῦ ναοῦ. Ὁ κεντρικὸς τροῦλος στηρίζεται ἐπὶ ἀψίδων, αἱ ὁποῖαι ἀπολήγουν εἰς κυρτὰ ἀετώματα. Εἰς τὴν εἰκόνα φαίνεται μία (ὀπισθεν τοῦ μεσαίου μικροῦ τροῦλου). Οἱ δύο μικροὶ τροῦλοι, ἀριστερὰ καὶ εἰς τὸ μέσον, σκειγάζουν τὸν νάρθηκα. Ὁ τρίτος δεξιὰ εἶναι ἐνὸς ἰδιαιτέρου διαμερίσματος, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ὡς ἐστιατόριον τῆς μονῆς.

δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ νόμους εἰς τὴν ἐκκλησίαν (οὐ βασιλέων ἐστὶ νομοθετεῖν τῇ ἐκκλησίᾳ)». Ὅταν ἔγραφεν, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του πάντοτε τοὺς ὀλίγους περιφρονῶν τοὺς πολλούς. *Τραγουδάθηρ ὁπὸς Ἰστορίστο Ἐκκλησιαστικῆς Γρηγορικῆς* καθὼς καὶ

τά ἄλλα του ἔργα ἔγραψεν εἰς γλώσσαν ἀκατάληπτον ὑπὸ τῶν πολλῶν καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀρχαίαν προσφωδῖαν παρὰ τὸ λαμπρὸν παράδειγμα, τὸ ὁποῖον εἶχε δώσει ὁ Ρωμανός. Ἐν τούτοις οἱ ὕμνοι του ἔχουν συγκίνησιν καὶ

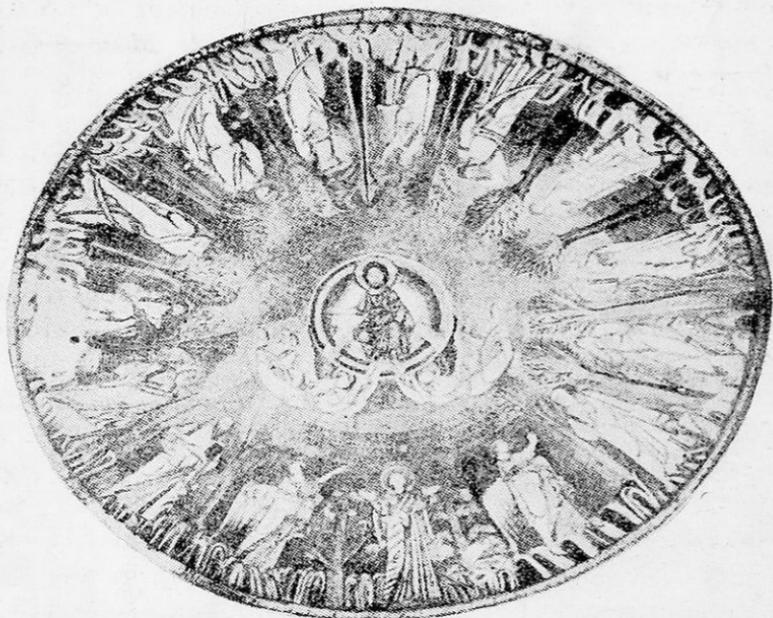

Παναγία Ἀγγελόκτιστος, Κύπρος, τέλος 9ου—10ου αἰῶνος
Μωσαϊκὸν εἰς τὸ ἱερὸν ἑνὸς ναοῦ τοῦ Κιτίου τῆ Κύπρου. Ἡ Παναγία κρατοῦσα τὸν Χριστὸν εἰς τὴν ἀγκάλην εὐρίσκειται μετὰ τῶν δύο ἀρχαγγέλων Γαβριὴλ καὶ Μιχαήλ. Φορεῖ πολυτελεῖ ἔνδυμασίαν ἀπὸ βαθυῖ ἰόχρου ὕφασμα με ἐρυθρὰ κεντήματα. Ὁ μικρὸς Ἰησοῦς φορεῖ ἔνδυμα χρυσοκέντητον, οἱ δὲ ἄγγελοι λευκόν.

ἐμπνευσιν. Ὁ Δαμασκηνὸς θεωρεῖται ὡς συγγραφεὺς τῆς Ὀκτωήχου.

Ἀντιπρόσωπος τῆς περιόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἤρχισεν νέα ἐπίδοσις εἰς τὰ γράμματα, εἶναι κυρίως ὁ **Φώτιος** (820—891). Ὁ Φώτιος ἦτο ὁ σφώτατος τῶν χρόνων του, ἐγίνε πατριάρχης καὶ ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν πολιτικὴν. Εἰς τὸ πε-

ρίφημον ἔργον του Βι λιοθ ἡ κη ἢ Μυριόβιβλος ἀναλύει καὶ κρίνει 280 βιβλία τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας καὶ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Ἔνεκα τῶν σοφῶν κρίσεων καὶ τῶν εἰδήσεων, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ἀπὸ συγγραφεῖς ἀπολεσθέντος, τὸ βιβλίον εἶναι πολυτιμότετος ὁδηγὸς διὰ

Ἡ Ἀνάληψις, ψηφιδωτὸν εἰς τὸν θόλον τῆς Ἀγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, 7ος αἶων

Εἰς τὸ μέσον εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς ἐντὸς οὐρανοῦ τόξου καὶ περίξ αὐτοῦ ἡ Παναγία καὶ οἱ Ἀπόστολοι.

τὴν ἱστορίαν τῶν γραμμάτων. Εἰς τὸ Λεξικὸν ἐρμηνεύει λέξεις, τὰς ὁποίας δὲν ἐννόουν πλέον οἱ σύγχρονοι. Ἀφῆκεν ὡσαύτως καὶ πολλὰ θεολογικὰ συγγράμματα, εἰς τὰ ὁποία πάλιν διαφαίνεται ἡ σοφία καὶ ἡ πολυμάθεια τοῦ ἀνδρός. Ὁ Φῶτιος εἶναι ἡ μεγαλύτερα ἀπόδειξις τῆς ἐπιρροῆς, τὴν ὁποίαν ἐξήσκει καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας τοῦ μεσαίωνος ἢ κλασσικῆς ἀρχαιότης.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία εἶχε, καθὼς γνωρίζομεν, σειράν ἱστορικῶν συγγραφεῶν μέχρι τῆς ἐλαττώσεως ἐκτὸς μικροῦ

ποίησις ἐτελειοποιήθη κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.
"Ὅπως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἐκ τῶν ἀδι-

Ὁ Δαυὶδ φυλάττει τὸ ποίμιον του, μικρογραφία 10ου αἰῶν

Ἀπὸ τὸ ὄνομαστον ψαλτήριον τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων. Ὁ Δαυὶδ παίζει ἐγχορδον ὄργανον. Εἰς τὸν ὤμον του κλίνει ἡ Μελωδία καὶ ἀκροῶται. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος φαίνεται ἐξηπλωμένος εἰς τοὺς καλάμους, εἶναι τὸ ὄρος Βηθλεέμ. Ὅπισθεν τῆς στήλης φαίνεται ἡ θεὰ Ἥχώ. Τὸ τοπίον ἀποπνέει δροσερότητα ἐνθυμίζουσαν τοιχογραφίας τῆς Πομπηίας.

αλείπτων ἀγώνων τῶν κλεφτῶν πρὸς τοὺς Τούρκους ἐγεν-
νήθη ἡ ἔξοχος δημώδης ποίησις τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, τοιου-

ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς ἀνάπτυξιν ἀξιολόγου δημώδους ποιή-
σεως. Κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα εἰς τὰ ἀνατολικομεσημβρινὰ
σύνορα τοῦ κράτους Ἕλληνας καὶ Ἀραβες εὐγενεῖς γαιοκτή-
μονες ἔζων εἰς ἀδιάκοπον ἀγῶνα. Οἱ ἡρωισμοὶ τῶν Ἑλλήνων,
οἱ ὅποιοι ἐφύλαττον τὰ παραμεθόρια φρούρια, τὰ ἄκρα,
ἔδωκαν ἄφθονον ὕλικόν εἰς τὴν ποίησιν. Τὰ ποιήματα ταῦτα

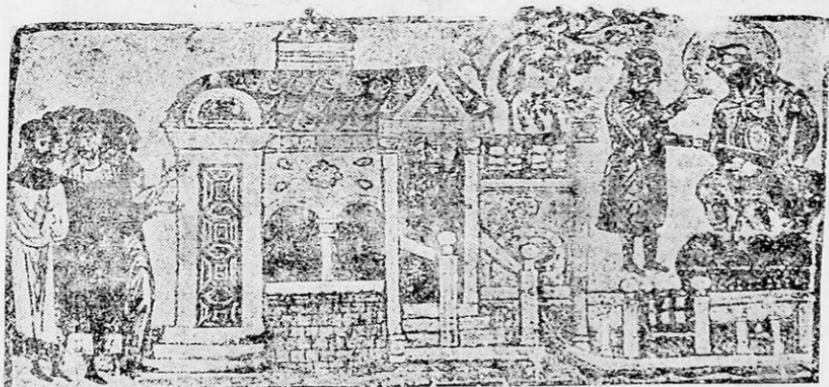

Ἡ ψυχὴ τοῦ Λαζάρου φεύγει ἀπὸ τὴν κόλασιν, μικρο-
γραφία ψαλτηρίου, Βατικανόν

Ὁ ἀλυσσοδεμένος πίθηκος παριστάνει τὸν Ἄδην. Ἀπὸ
τὸ πλευρόν του διαφεύγει ἡ ψυχὴ τοῦ Λαζάρου, τὴν
ὁποῖαν προσπαθοῦν νὰ κρατήσουν οἱ δύο μικροὶ διά-
βολοι. Δεῖγμα δημώδους διακοσμῆσεως.

ὠνομάσθησαν Ἀκριτικὰ ποιήματα. Ἐσώθη μέ-
χρις ἡμῶν ἡ ἐποποιία **Διγενῆς Ἀκρίτας** (14ου αἰῶνος),
ἡ ὁποία προῆλθεν ἐκ τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων τῆς ἐποχῆς
ἐκείνης. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἥρωος Διγενῆ Ἀκρίτα περι-
ἠφιλοποιήθη ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ρων, καὶ τῶν Ἀπελατῶν, τῶν ληστροικῶν ἵπποτῶν τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ πρωτότυπον τοῦ ἔπους δὲν διεσώθη. Ἀντὶ τοῦτου ἔχομεν πολλὰς διασκευάς, αἱ ὁποῖαι παρήλλαξαν καὶ παρεμόρφωσαν τὸ ἀρχικὸν κείμενον, διότι οἱ διασκευασταὶ ἠθέλησαν νὰ προσαρμόσουν τὸ ποίημα εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς, τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἰδίας ἀπειροκάλλου αἰσθητικῆς. Διὰ τοῦτο τὸ ποίημα ἔχασε τὴν φυσικὴν δροσερότητα καὶ τὴν χάριν

Μικρογραφία ἀπὸ τὴν Ὀκτώηχον

Μᾶς δίδει μίαν ιδεάν τῆς βυζαντινῆς οἰκίας μεταξὺ 9ου—12ου αἰῶνος. Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ αὐτῆς εἶναι στοὰ με κίονας, περίπτερον παραπλευρῶς τῆς οἰκίας καὶ πύργοι, ἐξῶσται. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μεγάλη αἴθουσα καταλαμβάνει ὀλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ πρώτου ὀρόφου καὶ συνήθως ὄλον τὸ ὕψος τῆς οἰκίας.

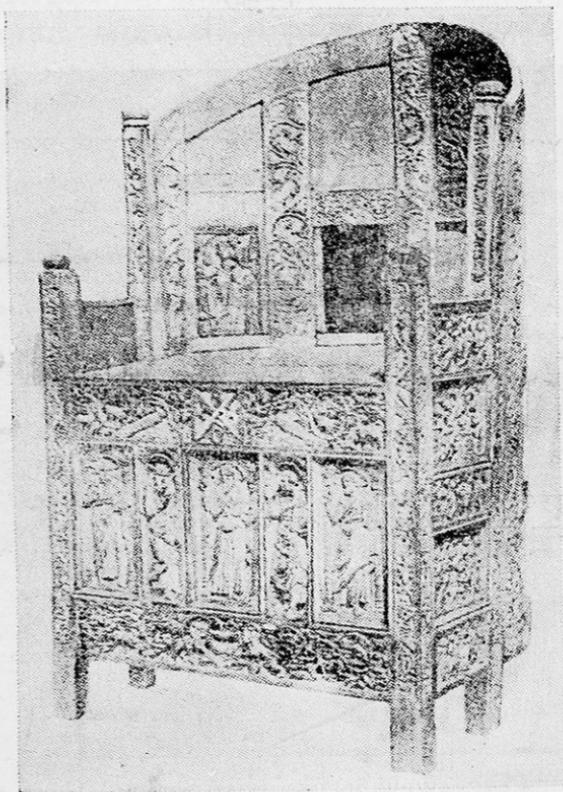
τῆς μορφῆς καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἀκαλαίσθητον κατασκευάσμα. Ἄλλ' ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ ποιήματος πρὸς τὰ σωζόμενα εἰς τὴν Κύπρον καὶ Μ. Ἀσίαν δημῶδη ἀκριτικὰ ποιήματα δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ιδεάν τινὰ περὶ τῆς ποιητικῆς ἀξίας τοῦ πρωτοτύπου.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἤκμασε κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν. Ἐκτίσαν νέα παλάτια ἢ διεσκεύασαν παλαιότερα, διὰ νὰ τὰ προσαρμόσουν εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς νέας ἐπιμετηρίας τῆς αὐλῆς. Ἐπί-

σης ἐξηκολούθησαν νὰ κτίζουν ναοὺς κατὰ τὸν ρυθμὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Ἄλλὰ ἀπὸ τὸν 9ον αἰῶνα καθιερῶνεται νέος τύπος βυ-

Θρόνος ἐλεφάντινος, 6ος αἰὼν

Κομφοτέχνημα ἐλεφαντουργίας τοῦ 6ου αἰῶνος. Εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν μεταξὺ δύο πλαισίων ἀπὸ συμπλεκόμενα φυλλώματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων παίζουν ζῶα, προεξέχουν αἱ μορφαὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ καὶ τῶν Εὐαγγελιστῶν. Τὸ ὅλον ἔργον δεικνύει τὴν κυριαρχίαν τοῦ τεχνίτου εἰς τὴν ἐργασίαν του.

ζαντινοῦ ναοῦ, ὁ λεγόμενος σταυροειδῆς μετὰ τρούλλου. Παράδειγμα τοῦ τύπου αὐτοῦ εἶναι ἡ λεγομένη Νέα Ἐκκλησία, τὴν ὁποίαν ἔκτισεν ὁ Βασίλειος Α' ὁ Μακεδὼν ὡς ναὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ ναὸς αὗτος ἔχει πέντε τρού-

λους, ένα κεντρικόν και τέσσαρας διαγωνίους εις σχῆμα σταυροῦ. Τὸν 11ον καὶ 12ον αἰῶνα ὁ τύπος αὐτὸς ἀπλοποιεῖται. Ὁ ναὸς ἔχει τῶρα ἓνα μόνον κεντρικὸν τροῦλλον, ὁ ὁποῖος γίνεται κλασσικὸς εἰς τὴν βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Οἱ θόλοι τῆς ὀροφῆς διατάσσονται εἰς σχῆμα σταυροῦ καὶ εἰς

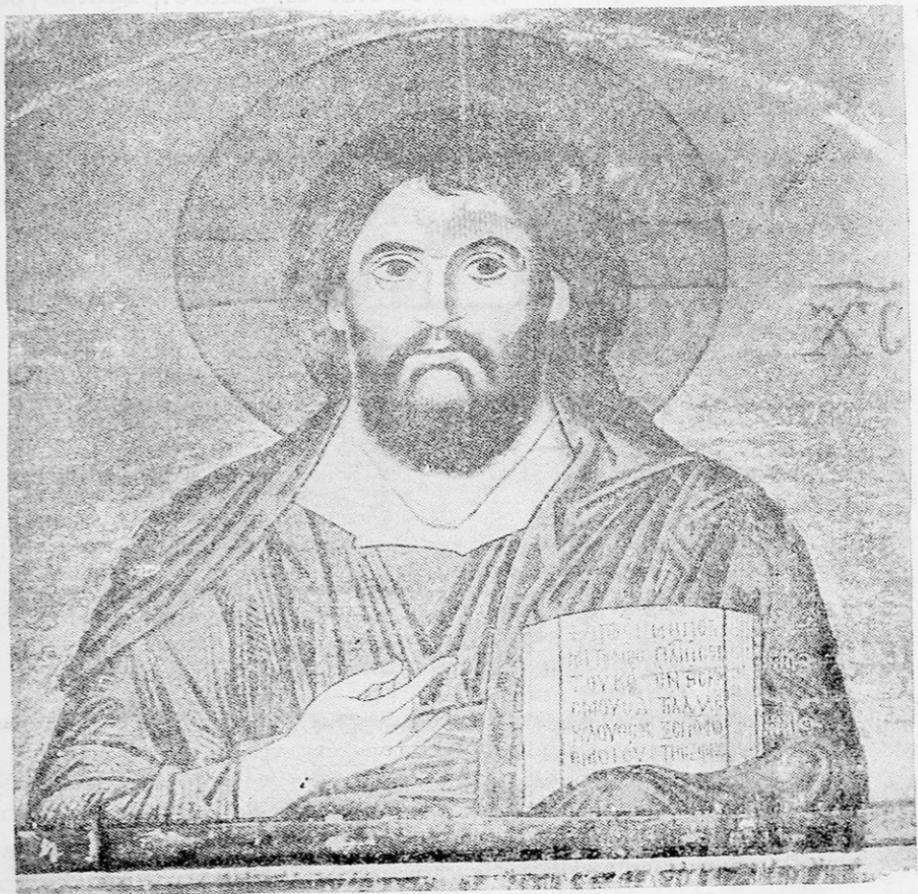
Ὁ Παντοκράτωρ, ψηφιδωτὸν ἐκ Δαφνίου, 11ος—12ος αἰὼν

Ἡ περίφημος διὰ τὴν ἡρεμὸν σταθερότητα μορφή τοῦ Παντοκράτορος, ἡ ὁποία κοσμεῖ τὸν θόλον τῆς ἐκκλησίας τοῦ Δαφνίου.

τὰς διασταυρώσεις αὐτῶν ὑψοῦται ἐπὶ τοῦ κυκλικοῦ ἢ πολυγωνικοῦ τυμπάνου ὁ τροῦλλος, ὁ ὁποῖος εἶναι σχετικῶς μικρὸς καὶ στηρίζεται εἰς τέσσαρας κίονας (Ἅγιοι Θεόδωροι, Καπνικαρέα, Καισαριανὴ κλπ.). Γενικῶς ἡ τάσις τῆς ἐποχῆς εἶναι νὰ κτίζουν ἔργα λεπτότερα καὶ ἑλαφρότερα. Ὁ θόλος τοῦ ναοῦ μετεωρίζεται ἐπὶ ὑψηλῶν τυμπάνων ὑπεράνω τοῦ σηκοῦ καὶ ἀντὶ τῶν ὀγκωδῶν στύλων τίθενται κίονες ἑλαφροὶ καὶ ἀνοίγονται περισσότερα παράθυρα

ΗΪΩΓΡΑΦΙΚΗ

Αί εικονομαχικαί ἔριδες εἶχον μεγάλην ἐπίδρασιν καί εἰς τὴν τέχνην, ἰδίως εἰς τὴν ζωγραφικὴν. Αἱ αὐστηραὶ διαταγαὶ τῶν εἰκονομάχων πρὸς ἐπίχρισιν τῶν τοιχογραφιῶν καὶ καταστροφὴν τῶν εἰκόνων ἔγιναν αἰτία ἐπὶ τινὰ χρόνον ν'

Ὁ Χριστὸς

Μωσαϊκὸν ἐκ τῆς μονῆς Ὁσίου Λουκά.

ἀνασταλῆ ἢ πρόδος τῆς τέχνης. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Μακεδόνων (9ος αἰὼν) παρατηρεῖται νέα ἀνθροισ τῆς ζωγραφικῆς. Οἱ τεχνῖται προσπαθοῦν τώρα νὰ συνδυάσουν τὴν ἑλληνικὴν πλαστικὴν ἀποστολήν καὶ τὴν ὀρθόδοξον εἰκαστικὴν ἀποστολήν. Ἡ ἀποστολήν αὐτὴν ἐκδήλωσαν οἱ ἁγιογράφοι καὶ χειρουργοὶ τῶν βυζαντινῶν εἰκαστικῶν ἀναμνηστικῶν καὶ μετὰ τὸ εὐγε-

εἶναι τὰ μωσαϊκὰ τοῦ Δαφνίου, μερικὰ ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ παρὰ τὴν Λεβάδειαν κ. ἄ.

Ἰδίως ὁμως τὴν τεχνοτροπίαν αὐτὴν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν καλύτερον εἰς τὰ εἰκονογραφημένα χειρόγραφα. Ἡ διακόσμησις τῶν χειρογράφων μὲ μικρὰς καλλιτεχνικὰς εἰκόνας ἀπέτελεσε νέον εἶδος ζωγραφικῆς, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη **Μικρογραφία ἢ Μινουογραφία**.

Κιβώτιον ἐλεφάντινον, 11ος—12ος αἰών

Ἄλλο δεῖγμα τῆς βυζαντινῆς ἐλεφαντουργίας. Ὅπως τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ μικροτεχνήματα αὐτά, ἔχει σειρὰς ἀπὸ ρόδακας. Εἰς τὸ κάλυμμα φιλοτεχνοῦνται προτομαὶ ἐν εἶδει μεταλλίων. Εἰς τὰς πλευρὰς παριστάνεται ἀγῶν μονομάχων.

Διακρίνομεν καθαρῶς δύο ρεύματα, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν (ἱστορικοὶ - χρονογράφοι). Κατὰ τὴν μίαν τάσιν οἱ μοναχοὶ εἰκονογραφοῦν τὰ ψαλτήρια δίδοντες μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὴν εἰκονογραφικὴν παράστασιν τοῦ κειμένου παρὰ εἰς τὸ κάλλος τῆς μορφῆς. Φροντίζουν δηλ. ὄχι νὰ ζωντανεύσουν χωρὶα γνωστότατα τῶν ψαλμῶν, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ ἐξάρουν μὲ χονδροειδεῖς εἰκόνας τὴν ἠθικὴν σημασίαν αὐτῶν. Τοιοῦτοτρόπως π.χ. ὁ ψαλμὸς 72,9 λέγει: ἔθεντο εἰς τὸν οὐρανὸν τὸ στόμα αὐτῶν καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν διῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ φησὶ ἀπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Εὐκαταδευτικῆς Πολιτικῆς τῆς γῆς τὴν ἰδεάν αὐτὴν ὁ τεχνίτης τοῦ χειρογράφου

τῆς Μόσχας ἀπεικόνισε μὲ δύο ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἔχουν τὸ ἄνω μέρος τῆς σιαγόνος μακρότερον καὶ ὅμοιον πρὸς ράμφος, εἰσχωροῦν εἰς κύκλον, ὃ ὅποιος παριστάνει τὸν οὐρανόν, ἐνῶ αἱ γλῶσσαι των ὡς μακραὶ ταινίαι φθάνουν μέχρι τῆς γῆς. Ἡ ἰδέα τοῦ ψαλμοῦ 140, 9: Φύλαξόν με ἀπὸ

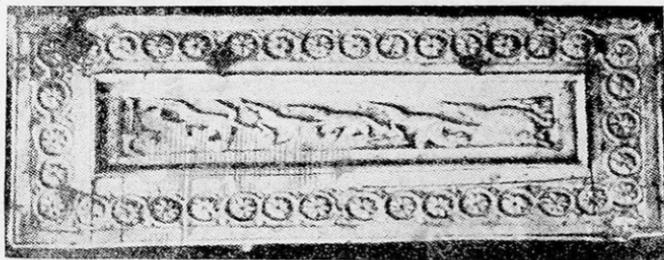
Βυζαντινὸς μεταξωτὸς τάπητος, 10ος αἰὼν

Ἐξοχὸν δείγμα βυζαντινῆς ταπητουργίας, προερχόμενον ἀπὸ τὸν τάφον τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου εἰς τὸ Aix-la-Chapelle. Εἶναι ὕφασμα μεταξωτὸν χρυσοκέντητον. Φέρει ἐπιγραφὴν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξάγεται ὅτι κατεσκευάσθη τὸν 10ον αἰῶνα καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸν τάφον τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Ὁθωνος Γ' ἀκριβῶς τὸ ἔτος 1000 μ.Χ.

παγίδος, ἧς συνεστήσαντό μοι, καὶ ἀπὸ σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν, παριστάνεται μὲ διαβόλους, οἱ ὅποιοι καταγίνονται νὰ συλλάβουν διὰ δίκην, ὡς ἔχει εἰρηθεύσει. Τὰ ἔργα

αὐτὰ εἶναι ἀκαλαίσθητα, προωρισμένα διὰ τοὺς πολλοὺς καὶ δὲν ἔχουν καμμίαν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν.

Αἱ μικρογραφίαι ὅμως τῶν ψαλτηρίων τῆς ἄλλης τάσεως μαρτυροῦν πολὺ ἀνωτέραν τέχνην. Καὶ αὐτῶν οἱ τεχνῖται ἦσαν μοναχοί, ἀλλὰ προώριζον τὰ ἔργα των διὰ τὴν ἀνωτέραν κοινωνικὴν τάξιν καὶ ἠκολούθουν περισσότερον τὴν πα-

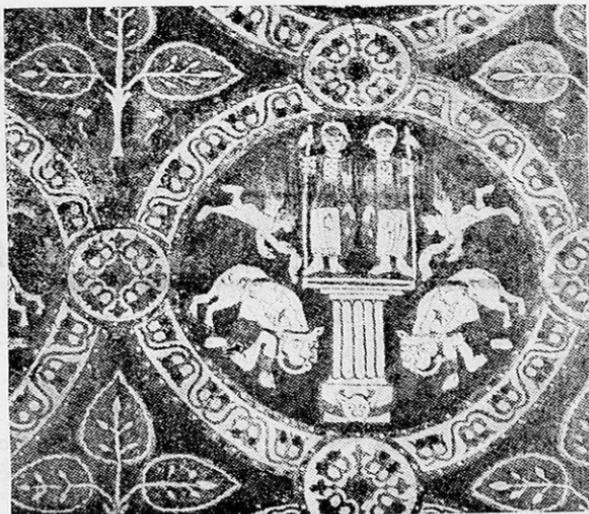

Κιβώτιον ἐλεφάντινον, δείγμα ἐλεφαντουργίας
11ος—12ος αἰών

Ἔχει μῆκος 0.25 μ. καὶ ὕψος 0.09 μ. Εἰς τὸ μέσον εἰκονίζονται φανταστικά ζῶα, γρύπες, τὰ ὅποια καλπάζουν καὶ πετοῦν. Ἡ παράστασις ἐνθυμίζει τὰ καλπάζοντα ζῶα τῶν μυκηναϊκῶν ἐγχειριδίων.

ράδοσιν τῆς παλαιᾶς εἰδωλολατρικῆς τέχνης ἀπὸ τὰς ἀξιώσεις τῆς ἐκκλησίας. Περίφημον μνημεῖον τῆς τέχνης αὐτῆς εἶναι χειρόγραφον τῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων περιέχον 14 ὄλοσελίδους μικρογραφίας, τῶν ὁποίων μόνον ἡ ὑπόθεσις λαμβάνεται ἀπὸ τὸ κείμενον, ἐνῶ αἱ λεπτομέρειαι ἐφιλοτεχνήθησαν μὲ μεγάλην ἐλευθερίαν (Δαυῖδ ὡς ποιμὴν, Δαυῖδ ὡς Ἡρακλῆς ἀγωνιζόμενος κατὰ τοῦ λέοντος τοῦ προσβαλόντος τὸ ποίμνιόν του, Δαυῖδ ὡς νεαρὸς ἥρωας φονεύων τὸν Γολιάθ, Δαυῖδ ἀνακηρυσσόμενος βασιλεὺς, οἱ Αἰγύπτιοι καταποντιζόμενοι κατὰ τὴν διάβασιν τῆς Ἐρυθρᾶς, ὁ Ἡσαΐας προσευχόμενος κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου κλπ.). Πρωτοτυπία μεγάλη, κάλλος, λαμπρότης χρωμάτων, διακρίνουσι τὰς μικρογραφίας αὐτάς. Ἀλλὰ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται ἰδιαιτέρως εἰς τὰς παραστάσεις αὐτάς, εἶναι ἡ μεγάλη ἐπίδρασις τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν. Μολονότι ὁ τεχνῖτης εἶναι μοναχός

τοῦ 10ου αἰῶνος, ἡ τέχνη του παρουσιάζει προσωποποίησιν τόπων, ἀρετῶν καὶ κακιῶν, πράξεων καὶ συναισθημάτων, ὅπως εἰς τὴν ἀρχαίαν τέχνην. (Προσωποποιοῦνται ἡ Ἴσχύς ἡ Πραότης, ἡ Μετάνοια, ἡ Ἐρημος, ὁ Βυθὸς τῆς Θαλάσσης, ἡ Προσευχὴ κλπ). Τὰ ἔργα αὐτὰ φέρουν εἰς τὸ συμπέρασμα,

Μεταξωτὸς τάπης, δείγμα ποικιλικῆς, 11ος—12ος αἰὼν

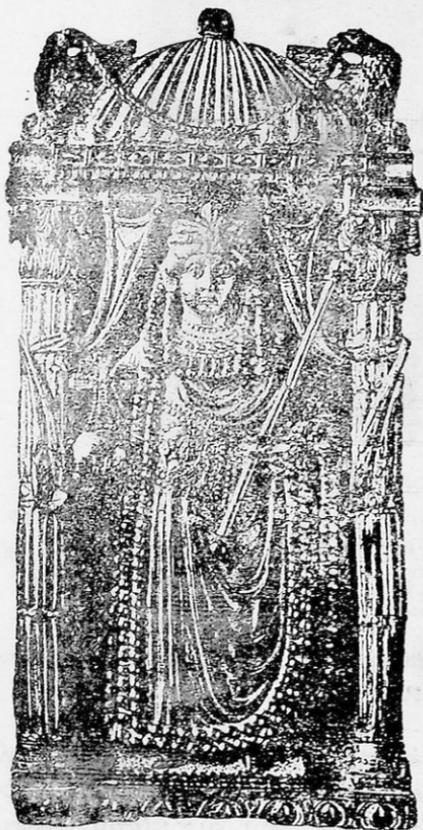
Ἡ παράστασις εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν μυθολογίαν. Εἰς τὸ μέσον βωμὸς, ἐπ' αὐτοῦ οἱ Διόσκουροι ὄρθιοι, ἐκατέρωθεν αὐτῶν δύο πτερωτοὶ δαίμονες κάμνουν σπονδὰς. Κάτω ζῶα ὀδηγούμενα πρὸς θυσιάαν. Ὁ τάπης ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ἀρχαίων σπουδῶν.

ὅτι τὸ ἰδανικὸν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης καὶ ὅλου τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἦτο διπλοῦν, ἀρχαῖον (εἰδωλολατρικὸν) ὡς πρὸς τὴν μορφήν καὶ χριστιανικὸν ὡς πρὸς τὴν ἐμπνευσιν. Ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν προσώπων ἐπεκράτησε πότε τὸ ἓν καὶ πότε τὸ ἄλλο στοιχεῖον. Τοιοῦτοτρόπως π.χ. ἡ Σοφία εἰς δύο χειρόγραφα διαφόρων χρόνων παριστάνεται εἰς τὸ ἓν ὡς γυνὴ τελείως ἀρχαϊκῆ, ἐνῶ εἰς τὸ ἄλλο ὡς γυνὴ ἀγιογραφικῆ μετὰ τὴν ἐσθῆτα καὶ σοβαρά. Κατὰ τὴν

περίοδον ὅμως αὐτὴν παρατηροῦμεν προσπάθειαν τῶν τεχνι-
τῶν νὰ συνδυάσουν τὰ δύο ἰδανικά.

ΕΛΕΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ—ΧΡΥΣΟΧΟΪΑ—ΣΜΑΛΤΟΥΡΓΙΑ—ΠΟΙΚΙΛΙΑΤΙΚΗ

Ἐνῶ ἡ γλυπτική κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους δὲν
παρήγαγε μνημεῖα ἄξια λόγου καὶ ἐχρησίμευσε πάντοτε ὡς
συμπλήρωμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ δισκοσμητικῆς τέχνης,

Δίπτυχον αὐτοκρατείας Εἰ-
ρήνης, 8ος αἰὼν

Τὰ δίπτυχα ἦσαν κομφοτεχνή-
ματα ἀποτελούμενα ἀπὸ δύο
φύλλα ὁστοῦ ἐλέφαντος ἀνα-
γλύφου καὶ χρυσοκεντήτου πολ-
λάκις. Ὑπατοὶ καὶ ἀνώτεροι
ὑπάλληλοι κατὰ τὸν διορισμόν
των ἔστελλον εἰς τὸν αὐτοκρά-
τορα καὶ εἰς ἀνωτέρους βαθμού-
χους τοιαῦτα δίπτυχα. Ἡ συ-
νήθεια ἐγενικεύθη βραδύτερον,
ὥστε καὶ ἰδιῶται εἰς ἀνάμνησιν
μεγάλων οἰκογενειακῶν γεγονό-
των, γάμων, γεννήσεων κ.λ.π.
προσέφερον εἰς τοὺς συγγενεῖς
των τοιαῦτα δῶρα. Εἰς τὸ πα-
ρατιθέμενον δίπτυχον, δεῖγμα
τῆς λεπτῆς ἐπεξεργασίας τοῦ
ἐλεφαντοστοῦ, ὑποθέτουν ὅτι πα-
ριστάνεται ἡ βασίλισσα Εἰρήνη.

ἐκαλλιεργήθησαν ἄλλοι κλάδοι συναφεῖς πρὸς αὐτὴν, ἡ
Ἐλεφαντουργία, ἡ Χρυσοχοΐα ἡ Σμαλ-
τουργία καὶ ἡ Ποικιλιατική. Ἡ χρῆσις τῶν πολυ-
τίμων τούτων ὑλικῶν εἰς τὴν τέχνην δεικνύει τὸς μεγαλοπρε-
πεῖς τάσεις τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς ἐπιπέδου ἀρχιτεκτονικῆς ἐκπαίδευσις τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς αὐτῆς γί-

νονται πλουσιώτερα, ἐφόσον καὶ ἡ αὐτοκρατορία ἐμεγεθύ-
το μετὰ τοὺς Εἰκονομάχους. Ἡ Ἐλεφαντουργία συνίστατο

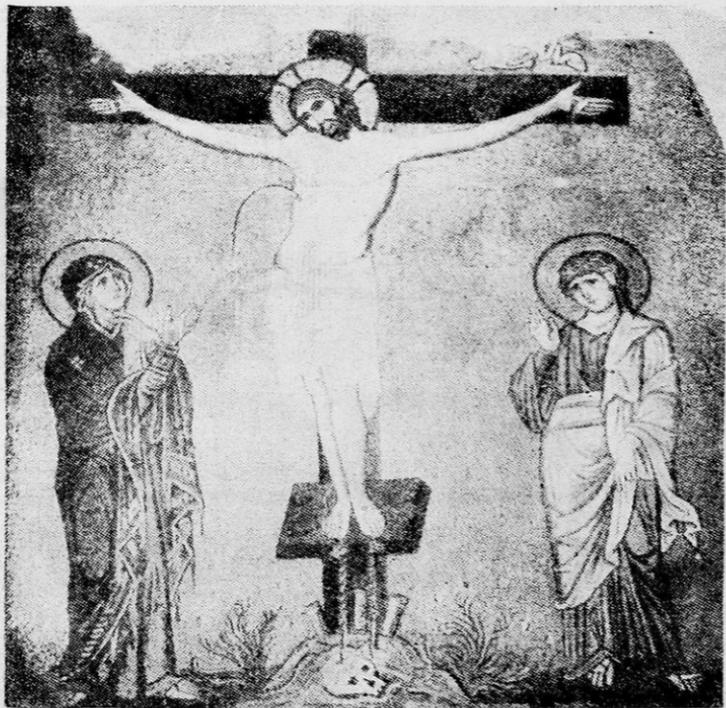

Ἡ γέννησις τῆς Θεοτόκου, μωσαϊκὸν Δαφνίου, τέλος
11ου—12ου αἰῶνος

Τεχνοτροπία αὐστηρὰ καὶ γραφικὴ συγχρόνως. Ὁ πλοῦτος τῆς
ἐπιπλώσεως καὶ τὸ πλῆθος τῶν θεραπεινίδων μᾶς ἐνθυμίζουν τὸ
αὐτοκρατορικὸν ἀνάκτορον κατὰ τὴν γέννησιν πορφυρογεννήτου
πριγκιπίσσης. Ἡ κλίνη σκεπάζεται μὲ πολυτελὲς ὕφασμα, αἱ θερα-
πεινίδες εἶναι ἐνδεδυμένα κομψῶς καὶ μὲ πολύτιμα ὑφάσματα
καὶ σπεύδουν νὰ ὑπηρετήσουν τὴν Ἁγίαν Ἄνναν. Ἡ μία κρατεῖ
ἀνεμιστήρα, αἱ δύο ἄλλαι φέρουν φαγητὰ ἐντὸς τορνευτῶν δο-
χείων. Δύο ἄλλαι καταγίνονται εἰς τὸ λουτρὸν τοῦ νηπίου.

εἰς τὴν ἐγκόλλησιν πλακῶν ἐλεφαντοστοῦ εἰς διάφορα ἀντι-
κείμενα πολυτελείας, ὁκευτὴ οἰκιακῆς χρήσεως ἢ λειτουργι-

κῶν ἐπίπλων (κτένια, κιβώτια, ἐρμάρια, καλύμματα Εὐαγγελίων κλπ.). Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐλεφαντουργίας ἔχουν πολλήν σημασίαν τὰ λεγόμενα Δίπτυχα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐνεγράφον

Ἡ Σταύρωσις, μωσαϊκὸν Δαφνίου, τέλος 11ου—12ου αἰῶνος

Ὁ Χριστὸς παριστάνεται ζῶν ἀκόμη. Ἡ ἀνατομὴ τοῦ σώματος ἀκολουθεῖ τὸν ἀρχαῖον κλασσικὸν κανόνα. Ἡ ἁρμονικὴ κάμψις τοῦ σώματος, ἡ λεπτότης τῶν ἐνδυμάτων τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰωάννου, ἡ μετρημένη ἔκφρασις τῆς θλίψεως μαρτυροῦν ὅτι ἡ εἰκὼν εἶχεν ἐμπνευσθῆ ἀπὸ ἐλληνικὰ πρότυπα. Αἱ στάσεις ἐνθυμίζουσιν ἔργα γλυπτικῆς.

το τιμῆς ἔνεκα τὰ ὀνόματα τῶν ὑπάτων ἢ βραδύτερον τῶν εὐεργετῶν τῶν κοινοτήτων.

Ποικιλώτατα ἦσαν τὰ εἶδη τῆς **Χρυσοχοΐας** καὶ **Ἀργυροχοΐας** εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ ἀπετέλουσαν ἓν ἐκ τῶν σημαντικωτάτων βιομηχανικῶν προϊόντων τοῦ Βυζαντίου. Διε-

σώθησαν πλείστα δημιουργήματα τῆς τέχνης αὐτῆς. Οἱ βυζαντινοὶ βασιλεῖς ἐπλούτιζον ἀφθονώτατα τοὺς ναοὺς, τὰ μοναστήρια καὶ τὰ ἀνάκτορα τῆς πρωτεύουσας μὲ τοιαῦτα ἔργα, τὰ ὅποια ἐπροκάλουν τὸν θαυμασμόν τῶν ἐπισκε-

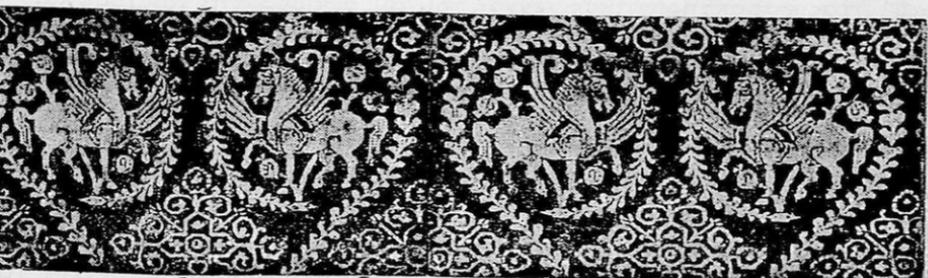
Ἅγιος Μιχαήλ, σμαλτουργία

Ἐξαιρετὸν δεῖγμα σμαλτουργίας, ἡ ὅποια εἶναι μία ἀπὸ τὰς χαρακτηριστικὰς τέχνας τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν 10ον καὶ 11ον αἰῶνα. Ἡ εἰκὼν ἔχει ὕψος 0,80 μ. καὶ εἶναι κατασκευασμένη ἀπὸ χρυσόν, σμάλτον καὶ πολυτίμους λίθους μὲ πραγματικῶς ἀξιοθαύμαστον τέχνην.

πτῶν. Περίφημοι ἦσαν οἱ λεγόμενοι Διάφρακτοι σμάλτοι. Ἐχουν δηλ. τετηγημένα πολύτιμα μέταλλα εἰς ἐπίσης μετάλλινα διαφράγματα καὶ διὰ συνδυασμοῦ κατὰ τὸν τρόπον τῶν μωσαϊκῶν ἀπετέλουν διαφόρους εἰκόνας. Οἱ πλούσιοι τόνοι τῶν χρωμάτων, ἡ λαμπρότης των, ἡ διαύγεια τῶν πολυτίμων λίθων καὶ ἡ τελειότης τῆς κατασκευῆς κατέστησαν

τὰ βυζαντινὰ σμάλτα περίφημα. Ἡ ἀκμὴ τῆς τέχνης αὐτῆς συμπίπτει κυρίως τὸν 10ον — 11ον αἰῶνα. Πολὺν ἐπίσης ηὐδοκίμησεν ἡ **Ποικιλτικὴ**. Τὰ προϊόντα της, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεταξωτὰ καὶ χρυσόπαστα μὲ διακοσμήσεις ὑφαντὰς καὶ σπανιώτερον κεντητάς, θεωροῦνται μεταξύ τῶν ἐξοχωτέρων προϊόντων τῆς βυζαντινῆς βιοτεχνίας. Περίφημοι ἦσαν οἱ πολυτελεῖς τάπητες, τοὺς ὁποίους προνομιακῶς κατεσκεύαζον τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐργοστάσια. Τὰ πολύτιμα αὐτὰ υφάσματα συνήθως ἐστέλλοντο ὡς δῶρα εἰς ξένους ἡγεμόνας ἢ κατὰ τὰς τελετὰς ἐξετίθεντο εἰς τὰ ἀνάκτορα. Μεγάλην ρόλην ἐπίσης εἶχον τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἄμφια, ἐπιτάφιοι, καλύμματα ἱερῶν σκευῶν κ. ἄ., τὰ ὁποῖα ἐκόσμουσαν μὲ σκηνὰς τοῦ Εὐαγγελίου κεντημένας μὲ μέταξαν καὶ χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ ἡμάτια.

Τὰ προϊόντα τῆς ἐλεφαντουργίας, σμαλτουργίας, χρυσοχοΐας καὶ ποικιλτικῆς δὲν πρέπει νὰ ἐκτιμῶμεν μόνον ἀπὸ τὴν τιμὴν τῶν ὑλικῶν καὶ τὸν κόπον τῆς κατεργασίας των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ὅτι παρατηρεῖται εἰς αὐτὰ μεγάλη καλαισθησία, ἰδίως εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν χρωμάτων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ'

ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ

Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Ἡ Δυτική Εὐρώπη ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν τῆς μορφήν κατὰ τὸν 9ον καὶ 10ον αἰῶνα. Τὸ κράτος τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ζήσῃ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἔζησεν ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Διελύθη καὶ διεμελίσθη ἀπὸ τὴν βαθυτέραν διείσδυσιν τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος. Ἐπίσης ἐξωτερικὰ αἷτια ἐβοήθησαν τὴν ἀποσύνθεσιν. Τὸ σημαντικώτερον ἀπ' αὐτὰ εἶναι αἱ νέαι κατὰ τῆς Εὐρώπης ἐπιδρομαὶ τὸν 9ον, 10ον καὶ 11ον αἰῶνα.

Τοιοτοτρόπως μετὰ μακρὰν ζύμωσιν ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν τῆς μορφήν. Ἐδημιουργήθησαν τὰ μεσαιωνικὰ κράτη καὶ διεμορφώθη ὀριστικῶς ὁ μεσαιωνικὸς βίος τῆς Δ. Εὐρώπης.

1. ΔΙΑΛΥΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΡΟΛΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΡΟΛΟΥ

Μετὰ τὴν ἀναστάτωση, τὴν ὁποίαν ἔφεραν εἰς τὴν Δύσιν αἱ μεταναστεύσεις τοῦ 5ου αἰῶνος, σταθερὰ ὅπωςδὴποτε κατάστασις ἐδημιουργήθη μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ κράτους τοῦ Μεγάλου Καρόλου (768—814). Ὁ περίφημος ἡγεμὼν τῶν Φράγκων κατάρθωσε νὰ σχηματίσῃ ἐκτεταμένον κράτος κατὰ τὸ πρότυπον τῆς παλαιᾶς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ κυριαρχήσῃ εἰς τὴν Δύσιν. Τὸ κράτος του εἶχε κέντρον τὸν Ρῆνον καὶ ἐξετείνετο ἀπὸ τὴν Βορειοδυτικὴν Ἰσπανίαν καὶ τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Γαλλίας μέχρι τοῦ ποταμοῦ τῆς Γερμανίας Ἰλβα καὶ μέχρι τῆς Πανονίας καὶ τῆς Δαλματίας καὶ παρὰ τὸν Δούναβιν συνώρευε μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν, πρὸς νότον ἔφθανε πέραν τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Τιβέ-

ρεως ποταμοῦ, ὅπου πάλιν συνώρευε μετὰ τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

Ὁ Κάρολος μετὰ τὴν στρατιωτικὴν του δύναμιν καὶ μετὰ τὴν ἀνδρείαν τῶν Φράγκων του ἐπεβλήθη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἔγινε σεβαστὸς εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ἡ αἴγλη του ἦτο τόσο μεγάλη, ὥστε ὁ Πάπας τὸν ἔστυψε, καθὼς γνωρίζομεν, τὸ 800 αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων.

Ἡ ἐπικράτησις τοῦ Καρόλου εἶναι ὁ πρῶτος σημαντικὸς σταθμὸς εἰς τὴν ζωὴν τῶν λαῶν τῆς Δύσεως καὶ ἔχει σημασίαν ἱστορικὴν. Δι' αὐτῆς ἐδημιουργήθη σταθερὰ κατάστασις, ἡ ὁποία ἔφερε σχετικὴν γαλήνην εἰς τὴν Εὐρώπην, περιέσωσεν ὅ,τι εἶχεν ἀπομείνει ἀπὸ τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν πολιτισμὸν, ἐβοήθησε τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ δι' αὐτῆς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν εἰς τοὺς τραχεῖς γερμανικοὺς λαοὺς καὶ παρεσκεύασε τὴν πρώτην πνευματικὴν ἀφύπνισιν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τὴν π ρ ὠ τ ῆ ν ἀ ν α γ ἔ ν ν η σ ι ν, ὅπως λέγουσιν.

ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Δὲν ἐπέρασαν ὅμως τριάντα ἔτη ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου (814) καὶ τὸ κράτος του εἶχε διαμελισθῆ εἰς τρία. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 9ου αἰῶνος διηρέθη εἰς ἑπτὰ βασίλεια καὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 10ου εἶχεν ἀποσυντεθῆ εἰς πολλὰς μικρὰς ἡγεμονίας.

Κάρολος ὁ Εὐσεβῆς (814—840), ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μεγάλου Καρόλου, διετήρησεν ὅπωςδῆποτε τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους, ἀλλ' ἡ ἔρις μετὰ τῶν υἱῶν του, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ἐνῶ ἀκόμη ἔζη ὁ ἴδιος, ἐξηκολούθησε μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ συνετάραξε τὴν αὐτοκρατορίαν. Οἱ δύο ἀδελφοὶ Λουδοβίκος καὶ Κάρολος συνησπίσθησαν κατὰ τοῦ πρεσβυτέρου Λοθαρίου, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ ἐξουσιάσῃ ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ ὠρκίσθησαν πιστῶς καὶ ἀμοιβαίαν ὑποστήριξιν ("Ὀρκος τοῦ Στρασβούργου, Serment de Strasbourg, 842). Ὁ Λοθάριος ὑπεχώρησε καὶ οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ διὰ τῆς συμφωνίας τοῦ Βερδὲν (843) διεμοιράσθησαν τὸ κράτος. Ὁ νεώτερος ἀπ' αὐτοὺς Κάρολος ὁ Φαλακρὸς ἔλαβε τὰς γαλλικὰς χώρας, ὁ Λουδοβίκος ὁ ὀνομασθεὶς Γερμανικῆς τὰς

γερμανικός. Εἰς τὸ μέσον τῶν δύο ἐσχηματίσθη τὸ τρίτον κράτος, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο ἀπὸ τὴν Βόρειον θάλασσαν καὶ περιελάμβανε κυρίως τὴν Ἰταλίαν καὶ τὰς δύο πρωτευούσας τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Μεγάλου Καρόλου, τὸ Αἰχ-la-Chapelle καὶ τὴν Ρώμην. Τὸ κράτος τοῦτο ἔλαβεν ὁ Λοθάριος, ὁ ὁποῖος διетήρησε καὶ τὸν αὐτοκρατορικὸν τίτλον.

Ἡ διαίρεσις ὀφειλομένη εἰς τὴν φιλαρχίαν τῶν ἀδελφῶν δὲν εἶχε λάβει ὑπ' ὄψιν οὔτε ἐθνότητος οὔτε γεωγραφικά, περιοχάς. Πολλοὶ ἐπίσκοποι εἶχον διχοτομηθῆ εἰς δύο, πολλοὶ εὐγενεῖς εἶχον γαίαις εἰς δύο βασιλείαι. Ἐν τούτοις διεζωγραφίζετο ἡ μέλλουσα διαίρεσις εἰς ἔθνη, διότι τὸ κράτος τοῦ Λουδοβίκου περιελάμβανε κυρίως Γερμανούς, τοῦ Καρόλου κυρίως Γάλλους καὶ τοῦ Λοθαρίου κυρίως Ἰταλοῦς.

Ἡ συνθήκη τοῦ Βερδὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς γενέθλιος ἡμέρα ἰδίως τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας. Εἰς τὸ Στρασβούργον οἱ δύο ἀδελφοὶ διὰ νὰ ἐννοηθοῦν ἀπὸ τοὺς στρατιώτας, δὲν ὠρκίσθησαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ὅπως ἦτο συνήθεια. Ὁ Λουδοβίκος ὠρκίσθη εἰς ρωμαϊκὴν γλῶσσαν, τὸν παλαιότερον τύπον τῆς γαλλικῆς, ὁ Κάρολος εἰς τὴν γερμανικὴν.

Ἡ Ἐκκλησία ἐθρήνησε τὸν διαμελισμὸν τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἦτο στήριγμα καὶ ἀσφάλεια δι' αὐτήν.

Η ΝΕΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ

Ὁ τεμαχισμὸς τοῦ κράτους ἐξηκολούθησεν, οὕτως ὥστε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 9ου αἰῶνος τὸ κῦρος τῆς βασιλείας ἐξησθένησε καὶ ἐξηφανίσθη. Τὸ βασίλειον τοῦ Λοθαρίου διεσπάρθη εἰς πολλὰ κράτη, οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας ἔχασαν τὴν ἐξουσίαν των, τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἐξεμηδενίσθη καὶ εἰς τὴν πτῶσιν παρέσυρε καὶ τὸ παπικὸν ἀξίωμα.

Οἱ υἱοὶ τοῦ Λοθαρίου διεμοιράσθησαν τὸ βασίλειόν του. Τὸ σημαντικώτερον ἀπὸ τὰ κράτη, τὰ ὁποῖα προῆλθον ἀπὸ τὴν διαίρεσιν, ἦτο τῆς Ἰταλίας. Ὁ ἡγεμὼν αὐτῆς ἔφερε τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα. Ἄλλ' ὁ κατὰ τύπους μόνον αὐτοκράτωρ εἶχε μικρὰν ἰσχὺν καὶ ἐλάχιστον κῦρος. Εἶχε νὰ παλαίσῃ μὲ τοὺς ἄλλους κηρύττους τῆς χερσονήσου καὶ μὲ τοὺς ἄλλους κηρύττους τῆς ἡπείρου καὶ τοῦ ἰσθμοῦ Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ισχυροὺς γαιοκτήμονας, οἱ ὅποιοι ἀπέκτησαν μεγάλην δύναμιν. Οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, αἱ ὅποιοι ἦσαν πολυάριθμότεραι καὶ πολυανθρωπότεραι εἰς τὴν Ἰταλίαν, συνηθισμένοι περὶ τὸν ἐπίσκοπὸν των, ἐπέτυχαν μεγάλα προνόμια. Οἱ Σαρακηνοὶ ἀφῆρέσαν τὴν Σικελίαν καὶ τὸν Τάραντα. Τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα τὸ ἐσφετερίσθησαν πολλάκις ξένοι ἰσχυροὶ ἡγεμόνες, ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας π.χ., ἢ τὸ ἔφεραν διάφοροι τοπικοὶ αὐθένται. Ἡ Ἰταλία παρεδόθη εἰς τὴν ἀναρχίαν καὶ τὰς ἐμφυλίους ἔριδας καὶ οἱ διαμαχόμενοι ἐπρόκάλουν τὴν ἐπέμβασιν τῶν ἰσχυρῶν τῆς Εὐρώπης.

Τὸ τμήμα τοῦ κράτους τοῦ Λοθαρίου, τὸ ὅποιον ὠνομάσθη Λοθαριγγία, τὸ ὅποιον εἶχε λάβει ἄλλος υἱὸς του, τὸ διεμοίρασαν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ οἱ δύο ἰσχυροὶ γείτονες, ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας. Βραδύτερον οἱ βασιλεῖς τῆς Γερμανίας κατέλαβον σχεδὸν ὅλην τὴν Λοθαριγγίαν καὶ ἄλλας χώρας ἐκεῖθεν τοῦ Ρήνου καὶ διετήρησαν αὐτὰς ἐπὶ αἰῶνας. Τοιοῦτοτρόπως ἡ μεσαιωνικὴ Γαλλία ἔγινε μικρότερα τῆς ἀρχαίας Γαλατίας, ἢ ὅποια εἶχε σύνορον τὸν Ρήνον. Εἰς τὸ γεγονός αὐτὸ ἦσαν τὰ σπέρματα τῶν αἰωνίων ἐρίδων μεταξὺ Γαλλίας καὶ Γερμανίας.

Αἱ κτήσεις τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας ἐξετάθησαν σημαντικῶς καὶ πρὸς ἀνατολὰς. Ἐκεῖ μετὰ ἐπιμόνους ἀγῶνας οἱ Γερμανοὶ κατέλαβον καὶ ἀπώκισαν χώρας κατοικουμένας ἀπὸ Σλαύους καὶ ἐδημιούργησαν ἰδίως ὡς προπύργια κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλαύων καὶ τῶν Ἀράβων δύο ἀκριτικὰς ἐπαρχίας, ὅπως ἔλεγον οἱ βυζαντινοί, ἢ δύο μαρκιωνίας, ὅπως εἶπαν οἱ εὐρωπαῖοι (Mark), τὸ **Δουκάτον τοῦ Βρανδεβούργου** καὶ τὸ **Δουκάτον τῆς Αὐστρίας**, τὰ ὅποια διεδράματίσαν ἀργότερα σημαντικὸν μέρος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Εὐρώπης.

Τὰ σημαντικώτερα κράτη, τὰ ὅποια ἐξῆλθον ἀπὸ τῆν διαίρεσιν, ἦσαν τὸ βασίλειον τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας. Ἄλλὰ καὶ αὐτὰ δὲν ἤργησαν νὰ ἐξασθενήσουν ἀπὸ τὰς ἐμφυλίους ἔριδας, τὸν διαμοιρασμὸν εἰς τοὺς κληρονόμους καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν μεγαλοκτηματιῶν.

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΑΛΥΣΕΩΣ

Τὸν 10ον αἰῶνα ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη εἶχε διαιρεθῆ εἰς πλῆθος μικρῶν ἡγεμονιῶν καὶ ἡ βασιλικὴ ἐξουσία εἶχε καταστήσει σκιά.

Ὁ κυριώτερος λόγος τῆς πολιτικῆς ὀποσυνθέσεως εἶναι ἡ πρόοδος τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος. Οἱ Γερμανοί, οἱ κυριαρχήσαντες εἰς τὴν Δύσιν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἦσαν διωργανωμένοι φεουδαρχικῶς. Οἱ ἰσχυροὶ ὄπλαρχηγοὶ τῶν ἦσαν συγχρόνως μεγαλοκτηματῖαι. Εἰς τὴν Γαλλίαν τὸ σύστημα εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Μεροβενζιέν. Ὁ Μέγας Κάρολος καθὼς καὶ ὁ πατήρ καὶ ὁ πάππες του ἦσαν μεγαλοκτηματῖαι, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπιβληθῆ ἕνεκα ἐξαιρετικῶν περιστάσεων. Τὸ ἴδιον δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ κάμουν οἱ διάδοχοί των, μολονότι πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἔστεροῦντο οὔτε εὐφυΐαν οὔτε ἀνδρείαν οὔτε διοικητικὴν ἰκανότητα. Μερικοὶ μάλιστα ἦσαν καλύτερα μορφωμένοι καὶ ἰκανώτεροι τοῦ αὐτοκράτορος εἰς πολλὰ.

Διὰ τοῦτο ἔχουν δευτερεύουσαν σημασίαν διὰ τὸν τεμαχισμόν οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους συνηθίζουσι νὰ ἀναφέρουν, ἡ ἀνεπάρκεια τῶν διαδόχων, αἱ ἔριδες μετὰξὺ αὐτῶν, τὸ σύστημα τῆς ἐκλογῆς τῶν ἡγεμόνων κλπ. Ἀπὸ τὰς φιλονικίας ἐπιωφελήθησαν ἀναμφιβόλως οἱ ἰσχυροί, προσφέροντες τὴν ὑποστήριξιν των ἀντὶ μεγάλων ἀνταλλαγμάτων. Ἡ διαίρεσις ὅμως ἦτο μοιραία καὶ τὰ περιστατικὰ αὐτὰ εἶναι μόνον συμπτωματικά.

Ἐπίσης σύμπτωμα τῆς ὅλης καταστάσεως εἶναι ἡ χειραφέτησις τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ διαρκῶς αὐξανομένη ἀπαιτήσις τοῦ Πάπα νὰ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ κοσμικὰ καὶ νὰ διευθύνῃ τὴν πολιτικὴν τῆς Εὐρώπης, ἡ ὁποία ἐδημιούργησε νέαν σύγχυσιν καὶ ἐπέσπευσε τὴν ὀποσύνθεσιν.

Ἀντιθέτως πολὺ σοβαρωτέρα εἶναι μία ἄλλη αἰτία, ἐξωτερικὴ αὐτή, αἱ ἐπιδρομαὶ κατὰ τῆς Εὐρώπης, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Καρόλου, διήρκεσαν περισσότερον ἀπὸ δύο αἰῶνας καὶ ἐκλόνισαν τὴν Εὐρώπην.

2. ΕΠΙΔΡΟΜΑΙ ΤΟΥ 9ου ΚΑΙ 11ου ΑΙΩΝΟΣ

ΟΙ ΝΕΟΙ ΕΠΙΔΡΟΜΕΙΣ

Ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος ἀρχίζει νέα περίοδος ἐπιδρομῶν κατὰ τῆς Εὐρώπης, αἱ ὁποῖαι εἶναι μακροτέρας διαρκείας ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ 5ου αἰῶνος, διαρκοῦν δηλαδὴ περισσότερο ἀπὸ διακόσια ἔτη.

Εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Καρόλου ἡ Εὐρώπη προσβάλλεται σχεδὸν ἀπὸ ὅλας τὰς διευθύνσεις. Οἱ ἐπιδρομεῖς ἔρχονται ἀπὸ τὴν θάλασσαν καὶ ἀπὸ τὴν ξηράν. Ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Βορείου Ἀφρικῆς ἔρχονται οἱ Σαρακηνοί, ἀπὸ τὴν Σκανδιναυικὴν χερσόνησον οἱ Νορμανδοί, ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην οἱ Σλαῦοι, ἀπὸ τὴν Ἀσίαν οἱ Οὐγγροι.

Αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται διηθύνοντο κυρίως κατὰ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Εὐρώπη καθὼς καὶ ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία προσβάλλονται κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀπὸ διαφόρους λαούς. Οἱ ἐπιδρομεῖς ἀνήκουν εἴτε εἰς τὴν κιτρίνην φυλὴν (Οὐγγροι, Βούλγαροι, Τάταροι) εἴτε εἰς τὴν λευκὴν (Σκανδιναυοί, Σλαῦοι). Οἱ νέοι ἐπιδρομεῖς διαφέρουν ἀπὸ τοὺς παλαιότερους, διότι ἔρχονται συνήθως κατὰ μικρὰ σχετικῶς στίφη καὶ ὄχι κατὰ μεγάλας μάζας λαῶν ὅπως ἐκεῖνοι. Λησταιὶ κατ' ἀρχὰς ἢ πειραταί, ἐγκαθίστανται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, γίνονται γεωργοί, δέχονται τὸν χριστιανισμόν, ἐκτὸς τῶν Σαρακηνῶν, καὶ εἰς πολλὰ μέρη σχηματίζουν ἀξιολόγους λαούς.

ΟΙ ΣΑΡΑΚΗΝΟΙ

Λέγοντες Σαρακηνοὺς τὸν μεσαίωνα δὲν ἐνόοουν ὠρισμένον λαόν, ὁλλὰ τοὺς μουσουλμάνους γενικῶς ἢ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς (Ἀσίας, Ἀφρικῆς). Οἱ Σαρακηνοὶ ἐπιδρομεῖς ἤρχοντο κυρίως ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐξισλαμισθῆ μετὰ τὴν ἀραβικὴν κατάκτησιν.

Οἱ Σαρακηνοὶ πειραταί, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὑπέφερε καὶ τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἐληλάτησαν τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλλίας, προσέβαλον τὴν Σικελίαν (827), τὴν Σαρδηνίαν, τὴν Κορσικὴν καὶ τὴν Κρήνην, τὸν Ἰσθμὸν τῆς Ἠπείρου καὶ τὴν Πάριον ἀκόμη.

Ἐγκατεστάθησαν μάλιστα εἰς ὠρισμένα σημεῖα τῆς γαλλικῆς ἀραλίας, ἔμειναν ἐκεῖ ἀπὸ τὸ 889—975 καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ὀρμώ-
νοι ἔκαμαν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Προβιγγίαν, τὴν Σαρβοίαν
καὶ τὴν Ἑλβετίαν. Ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν
ἀφῆρσαν τὴν Σικελίαν, ἐγκατεστάθησαν εἰς αὐτὴν καθὼς
καὶ εἰς τὴν Σαρδηνίαν καὶ τὴν Κορσικὴν καὶ ἄφησαν εἰς τὰς
πέρας νήσους πολλὰ σημεῖα τῆς διαβάσεώς των.

ΣΛΑΥΟΙ ἢ ΒΕΝΔΑΙ

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῶν μέσων χρόνων οἱ Σλαῦοι ἔδειξαν
ἐπιθυμίαν νὰ ἐξαπλωθοῦν ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπην,
οὗτοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἀπὸ παλαιούς χρόνους, πρὸς τὴν
Ρωσίαν, πρὸς τὴν Γερμανίαν π.χ., ὅπως καὶ πρὸς νότον πρὸς
τὴν Βαλκανικὴν. Ἡ ἐξάπλωσις των ἐγένετο συνήθως εἰρη-
ρικῶς μὲ τὴν ἐρπυστικὴν ἰκανότητα τῶν Σλαύων γεωργῶν,
ἐνίοτε ὅμως ἐλάμβανεν ὄψιν ἀληθοῦς ἐπιδρομῆς. Ἦδη ἐπὶ Κα-
ρόλου τοῦ Μεγάλου οἱ Σλαῦοι εἶχον ἐξαπλωθῆ εἰς τὴν Κεν-
τρικὴν Εὐρώπην, εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἐκτείνονται ἀπὸ τὴν
Βαλτικὴν μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς καὶ μέχρι τοῦ Εὐξείνου. Κατὰ
τὴν διάρκειαν τοῦ 7ου αἰῶνος ἐληλάτησαν τὴν Σαξονίαν,
τὴν Θυριγγίαν καὶ ἔφθασαν μέχρι τοῦ Ρήνου καὶ ἵδρυσαν
ἐκτεταμένον κράτος, τὴν **Μεγάλην Μοραβίαν**, ἐκτεινόμενον
ἀπὸ τὴν Σιλεσίαν μέχρι τοῦ ποταμοῦ Σαύου, τοῦ ὁποίου
ἡ ἀνάμνησις συγκινεῖ ἀκόμη τοὺς ἀπογόνους των.

Οἱ ἰσχυροὶ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἀνεγνώρισαν τὸ κράτος
αὐτὸ καὶ τὸ Βυζάντιον καθὼς καὶ ἡ Ρώμη διεφιλόνικησαν
τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Σλαύων. Τέλος ἱεραπόστολοι τοῦ
Βυζαντίου, ὁ **Κύριλλος** καὶ ὁ **Μεθόδιος**, οἱ ἀπό-
στολοι τῶν Σλαύων, κατῴρθωσαν τοῦτο. Ἐπενόησαν ἀλ-
φάβητον, τὸ ὁποῖον διατηροῦν μέχρι σήμερον οἱ Σέρβοι καὶ
οἱ Ρῶσσοι, μετέφρασαν τὴν Ἀγίαν Γραφήν εἰς τὴν σλαβο-
νικὴν καὶ κατήρτισαν τὴν σλαβικὴν λειτουργίαν. Ἡ νέα πί-
στις, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, ἡ ὁποία τὴν ἠκολούθησε,
καθὼς καὶ ἡ λογοτεχνία, ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη, ἀφύπνισαν
τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Ἀλλ' ἡ οὐγγρικὴ ἐπιδρομὴ καὶ ἡ
ἐγκατάστασις τῶν Οὐγγρων εἰς τὴν σήμερον ὑπ' αὐτῶν
κατοικουμένην χώραν διέσπασεν τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους καὶ

ἔχώρισε τοὺς Σλαύους εἰς ἀνατολικούς (Βοημοί, Πολωνοὶ καὶ δυτικούς (Σέρβοι, Κροᾶται κλπ.).

ΟΙ ΟΥΓΓΡΟΙ

Οἱ Οὐγγροὶ ἦσαν τουρανικῆς καταγωγῆς, συγγενεῖς τῶν Οὐννων, Βουλγάρων, Τούρκων. Οἱ ἴδιοι ὠνόμαζον ἐὰν τοὺς Μαγυάρους. Ἦρχοντο ἀπὸ τὴν Ἀσίαν καὶ ἐπέλεμον ὅπως οἱ Οὐννοι ἔφιπτοι, ἐπετίθεντο καλπάζοντες ἔρριπτον τὰ βέλη των καὶ ἔφευγον διὰ νὰ ἐπιστρέψουν πάλιν. Πρὸ τῆς τακτικῆς αὐτῆς καὶ τῆς ὁρμῆς τῶν Οὐγγρων δὲν ἀντεῖχον οἱ ἵπποτικοὶ στρατοί.

Οἱ Γερμανοὶ τοὺς μετεχειρίσθησαν κατὰ τῆς Μεγάλῃς Μοραβίας, ἡ ὁποία ὑπέκυψε περὶ τὸ 905. Δὲν ἤργησαν ὅμως νὰ στραφοῦν κατὰ τῆς Γερμανίας. Τρεῖς στρατιαὶ ἵπποτῶν κατεστράφησαν ἀπὸ τὸ ἵπτικὸν τῶν Οὐγγρων, οἱ ὁποῖοι ἐπροχώρησαν καίοντες καὶ ἐρημώνοντες τὴν χώραν. Αἱ πρωτοπορίαι των ἔφθασαν μέχρι τῆς Ἰταλίας καὶ Γαλλίας. Ἄλλο ὁ φόβος τῶν Οὐγγρων ἔπεισε τοὺς Γερμανοὺς ἡγεμόνας νὰ συνασπισθοῦν ὑπὸ κοινὸν ἀρχηγόν. Αἱ οὐγγρικὲς ἐπιδρομαὶ διήρκεσαν περισσότερον ἀπὸ ἓνα αἰῶνα καὶ ἀνεοτάτωσαν ἰδίως τὰς γερμανικὰς χώρας. Οἱ γερμανοὶ ἡγεμόνες ἠναγκάσθησαν νὰ συνασπισθοῦν πρὸ τοῦ κινδύνου, ἐξέλεξαν κοινὸν ἄρχοντα διὰ νὰ διευθύνῃ τὴν ἄμυναν, ἐνίκησαν ἐπανελημμένως τοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ περιώρισαν τὰς ἐπιθέσεις των. Ἄξιόλογος ἦτο κυρίως ἡ νίκη, τὴν ὁποίαν κατήγαγεν ὁ αὐτοκράτωρ **Ἰθων Α΄ ὁ Μέγας** ἐπὶ τοῦ παραποτάμου τοῦ Δουνάβεως λέχ τὸ 955, πλησίον τῆς πόλεως Αὐγούστης. Ἄλλοι

955 τοὺς Οὐγγρους ἐσταμάτησε καὶ συγχρόνως τοὺς ἠνωτέρους σεν ὁ προσηλυτισμὸς εἰς τὸν χριστιανισμόν, διότι διαφορετικὰ ὑπῆρχεν ὁ κίνδυνος νὰ διασκορπισθοῦν καὶ νὰ ἐξαφανισθοῦν ὅπως οἱ Οὐννοι τοῦ Ἀττίλα, ὅπως οἱ Ἄβαροι κλπ.

Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Οὐγγρων ἦτο ἔργον τῆς Ρώμης. Ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας **Στέφανος** ἐδέχθη τὸν χριστιανισμόν, προσελκύσας καὶ τοὺς ὑπηκόους του, καὶ ὁ Πάπας καθιέρωσε τὸ στέμμα του. Ἀπὸ τότε τὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας ὀνομάζεται τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Οἱ Οὐγγροὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν ὀνομασθεῖσαν χώραν, ἔγιναν εἰρη-

κοί γεωργοί καὶ ἡ ἐπιμιξία μὲ τοὺς Γερμανοὺς, Σλαῦους, ὠμάνους, ἥλλαξε σημαντικῶς τὴν κιτρίνην φυλὴν. Ἄλλ' Οὐγγροι διετήρησαν τὴν τουρανικὴν γλῶσσαν, συγγενῆ τῆς τουρκικῆς, καὶ ζωηρὰν ἐθνικὴν συνείδησιν.

ΝΟΡΜΑΝΔΟΙ

Οἱ Νορμανδοὶ (Nordmannen, ἄνθρωποι τοῦ Βορρά), οἱ ἀρχαιότεροι ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς, ἤρχοντο ἀπὸ τὴν Σκανδιναυικὴν χερσόνησον, ἰδίως ἀπὸ τὴν Δανίαν καὶ τὴν Νορβηγίαν. Ἦσαν γερμανικῆς καταγωγῆς, οἱ ἀμιγέστεροι μάλιστα Γερμανοί, ἄνδρες ὑψηλοὶ καὶ ξανθοί, τολμηροὶ καὶ ριζοκίνδυνοι.

Ἡ Σκανδιναυικὴ χερσόνησος εἶχε μείνει ἄγνωστος εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ἕως τότε. Οἱ κάτοικοί της διετήρουν τὴν παλαιὰν γερμανικὴν θρησκείαν, τὴν λατρείαν δηλαδὴ τοῦ Ὀδίνου καὶ τῶν πνευμάτων τοῦ πολέμου. Φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς ὁ πληθυσμὸς τῆς χερσονήσου ἔπλεον ὑπεραυξηθῆ καὶ ἡ ἔλλειψις τῶν μέσων τῆς ζωῆς ἠνάγκαζε τοὺς κατοίκους νὰ ριφθοῦν εἰς τὴν θάλασσαν, διὰ νὰ ζητήσουν τύχην. Μυστηριώδης ὄρμη ἐκίνει τοὺς Νορμανδοὺς. Ἐπιβαίνοντες μικρῶν καὶ ἀκαταστρώτων πλοίων περιεφρόνουν τὴν τρικυμίαν τῶν βορείων θαλασσῶν. Ἡ θύελλα τοὺς ἐέθνε καὶ τὸ ἄγνωστον τοὺς εἴλκυε μὲ μαγικὴν δύναμιν.

Ἀτρόμητοι εἰς τὴν θάλασσαν καὶ εἰς τὴν ξηρὰν οἱ Νορμανδοὶ κατέφευγον εἰς τὸν δόλον, ὅπου δὲν ἴσχυεν ἡ ἀνδρεία. Ἐσυστηματοποίησαν τὴν τέχνην τῆς ἐπιδρομῆς καὶ ἔγιναν ἀτρόμος τῆς Εὐρώπης. Προσέβαλλον τὰ παράλια καὶ εἰσῆρποντο εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν χωρῶν διὰ τῶν μεγάλων ποταμῶν. Τὰ βαρύτερα πλοῖα τὰ ἔδενον εἰς τὴν ἐκβολὴν, κατεσκευάζον ἐκεῖ χαρακωμένον στρατόπεδον, ἄφινον ὀλίγους εἰς αὐτό, ἄλλοι ἐπροχώρουν διαρκῶς βαθύτερον εἰς τὴν χώραν εἴτε σαπλέοντες τοὺς ποταμοὺς μὲ τὰ ἐλαφρότερα σκάφη εἴτε ἵππους, τοὺς ὁποίους ἤρπαζον ἀπὸ τὰ μεμονωμένα ἀγροτήματα. Ἐπετίθεντο κατὰ τῶν μοναστηρίων, διήρπαζον τὰ βιβλία, ἐλεηλάτουν συστηματικῶς τὴν χώραν, συνήθριζον τὴν λείαν ἐντὸς τοῦ χαρακώματος, ὕστερον ἐφόρτωνον αὐτὴν τὰ πλοῖα καὶ ἐπέστρεψον

Ἡ πειρατεία ἔγινεν ἔθνικὴ βιομηχανία τῶν Νορμανδῶν. Κατ' ἔτος ἀπέπλεον ἀπὸ τοὺς λιμένας τῆς Δανίας ὁμάδες πλοίων ὀδηγούμεναι ἀπὸ πρίγκιπας καὶ υἱοὺς εὐγενῶν εἰς ὅλας τὰς διευθύνσεις, «διὰ τὸν θερισμόν τῆς χρονιάς» ὅπως ἔλεγον, καὶ διαρκῶς ἐπεξέτεινον τὰς ἐπιχειρήσεις των εἰς μακρινὰς τέρας χώρας.

Αἱ πρῶται ἐπιδρομαὶ τῶν Νορμανδῶν διευθύνονται κατὰ τῆς Ἀγγλίας, ἐνῶ ἔζη ὁ Μέγας Κάρολος, χωρὶς συστηματικῆς ἀκόμῃ καὶ μὲ μοναδικὸν σκοπὸν τὴν διαρπαγὴν.

Ἀπὸ τὸ 830 αἱ ἐπιχειρήσεις γίνονται συστηματικώτερον. Οἱ Νορμανδοὶ ἰδρύουν πραγματικὰ φυλάκια ἢ ὠχυρωμένα θέσεις διὰ τὰ λάφυρα εἰς ἐπίκαιρα σημεῖα ἀπὸ τὴν Βόρειον Θάλασσαν ἕως τὴν Μεσόγειον, εἰς τὸν Τάμεσιν, εἰς τὸν Σηκουάναν, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Λοὰρ κλπ. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 7ου αἰῶνος προσέβαλον τὰ παράλια τῆς Γερμανίας, τῆς Γαλλίας, ἐπέρασαν τὸ Γιβραλτὸρ καὶ προσέβαλον τὴν παρυπέδα τῆς Ἰσπανίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰταλίας. Οἱ Νορμανδοὶ ἀνῆλθον τὸν Ρῆνον μέχρι τῆς πόλεως Βόρμς καὶ τὸν Σηκουάναν μέχρι τῶν Παρισίων. Ἡ πρωτεύουσα τῶν Γάλλων βοστανισιλέων ἐληλατήθη τετράκις ἀπὸ τοῦ 856—865 καὶ τὸ 885 ἐπολιορκήθη ἐπὶ δέκα μῆνας.

Ἀπὸ τὸν 10ον αἰῶνα οἱ Νορμανδοὶ ἀλλάζουσιν διάθεσιν καὶ τακτικὴν. Ζητοῦν περισσότερον νὰ ἐγκατασταθοῦν καὶ νὰ οἰκοδομήσουν παρά νὰ λεηλατήσουν καὶ νὰ καταστρέψουν. Ἐρχονται μὲ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των, ἐγκαθίστανται μονίμως, δέχονται τὸν χριστιανισμόν καὶ γίνονται εἰρηνικοὶ καὶ παραγωγικοὶ κάτοικοι τῆς Εὐρώπης.

ΣΥΝΕΠΕΙΑΙ ΤΗΣ ΝΟΡΜΑΝΔΙΚΗΣ ΕΠΙΔΡΟΜΗΣ

1) Εἰς τὴν Γαλλίαν οἱ Νορμανδοὶ ἐγκατεστάθησαν παρά τὰς ἐκβολὰς τοῦ Σηκουάνα καὶ ἰδρυσαν ἴδιον κράτος. Ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν πλουσίαν ἐπαρχίαν, ἣ ὁποία ὠνομάσθη Νορμανδία, καὶ ἔδωκε τὴν ἀδελφὴν του σύζυγον εἰς τὸν ἡγεμόνα των, ὁ ὁποῖος ὑπεχρέωθη νὰ δεχθῆ τὸν χριστιανισμόν καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν του. Οἱ Νορμανδοὶ τῆς Γαλλίας ἐρησινόνησαν τὴν ἀνατολικήν τῶν, ὠμίλησαν

τήν γαλλικήν, ἔγιναν θερμοὶ χριστιανοὶ καὶ δραστήριον καὶ ἐπιχειρηματικὸν στοιχεῖον τῆς χώρας. Οἱ καταστροφεῖς αὐτῶν τῶν μοναστηρίων ἔκτισαν νέα ὀνομαστὰ μοναστήρια καὶ ἐκκλησίας.

2) Εἰς τὴν Ἀγγλίαν μετὰ πολλὰς ἐπιδρομὰς ἐγκατεστάθησαν οἱ Νορμανδοὶ τὸν 9ον αἰῶνα καὶ ἐξουσίασαν σημαντικὸν μέρος τῆς νήσου. Ἄλλ' αἱ πιέσεις κατὰ τῶν ἐντοπίων ἐπροκάλεσαν ἐξέγερσιν καὶ ὁμαδικὰς σφαγὰς (1002). Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Δανίας νὰ καταλάβῃ τὴν νῆσον. Αἱ περιπλοκαὶ ὅμως δὲν ἔπαυσαν, ἕως ὅτου τὸ 1066 ὁ δούξ τῆς γαλλικῆς Νορμανδίας Γουλιέλμος κατέλαβε τὴν νῆσον.

3) Εἰς τὴν Μεσόγειον οἱ Νορμανδοὶ εἶχον ἐκτείνει τὰς ἐπιχειρήσεις των ἀπὸ καιροῦ. Περί τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος τὴν προσοχὴν τῶν Νορμανδῶν τῆς Γαλλίας προσείλκυσε ἡ Κάτω Ἰταλία, τὴν ὁποίαν κατεῖχον οἱ Βυζαντινοί. Οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν, ὁ περιβόητος Ροβέρτος ὁ Γουϊσκάρδος, ὁ Ρογῆρος κ. ἄ. ἐπειδὴ εἶχον νὰ παλαίσουν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τοὺς Ἀραβας, τοὺς Ἰταλοὺς καὶ τὸν Πάπαν, κατῴρθησαν ἀπὸ τοῦ 1037—1047 βοηθοῦντες τρυς μὲν, πολεμοῦντες τοὺς ἄλλους, ἐξαιπατῶντες ὅλους νὰ ἐπικρατήσουν καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν χώραν αὐτὴν καὶ νὰ καταλάβουν καὶ τὴν Σικελίαν. Τὸ 1130 ὁ Πάπας ἔστεψε τὸν ἡγεμόνα των μὲ τὸν τίτλον τοῦ Βασιλέως τῶν Δύο Σικελιῶν.

4) Εἰς τὴν Ρωσσίαν ἐπίσης εἶχε σοβαρὰς συνεπείας ἡ νορμανδικὴ ἐπιδρομὴ. Διὰ τῶν μεγάλων ποταμῶν τῆς Βαλτικῆς εἰσέδυσαν μέχρι τοῦ Κιέβου καὶ διωργάνωσαν δύο κράτη καὶ ἀπετέλεσαν τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν εἰς αὐτά, ἐνῶ οἱ Ρῶσσοι κάτοικοι, ἀμόρφωτοι γεωργοί, δὲν εἶχον ἀρκετὴν ἀνάπτυξιν διὰ νὰ ἰδρῦσουν κράτος.

5) Οἱ Νορμανδοὶ ἐξέτειναν τὰς ἐπιδρομὰς των μέχρι τῆς Ἰρλανδίας καὶ Ἰσλανδίας καὶ ἀπ' ἐκεῖ ὀρμώμενοι προσήγγισαν τὰς ἀκτὰς τῆς βορείου Ἀμερικῆς πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Κολόμβου. Ἐπίσης ἔλαβον σημαντικὸν μέρος εἰς τὰς σταυροφορίας.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ

Αί νέαι κατὰ τῆς Εὐρώπης ἐπιδρομαὶ εἶχον σοβαρωτάτας πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς συνεπειάς. Αἱ κυριώτεραι ἀπ' αὐτὰς εἶναι:

1) Ὅριστικὴ διάλυσις τοῦ φραγκικοῦ κράτους.

2) Νέα διςρρῦθμισις τῶν κρατῶν. Ἡ Γαλλία περιορίζεται εἰς στενώτερα ὅρια καὶ δημιουργοῦνται ὑπὸ νέαν μορφήν Γερμανικὸν καὶ Ἀγγλικὸν κράτος, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω.

3) Ἰδρυσις νέων κρατῶν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπην, τοῦ Πολωνικοῦ, Βοημικοῦ, τοῦ Οὐγγρικοῦ καὶ ἐκτὸς αὐτῶν τοῦ Σερβικοῦ καὶ τοῦ Βουλγορικοῦ, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦμεν εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν.

4) Ἐνίσχυσις τῆς δυνάμεως τῆς ἐκκλησίας.

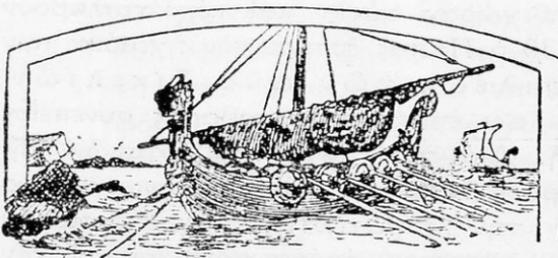
Σημαντικωτάτη συνέπεια κοινωνικὴ τῶν ἐπιδρομῶν ἦτο ἡ πρόοδος τοῦ Φεουδαρχικοῦ συστήματος.

3. Η ΝΕΑ ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΡΩΜΑΪΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Ἡ χώρα, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς λέγομεν μετὰ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς Γερμανίας, ἀφοῦ ἐχωρίσθη ἀπὸ τὸ κράτος τοῦ Μεγάλου Καρόλου, διετέλεσεν ὑπὸ φράγκους ἡγεμόνας μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 10ου αἰῶνος.

Ὁ φραγκικὸς οἶκος ἐξέλιπε τὸ 911, ἀλλ' ἡ χώρα παρεδόθη εἰς τὴν ἀναρχίαν ἐπὶ τῶν γερμανικῆς καταγωγῆς ἡγεμόνων, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀνατολὴν ἠπειλεῖτο ἀπὸ τοὺς Σλαύους καὶ ἐλεηλατεῖτο ἀπὸ τοὺς Οὐγγυρους. Ἡ φεουδαρχία ἐνισχύετο παντοῦ, ἡ

Νορμαδικὸν πλοῖον

Τὰ πλοῖα τῶν Νορμανδῶν ἦσαν ἀκάτια μήκους τὸ πολὺ 52 μ. Ἐκυρτοῦντο εἰς τὰ ἄκρα καὶ ἐσχημάτιζον ἀκρόπρωρον, τὸ ὁποῖον παρίστανε φανταστικὰ ζῶα. Εἶχον ἓνα ἴστον καὶ ἐκινουῦντο μετὰ ἓνα μέγιστον ἢ μετὰ κώπας. Ἐπέβαινον 60-75 ἄνδρες, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 30 ἦσαν κωπηλάται.

Βασιλικὴ ἐξουσία ἐπὶ τῆς Γαλλίας τοῦ σπουδαίου ἑπὶ τῶν φεουδαρχικῶν πλαντοῦ,

γράφει ἕνας σύγχρονος ἐπίσκοπος, ἀδελφοὶ παλαίου κατὰ ἀδελφῶν, πολῖται κατὰ πολιτῶν εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν».

Ἡ Γερμανία ἀποτελεῖτο ἀπὸ τέσσαρα δουκάτα, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι διέφερον πολὺ μεταξύ των. Οἱ Ἀλαμαννοὶ ἢ Σουάβοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι μεταξύ τῶν Βοσγίων, τῶν Ἀλπεων καὶ τοῦ ποταμοῦ Λέχ, οἱ Βαυαροὶ ἀνατολικῶς τοῦ Λέχ, οἱ Φραγκοὶ ἢ ἀνατολικοὶ Φράγκοι εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Νέκαρ καὶ τοῦ Μαίν, οἱ Σάξονες πρὸς βορρᾶν, μεταξύ τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Ἑλβα. Μὲ τὴν προσάρτησιν τῆς Λοθαριγγίας προσετέθησαν δύο ἄλλα δουκάτα. Ἐκαστον δουκάτον εἶχε τὴν διάλεκτόν του, τοὺς νόμους του, τὰ ἥθη του καὶ ἕκαστος δούξ ἦτο πραγματικὸς βασιλεὺς ἔχων αὐλήν, στρατὸν καὶ κόμητας ὑπὸ τὰς διαταγὰς του.

Μεταξὺ τῶν γερμανικῶν λαῶν διεκρίνοντο κατ' ἀρχὰς οἱ Φράγκοι, ἀργότερα ὅμως ἐπεβλήθησαν οἱ Σάξονες, πολυαριθμότεροι καὶ ἐνεργητικώτεροι, οἱ ὅποιοι εἶχον ἀντιτάξει ἐπίμονον ἀντίστασιν εἰς τὸν Κάρολον.

Ὁ Ἑρρίκος Α' (919—936), ὁ δούξ τῆς Σαξονίας, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἱστορίαν εἶναι γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα Ἰδρυτῆς καὶ Ὀρνιθοθήρας, ἦτο ἄνθρωπος δραστήριος καὶ τολμηρὸς. Ἐκλεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Σαξόνων καὶ Φράγκων μαζὶ κατώρθωσε νὰ ἐπιβληθῇ καὶ εἰς τὰς ἄλλας γερμανικὰς φυλάς. Πρὸ τοῦ οὐγγρικοῦ κινδύνου οἱ Γερμανοὶ ἡγεμόνες ἤσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνωθοῦν. Ἀνεγνώρισαν λοιπὸν τὸν Ἑρρίκον ὡς ἀνώτερον ἄρχοντα τῆς Γερμανίας, διτήρησαν ὅμως τὴν ἐξουσίαν ἐντὸς τοῦ κράτους των. Διὰ νὰ ἔχουν μάλιστα περισσοτέραν ἀνεξαρτησίαν, δὲν καθίδρυσαν διαδοχικὸν βασιλεῖα, ὅπως ἔγινεν εἰς τὴν Γαλλίαν, ἀλλὰ ἐκράτησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν οἱ ἴδιοι τὸν ἀνώτερον ἄρχοντα. Τοιοῦτοτρόπως δὲν ἐπῆλθεν ἡ ἔνωσις τῶν γερμανικῶν κρατῶν καὶ ἡ Γερμανία ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι διηρημένη εἰς κρατίδια μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος.

Ὁ Ὄθων Α' ὁ Μέγας (936—973), ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἑρρίκου, ὑπῆρξεν ὁ ἰσχυρότερος τῶν γερμανῶν βασιλέων τῶν χρόνων αὐτῶν. «Ὑποδειχθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρός του ἐκλεγεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀνηγορεύθη βασιλεὺς ὑπὸ τῶν ἡγε-

μόνων», ὅπως γράφει ἕνας ἱστορικὸς τῆς ἐποχῆς. Ὁ Ὁθων ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέραν ἠσθάνθη τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὡς κληρονόμον τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου καὶ ἔφθασεν ἐκεῖνον εἰς αἴγλην καὶ ἐπιβολήν. Κατ' ἀρχὰς ἐχρειάσθη νὰ ἐπιβληθῆ εἰς τοὺς γερμανοὺς ἡγεμόνας καὶ τὸ 955 ἐνίκησε τοὺς Οὐγγρους παρὰ τὴν Αὐγούσταν (Augsburg) τῆς Βαυαρίας καὶ περιώρισε τὰς ἐπιδρομὰς των.

Διὰ τοιοῦτον ἡγεμόνα ἐχρειάζετο τίτλος ἀνώτερος, ὅπως πρὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος διὰ τὸν Κάρολον. Ὁ Ὁθων προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων, τῶν κατοίκων τῆς Ρώμης, οἱ ὅποιοι δὲν ἠνείχοντο τὸν Πάπαν, καὶ ὑπὸ τοῦ Πάπα τοῦ ἰδίου, κατῆλθε τὸ 961 εἰς τὴν Ἰταλίαν, ταραττομένην ὑπὸ τῆς ἀναρχίας, καὶ ἠκολούθησε τὴν θριαμβευτικὴν ὁδὸν τοῦ Καρόλου. Εἰς τὸ Μιλᾶνον ἔλαβε τὸ σιδηροῦν στέμμα τῶν Λομβαρδῶν βασιλέων καὶ κατόπιν εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ρώμην, **961** ὅπου ὁ Πάπας ὑπεχρεώθη νὰ τὸν στέψῃ ἐν μεγάλῃ πομπῇ αὐτοκράτορα. Ὁ Ὁθων ἐπεκύρωσε τὰς δωρεάς, τὰς ὁποίας εἶχον κάμει εἰς τὸν Πάπαν οἱ φράγκοι βασιλεῖς, διετήρησεν ὅμως εἰς ἑαυτὸν τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικυρώσεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πάπα.

Ὁ Πάπας καὶ ἄλλοι ἄρχοντες τῆς Ἰταλίας δὲν ἔπαυσαν νὰ συνωμοτοῦν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν Οὐγγρων. Διὰ τοῦτο ὁ Ὁθων ἠναγκάσθη ἐπανειλημμένως νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ νὰ ὑποχρεώσῃ εἰς ὑπακοὴν τοὺς ἀπειθεῖς. Ἡ γερμανικὴ ἐπιβολὴ διετηρήθη ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Ἐπεκράτησε δὲ ἡ συνήθεια ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας νὰ κατέρχεται εἰς τὴν Ἰταλίαν, νὰ στέφεται εἰς τὸ Μεδιόλανον βασιλεὺς οὐτῆς διὰ τοῦ σιδηροῦ στέμματος τῶν Λομβαρδῶν βασιλέων καὶ μεταβαίνων ἀπ' ἐκεῖ εἰς τὴν Ρώμην νὰ χρίεται ὑπὸ τοῦ Πάπα αὐτοκράτωρ τοῦ Ἁγίου Ρωμαϊκοῦ κράτους (Imperator Sancti Imperii Romani). Τοιοῦτοτρόπως ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τὸ βραδύτερον ὄνομασθὲν Ἁγίον Ρωμαϊκὸν κράτος τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἔζησε μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ναπολέοντος.

Ὁ Ὁθων Α' καὶ οἱ διάδοχοι **Ἁθων Β' καὶ Γ'** καὶ **Ἐρρίκος Β'** ἦσαν ἀρκετὰ ἰσχυροὶ ἡγεμόνες ποιεῖν μεγάλην ἐπι-

βολήν καὶ ἦλθον εἰς σχέσεις μὲ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος. Ὁ Ὅθων Β΄ συνεζεύχθη, καθὼς γνωρίζομεν, ἑλληνίδα πριγκίπισσαν, τὴν κόρην τοῦ Ρωμανοῦ Β΄ Θεοφανώ, καὶ ἀπὸ τότε ἤρχισαν νὰ εἰσάγωνται τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εἰς τὴν Γερμανίαν.

Τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἦτο αἰρετόν, ἐξέλεγον δὲ τὸν αὐτοκράτορα ἑπτὰ γερμανοὶ ἡγεμόνες ὀνομαζόμενοι διὰ τοῦτο Ἐκλέκτορες. Τὸ ἔτος 1273 οἱ ἐκλέκτορες ἐξέλεξαν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας τὸν **Ροδόλφον**, κόμητα **1273** Ἄψβουργ ἐξ Ἑλβετίας (Habsburg). Ὁ Ροδόλφος ἵδρυσεν τὸ κράτος τῆς Αὐστρίας λαβὼν τὸν τίτλον τοῦ δουκὸς Βραδύγερον τὸ μικρὸν τοῦτο κράτος ηὔξηθη πολὺ, διότι διὰ συνοικεσιῶν καὶ κληρονομιῶν ἠνώθησαν μὲ αὐτὸ τὰ βασιλεία τῆς Βοημίας καὶ Οὐγγαρίας.

ΑΓΓΛΙΑ—ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἡ Μεγάλη Βρετανία καὶ ἡ γείτων αὐτῆς Ἴρλανδία κατωκλήθησαν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὑπὸ τῶν Κελτῶν, οἱ ὅποιοι ἦλθον ἀπὸ τὴν Γαλατίαν καὶ ὠνομάσθησαν Βρεττανοί. Ἦσαν συγγενεῖς τῶν Κελτῶν τῆς Γαλατίας καὶ μεταξὺ τῶν δύο λαῶν ὑπῆρχε πολλαπλῆ ἐπικοινωνία πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως. Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ συμπληρῶσας τὴν κατάκτησιν τῆς Γαλατίας ἐπεχείρησε δύο ἐκστρατείας κατὰ τῆς Βρετανίας, τὸ 55 καὶ 54 π.Χ. Οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες κατόπιν ἐξηκολούθησαν τὴν προσπάθειαν νὰ ὑποτάξουν τὴν νῆσον, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσαν νὰ εἰσδύσουν εἰς τὰ βορειότερα αὐτῆς. Ὅταν ὅμως οἱ γερμανικοὶ λαοὶ ἤρχισαν νὰ προσβάλλουν τὴν αὐτοκρατορίαν, οἱ Ρωμαῖοι ἀπέσυραν τὰς λεγεῶνας των καὶ σχεδὸν οὐδὲν ἴχνος τῆς ρωμαϊκῆς κατοχῆς παρέμεινεν ἐπὶ τῆς νήσου.

Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Ρωμαίων οἱ Βρεττανοὶ τῆς πεδινῆς χώρας ἀπειλούμενοι ὑπὸ τῶν ὄρεινῶν προσεκάλεσαν εἰς βοήθειαν γερμανοὺς μισθοφόρους, τοὺς Ἄγγλους καὶ Σάξονας ἐκ τῆς χώρας τοῦ Ἑλβε ποταμοῦ. Τοῦτο ἔδωκεν ἀρχὴν εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Γερμανῶν εἰς τὴν Βρετανίαν καὶ τὸν 5ον αἰῶνα (449 μ.Χ.) μέγα πληθὸς Ἀγγλοσαξόνων διεπεραιώθη εἰς τὴν νῆσον καὶ κατέλαβεν ὅλην τὴν πεδινὴν χώραν,

ἢ ἐποία ὠνομάσθη διὰ τοῦτο **Ἑγγλία**. Οἱ παλαιοὶ κάτοικοι περιωρίσθησαν εἰς τὰ βόρεια (Σκωτία) καὶ εἰς τὰ δυτικὰ (Οὐαλία, Κορνουαλία). Οἱ Κέλται διετηρήθησαν ἐπίσης εἰς τὴν Ἱρλανδίαν. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον οἱ ἀπόστολοι τοῦ Πάπα ἤρχισαν νὰ προσελκύουν τοὺς Ἑγγλοσάξονας εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Τὸν 9ον αἰῶνα ἤρχισαν κατὰ τῆς Ἑγγλίας αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Δανῶν, οἱ ὅποιοι κατ' ἀρχὰς ἐλεηλάτησαν τὴν νῆσον, ὅπως οἱ συγγενεῖς των Νορμανδοὶ ἐλεηλάτουν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Γερμανίαν. Βραδύτερον ὅμως κατέλαβον σημαντικὸν μέρος αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ ἐνεργητικὸς βασιλεὺς αὐτῶν **Ἄλφρέδος ὁ Μέγας** (871—901) ἀπήλλαξε τὴν χώραν τῆς δανικῆς κατοχῆς καὶ ἔγινεν ὀνομαστὸς προστατεύσας τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας. Μετὰ ἓνα αἰῶνα ἤρχισε νέα ἐπιδρομὴ τῶν Δανῶν, οἱ ὅποιοι τὴν φορὰν αὐτὴν ἐγκατεστάθησαν μονιμώτερον εἰς τὴν νῆσον. Ὁ βασιλεὺς αὐτῶν **Κανούτος ὁ Μέγας** (1014—1035) ἴδρυσεν πραγματικῶς μεγάλην αὐτοκρατορίαν τοῦ βορρᾶ συνενώσας ὑπὸ τὸ σκῆπτρον του τὴν Ἑγγλίαν, τὴν Νορβηγίαν καὶ τὴν Δανίαν καὶ ἄφησε φήμην μεγάλου βασιλέως.

ΝΟΡΜΑΝΔΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ

Ἄλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπεκράτησε τὸ ἄγγλοσαξονικὸν στοιχεῖον καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἡ παλαιὰ σαξονικὴ δυναστεία, ἡ ὁποία εἶχε καταφύγει εἰς τὸ δουκάτον τῆς Νορμανδίας ἐν τῇ Β. Γαλλίᾳ. Ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια τῆς Ἑγγλίας κατὰ τὴν διαμονὴν της εἰς τὴν Γαλλίαν εἶχε συνάψει σχέσεις μετὰ τοῦ δουκὸς τῆς Νορμανδίας καί, ὅταν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἑγγλίαν, πολλοὶ Νορμανδοὶ ἠκολούθησαν αὐτὴν καὶ εἰσῆλθον εἰς ἀνωτέρας ὑπηρεσίας καὶ οὕτως ἤρχισεν ἡ νορμανδικὴ διείσδυσις εἰς τὴν Ἑγγλίαν.

Τέλος ὁ δούξ τῆς Νορμανδίας **Γουλιέλμος**, ὁ ὀνομασθεὶς **Κατακτητῆς**, ἤγειρεν ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ἑγγλίας καὶ παρεσκεύασε μεγάλην ἐκστρατείαν, ἡ ὁποία ἔλαβε χαρακτῆρα σταυροφορίας, διότι ὁ Πάπας ἀνεγνώρισε τὰ δικαιώματα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἄγγλικοῦ θρόνου καὶ ἀφώρισε τὸν ἀντίπαλόν του **Χάρνολντ** (Harold) βασιλεὺς τῆς Νορμανδίας ἀπεβίβα-

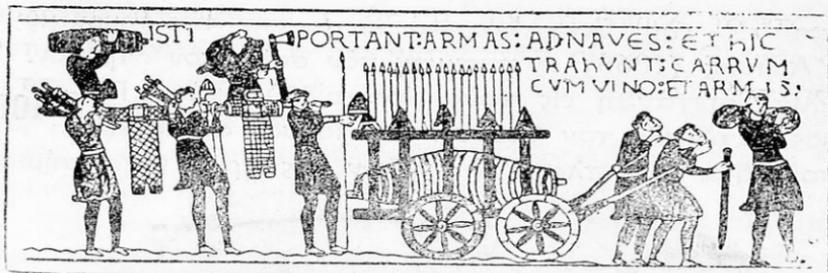
σθησαν εις την Ἀγγλίαν καὶ κατὰ τὴν περίφημον μάχην τοῦ Ἄστιγξ (1066) συνέτριψαν τὸν σαξονικὸν στρατὸν. Ἡ Ἀγγλία ὑπετάχθη εἰς τοὺς Νορμανδοὺς καὶ ὁ Γουλιέλμος κατέλαβε τὸν θρόνον καὶ ἴδρυσε δυναστείαν, ἣ ὅποια διὰ τῶν πλαγίων κλάδων τῆς ἄρχει μέχρι σήμερον

1066

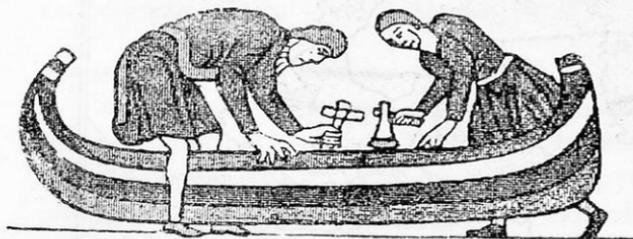
ἐν Ἀγγλίᾳ. Ὁ Γουλιέλμος ἀφοῦ ἔγινε βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας, ἐξηκολούθηε νὰ εἶναι δούξ τῆς γαλλικῆς Νορμανδίας.

Ἐκτοτε ἀρχίζει ἡ βαθυτέρα διείσδυσις τῶν Νορμανδῶν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, διότι γίνεται ἀθρόα μετανάστευσις εὐγενῶν ἢ γαλλικῆ γλώσσα ἀποβαίνει γλώσσα τῆς αὐτῆς καὶ

Προπαρασκευή δι' ἐκστρατείαν

Ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς νορμανδικῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Ἀγγλίας σφύζεται ὁ περίφημος τάπητος de Bayeux, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι κεντημένοι πολλοὶ σκηναὶ τῆς προετοιμασίας καὶ τοῦ πολέμου. Ἐκ τοῦ τάπητος αὐτοῦ προέρχεται ἡ ἄνω εἰκὼν. Ἐπάνω λατινικὴ ἐπιγραφή: *Οὗτοι φέρουν ὄπλα εἰς τὰ πλοῖα, ἐκεῖνοι δὲ σύρουν ἄμαξαν μετ' οἶνον καὶ ὄπλα.* Ἀριστερὰ τρεῖς ἄνδρες μεταφέρουν ἐνδύματα καὶ ξίφη, ἐκ τῶν ἄλλων ὁ εἰς φέρει βαρέλι, ὁ ἄλλος ἄσκον καὶ πέλεκυν. Δεξιὰ δύο ἄνθρωποι σύρουν ἄμαξαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι φορτωμένον δοχεῖον οἴνου, δόρατα καὶ περικεφαλαῖα. Ἡ ὄλη συνοδεία κινεῖται πρὸς τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἐτοιμάζονται διὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Γουλιέλμου.

Ναυπήγησις πλοίου

Ἀπὸ τὸν ἴδιον τάπητα. Κατασκευή πλοιαρίου διὰ τὴν ἐκστρατείαν.

Ἐπίθεσις Νορμανδῶν

Σκηνὴ ἐκ τοῦ ἰδίου τάπητος. Δύο Νορμανδοὶ ἵππεις ἐπιτίθενται ἐναντίον ἑνὸς λόφου, ὅπου τρεῖς Σάξονες ὡπλισμένοι μόνον μετὰ

δόρῳ καὶ ἀσπίδα προσπαθοῦν νὰ τοὺς ἀποκρούσῃ. Οἱ δύο δύο ἐφορεύθησαν καὶ φαίνονται εἰς τὴν εἰκόνα μετὰ ἄλλοι.

τῆς ἀνωτέρας κοινωνίας καὶ ἐξ αὐτῆς μεταδίδεται εἰς ὅλην τὴν χώραν. Οὕτω διὰ τῆς ἀναμίξεως τῆς γαλλικῆς καὶ τῆς παλαιᾶς σαξονικῆς γεννᾶται ἡ νεωτέρα ἀγγλικὴ γλῶσσα.

Ἡ ἀσπίς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δείγμα χρυσοχοίας

Ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα δείγματα χρυσοχοίας. Ὁ αὐτοκράτωρ παριστάνεται ἔφιππος, τὸν ἀκολουθεῖ σωματοφύλαξ καὶ προπορεύεται ἡ νίκη κρατοῦσα στέφανον. Αἱ μορφαὶ εἶναι σκαλισμέναι καὶ χρυσωμέναι ἐπὶ τῆς ἀργυρᾶς ἐπιφανείας τῆς ἀσπίδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε

Ο ΒΙΟΣ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Ἡ Δ. Εὐρώπη διεμορφώθη ὀριστικῶς, καθὼς εἶδομεν, τὸν 9ον αἰῶνα καὶ ἔζησεν ὡς κατ' ἔσοχὴν κόσμος μεσαιωνικὸς ἀπὸ τοῦ 10ου μέχρι τέλους τοῦ 13ου αἰῶνος.

Ἡ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη παρουσιάζει ζωηρότερον καὶ εἰς τὴν τυπικωτέραν μορφήν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ βίου, εἶναι καλύτερον γνωστὴ, διότι ἐμελετήθη μὲ πολὺν ζῆλον ἀπὸ τοὺς εὐρωπαίους ἱστορικούς, καὶ ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα, διότι ἀπ' αὐτὴν προῆλθεν ὁ νεώτερος κόσμος καὶ ὁ νεώτερος πολιτισμὸς.

Ὁ μεσαιωνικὸς κόσμος τῆς Δ. Εὐρώπης δὲν εἶναι βάρβαρος, ὅπως ἐπίστευον ἄλλοτε. Οἱ λαοί, οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐκυριάρχησαν εἰς τὴν Δύσιν, ἦσαν μόνον καθυστερημένοι διανοητικῶς. Δὲν κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὸ σοφὸν διοικητικὸν σύστημα τῶν Ρωμαίων, ἰδίως τὴν αὐστηρὰν συγκέντρωσιν τοῦ κράτους, καὶ γενικώτερον τὸν ἑλληνορρωμαϊκὸν πολιτισμὸν εἰς τὸ σύνολόν του. Τὰ γράμματα ἐλησμονήθησαν, αἱ τέχναι παρημελήθησαν καὶ ἐπεκράτησαν ἥθη τραχύτερα. Ἄλλ' οἱ δυτικοὶ λαοὶ εἶχον μεγάλην ζωτικότητα καὶ ἰκανότητα δημιουργικὴν, ὅπως ἀπεδείχθη ἀργότερον. Μετὰ μακρὰν προπαρασκευὴν ἔφθασαν εἰς τὴν πρώτην ἀναγέννησιν των, διεμόρφωσαν κοινωνίαν καὶ πολιτείαν, ἀνέπτυξαν τέχνην, γράμματα καὶ γενικῶς πνευματικὴν ζωὴν.

Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς νέας κοινωνίας εἶναι: 1) Ἐξασθένεισις τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Οἱ

βασιλεῖς δὲν εἶναι κύριοι εἰς τὸ κράτος των, διότι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν των ἔχουν ἄλλους ἄρχοντας, οἱ ὅποιοι περιορίζουν τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν.

2) Διαίρεσις εἰς κοινωνικὰς τάξεις. Οἱ κάτοικοι διαιροῦνται εἰς δύο τάξεις, μίαν κυρίαρχον, ἡ ὅποια ἔχει ὅλα τὰ δικαιώματα, εἶναι κυρία τῆς γῆς καὶ κυβερνεῖ τὴν πολιτείαν, καὶ μίαν ὑποτελεῖν, ἡ ὅποια ἔχει μόνον ὑποχρεώσεις καὶ κανὲν δικαίωμα.

3) Ἡ ἐπιβολὴ τῆς θρησκείας. Οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως, συναισθηματικοί, εὐφάνταστοι, εἶχον ζωντὸν θρησκευτικὸν ἐνδιαφέρον. Πολιτεία, κοινωνία, τέχνη, γράμματα, παρουσιάζουν χροιάν θρησκευτικὴν.

4) Ἡ κυριαρχία τοῦ Πάπα. Ἡ Δ. Εὐρώπη ἐπειδὴ ἔλαβε τὸν χριστιανισμόν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, ἀναγνωρίζει ὡς ἀρχηγὸν ἀνώτερον καὶ ἀπὸ τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντας τὸν Πάπαν.

ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ—ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑ

Ὅταν οἱ γερμανικοὶ λαοὶ κατέλαβον τὰς χώρας τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, οἱ βασιλεῖς των διεμοίρασαν αὐτὰς εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν πολεμιστῶν. Ἡ χώρα, τὴν ὅποιαν ἔλαβεν ἕκαστος ἀπ' αὐτούς, ὠνομάσθη Φέουδον (τιμάριον) καὶ οἱ ἄρχοντες Φεοῦδάρχει (τιμαριοῦχοι). Οἱ τιμαριοῦχοι ἄρχοντες ἦσαν ἀπόλυτοι κύριοι εἰς τὴν χώραν των, ἀλλ' ἀνεγνώριζον τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ βασιλέως. Τοιοῦτοτρόπως προῆλθε πολιτειακὸν σύστημα ἀντίθετον τοῦ ρωμαϊκοῦ. Ἐνῶ ὁ ρωμαῖος αὐτοκράτωρ ἦτο κύριος ὅλης τῆς αὐτοκρατορίας καὶ διώριζε καὶ ἔπαυε τοὺς διοικητὰς κατὰ βούλησιν, οἱ φεουδαρχικοὶ ἄρχοντες ἦσαν κληρονομικοὶ καὶ ἐκυβέρνων τὴν χώραν των ὅπως ἤθελον. Τοῦτο ἐπέφερε τὴν ἐξασθένησιν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Ὁ Κάρολος ὁ Μέγας εἰσήγαγεν ἐνιαῖον διοικητικὸν σύστημα καὶ ἐπεχείρησε νὰ καταργήσῃ τὸν φεουδαλισμόν. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατόν του ραγδαίως ἐπροχώρησεν ἡ διαίρεσις εἰς μικρὰ κρατίδια. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν πολὺ αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Οὐγγρων καὶ τῶν Νορμανδῶν. Οἱ βασιλεῖς ἤσαν ἀνὴρ ἀπὸ τὸν πᾶν ἐκ τῆς ἀπαιτήσεως τὰς αἰφνιδίας ἐπιδρομῶν καὶ ἔπειτα ἐπὶ τὴν νὰ διοικῶν κατὰ ἐπιτόπιον ἄνω-

να. Διὰ τοῦτο ἐνισχύθη ἡ δύναμις τῶν φεουδαρχῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μερικοὶ ἔγιναν ὀνομαστοί, διότι ἀπέκρουσαν τοὺς ἐπιδρομεῖς. Ἡ φεουδαρχία γενικώτερον ἐπεβάλλετο ἀπὸ λόγους στρατιωτικούς. Τὰ κράτη τότε δὲν εἶχον διοργανώσιν οὔτε μέσα συγκοινωνίας οὔτε ἐνιαῖον σύστημα στρατολογίας. Ἐπρεπεν αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις νὰ διοργανώνωνται τμηματικῶς εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας καὶ ὁ ἄρχων τοῦ τμήματος ἔπρεπε νὰ λαμβάνῃ τοὺς ἀπαιτούμενους πόρους ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτοῦ.

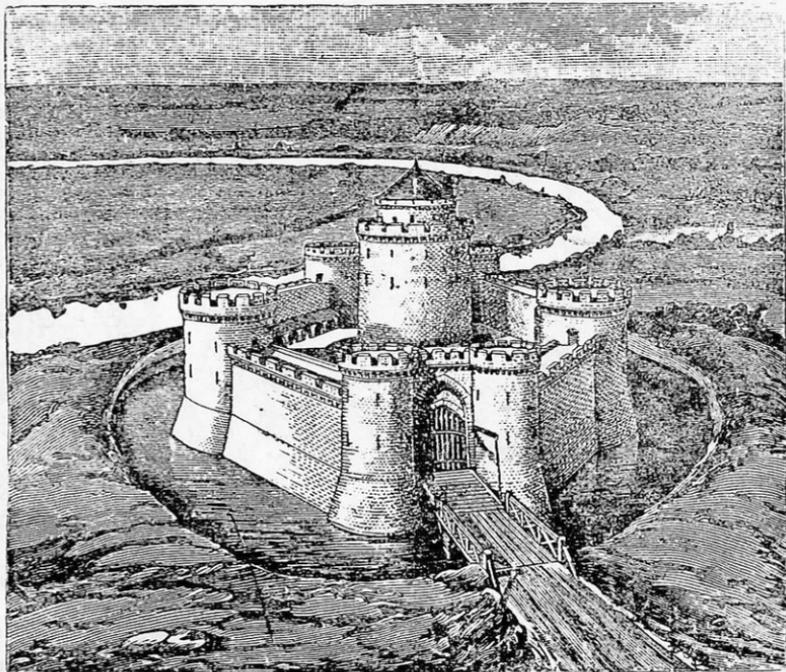
Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς διεμορφώθη συστηματικώτερον ἡ φεουδαρχία, οἱ ἄρχοντες ἀπετέλεσαν ἱεραρχίαν μὲ τοὺς ἰδιαιτέρους τίτλους των: **Δούξ** (dux γερ. Herzog) **Μαρκήσιος** (γαλ. Marquis, γερ. Markgraf), **Κόμης** (λατ. comes), **Βαρῶνος** (ἀρχ. γερ. baro — ἐλεύθερος, εὐγενής,), τὰ δὲ φέουδά των ὠνομάζοντο **Δουκάτα**, **Μαρκιωνίαι**, **Κομητεῖαι**, **Βαρωνίαι**. Τὰ δουκάτα περιελάμβανον συνήθως μικρότερα φέουδα, μαρκιωνίας, κομητείας ἢ βαρωνίας. Γενικῶς ὅμως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐπεκράτησεν ἡ ἀντίληψις ὅτι οἱ ἄρχοντες παντὸς βαθμοῦ εἶχον τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τὸν Θεόν, ἦσαν δηλαδή ἐλέω Θεοῦ ἄρχοντες καὶ εἶχον τὸ δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου ἐπὶ τῶν ὑπηκόων των. Ἦσαν δηλαδή ἀπὸλυτοὶ ἄρχοντες εἰς τὴν χώραν των.

ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ἡ μεσαιωνικὴ κοινωνία προῆλθεν ἀπὸ κατάκτησιν. Οἱ γερμανοὶ οἱ ἐγκατασταθέντες εἰς τὰς καταληφθείσας χώρας ἀπετέλεσαν τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν, τοὺς λεγομένους **εὐγενεῖς** (nobles). Οἱ εὐγενεῖς ἦσαν οἱ κυρίαρχοι, αὐτοὶ ἐκυβέρνην τὸ κράτος καὶ ὅλη ἡ γῆ ἀνῆκεν εἰς αὐτούς. Ὅμοια δικαιώματα ἀπέκτησε βραδύτερον ὁ ἀνώτερος κληρὸς. Ὅλοι οἱ ἄλλοι κάτοικοι, δηλ. τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἔθνους, εἶχον μόνον ὑποχρεώσεις καὶ κανέν δικαίωμα. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἄνθρωποι τῶν μέσων χρόνων διηροῦντο εἰς δύο κατηγορίας, εἰς **Προνομιοῦχους** καὶ **Ὑποτελεῖς**.

Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ἀνῆκον οἱ εὐγενεῖς, οἱ ὅποιοι ἐμάχοντο, καὶ ὁ κληρὸς, ὁ ὅποιος προσήνετο, εἰς τὴν ἄλλην ὁ λαός, ὁ ὅποιος εἶχεν ὑποχρεώσεις νὰ προμηθεύῃ χρήματα.

τροφήν και ένδύματα εἰς τοὺς εὐγενεῖς καὶ τὸν κλῆρον .Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὑποτελῶν ἀπετέλουν οἱ **χωρικοί**, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον ἰδικά των κτήματα καὶ ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κλήρου, δίδοντες εἰς αὐτοὺς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν εἰσοδημάτων. Ἦσαν δηλαδὴ **δουλοπαρόικοι** (serf). Εἰς τὰς ὀλίγας πόλεις τῶν χρό-

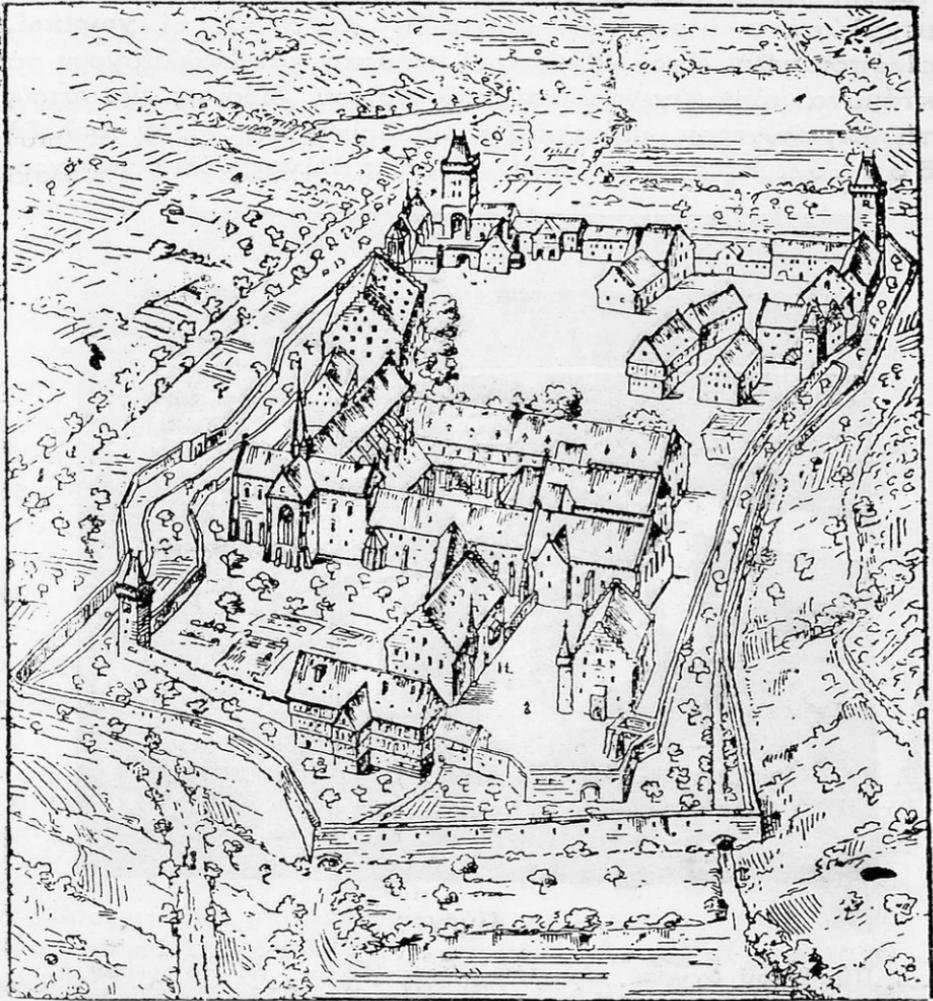

Πύργος

Πέριξ τοῦ ὄχυροῦ τάφος πλήρης ὕδατος, εἰς τὸ μέσον ἡ κινητὴ γέφυρα. Τὸ ὄχύρωμα ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ τεῖχος καὶ ἀπὸ πύργους. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς αὐλῆς εἶναι ὁ πύργος τοῦ εὐγενοῦς.

νων ἐκείνων ἔζων οἱ τεχνῖται καὶ οἱ ἔμποροι, οἱ ὅποιοι ὠνομάζοντο **ἄστοι** (bourgeois). Ἦσαν ὅμως ἀκόμη ἀσήμαντοι καὶ δὲν ἐλάμβανον μέρος εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους.

Κατὰ ταῦτα ἡ κοινωνία τῶν μέσων χρόνων διαιρεῖται εἰς τρεῖς τάξεις ἠφισοποιήθηκε ἀπὸ τὸ ἴνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς δύο προνομιοῦντος. τοὺς εὐγενεῖς καὶ τὸν κλῆ-

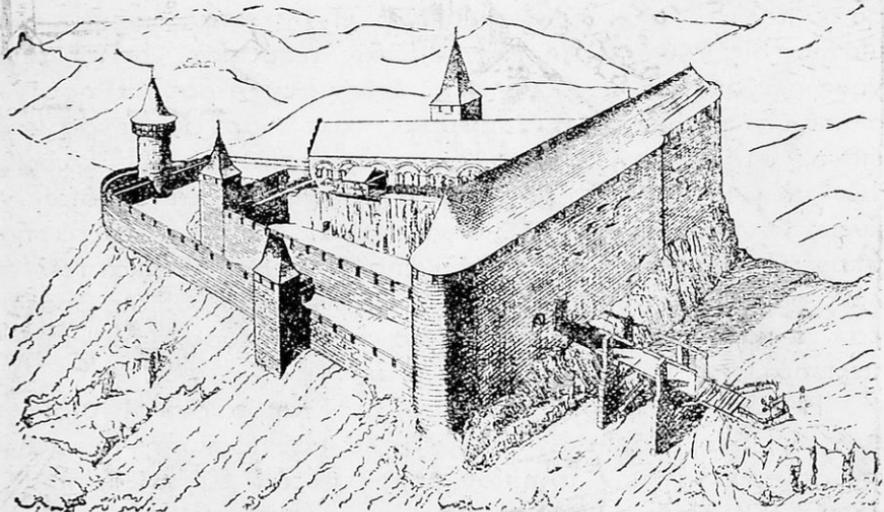
Μονή παρά την Βυτεμβέργην, Γερμανία, 12ος—16ος αἶων

Τὸ ἴδρυμα περιβάλλεται ἀπὸ βαθεῖαν τάφρον καὶ διπλοῦν τεῖχος. Εἰς τὰς γωνίας ὑφoῦνται πύργοι. Ἡ εἴσοδος εἶναι εἰς τὴν γωνίαν ἐπάνω ἀριστερά. Παρὰ τὴν εἴσοδον παρεκκλήσιον. Πληθoς οἰκοδομῶν ἐντὸς τοῦ περιβόλου, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ χρησιμεῖουσιν ὡς ξενῶνες. Αἱ σημανικώτερα εὗρισκονται εἰς τὸ μέσον καὶ πρὸς τὰ κάτω καὶ ἀποτελοῦν χωριστὸν σύμπλεγμα. Κῆποι ἐν τῷ ἰσθμῷ πρὸς τὸν ἰσθμὸν τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς μονῆς, ἀλλοὶ ἄλλοι ἄλλοι δένδρα.

ρον, καὶ εἰς τὴν λεγομένην **Τρίτην Τάξιν** (Tiers état), εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ ἄστοι.

ΟΙ ΕΥΓΕΝΕΙΣ

Εὐγενεῖς ἦσαν οἱ μεγάλοι γαιοκτῆμονες, τῶν ὁποίων οἱ πτωχοὶ ἐζήτουν προστασίαν, ἢ πολεμικοὶ ἀρχηγοί, οἱ ὁποῖοι μετέβαλον τὰς δοθείσας εἰς αὐτοὺς χώρας εἰς ἰδιοκτησίας.

Πύργος εἰς ὄρεινὴν περιοχὴν τῆς Βαυαρίας

Εἶναι κτισμένος ἐπάνω εἰς προεξοχὴν βράχου. Δεξιὰ μὲ τεχνητὴν τομὴν ἀπεμόνωσαν τὸ φρούριον ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπον βράχον. Ἐπὶ τῆς τομῆς αὐτῆς περνᾷ ἡ γέφυρα. Ἰσχυρὸν τείχος ὡς προπύργιον προφυλάττει τὸ οἰκοδόμημα ἀπὸ τὴν πλευρὰν αὐτῆν. Μὲ αὐτὸ συνέχονται δύο τείχη ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς καὶ τρεῖς τετράγωνοι πύργοι. Εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὰ ἐγκάρσιον τείχος μὲ στρογγύλον πύργον.

Ἡ περιοχή, τὴν ὁποίαν ἐξουσίαζον, ἦτο μεγάλη ἢ μικρά. Οἱ ἴδιοι ὅμως ἦσαν πάντοτε κύριοι εἰς αὐτὴν, ἐλάμβανον τὰ εἰσοδήματα, αὐτοὶ ἐδίκαζον τοὺς κατοίκους, εἶχον τὸ δικαίωμα τοῦ πολέμου, ἦσαν δηλαδή μὲ ἓνα λόγον ἄληθεῖς ἄρχοντες, σχεδὸν βασιλεῖς. Ὅπως οἱ βασιλεῖς, εἶχον τὴν πρωτεύουσαν των, δηλ. τὸν πύργον, ὁ ὁποῖος ἦτο κατοικία καὶ συγχρόνως ἀκρόπολις.

Ὁ πύργος (château) ἦτο ὀρθογώνιος ἡ τετραγώνιος κατεσκευα-

σμένον κατὰ τὸν ρωμαϊκὸν τρόπον καὶ προστατευόμενον ὑπὸ πλατείας τάφρου. Ἐντὸς τοῦ χαρακωμένου χώρου ὑπῆρχεν ἡ κατοικία τοῦ εὐγενοῦς, ἡ ὁποία ἦτο πύργος ξύλινος, ὑψηλὸς καὶ τετράγωνος μετὰ πολλὰ πατώματα. Ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ τὸ χαρακωμα καὶ ἡ κατοικία τοῦ εὐγενοῦς κατεσκευάζοντο ἀπὸ λίθους. Τὸ χαρακωμα ἢ μᾶλλον τὸ τεῖχος εἶχε τέσσαρας πλευράς, τῶν ὁποίων τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος ἦσαν πολλάκις καταπληκτικά, καὶ εἶχον ἐπάλξεις καὶ πολεμιστρας διὰ τοὺς πολεμιστάς. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας ὑπῆρχον πύργοι. Βραδύτερον πρὸς ἐνίσχυσιν προσετέθησαν καὶ ἄλλοι εἰς τὰς τέσσαρας πλευράς, κατ' ἀρχὰς τετράγωνοι, ἔπειτα στρογγυλοὶ. Οἱ πύργοι ἐχρησίμευον ὡς κατοικίαι τῶν πολεμιστῶν ἢ ὡς ἀποθήκαι τροφίμων καὶ ἐφοδίων. Ὁ κυρίως πύργος εἶχε πολλὰ πατώματα. Δύο ἀπ' αὐτὰ ἦσαν ὑπόγεια, ὅπου οὔτε φῶς, οὔτε ἀήρ εἰσέδυνε. Ἔνεκα τοῦ ἀτελοῦς φωτισμοῦ τῶν πύργων οἱ εὐγενεῖς συνήθιζον βραδύτερον νὰ κατοικοῦν εἰς ἄλλα κτίρια παραπλεύρως τοῦ πύργου περισσότερον εὐάερα καὶ εὐήλια.

Ἡ μόνη μόρφωσις τὴν ὁποίαν ἐλάμβανον οἱ υἱοὶ τῶν εὐγενῶν, ἦτο ἡ ἄσκησις εἰς τὰ ὄπλα καὶ τὸ κυνήγιον. Ἀφοῦ πρῶτον ἐμαθήτευον πλησίον μεγαλυτέρων εὐγενῶν, περὶ τὸ 18ον ἢ 20ὸν ἔτος τῆς ἡλικίας ἐχρίοντο **ἱππῶται**. Ἡ κυρία ἐνασχόλησις τῶν εὐγενῶν ἦτο ὁ πόλεμος, αἱ ἱπποδρομίαι καὶ τὸ κυνήγιον.

Εὐγενὴς ταξιδεύων

Ὅπισθεν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἵππου κάθεται ἡ κυρία του.

Ἔνεκα τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς τῶν εὐγενῶν ὁ πόλεμος ἦτο ἄγριος καὶ συνωδεύετο μετὰ μεγάλας καταστροφὰς καὶ θύματα. Αἱ ἱπποδρομίαι, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ὡς εἰκὼν καὶ σχολεῖον πολέμου, ἦσαν ἐπίσης ἄγριαι καὶ ἐπέφερον πολλάκις θανάτους ἀποτροπαίους ὑπὸ τὰ πέληματα τῶν ἵππων, τὸ κυνήγιον ἦτο ἄσκησις συγχρόνως καὶ ἀνάγκη, διότι ἐπρομήθευε τὸ κρέας, τὸ

ὁποῖον ἐχρεώοντο οἱ εὐγενεῖς καὶ τοὺς ἀεισώτους των.

Ἴππότης 11ου αἰῶνος

Ἴππότης 12ου αἰῶνος

1. Κωνοειδῆς σιδηρᾶ περικεφαλαία με πλάτῦ προφυλακτῆριον τῆς ρινός. Χιτῶν ἐπιρραμμένους με σιδηροῦς κρίκους σκεπάζει κεφαλὴν, κορμόν, βραχίονα καὶ μηρούς. Αἱ κυῆμαι κρύπτονται ἐντὸς δέρματος καὶ εἶναι περιτυλιγμέναι με δερματίνας λωρίδας. Φορεῖ δερμάτινα ὑποδήματα. Ἀριστερὰ μακρὸν δίκοπον ξίφος καὶ ἀσπίς ὠσειδῆς κεκαλυμμένη με δέρμα, ἀνηρτημένη με λωρίον ἀπὸ τὸν λαιμόν, καὶ με ὀμφαλὸν εἰς τὸ μέσον. Δεξιὰ ὁ πολεμικὸς πέλεκυς με μακρὸν στελεόν.
2. Χιτῶν καὶ περικνημίδες ἰδίας περίπου κατασκευῆς, δέρμα με σιδηροῦς κρίκους. Χειρόκτια, μακρὸν δίκοπον ξίφος, ἀσπίς θολωτή, κεκαλυμμένη με δέρμα καὶ μετάλλινα ἐλάσματα.

σμένον κατὰ τὸν ρωμαϊκὸν τρόπον καὶ προστατευόμενον ὑπὸ πλατείας τάφρου. Ἐντὸς τοῦ χαρακωμένου χώρου ὑπῆρχεν ἡ κατοικία τοῦ εὐγενοῦς, ἡ ὁποία ἦτο πύργος ξύλινος, ὕψηλὸς καὶ τετράγωνος μετὰ πολλὰ πατώματα. Ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ τὸ χαρακωμα καὶ ἡ κατοικία τοῦ εὐγενοῦς κατεσκευάζοντο ἀπὸ λίθους. Τὸ χαρακωμα ἢ μᾶλλον τὸ τεῖχος εἶχε τέσσαρας πλευράς, τῶν ὁποίων τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος ἦσαν πολλάκις καταπληκτικά, καὶ εἶχον ἐπάλξεις καὶ πολεμιστρας διὰ τοὺς πολεμιστάς. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας ὑπῆρχον πύργοι. Βραδύτερον πρὸς ἐνίσχυσιν προσετέθησαν καὶ ἄλλοι εἰς τὰς τέσσαρας πλευράς, κατ' ἀρχὰς τετράγωνοι, ἔπειτα στρογγυλοὶ. Οἱ πύργοι ἐχρησίμευον ὡς κατοικίαι τῶν πολεμιστῶν ἢ ὡς ἀποθήκαι τροφίμων καὶ ἐφοδίων. Ὁ κυρίως πύργος εἶχε πολλὰ πατώματα. Δύο ἀπ' αὐτὰ ἦσαν ὑπόγεια, ὅπου οὔτε φῶς, οὔτε ἀήρ εἰσέδυνε. Ἔνεκα τοῦ ἀτελοῦς φωτισμοῦ τῶν πύργων οἱ εὐγενεῖς συνήθιζον βραδύτερον νὰ κατοικοῦν εἰς ἄλλα κτίρια παραπλεύρως τοῦ πύργου περισσότερον εὐάερα καὶ εὐήλια.

Ἡ μόνη μόρφωσις τὴν ὁποίαν ἐλάμβανον οἱ υἱοὶ τῶν εὐγενῶν, ἦτο ἡ ἄσκησις εἰς τὰ ὄπλα καὶ τὸ κυνήγιον. Ἀφοῦ πρῶτον ἐμαθήτευσον πλησίον μεγαλυτέρων εὐγενῶν, περὶ τὸ 18ον ἢ 20ὸν ἔτος τῆς ἡλικίας ἐχρίοντο **ἱππῶται**. Ἡ κυρία ἐνασχόλησις τῶν εὐγενῶν ἦτο ὁ πόλεμος, αἱ ἵπποδρομίαι καὶ τὸ κυνήγιον.

Εὐγενὴς ταξιδεύων

Ἐπισθεν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἵππου κάθεται ἡ κυρία του.

Ἔνεκα τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς τῶν εὐγενῶν ὁ πόλεμος ἦτο ἄγριος καὶ συνωδεύετο μετὰ μεγάλας καταστροφὰς καὶ θύματα. Αἱ ἵπποδρομίαι, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ὡς εἰκὼν καὶ σχολεῖον πολέμου, ἦσαν ἐπίσης ἄγριαι καὶ ἐπέφερον πολλάκις θανάτους ἀποτροπαίους ὑπὸ τὰ πέληματα τῶν ἵππων, τὸ κυνήγιον ἦτο ἄσκησις συγχρόνως καὶ ἀνάγκη, διότι ἐπρομήθευε τὸ κρέας, τὸ

ὁποῖον ἐχρεώοντο οἱ εὐγενεῖς καὶ τοὺς ἀεισώτους των.

Ἰππότης 11ου αἰῶνος

Ἰππότης 12ου αἰῶνος

1. Κωνοειδῆς σιδηρᾶ περικεφαλαία με πλάτῦ προφυλακτῆριον τῆς ρινός. Χιτῶν ἐπιρραμμένους με σιδηροῦς κρίκους σκεπάζει κεφαλὴν, κορμόν, βραχίονα καὶ μηρούς. Αἱ κνήμαι κρύπτονται ἐντὸς δέρματος καὶ εἶναι περιτυλιγμέναι με δερματίνας λωρίδας. Φορεῖ δερμάτινα ὑποδήματα. Ἀριστερὰ μακρὺ δίκοπον ξίφος καὶ ἀσπίς ὠσειδῆς κεκαλυμμένη με δέρμα, ἀνηρτημένη με λωρίον ἀπὸ τὸν λαιμόν, καὶ με ὀμφαλὸν εἰς τὸ μέσον. Δεξιὰ ὁ πολεμικὸς πέλεκυς με μακρὸν στελεόν.
2. Χιτῶν καὶ περικνημίδες ἰδίας περίπου κατασκευῆς, δέρμα με σιδηροῦς κρίκους. Χειρόκτια, μακρὺ δίκοπον ξίφος, ἀσπίς θολωτή, κεκαλυμμένη με δέρμα καὶ μετάλλινα ἐλάσματα.

Ἴππότης τοῦ 14ου αἰῶνος

Ἴππότης τοῦ 15ου αἰῶνος

1. Περικεφαλαία χυτροειδῆς (κάτω ἀριστερά) με ὀπὰς διὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὸ στόμα. Κάτω ἀπ' αὐτὴν φορεῖ σκουῖφον. Ὁ χιτῶν, ὁ ὁποῖος προφυλάττει καὶ ἐδῶ τράχηλον καὶ λαιμόν, εἶναι πλέγμα ἀπὸ ἀλυσίδα. Ἐπ' αὐτοῦ εἶδος ἐπενδύτου στολισμένος με οἰκόσημα. Μακρὸν δίκοππον ξίφος, ἀσπίς τριγωνική, ξυλίνη, μετρίου μεγέθους, κεκοσμημένη ἐπίσης με τὸ οἰκόσημον τοῦ ἱππότου.
2. Σιδηρᾶ σφαιρική περικεφαλαία. Ὁ θώραξ ἀπὸ φύλλα χαλύβδινα. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ τεμάχια, τὰ ὁποῖα προφυλάττουν βραχίονας, κάτω ἄκρα, πῶδας. Μακρὸν δίκοππον ξίφος. Ὁ ὀπλισμὸς κατανατᾶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον στολή τῶν ἱπποδρομιῶν.

ΙΠΠΟΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

Ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τῆς πολεμικῆς ὀρμῆς τῶν νέων λαῶν καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος ἐγεννήθη ὁ ἵπποτικός βίος τῶν μέσων χρόνων. Ἡ ἐκκλησία ηὐλόγησε τὴν πολεμικὴν ἀνδρείαν καὶ προσεπάθησε νὰ κατευθύνῃ αὐτὴν πρὸς ἐξυ-

Μεσαιωνικὸς ἵππευς

Ἄλλο ἵπποτης ἐπὶ τοῦ ἵππου του. Πλήρης ὁ ὀπλισμὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ πολεμιστοῦ τῆς Δύσεως. Ὁ ὀπλισμὸς ὁμοίος μὲ τοῦ ἵππου 2 σελ. 95. Ὁ ἵππος εἶναι ἐπίσηςσκεπασμένος μὲ μετάλλινα προφυλακτῆρια καὶ ἔχει ἀκαλύπτους μόνον τοὺς πόδας. Ὁ ὀπλισμὸς ἀνδρὸς καὶ ἵππου μαζί ἐξυγίζον περισσότερο ἀπὸ 88 χιλιόγραμμα. Σήμερον ἡ ἐξάρτησις ἵππεως καὶ ἵππου ζυγίζει μόλις 30 χιλιόγραμμα.

πηρέτησιν τῶν σκοπῶν της. Ἀπὸ τὸν 12ον αἰῶνα καθιερώθη ἡ συνήθεια οἱ νέοι νὰ χρίωνται ἵπποταὶ διὰ θρησκευτικῆς τελετῆς. Ὑπεχρεοῦντο νὰ ὑπερασπίζουσι τὸ δίκαιον, νὰ προστατεύουσι τοὺς ἀδυνάτους καὶ ἀδικουμένους κατὰ τῆς βίας τῶν ἰσχυρῶν, νὰ εἶναι πιστοὶ εἰς τὴν φιλίαν. Αἱ ἀρεταὶ αὐταὶ θεωροῦμεναι κατ' ἐξοχὴν χριστιανικαὶ καθίστων τὸν ἵπποτην

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

καλὸν χριστιανὸν καὶ ὁ ἵπποτισμὸς ἐθεωρεῖτο χριστιανικὸς θεσμὸς.

Τοιοιτοτρόπως διεμορφώθη ὁ ἵπποτικὸς βίος διεπόμενος ὑπὸ ἰδιαιτέρων κανόνων, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἡθῶν καὶ ἔλαβε τόσην αἴγλην, ὅσην ἄλλοτε ὁ ἥρωικὸς κόσμος τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἐξυμνήθη ἀπὸ τοὺς ποιητάς. Βραδύτερον ὁ ἵπποτισμὸς ἔλαβε μεγαλυτέραν δόξαν συνδυασθεὶς μετὰ τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐπειδὴ ὁ ἵπποτικὸς ἐθεωρεῖτο ὡς προστάτης τῆς θρησκείας, ιδρύθησαν διάφορα **Τάγματα ἵπποτικὰ μοναχικὰ** με ἰδιαιτέρας διακριτικὰς στολάς, τὰ ὅποια ἐπεδίωκον σκοποὺς θρησκευτικούς. Διὰ τοι-

Ἐκ τῆς ζωῆς τῶν χωρικῶν

Ἡ σκηνὴ μᾶς δεικνύει τὴν κυριωτέραν ἐνασχόλησιν τῶν χωρικῶν. Ἐκαλλιέργουν τοὺς ἀγροὺς τῶν κυρίων των. Προπορεύεται ὁ σπορεύς, ἀκολουθεῖ ὁ ὀδηγῶν τὰ ζῶα καὶ τὸ ἄροτρον καὶ ὁ τελευταῖος πιέζει τὸ ὄνυον τοῦ ἄρότρου.

οὔτων ταγμάτων μετεδόθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τοὺς γερμανικοὺς λαοὺς, εἰς τὸν ἀνακαλυφθέντα νέον κόσμον καὶ ἐν μέρει εἰς τὰς Ἰνδίας. Αὐτὰ ἐπίσης διωργάνωσαν βραδύτερον τὰς σταυροφορίας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἀγίων Τόπων.

Οἱ χωρικοὶ

Πέριξ τοῦ πύργου τοῦ εὐγενοῦς ἔζων οἱ χωρικοὶ, οἱ ὅποιοι διεκρίνοντο εἰς δύο τάξεις, τοὺς **δοουλοπαροίκους** καὶ τοὺς **ἐλευθέρους** χωρικοὺς. Οἱ δοῦλοι ἦσαν πολυαριθμότεροι καὶ προήρχοντο, καθὼς φαίνεται, ἀπὸ τοὺς δούλους τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ θέσις των ἦτο οἰκτρά. Ἦσαν προσκεκολλημένοι εἰς τὰ κτήματα τοῦ κυρίου καὶ ἐθεωροῦντο ἀναπόσπαστοι ἐξ αὐτῶν, ἐστεροῦντο δὲ πάσης προσωπικῆς ἐλευθερίας. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν εἰσοδημάτων ἔδιδον εἰς τὸν κύριον καὶ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ καλλιεργοῦν δωρεὰν τὰ ἰδιαίτερα κτήματα αὐτοῦ (ἀγγαρεία). Συνήθως

ἐπωλοῦντο μετὰ τῶν κτημάτων. Οἱ ἐλεύθεροι χωρικοὶ διέφερον ἀπὸ τοὺς δούλους κατὰ τοῦτο, ὅτι ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ κτήματά των, νὰ νυμφεύωνται ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ κυρίου των καὶ νὰ κληροδοτοῦν τὰ κτήματα εἰς τὰ τέκνα των. Κατὰ τὰ ἄλλα εἶχον ὅλας τὰς ὑποχρεώσεις τῶν δούλων.

Ὁ βίος γενικῶς τῶν χωρικῶν ἦτο ἄθλιος. Ἐζων εἰς κατοικίας ἀπὸ ξύλα καὶ ἄχυρα, χαμηλὰς καὶ ὑγρὰς, μὲ στερήσεις καὶ κακουχίας. Συχνόταται ἦσαν κατὰ τὸν μεσαίωνα αἱ σιτοδεΐαι, αἱ ὁποῖαι ἔστελλον εἰς τὸν ἄδην κατὰ χιλιάδας τοὺς πτωχοὺς ἀγρότας. Αἱ σιτοδεΐαι προήρχοντο κυρίως, διότι ἦτο δύσκολος ἡ μεταφορὰ τοῦ σίτου ἀπὸ τοῦ ἑνὸς διαμερίσματος εἰς τὸ ἄλλο ἕνεκα τῶν ἀτελεστάτων μέσων τῆς συγκοινωνίας. Ἄλλη μάλιστα τῶν ἀγροτῶν ἦτο ἡ ληστεία, ἡ ὁποία ἐλυμαίνετο τὴν ὑπαιθρον χώραν. Εἰς τοὺς συχνοὺς πολέμους τῶν εὐγενῶν θύματα ἐπιπτον κυρίως οἱ χωρικοί.

Κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἐπῆλθε κάποια μεταβολὴ εἰς τὸν βίον τῶν χωρικῶν. Οἱ εὐγενεῖς ἐνόησαν ὅτι συμφέρον των ἦτο νὰ ἀφήσουν τοὺς χωρικοὺς νὰ ἐργάζωνται μὲ εἰρήνην καὶ σχετικὴν ἄνεσιν. Τοιοῦτοτρόπως ἐφάνησαν ὑποχωρητικώτεροι. Οἱ χωρικοὶ ἐξηγόραζον ἀντὶ χρημάτων διάφορα προνόμια καὶ ἐλευθερίας, ὃ δὲ βίος αὐτῶν ἀπὸ τὸν 12ον αἰῶνα παρουσιάζεται ἐντελῶς διάφορος τῶν προηγουμένων αἰώνων.

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Ἡ βιομηχανία κατὰ τὸν μεσαίωνα δὲν ὠμοιάζε μὲ τὴν σημερινήν. Ἐνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων, τοῦ ἀτμοῦ καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, τὰ προϊόντα τῆς βιομηχανίας ἦσαν ὀλίγα καὶ ἀτελεῖ. Ἐπειδὴ δὲ ἔλειπον μέσα συγκοινωνίας, ἐκάστη πόλις εἶχε τὴν βιομηχανίαν της, ἐνῶ σήμερον ἀντιθέτως ἡ βιομηχανία συγκεντρώνεται εἰς ὠρισμένας πόλεις, τὰ βιομηχανικὰ λεγόμενα κέντρα. Τὰ ἐργαστήρια τότε δὲν περιελάμβανον πλέον τῶν πέντε ἐργατῶν, οἱ δὲ τεχνῖται ὑπεβάλλοντο εἰς αὐστηροὺς κανονισμοὺς.

Κατὰ τὸν μεσαίωνα δηλαδή οἱ ἀνήκοντες εἰς ἓν ἐπάγγελμα, εἰς τὴν αὐτὴν βιομηχανίαν, ἀπετέλουν **συντεχνίαν**.

Διὰ τὴν ἐξασκήσιν κανεὶς ἓνα ἐπάγγελμα, ἔπρεπε νὰ ἀνήκει εἰς ὠρισμένην συντεχνίαν. Δὲν ἦτο ὅμως εὐκόλον νὰ εἰσέλθῃ κανεὶς εἰς μίαν συντεχνίαν, διότι οἱ παλαιότεροι ἐπαγγελματῆται ἐλάμβανον συνήθως ὡς βοηθοὺς τὰ τέκνα των, τοὺς ἀνεψιούς των κλπ. Ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὴν συντεχνίαν ἔπλεπε πρῶτον νὰ χρηματίσῃ μαθητευόμενος (τσιράκι), κατῳκει δὲ καὶ ἐτρέφετο εἰς τὸν οἶκον τοῦ κυρίου του. Κατόπιν ἐγένετο βοηθὸς (κάλφας) καὶ συνήθως ἐξηκολούθει νὰ συζῆ μετὰ τοῦ κυρίου του. Ὁ βοηθὸς προήγετο εἰς κύριον (μάστορης) μετὰ ἐξέτασιν πρὸ τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς συντεχνίας. Αἱ συντεχνίαι εἶχον ταμεῖον ἀλληλοβοηθείας, ἰδιαιτέρας σημαίας, τὰς ὁποίας ἔφερον κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ εἰς τὸν πόλεμον, καὶ ὡς προστάτην ἀνεγνώριζον ἓνα ἅγιον, τοῦ ὁποίου ἢ εἰκὼν ἦτο ἐπὶ τῆς σημαίας. Ἡ συντεχνία εἶχεν ἰδίους κανονισμοὺς, τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ τηροῦν ὅλοι. Ἀλλ' οἱ κανονισμοὶ ἐρρύθμιζον καὶ τὰς λεπτομερείας τῆς τέχνης καὶ κατήντησαν ἐπιβλαβεῖς, διότι καθίστων δύσκολον πᾶσαν μεταβολὴν ἢ τελειοποίησιν.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟΝ

Τὸ μικρὸν ἐμπόριον κατὰ τὸν μεσαῖωνα δὲν ἐχωρίζετο ἀπὸ τὰ ἐπαγγέλματα, διότι οἱ ἴδιοι οἱ τεχνῖται ἦσαν καὶ οἱ πωληταὶ τῶν προϊόντων τῆς βιομηχανίας των. Ὡστε, ὅταν λέγωμεν ἐμπόριον κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς, πρέπει κυρίως νὰ ἐννοοῦμεν τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον, ὅποτε οἱ ἔμποροι ἐταξίδευον εἰς χώρας μακρινάς, διὰ νὰ προμηθευθοῦν πρῶτας ὕλας τῆς βιομηχανίας, σπάνια καὶ πολυτίμα προϊόντα κλπ.

Ἀλλὰ τὸ ἐμπόριον κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς διεξήγετο μὲ μεγάλους κινδύνους καὶ εἰς τὴν ξηρὰν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ὑπεβάλλετο εἰς πολλὰς ὑποχρεώσεις. Οἱ ἔμποροι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουν φόρους ἐξαγωγῆς εἰς ὅλα τὰ μικρὰ κρατίδια, ὅποθεν διήρχοντο, εἰς τὰς γεφύρας, εἰς τοὺς πόρους τῶν ποταμῶν κλπ. Οἱ ταξιδεύοντες π.χ. ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ Λοὰρ ἀπὸ Ροὰν εἰς Νάντην ὑπεβάλλοντο εἰς πληρωμὴν φόρων 74 φορές! Αἱ ἐμπορικαὶ συναλλαγαὶ ἐδυσχεραίνοντο πολὺ ἀπὸ τὴν ποικιλίαν τῶν νομισμάτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν διάφορα εἰς ἕκαστον διαμέρισμα, ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ἀρ-

κετοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ ἀπὸ τὴν δυσκολίαν τῶν δανείων, διότι ἡ ἐκκλησία ἀπηγόρευε τὰ ἔντοκα δάνεια. Ἄν μάλιστα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἀκαταστασίαν τῶν ὁδῶν, τὴν ἔλλειψιν ἄλλων μέσων συγκοινωνίας καὶ τὴν ληστείαν τῆς ξηρᾶς καὶ τὴν πειρατείαν τῆς θαλάσσης, θὰ ἐννοήσωμεν πόσας δυσκολίας καὶ πόσους κινδύνους εἶχε τὸ ἐμπόριον κατὰ τοὺς μέσους χρόνους.

Ὡς μέσον κατάλληλον πρὸς ἀσφάλειάν των οἱ ἔμποροι εὑρισκον τὰ ὁμαδικὰ ταξίδια κατὰ καραβάνια, ὅπως γίνεται ἀκόμη σήμερον εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ Ἀφρικὴν. Βραδύτερον μέσον συντελεστικὸν διὰ τὴν προάσπισιν τῶν συμφερόντων εὔρον οἱ ἔμποροι τῶν πόλεων τὴν συνένωσιν εἰς ἑταιρεῖας κατὰ μίμησιν τῶν συντεχνιῶν εἰς τὰ ἐπαγγέλματα. Αἱ ἑταιρεῖαι αὗται ὠνομάσθησαν Hansa. Αἱ ὀνομαστότεραι μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἐσχηματίσθησαν διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ἐμπορευμάτων διὰ θαλάσσης ἢ διὰ τῶν ποταμῶν. Πολλαὶ πόλεις τῆς Γαλλίας ἠνώθησαν τοιοῦτοτρόπως εἰς ἐμπορικὰς ἑταιρεῖας καὶ περίφημος εἶναι ὁ σύνδεσμος τῶν βορειογερμανικῶν πόλεων (Ἀμβουῦργον, Βρέμη, Ντάντσιγ κλπ.), αἱ ὁποῖαι ἐδημιούργησαν ἀληθῆ ἡγεμονίαν τῆς θαλάσσης καὶ ἀπέκτησαν μεγάλην πολιτικὴν ἐπιρροήν.

Χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐμπορίου τῶν μέσων χρόνων εἶναι αἱ ἐμποροπανηγῦρες, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν ἐκ τῆς ἔλλειψεως συγκοινωνίας καὶ ἐγίνοντο εἰςδιαφόρους πόλεις καὶ εἰς ὠρισμένην ἐποχὴν. Πωληταὶ καὶ ἀγορασταὶ συνεκέντρωνοντο εἰς αὐτὰς ἀπὸ μακρινώτατα μέρη, πάσης φύσεως ἐμπορεύματα ἐξετίθεντο εἰς πώλησιν, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου θίασοι ἀκροβατῶν καὶ πλανοδίων, θηριοδασασταὶ καὶ μευσικοὶ ἀνελάμβανον νὰ διασκεδάσουν τὰ πλήθη.

Ἀξιόλογον κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἦτο τὸ ἐμπόριον τῆς Μεσογείου, διὰ τῆς ὁποίας οἱ ἔμποροι τῶν εὐρωπαϊκῶν πόλεων μετέφερον εἰς τὴν Εὐρώπην τὰ ἐμπορεύματα τῆς Ἀνατολῆς, ἀποικιακὰ, ἱπιπέρη ἰδιαιτέρως, τοῦ ὁποίου ἕκαμμον μεγάλην χρῆσιν, ζάχαριν, ἀρώματα, πολῦτιμα ὑφάσματα, γουναρικά, πολυτίμους λίθους κλπ. Τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἐξήσκουν κυρίως οἱ Ἕλληες καὶ οἱ ἰταλικοὶ ἐμπόροι, οἱ Ἕλληες εἰς τὸν Εὐ-

Ξεινον Πόντον καὶ ἡ Βενετία εἰς τὸ Ἀδριατικὸν καὶ τὸ Αἰγαῖον.

ΑΙ ΠΟΛΕΙΣ

Μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μεσαιωνικοῦ

Μεσαιωνικὴ πόλις

Οἱ δρόμοι τῶν πόλεων ἦσαν πολὺ στενοί. Τὸ ἰσόγειον τῶν οἰκιῶν ἦτο πέτρινον καὶ χαμηλόν. Ἐπ' αὐτοῦ ἡ κυρίως κατοικία, συνήθως ἀπὸ ξύλου, ἡ ὁποία ἀνέρχεται πολλάκις εἰς μέγα ὕψος καὶ εἶχεν ἐξώστας. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν οἰκιῶν ἐγένετο ἀκόμη μικροτέρα. Συνήθως αἱ οἰκίαι εἶχον κατάστημα εἰς τὸ ἰσόγειον καὶ τὸ ἰδιαιτέρον ἔμβλημα εἰς τὴν πρόσοψιν. Ἡ οἰκία πρὸς τὰ δεξιὰ ἔχει ὡς ἔμβλημα τροχόν, ὁ ὁποῖος δεικνύει ὅτι τὸ κάτωθι κατάστημα εἶναι ἀμαξοποιεῖον.

βίου εἶχον αἱ πόλεις. Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι ὁ πολιτισμὸς προήχθη ταχύτερον ὅπου ὑπῆρχον ἀξιόλογα κέντρα. Πόλεις ὑπῆρχον πλὴν τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν Γαλλίαν μέχρι τοῦ Ρή-

νου, αἱ ὁποῖαι προήλθον ἀπὸ τὰς στρατιωτικὰς ἀποικίας τῶν Ρωμαίων (coloniae). Ἄλλὰ εἰς τὴν κυρίως Γερμανίαν, τὴν ὁποίαν δὲν εἶχον κατακτήσεις οἱ Ρωμαῖοι, δὲν ὑπῆρχον πόλεις, διότι οἱ Γερμανοὶ ἠρέσκοντο νὰ ζοῦν καθ' ὀμάδας μικρὰς ἐντὸς τῶν δασῶν. Οἱ δὲ ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας ἔκτιζον τὰ ἀνάκτορά των εἰς ἀκροπόλεις, ὅπως ἐπὶ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς.

Ἄλλὰ γενικῶς κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἡ κτίσις καὶ ἡ προαγωγὴ τῶν πόλεων ἐδυσκολεύετο ὑπὸ τοῦ φεουδαλισμοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας. Διότι οἱ φεουδάρχαι εἶχον ἀπαίτησιν νὰ κυβερνοῦν τὰς πόλεις τῶν κρατιδίων των ἀπολυταρχικῶς καὶ δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῶν πολιτῶν διὰ ἐλευθερωτέρων θεσμῶν. Ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἐβοήθει τὴν ἴδρυσιν πόλεων διὰ συστάσεως ἐπισκοπῶν, αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον ὡς πυρὴν πόλεως, ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ὀπαίτησιν νὰ ἐξουσιάζουν τὰς πόλεις ὅπως ὁ Πάπας τὴν Ρώμην. Ἐδημιουργήθησαν σὺν τῷ χρόνῳ πλήθος τοιούτων ἐπισκοπικῶν κρατῶν, ἰδίως εἰς τὴν Γερμανίαν ἐπὶ τοῦ Ρήνου (Κολωνία, Μαγεντία κλπ.).

Αἱ πόλεις μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας πρὸς κοσμικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας κατώρθωσαν νὰ ἀποκτήσουν ἐλεύθερον ἀστικὸν βίον. Τοῦτο συνέβη κυρίως βραδύτερον μετὰ τὰς σταυροφορίας. Τοιοῦτοτρόπως ἐδημιουργήθη τὸ κατάλληλον ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ γεννηθῇ πολιτικὸς βίος ἐλεύθερος καὶ ν' ἀναπτυχθῇ ἡ τέχνη, τὸ ἐμπόριον, ἡ βιομηχανία καὶ τὰ γράμματα, δηλαδὴ νὰ δημιουργηθῇ ὁ νεώτερος πολιτισμὸς.

Αἱ μεσαιωνικαὶ πόλεις περιεβάλλοντο ἀπὸ τεῖχος καὶ ὁ ἐντὸς αὐτοῦ περικλειόμενος χῶρος ἦτο συνήθως περιωρισμένης ἐκτάσεως. Ὅλοι ἐφρόντιζον ἐκ φόβου νὰ κατοικοῦν ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ διὰ τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο ὅλον τὸ ἔδαφος. Αἱ οἰκίαι ἐκτίζοντο ἢ μίᾳ παραπλευρῶς τῆς ἄλλης, διὰ δὲ τὰς ὁδοὺς ἀφίνετο ὁ ἀπολύτως ἀναγκαῖος χῶρος. Διὰ τοῦτο οἱ δρόμοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦσαν στενώτατοι, σκοτεινοί, λαβυρινθώδεις καὶ ἀκάθαρτοι. Ἡ μεσαιωνικὴ οἰκία ἦτο πλατυτέρα εἰς τὸ δεύτερον πάτωμα καὶ ἐπειδὴ ἡ στέγη ἐγίνετο ἐπικλινῆς διὰ τὴν ροπὴν τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς καὶ τῆς

χιόνος, ἔφθανε μέχρι τοῦ μέσου σχεδὸν τῆς ὁδοῦ. Διὰ τοῦτο εἰς πολλὰς ὁδοὺς αἱ στέγαι τῶν ἀπέναντι οἰκιῶν ἠνοῦντο, ἀπετέλουν ὑπόστεγον καὶ ἔκαμνον τοὺς δρόμους σκοτεινοὺς. Οἱ ἄνθρωποι ἔκτιζον κατ' ἀρέσκειαν. Τὰ λεγόμενα σχέδια πόλεων δὲν ὑπῆρχον τότε καὶ διὰ τοῦτο οἱ δρόμοι ἦσαν λαβυρινθώδεις. Ἦσαν δὲ ἀκάθαρτοι, διότι οὔτε ὑπόνομοι ὑπῆρχον οὔτε ἄλλα μέσα καθαριότητος. Τὰ αἵματα τῶν σφαζομένων ζώων καὶ αἱ ἀκαθαρσίαι τῶν οἰκιῶν ἐχύνοντο εἰς τὰς ὁδοὺς, τῶν ὁποίων μόνοι καθαρισταὶ ἦσαν οἱ χοῖροι. Στρῶσις ὁδῶν καὶ πεζοδρόμια ἦσαν πράγματα ἄγνωστα. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν χειμῶνα αἱ ὁδοὶ πολλάκις ἐγίνοντο ἀδιάβατοι ἐνεκα τοῦ βορβόρου καὶ οἱ ἐξερχόμενοι κατὰ τὴν νύκτα ἔπρεπε νὰ φέρουν φανόν, διότι φωτισμὸς δημοτικὸς δὲν ὑπῆρχεν.

Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς δύο φοβερὰὶ μάστιγες ἠπειλοῦν τὰς πόλεις τοῦ μεσαίωonos, ἡ πυρκαϊὰ καὶ ἡ πανώλης. Αἱ οἰκίαι ἦσαν ξύλιναι καὶ πολὺ πλησίον ἢ μία τῆς ἄλλης. Διὰ τοῦτο ἐὰν συνέβαινε ν' ἀρχίσῃ πυρκαϊὰ εἰς τινα οἰκίαν, ἐκαίετο ὁλόκληρος συνοικία καὶ πολλάκις ὁλόκληρος ἡ πόλις. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Ρουέν (Ruen) εἰς διάστημα εἰκοσιπέντε ἐτῶν (1200—1225) ἐκάη ἕξ φορές. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐλαμβάνοντο πολλὰ μέτρα πρὸς πρόληψιν πυρκαϊῶν. Οἱ ἐργάται διετάσσοντο νὰ μὴ ἐργάζωνται με φῶς, τὴν ὀγδόην καὶ ἐνάτην ἑσπερινὴν ὁ κώδων τῆς ἐκκλησίας ἐσήμαινε τὸ «coudre—feu» δηλ. νὰ σβύσουν τὰ φῶτα.

Ἐπίσης μεγάλη πληγὴ τῶν μεσαιωνικῶν πόλεων ἦσαν αἱ ἐπιδημίαι καὶ προπάντων ἡ πανώλης, τῆς ὁποίας τὴν διάδοσιν ἠνῶνει ἡ ἀκαθαρσία τῶν ὁδῶν. Με τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ θέρους ἡ δυσωδία ἦτο ἀφόρητος καὶ τὰ ὕδατα ἐμολύνοντο εὐκόλως. Διὰ τοῦτο ὅταν ἡ πανώλης ἐνέσκηπτεν εἰς μίαν πόλιν, ἐφόνευε τοὺς ἀνθρώπους κατὰ χιλιάδας. Κατὰ τὴν πανώλη τοῦ 1348 (la peste noire) εἰς τὸν ἑκατονταετῆ πόλεμον, λέγουν ὅτι ἀπέθανε τὸ ἕν τρίτον τῶν κατοίκων τῆς Γαλλίας. Ἄλλη ἐπιδημία τὸ 1418 εἰς τρεῖς μῆνας ἔστειλεν εἰς τὸν Ἄδην μόνον εἰς Παρισίους περίπου 100 χιλ. ψυχάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Η ΔΥΤΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Εἰς τὴν μεσαιωνικὴν κοινωνίαν ὁ κληρὸς εἶχε μεγάλην θέσιν.

Ὁ ὀργανισμὸς τοῦ κλήρου ἦτο ὁ ἐξῆς. Εἰς ἐκάστην πόλιν μεγάλην ὑπῆρχε κατ' ἀρχὰς εἰς **Ἐπίσκοπος** (évêque) καὶ μία ἐκκλησία, εἰς τὴν ὁποίαν ἤρχοντο νὰ τελοῦν τὰ θρησκευτικὰ τῶν καθήκοντα οἱ κατοικοῦντες τὰς πέριξ κωμοπόλεις καὶ τὰ χωρία. Ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον ἦσαν οἱ **ιερεῖς** (prêtre) τῆς πόλεως. Ἄλλὰ καὶ βραδύτερον ἐκτίσθησαν καὶ ἄλλαι ἐκκλησῖαι καὶ εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰ χωρία. Τότε ὁ πρῶτος ναὸς ἔλαβε τὸ ὄνομα **Καθεδρικός** (Cathedrale), οἱ δὲ ἄλλοι ὠνομάσθησαν **Ἐνοριακοὶ** (paroisse ἐκ τοῦ λατιν. parocchia = ἐνορία) καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτῶν ἐφημέριοι (curé).

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ κλήρου αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ζῆ ἐντὸς τῆς κοσμικῆς ζωῆς, εἶναι οἱ μοναχοί, ἀνθρωποι δηλαδὴ, οἱ ὁποῖοι εἶχον παραιτήσει τὰ ἐγκόσμια καὶ ἔζων εἰς τὰ μοναστήρια συνήθως πολλοὶ μαζὶ ἀποτελοῦντες ἰδιαιτέραν κοινωνίαν. Ἐθεωροῦντο δὲ ἀπὸ τοὺς πιστοὺς ἀνώτεροι τοῦ ἄλλου κλήρου, διότι, ἐνῶ αὐτὸς εἶχε τὰς ἀνέσεις του καὶ πολλακίς ἐχρηματίζετο εἰς βάρος τοῦ ποιμνίου, οἱ μοναχοὶ εἰσῆρχοντο εἰς τὰ μοναστήρια ἀπὸ ἀγνὴν πίστιν καὶ ἀπὸ καταφρόνησιν τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν. Γενικῶς ὁ κληρὸς εἶχεν ἐκτίμησιν εἰς τὴν μεσαιωνικὴν κοινωνίαν, ὅχι μόνον διότι ἐφρόντιζε διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ψυχῶν καὶ ἐχρησίμευεν ὡς μεσάζων μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ διότι εἶχε προσφέρει θεικὰς ὑπηρεσίας. Εἰς τὸ μέσον τῶν ἀναστατώσεων, τῆς ἀναρχίας καὶ τῶν βίαιότητων, οἱ ὁποῖαι ἠκολούθησαν τὰς μετα-

ναστεύσεις, ὁ ρωμαϊκὸς κλῆρος περιέσωσε τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, προσεπάθησε νὰ χαλαρώσῃ τὴν τραχύτητα τῶν ἡθῶν, ἐβοήθησε τοὺς ἀσθενεῖς καὶ μικροὺς καὶ γενικῶς ἐχρησίμευσεν ὡς παράγων ἐξημερώσεως.

Οἱ μοναχοὶ εἰς τὸ μέσον τῆς γενικῆς ἀμαθείας διετήρησαν πολλὰς ὠφελίμους γνώσεις. Αὐτοὶ ἔδωσαν τὸ παράδειγμα τῆς καλῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς γῆς. Ὑποχρεωμένοι νὰ καλλιεργοῦν τὰς γαίας τοῦ μοναστηρίου διὰ νὰ ζήσουν, ἐπέδοθον εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν δενδροκομίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκκλησία ἐνέπνεε σεβασμὸν, τὰ κτήματά της ἦσαν ἀπαραβίαστα καὶ περίξ αὐτῶν ἐσχηματίζετο ζώνη ἀσφαλείας, ὅπου οἱ χωρικοὶ ἤρχοντο νὰ ζητήσουν ἄσυλον. Τοιοῦτοτρόπως τὸ μοναστήριον μὲ τὰς γαίας του ἀπέβη ὑπόδειγμα ἀγροτικοῦ κτήματος καὶ περιεκυκλώθη ἀπὸ συνοικισμοὺς χωρικῶν, οἱ ὅποιοι πολλάκις ἐξελίσσοντο εἰς πόλεις μεγάλας. Περισσότεραι ἀπὸ ἑκατὸν πόλεις τῆς Γαλλίας καὶ ἄλλαι τόσαι τῆς Γερμανίας ἐσχηματίσθησαν κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν. Ἐπίσης οἱ κληρικοὶ ἦσαν οἱ μόνοι ἐγγράμματοι τῶν χρόνων αὐτῶν, διετήρησαν τὴν παράδοσιν τῆς λατινικῆς καὶ διέσωσαν τὰ χεῖρόγραφα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων.

Η ΔΥΝΑΜΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ὁ κλῆρος δὲν περιωρίζετο εἰς τὰ καθαρῶς θρησκευτικὰ του ἔργα, δηλαδὴ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς θρησκείας, τὴν καθοδήγησιν τῶν πιστῶν, τὴν τέλεσιν τῶν λειτουργιῶν, τὰς χειροτονίας, ἀλλ' εἶχε καὶ κοσμικὴν ἐξουσίαν. Εἶχε:

α) Πολιτικὴν ἐξουσίαν. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους δὲν ὑπῆρχε δημοτικὴ ἀρχή, ἡ ὁποία νὰ κρατῆ τακτικὰ βιβλία τῆς γεννήσεως, τοῦ γάμου καὶ τοῦ θανάτου τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέλαβεν ὁ κλῆρος, ὁ ὁποῖος τὴν βάπτισιν, τὴν οτέψιν καὶ τὸν ἐνταφιασμὸν ἐπιστοποιεῖ καὶ κατεχώριζεν εἰς ἰδιαιτέρα βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξηρτᾶτο ἡ θέσις τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν κοινωνίαν.

β) Δικαστικὴν ἐξουσίαν. Οἱ ἐπίσκοποι ἐδίκαζον τὰς μεταξὺ τῶν κληρικῶν ἀναφυομένης διαφοράς, τὰ δὲ δικαστήρια ταῦτα διέκρινεν ἡπίστους καὶ ἐπιείκεια μεγαλυτέρα ἀπὸ τὰ δικαστήρια τῶν βασιλέων ἢ τῶν κυρίων (Sei-

gneurs). Ἐκτὸς τούτου ἢ ἀπόφασις ἐλαμβάνετο κατόπιν λεπτομεροῦς ἀνακρίσεως καὶ προσεκτικῆς ἀκροάσεως κατηγοροῦ καὶ κατηγορουμένου. Διὰ τοῦτο τὰ δικαστήρια αὐτὰ εἴλκυον τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος προετίμα νὰ δικάζεται ἐνώπιον αὐτῶν, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἡ δικαστικὴ δικαιοδοσία τοῦ κλήρου ηὐρύνθη.

γ) Ἐκπαιδευτικὴν ἐξουσίαν. Ἡ πολιτεία

Ἐνδυμασίαι ἱερέων τῆς Δύσεως, 9ος αἰών

κατὰ τὸν μεσαῖωνα δὲν παρεῖχε καμμίαν ἐκπαίδευσιν εἰς τὸν λαὸν καὶ μόνον ὁ κλῆρος συνετήρει τὰ σχολεῖα, εἰς τὰ ὅποια οἱ παῖδες ἐφοίτων δωρεάν. Διδάσκαλοι ἦσαν οἱ ἱερεῖς τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων καὶ οἱ μοναχοί.

δ) Τὴν κοινωνικὴν πρόνοιαν. Ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία εἶχε πολὺν πλοῦτον, καθ' ὅλον τὸν μεσαῖωνα αὐτὴ εἶχε τὴν λεγομένην σήμερον κοινωνικὴν ἀντίληψιν ἢ πρόνοιαν. Ἐβοήθει τοὺς πτωχοὺς, περιέθαλπε τὰ ὄρφανά, τὰς χήρας, τοὺς ἀναπήρους, τοὺς ἀσθενεῖς. Κατὰ τὸν 12ον καὶ 13ον αἰῶνα συνεστήθησαν τὰ πρῶτα νοσοκομεῖα.

ΤΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΟΠΛΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ὁ κλῆρος διὰ τὰ ἐπιβάλη τὰς ἀποφάσεις του εἰς τοὺς ἰσχυροὺς, βασιλεῖς καὶ κυρίου, διὰ τὰ ἐμποδίζῃ τὴν καταπάτησιν τῶν περιουσιῶν του καὶ τῶν προνομίων, διέθετε μόνον μέσα ἠθικά, τὰ λεγόμενα πνευματικὰ ὄπλα. Ταῦτα ἦσαν:

α) Ὁ ἀφορισμὸς (Excommunication). Οἱ χριστιανοὶ ὤφειλον τὰ μὴ ἔχουν καμμίαν σχέσιν πρὸς τὸν ἀφωρισμένον οὔτε τὰ συντρῶγουν οὔτε τὰ συμπίνουσιν μαζί του καὶ τὰ τὸν θεωροῦν ὅλοι ὡς μόλυσμα. Ὁ ἀφορισμὸς ἐγένετο δημοσίᾳ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία περιεκαλύπτετο μὲ μαῦρα ὑφάσματα, καὶ ἦτο φοβερὸν ὄπλον εἰς χεῖρας τῶν παπῶν, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἔκαμνον κατάχρησιν αὐτοῦ κατὰ τῶν βασιλέων δι' ἰδιοτελεῖς σκοποὺς.

β) Ἡ ἀπαγόρευσις (Interdit). Τὸ ὄπλον τοῦτο ἦτο ἰσχυρότερον τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ ἐγένετο χρῆσις αὐτοῦ, ὅταν ὁ ἀφορισμὸς δὲν ἤρκει τὰ συντεῖσθαι τὸν ἀφοριζόμενον. Κατὰ ταύτην οὐδεμία θρησκευτικὴ πρᾶξις ἐτελεῖτο εἰς ὀλόκληρον τὸ κράτος τοῦ ἀφωρισμένου βασιλέως ἢ κυρίου. Τσιουτρόπως ἡ ἀπαγόρευσις ἐθίγεν ὄχι μόνον τὸν ἀφοριζόμενον, ἀλλὰ καὶ τὸν λαόν του ὀλόκληρον. Ὁ θρησκόληπτος μεσαιωνικὸς λαὸς ἐξηγείρετο κατὰ τοῦ αἰτίου τοῦ κακοῦ, τοῦ ἄρχοντος, ὁ ὁποῖος ἠναγκάζετο τὰ ὑποκύψῃ.

γ) Ἡ μετάνοια. Εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εἶχον διαπράξει μέγα ἀμάρτημα (κλοπὴν, κακούργημα, κλπ.), ἡ ἐκκλησία ἐπέβαλλε τὴν μετάνοιαν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἀπεμακρύνετο πάσης θρησκευτικῆς πράξεως μέχρι τοῦ τελείου ἐξαγνισμοῦ. Βασιλεῖς ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν ὑποχρέωσιν αὐτῆν. Ὁ ἰσχυρὸς βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ἑρρίκος Β' (1147) διὰ τὰ ἐξαγνισθῆναι διὰ τὴν δολοφονίαν ἑνὸς ἐπισκόπου, μετέβη εἰς τὸν τάφον του γυμνόπους ἐνδεδυμένος τὸ ἔνδυμα τῶν προσκυνητῶν. Προσεκύνησεν, ἔμεινε προσευχόμενος μίαν ἡμέραν καὶ μίαν νύκτα ἄσιτος καὶ κατόπιν ἐμαστιγώθη μὲ ράβδους ὑπὸ τῶν 60 παρόντων ἐπισκόπων καὶ μοναχῶν. Ἡ μετάνοια διήρκει ἑπτὰ ἕως δώδεκα ἔτη.

Ἡ ἐκκλησία ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς ἀμαρτωλοὺς ὡς μετάνοιαν καὶ τὴν μετάνοιαν εἰς τοῖτον ὀνομαστον διὰ τὴν ἀγιότητά

του. Ἡ ἔλλειψις ἀσφαλείας καὶ ἡ σπάνις τῶν ὁδῶν καθίστα τὰς ἀποδημίας αὐτὰς ἐπικινδύνους. Ἐπίσης ὑπεχρεοῦντο οἱ ἀποδημοῦντες νὰ μένουν ἐκεῖ ἐπὶ ὠρισμένον χρόνον καὶ νὰ ὑπηρετοῦν τοὺς πτωχοὺς. Τοιοῦτοτρόπως ἐπήγαινον εἰς τὴν Ρώμην εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἀγίου Πέτρου, εἰς τὴν Ἰσπανίαν εἰς τὸν τάφον τοῦ ἀποστόλου Ἰακώβου, εἰς τὴν Γαλλίαν εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἀγίου Μαρτίνου κλπ.

Ἄλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἱερὰ ἀποδημία ἐθεωρεῖτο ἡ μετάβασις εἰς Ἱερουσαλήμ, εἰς τὸν τάφον τοῦ Χριστοῦ.¹⁾ Οἱ προσκυνηταὶ ἐφόρουσαν πλατὺ ἔνδυμα ἀπὸ ὕφασμα φαιόν, ἐκράτουσαν μακρὰν βακτηρίαν καὶ ἔδενον ἓνα σάκκον ἀπὸ τὴν ζώνην. Πολλοὶ προσκυνηταὶ ἐπήγαινον ἐκουσίως ἀπὸ εὐλάβειαν. Ἐφόσον τοὺς Ἁγίους τόπους κατεῖχον οἱ Ἕλληνες καὶ βραδύτερον οἱ Ἀραβες, ὑπῆρχεν ἀσφάλεια καὶ τὰ προσκυνήματα ἐγίνοντο χωρὶς κίνδυνον. Ὅταν ὅμως οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι κατέλαβον τὴν Παλαιστίνην, ἐδημιουργήθη ἀνώμαλος κατάστασις, ἡ ὁποία ἐδυσκόλευε πολὺ τὴν μετάβασιν εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους καὶ ἐτάραξε τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως, οἱ ὅποιοι ὠπλίσθησαν διὰ νὰ τοὺς ἀπελευθερώσουν.

Ο ΠΑΠΑΣ

Σημαντικώτατον γεγονός τῶν μέσων χρόνων εἶναι ἡ μεγάλη αὔξεισις τῆς ἐξουσίας τοῦ Πάπα.

Ὁ Πάπας τῆς Ρώμης εἶχε μέγα κύρος ἤδη κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους ὡς ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρωτεύουσης τοῦ κόσμου. Ἄλλὰ τὸ γόητρον καὶ ἡ ἐπιβολὴ του ἠυξήθη, ἀφότου προσεῖλκυσε εἰς τὸν χριστιανισμὸν τοὺς νέους λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Οἱ ἱεραπόστολοι του ἐδίδαξαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν εἰς τοὺς βαρβάρους, μετέδωκαν εἰς αὐτοὺς μετὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἐξημερώσεως καὶ συγχρόνως ἐνέπνευσαν εἰς τοὺς νεοφωτιστοὺς τὴν πίστιν, ὅτι ὁ Πάπας εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὁ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας.

1) Εἰς κόμησιν Ἀνζιου, ὁ Foulques le Noir (987-1040), διὰ νὰ ἐξιλεώσῃ τὰ πολυάριθμα ἁμαρτήματά του, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν δολοφονίαν τῆς συζύγου του, ἔκαμε τρεῖς ἱερὰς ἀποδημίας εἰς Ἱερουσαλήμ. Κατὰ τὴν τρίτην διέταξε νὰ τὸν περιφέρουν ἐπὶ καλαστωτῆς εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Ἱερουσαλήμ γυμνόν, ἐνῶ δύο ὑπηρεταὶ ἔμαστίγουν αὐτὸν ἀνηλεῶς!

Ἐδημιουργήθη τότε ὁ μέγας χριστιανικὸς κόσμος τῆς Εὐρώπης, ὁ ὁποῖος ἀνεγνώριζεν ὡς ἀρχηγὸν τὸν Πάππαν, καὶ οἱ διάφοροι λαοὶ ἐπίστευσαν ὅτι ἀποτελοῦν ἀδιακρίτως γλώσσης καὶ κράτους ἓνα λαὸν, τὸν χριστιανικὸν λαὸν τῆς Εὐρώπης.

Ἄλλ' ὁ Πάππας καὶ ὁ ρωμαϊκὸς κληρὸς ἠθέλησαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν ἠθικὴν αὐτὴν ἐπιβολὴν καὶ νὰ κυριαρχήσουν εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἀφοῦ κατώρθωσαν νὰ καταστήσουν ἀνεξάρτητον τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνας, ἐπεχείρησαν νὰ ὑποτάξουν τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν πνευματικὴν. Διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντας καὶ ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἡ Εὐρώπη ἐταράχθη ἀπὸ τὰς διενέξεις τοῦ κλήρου καὶ τῶν βασιλέων.

Ἡ δύναμις τῶν παπῶν ηὐξήθη ἀκόμη περισσότερον διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Φράγκων ἡγεμόνων. Ὁ Πιπῖνος ὁ Μικρός, καθὼς εἶδομεν, ἔδωκε πολιτικὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν Πάππαν καὶ ἔκτοτε ἰδρύθη τὸ ἐκκλησιαστικὸν κράτος τοῦ Πάππα (756 μ. Χ.)

Η ΕΡΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΟΛΗΣ

Μεγάλην δύναμιν ἀπέκτησεν ἡ Δ. ἐκκλησία, ὅταν ἔγινε πάππας Ρώμης ὁ **Γρηγόριος Ζ' ὁ Χιλδεβρανδ** (1073—1085). Ἐπ' αὐτοῦ ἐγεννήθη τὸ περίφημον ζήτημα τῆς περιβολῆς. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἡγούμενοι δηλαδὴ, κάτοχοι τιμαρίων, εἶχον γίνεи ὑποτελεῖς εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς ἰσχυροὺς ἡγεμόνας, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀποκτήσει τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς διορίζουν, νὰ δίδουν εἰς αὐτοὺς τὴν περιβολὴν, ὅπως ἔλεγον (investitura). Ὁ παλαιὸς τρόπος τῆς ἐκλογῆς ἀπὸ τὸν κληρὸν καὶ ἀπὸ τὸν λαὸν εἶχε καταργηθῆ σχεδὸν εἰς ὅλα τὰ μέρη. Ὁ Γρηγόριος ἀπεφάσισε νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ. Τὸ 1075 διεκήρυξεν ὅτι ὁ ἄρχων, ὁ ὁποῖος θὰ ἐτόλμα νὰ δώσῃ περιβολὴν εἰς ἐπίσκοπον ἢ ἡγούμενον, θὰ ἀφορισθῆ καὶ οἱ διοριζόμενοι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κληρικοὶ θὰ ἀποβληθοῦν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ πρᾶξις ἐσήμαινεν ἀληθῆ ἐπανάστασιν, διότι οἱ κληρικοὶ δὲν εἶχον μόνον πνευματικὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἀπὸ καιροῦ εἶχον καταστήσει ἄρχοντες κοσμικοὶ ἐξουσιάζοντες μεγάλας περιφερείας. Ὁ Πάππας διὰ τοῦ μέσου αὐτοῦ ἐζήτηε ν' ἀποσπᾶσθαι ἀπὸ τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντας ἓνα μέρος

ἀπὸ τοὺς ὑποτελεῖς των, ἓνα μέρος ἀπὸ τοὺς φεουδάρχας. Τοιουτοτρόπως δημιουργήθη μακρὰ ἔρις, ἡ ὁποία ὠνομάσθη Ἑρις τῆς περιβολῆς.

Ὁ ἡγεμὼν, ὁ ὁποῖος ἐξηγέρθη ζωηρότερον κατὰ τῶν σχεδίων τοῦ Πάπα, ἦτο ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας Ἑρρίκος Δ'.

Ὁ Ἑρρίκος Δ' περιφρονῶν τὰς ἀποφάσεις τοῦ ποντίφηκος ἔδωκεν εἰς ἀνθρώπους τῆς ἐκλογῆς του τρεῖς ἐπίσκοπας εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁ Γρηγόριος τότε ἀφώρισε τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἔλυσε τοὺς ὑπηκόους του ἀπὸ τὸν ὄρκον νὰ ὑπακούουσιν εἰς αὐτόν. Ὁ ἀφορισμὸς ἔκαμε καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν λαὸν καὶ εἶχε σοβαρὰς συνεπεῖας. Οἱ ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας, οἱ ὁποῖοι ἐξήτουν πάντοτε εὐκαιρίαν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐκηρύχθησαν κατὰ τοῦ Ἑρρίκου. Ἐγκαταλειφθεὶς τοιουτοτρόπως ὅπῳ τοὺς ὑπηκόους του καὶ ἀπειλούμενος ἀπὸ ἐπίθεσιν τῶν ἡγεμόνων ὁ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ ὑποταχθῆ.

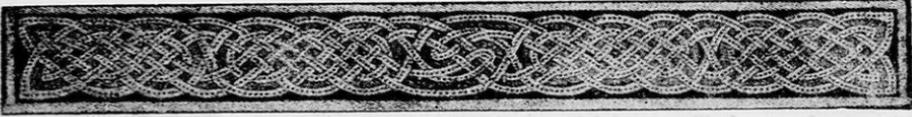
Συνοδευόμενος ἀπὸ ὀλίγους ἀφωσιωμένους, ἀπὸ τὴν σύζυγον καὶ τὸν ἀνήλικον υἱόν του, ἐπέρασε τὰς Ἄλπεις ἐν μέσῳ τοῦ χειμῶνος, ὁ ὁποῖος λέγεται ὅτι ἦτο ὁ δριμύτερος τοῦ αἰῶνος. Ὁ Πάπας φοβούμενος αἰφνιδιαστικὴν ἐπίθεσιν εἶχεν ἀποσυρθῆ εἰς τὸ φρούριον Κανόσσα (Canossa) ἐπὶ τῶν Ἀπεννίνων. Ἐκεῖ ἐπῆγε νὰ τὸν εὔρη ὁ Ἑρρίκος καὶ ὑπεβλήθη εἰς ταπεινωτικὴν μετάνοιαν (1077). Βραδύτερον ὅμως ὁ Ἑρρίκος κατῶρθωσε νὰ ἐπιβληθῆ. Ἀνέτρεψε τὸν Γρηγόριον καὶ ἀνεβίβασεν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον εὐνοούμενόν του καὶ ἐστέφθη αὐτοκράτωρ.

Ὁ πόλεμος τῆς περιβολῆς διήρκεσε 50 περίπου ἔτη καὶ κατέληξεν εἰς συμφωνίαν μεταξὺ Πάπα καὶ αὐτοκράτορος, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἡγούμενοι τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰταλίας ἐμελλον νὰ ἐκλέγωνται καὶ νὰ χειροτοῦνται ἐλευθέρως ὑπὸ τοῦ Πάπα. Ὁ αὐτοκράτωρ παρηγεῖτο ἀπὸ τὸ δικαίωμα τῆς περιβολῆς καὶ διετήρει μόνον τὸ δικαίωμα νὰ παραχωρῆ τὰ φέουδα εἰς τοὺς ἐκλεγομένους, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅπως αὐτοὶ ἐκπληρώσουν τὰς ὑποχρεώσεις τῆς ὑποτελείας. Κατ' οὐσίαν ἐθριάμβευσε ἡ ἐκκλησία, ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπέβηκεν μοναρχία ὅπως ἤθελεν ὁ Γρηγόριος Ζ'. Οἱ κληρικοὶ τῆς Γερμανίας κοί τῆς Ἰταλίας ἀνεγνώριζον ὡς κύριον ἀρχηγὸν τὸν Πάπα.

ΠΑΛΗ ΚΟΣΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΑΡΧΗΣ

Ἄλλ' οἱ Πάπαι ἐπέμενον νὰ ὑποτάξουν ὀριστικῶς τὴν κοσμικὴν εἰς τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν. Μὲ τὸ γόητρον, τὸ ὁποῖον ἀπέκτησαν διὰ τῶν σταυροφοριῶν, ἐκήρυττον ὀπεριφράστως ὅτι τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα εἶναι τιμᾶριον αὐτῶν, ὅτι δηλαδὴ ὁ αὐτοκράτωρ εἶναι ὑποτελὴς τοῦ Πάπα. Τὰ γεγονότα ἐφαίνοντο ὅτι τοὺς ἐδικαίωνον, διότι ἑκατὸν ἔτη μετὰ τὴν Κανόσσαν ἄλλος αὐτοκράτωρ, ὁ **Φρειδερίκος Βαρβάρουσσας**, ἐταπεινώθη πάλιν πρὸ τοῦ Πάπα. Τέλος ὁ **Ἰννοκέντιος Γ'** (1198—1216) ἐφάνη ὅτι ἐπραγματοποίησε τὸ ὄνειρον τῶν πρωτείων τοῦ Πάπα ἐπὶ τῆς οἰκουμένης. Ἰδίως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων (1204) ἐφαιίνεται ὁ Πάπας ὡς κριτὴς καὶ ρυθμιστὴς τῶν ὑποθέσεων τοῦ κόσμου. Πρὸ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ὑπεχώρουν οἱ βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης. Ὁ Φίλιππος Αὐγουστος (1180—1223) τῆς Γαλλίας ὑπεχρέωθη νὰ ἀποπέμψῃ τὴν γυναῖκα, τὴν ὁποίαν εἶχε νυμφευθῆ, ἀφοῦ διεζεύχθη τὴν πρώτην σύζυγόν του. Ἀπὸ τὸν Ἰωάννην τὸν Ἀκτῆμονα τῆς Ἀγγλίας (1199—1215) ἀφῆρεσε τὴν χώραν του καὶ παρέδωκεν αὐτήν, ὅταν ὁ Ἰωάννης ἐκηρύχθη ὑποτελὴς αὐτοῦ καὶ ὑπεσχέθη νὰ πληρῶνῃ ἐτήσιον φόρον. Εἰς τὴν Γερμανίαν διέθετε τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα κατὰ βούλησιν. Περὶ τὸ μέσον τοῦ 13ου αἰῶνος ἡ παπικὴ ἐξουσία ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἐφαίνετο ὡς τελείως ταπεινωθεὶς καὶ ὑποκείμενος εἰς τὸν Πάπαν.

Ἄλλὰ περὶ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος ἡ παπικὴ ἐξουσία ὑπέστη ἀνεπανόρθωτον συντριβὴν. Οἱ πάπαι θριαμβεύσαντες κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἐστράφησαν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ἄλλ' ὁ Φίλιππος ὁ Ὡραῖος, καθὼς θὰ ἴδωμεν, διὰ τῆς παρατόλμου πολιτικῆς του ἔδειξεν ὅτι ἡ ἰσχὺς τοῦ Πάπα ἦτο φαινομενικὴ μόνον. Ἐκ τῆς πάλης ἐκείνης ἐξῆλθεν ὁ Πάπας συντετριμμένος καὶ τὸ ὄνειρον τῆς κοσμοκρατορίας διελύθη διὰ παντός. Οἱ καιροὶ εἶχον ἀλλάξει. Ἡ ἐμφάνισις τῆς δυνάμεως τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας καὶ ἡ πρὸ αὐτῶν ταπείνωσις τοῦ Πάπα εἶναι ἀπὸ τὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἀγγέλλουν ὅτι ὁ μεσαίων κλίνει πρὸς τὴν δύσιν του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄

ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ (1057—1185)

ΟΙ ΜΕΤΑΞΥ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΚΑΙ ΚΟΜΝΗΝΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

Μετά τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη ἐμεσολάβησε περίοδος ἐσωτερικῆς ἀναρχίας καὶ ἀναστατώσεως. Ἡ ἀναρχία ἐπεδεινώθη, ὅφ' ὅτου ἐξέλιπεν ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία (1057). Τὴν ἐσωτερικὴν αὐτὴν ἀνωμαλίαν ἐπροκάλεσεν ἡ πάλῃ τῆς στρατιωτικῆς μερίδος πρὸς τὴν πολιτικὴν, ἡ ὁποία ἔλαβε μεγάλην ἔκτασιν τὴν ἐποχὴν αὐτὴν. Κατὰ τοὺς λαμπροὺς χρόνους τῶν Μακεδόνων βασιλέων τὰ πράγματα τοῦ κράτους ἦσαν σχεδὸν ἐντελῶς εἰς χεῖρας τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας. Ἐπὶ τῶν τελευταίων ὅμως διαδόχων τοῦ οἴκου τῶν Μακεδόνων ἤρχισε νὰ ἀποκτᾷ δύναμιν μία τάξις ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἦσαν ξένοι πρὸς τὰ πολεμικὰ πράγματα, διέπρεπον ὅμως εἰς τὰ γράμματα καὶ ἀπέβλεπον μὲ περιφρόνησιν πρὸς τοὺς στρατιωτικοὺς ἀνδρας, οἱ ὅποιοι ἐκράτουν εἰς χεῖρας τῶν τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἡ τάξις τῶν πολιτικῶν, ὅπως ὠνομάσθη, εἶχεν ἰσχυρὸν σύμμαχον τὸν κληρὸν, ὁ ὁποῖος ἐμίσει ἐπίσης τοὺς στρατιωτικοὺς, διότι εἶχον ἐπιχειρήσει νὰ περιορίσουν τὰ προνόμιά του. Ἦρχισε λοιπὸν ἄγὼν μεταξὺ τῶν δύο μερίδων, ὁ ὁποῖος ἀνεστάτωσε τὸ κράτος.

Τοιοῦτοτρόπως εἰς διάστημα 25 ἐτῶν διεδέχθησαν ἀλλήλους πέντε αὐτοκράτορες. Διὰ στρατιωτικῆς στάσεως ἀνῆλθε τὸν θρόνον ὁ **Ἰσαάκιος Α΄ ὁ Κομνηνὸς** (1057—1059), ὁ ὁποῖος παρητήθη, καὶ διεδέχθη αὐτὸν ὁ **Κωνσταντῖνος Ι΄ ὁ Δούκας** (1059—1067). Τοῦτον ἠκολούθησεν ὁ **Ρωμαιο-θησαυροῦδου—**

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

νός Δ' ὁ Διογένης (1067—1071), τὸν ὁποῖον ἀνέτρεψεν ὁ Μιχαὴλ Δούκας (1071—1078), καὶ τοῦτον διεδέχθη τέλος ὁ Νικηφόρος ὁ Βοτανιάτης (1078—1081).

Τὴν ἀναρχίαν ἀνέστειλαν οἱ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν αὐτοκράτορες, οἱ ὁποῖοι ἔχι μόνον τὴν τάξιν εἰς τὸ ἐσωτερι-

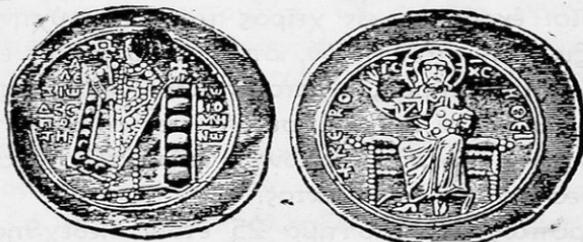
Νόμισμα Ἰσαακίου Κομνηνοῦ

κὸν κατῶρθωσαν νὰ ἐπαναφέρουν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικήν των πολιτικὴν εἶχον ἀξιολόγους ἐπιτυχίας.

ΟΙ ΚΟΜΝΗΝΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

Οἱ Κομνηνοὶ αὐτοκράτορες ἀνῆκον εἰς μεγάλην φεουδαρχικὴν οἰκογένειαν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ κατήγοντο ἀπὸ τὴν Παφλαγονίαν. Ἐπειδὴ, ὅταν ἀνῆρχετο ἡ δυναστεία αὕτη εἰς τὸν θρόνον, εὐρίσκετο εἰς μεγάλην ἔντασιν ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν, ἡ ἄνοδος αὐτῆς εἰς τὸν θρόνον ἐσῆμαινε τὸν θρίαμβον τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας. Ὅλοι οἱ Κομνηνοὶ ὑπῆρξαν κατ' ἐξοχὴν στρατιωτικοὶ ἄνδρες.

Ὁ Ἄλέξιος Α' (1081—1118) διεκρίθη διὰ τὴν διπλωμα-

Νόμισμα Ἀλεξίου Κομνηνοῦ

τικὴν του ἱκανότητα, τοὺς λεπτοὺς του τρόπους καὶ τὴν ἐπιβλητικότητά του. Μὲ τὰ προτερήματα αὐτὰ κατῶρθωσε
Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

νά ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ νά ἀναχαιτίσῃ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθροὺς.

Ὁ υἱὸς τοῦ **Ἰωάννης** (1118—1143) εἶναι μία ἀπὸ τὰς ὀλίγας προσωπικότητας, ὅσαι ἐκάθισαν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου. Συνήνωνεν ἐξαιρετικὴν μὲν μορφωσιν καὶ ἀντίληψιν μὲ ὕφος ἡπιον καὶ γενναϊόφρον, ἐπιβλητικὸν μὲ μεγάλας στρατιωτικὰς ἀρετάς. Εἶχε συναίσθησιν πλήρη τῆς μεγάλης τοῦ ἀποστολῆς καὶ διὰ τοῦτο ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν **Καλογιάννης**. Ἄλλ' ἐστηρίζετο περισσότερο τοῦ δέοντος εἰς τὰς καθημερινῶς ἐξαντλουμένας δυνάμεις τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἠκολούθησε κατακτητικὴν πολιτικὴν. Προσεπάθησε ν' ἀνακτήσῃ ὅλας τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἀνήκον ἄλλοτε εἰς τὸ κράτος. Ἐχθρὸς τῆς πολυτελείας καὶ τῶν τέρψεων προσεπάθησε τὰς ἀντιλήψεις τοῦ αὐτῶς νά μεταδώσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν δίδων τὸ παράδειγμα ἐκ τοῦ παλατίου του.

Ὁ υἱὸς τοῦ **Μανουῆλ** (1143—1180) εἶχε φυσικὰ χαρίσματα ἀνώτερα καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πάπου. Συνεκέντρωνε τὰ προτερήματα καὶ τῶν δύο καὶ ἐπὶ πλέον ἦτο ἀνδρειότατος ὅλων ἴσως τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου. Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς συγχρόνους του Ἕλληνας ἠγάπα περισσότερο παντὸς ἄλλου τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τῆς Δύσεως, προσεπάθησε νά εἰσαγάγῃ τὰ ἵπποτικά ἔθιμα εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ διὰ τοῦτο ἐθαυμάσθη περισσότερο ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνας αὐτοκράτορας. Ἦτο ἀντιθέτως πρὸς τὸν πατέρα του φίλος τῆς πολιτείας καὶ ἠκολούθησε μὲ περισσοτέραν μάλιστα ὀρμὴν τὸ κατακτητικὸν πρόγραμμα ἐκείνου. Ὁ Μανουῆλ ἦτο ἡρωικὸς βασιλεὺς, ἀλλὰ ἐπεζήτη πολλὰκις τοὺς πολέμους πρὸς ἰκανοποίησιν τῆς ἵπποτικῆς τάσεως καὶ ὄχι τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης. Διὰ τοῦτο διεξήγαγε πολλοὺς ἀσκόπους πολέμους καὶ ἐξήντησε τοὺς πόρους τοῦ κράτους καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς του χρονολογεῖται ἡ κατὰπτωσις τῆς αὐτοκρατορίας. Μολονότι ἡ πολιτικὴ αὐτῆ ἦτο εἰς τὴν βάσιν ἐυφαιμένη, ἔνεκα ὅμως τῶν μεγαλεπηβόλων σχεδίων του καὶ τῆς ὑπερανθρώπου προσπαθείας πρὸς ἐκπλήρωσιν αὐτῶν θεωρεῖται εἰς ἐκ τῶν τελευταίων μεγάλων Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ **Ἀλέξιος Β΄** (1180—1183) ἦτο τὸ ἕκτον τέταρτον υἱὸς τοῦ

Μανουήλ, ἐκηδεμονεύετο ὑπὸ τῆς μητρός του, τῆς γαλλίδος Μαρίας, δευτέρας συζύγου τοῦ Μανουήλ, κατὰ τῆς ὁποίας ὑπῆρχε μεγάλη δυσαρέσκεια, ἰδίως διὰ τὸν ἄτακτον ἰδιωτικόν της βίον. Τὴν δυσαρέσκειαν αὐτὴν ἐπωφελοῦμενος κατέλαβε τὸν θρόνον ὁ τελευταῖος ἐκ τῶν Κομνηνῶν βασιλέων, ὁ Ἄνδρόνικος (1183—1185), ἕγγονος τοῦ Ἀλεξίου Α'. Ὁ Ἄνδρόνικος ἦτο παράδοξον μῖγμα μεγάλων ἀρετῶν καὶ κακιῶν. Ἦτο ἄριστος διπλωμάτης, ἀνδρεῖος, τέλειος τύπος κομψότητος καὶ χάριτος, ἀλλὰ καὶ ραδιοῦργος, τυχοδιώκτης καὶ προπάντων ἀσυνείδητος καὶ σκληρός. Τὴν ἀρχὴν κατέλαβε κατὰ πρῶτον ὡς ἐπίτροπος τοῦ Ἀλεξίου, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐφόνευσε καὶ τὸν Ἀλέξιον καὶ τὴν Μαρίαν. Ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἀθλία καὶ ἐπεσώρευσεν εἰς τὸ κράτος πλῆθος συμφορῶν.

ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΗΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ

Κατὰ τὸ διάστημα τῶν 40 ἐτῶν, τὰ ὁποῖα ἐμεσολάβησαν ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου μέχρι τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἀλεξίου Α', ἡ ἑδαφικὴ ἔκτασις τοῦ κράτους εἶχε πολὺ περιορισθῆ. Τὴν Μικρὰν Ἀσίαν κατέλαβον οἱ Σελτζούκοι Τοῦρκοι, ἀφήσαντες εἰς τοὺς Ἕλληνας μόνον μίαν στενὴν παραλιακὴν λωρίδα, εἰς τὴν Εὐρώπῃν τὰ ἑλληνικὰ σύνορα ἠπειλοῦντο ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν καὶ Πετσενέγων, ἐνῶ οἱ διάφοροι σλαβικοὶ λαοὶ (Κροᾶται, Σέρβοι) καὶ οἱ Βούλγαροι ἐκινουῦντο πρὸς ἀπόκτησιν ἀνεξαρτησίας. Οἱ Κομνηνοὶ βασιλεῖς προσπαθοῦν νὰ διατηρήσουν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἀκόμη νὰ διατηρηθῆ καὶ ν' ἀποκτήσουν νέα ἐδάφη, ὡσάκισ ἐδίεδετο πρὸς τοῦτο εὐκαιρία.

Ἐκ τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς οἱ Κροᾶται ἀπέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των τὸ 1076, ἡ Σερβία ἔφερε βαρέως τὸν ἑλληνικὸν ζυγόν, ἐνῶ ἡ Βουλγαρία εἶχεν ὑποταχθῆ εἰς τοὺς Πετσενέγους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν λαὸς τουρκικῆς καταγωγῆς, ὅπως καὶ οἱ Οὐγγροι, κατοικοῦντες πέραν τοῦ Δουνάβους. Ἀλλὰ περισσότερο ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων ἐπικίνδυνοι ἦσαν οἱ Οὐγγροι, οἱ ὁποῖοι συμπήξαντες κράτος ἰσχυρὸν ἐπεξέτειναν αὐτὸ καὶ ἤρχισαν ν' ἀναμιγνύονται ζωηρῶς εἰς τὰ ζητήματα

τῆς Βαλκανικῆς. Οἱ Πετσελέγοι καὶ οἱ Οὐγγροὶ εἶναι οἱ νέοι ἔχθροὶ τῆς αὐτοκρατορίας.

Κατὰ τῶν Πετσελέγων ἔγιναν πολλαὶ ἐκστρατεῖαι, ἀλλὰ τελείαν καταστροφὴν ἐπροξένησεν εἰς αὐτοὺς ὁ Ἰωάννης Καλογιάννης. Ἡ σφαγὴ τῶν Πετσελέγων ὑπῆρξε τόσον ἀγρία καὶ ἐξοντωτικὴ, ὥστε οὗτοι δὲν ἀναφαίνονται ἔκτοτε εἰς τὴν ἱστορίαν. Περισσότερον ἀπὸ τοὺς Πετσελέγους ἐφόβιζον τοὺς Ἕλληνας αἱ προσπάθειαι τῆς Σερβίας πρὸς σύμπηξιν ἀνεξαρτήτου κράτους. Ἡ Σερβία πράγματι εἶχε κατορθώσει ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ νὰ συγκροτηθῇ εἰς κράτος, τὸ ὁποῖον ὁ Ἀλέξιος δὲν κατῴρθωσε νὰ ματαιώσῃ. Τὸ κράτος τοῦτο ὁμῶς ἀποσυνετέθη ἔνεκα ἐσωτερικῶν ταραχῶν. Ἦδη παρουσιάζετο προστάτης τῆς Σερβίας ἡ Οὐγγαρία, ἡ ὁποία εἶχεν ἐπεκταθῆ ἐπὶ τῆς Κροατίας καὶ Βοσνίας. Διὰ τοῦτο οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες προσεπάθησαν μὲ εὐφύεστοτον συνδυασμὸν διπλωματίας καὶ πολέμου νὰ ἐκμηδενίσουν τὸν ἐκ μέρους τῆς Οὐγγαρίας κίνδυνον. Τιοιουτοτρόπως τὴν Σερβίαν προσεἰλκυσαν ἀναγορεύσαντες ἡγεμόνα αὐτῆς τὸν **Νεμάνια** (1163), τοὺς δὲ Οὐγγυροὺς ἐπολέμησαν ἐπανειλημμένως, ἕως ὅτου κατετρόπωσαν αὐτοὺς καὶ τοὺς ὑπεχρέωσαν ν' ἀνακηρύξουν ἡγεμόνα τῶν ἀνδρῶν ἐπίσης ἀφωσιωμένον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Διὰ τῶν πολέμων αὐτῶν οἱ Κομνηνοὶ ἀνέκτησαν τὴν Δαλματίαν καὶ μέρος τῆς Κροατίας. Τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς τῶν Κομνηνῶν, ὅσον καὶ ἂν ἦσαν προσωρινά, ἐπέφερον τὴν γαλήνην εἰς τὴν Βαλκανικὴν.

Ἡ ΑΝΑΒΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜΙΣΜΟΥ-ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ συνετελεῖτο εἰς τὴν Ἀσίαν σημαντικώτατον γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ ἔχῃ ἀνυπολογίστους συνεπειάς διὰ τὴν τύχην τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ ἰσλαμισμὸς ἀναγεννᾶται καὶ ἐμφωνίζεται τὴν φορὰν αὐτὴν ἀπειλητικώτερος. Οἱ Ἀραβες εἶχον παρακμάσει, καθὼς εἶδομεν καὶ ἀφοῦ παρήλαθε ἡ πρώτη ὄρμη καὶ ἐξητμίσθη ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῶν, ἔγιναν φιλήσυχοι καὶ ἀπόλεμοι ἔμποροι καὶ τὸ κράτος τῶν παρέλυσεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Ἀλλὰ τότε παρουσιάσθη νέος λαὸς μογγολικῆς καταγωγῆς, οἱ Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι μὲν τὸ σπαρταροῦν ἐπὶ τὸν λαόν, καὶ τὴν ὄρμην τοῦ νεοφω-

τίστου ανέλαβον νὰ συνεχίσουν τὸ ἔργον τῆς διαδοσεως τοῦ Ἰσλάμ.

Οἱ Τούρκοι διηρημένοι εἰς πολλὰς φυλὰς κατῶκουν τὰς ἀνατολικῶς τῆς Κασπίας θαλάσσης πεδιάδας. Ἐκεῖ ἐδέχθησαν τὸν ἰσλαμισμόν καὶ ἐκείθεν ἐξεχύθησαν ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος ὑπὸ διαφόρους ἀρχηγούς καὶ ἀποτελοῦντες ὁμάδας πολεμιστῶν εἰς τὰς Ἰνδίας, εἰς τὴν Περσίαν, εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἡ πρώτη τουρκικὴ φυλὴ, ἡ ὁποία ἤλθεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος, ἦσαν οἱ **Σελτζοῦκοι**.

ΟΙ ΣΕΛΤΖΟΥΚΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ

Οἱ Σελτζοῦκοι ἦσαν ἰσχυρὰ πολεμικὴ φυλὴ καὶ προσεκλήθησαν ἐκ τῆς πατρίδος των ὡς μισοθόφοροι ὑπὸ τοῦ καλῖφου τῆς Βαγδάτης. Ἐντὸς ὀλίγου ἐκυριάρχησαν εἰς τὸ κράτος τοῦ καλῖφου καὶ περιώρισαν αὐτὸν εἰς τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα. Ὁ ἀρχηγὸς των **Τογρούλ-βέης** ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ Βασιλέως τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως. Βραδύτερον ὁ Τογρούλ κατέλαβε τὰς περσικὰς χώρας καὶ ἵδρυσεν ἴδιον κράτος. Τότε ἔγιναν αἱ πρῶται συγκρούσεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰς ἀρμενικὰς χώρας ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου. Ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Τογρούλ **Ἄλπ-Ἀρσλάν** (1063—1075) στίφη Σελτζοῦκων κινούμενα ὑπὸ σφοδροῦ μωαμεθανικοῦ φανατισμοῦ εἰσώρμησαν διὰ τῆς Ἀρμενίας εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ ἐκυρίευσαν ὅλον τὸ ἀνατολικὸν τμήμα αὐτῆς. Ὁ γενναῖος αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς Δ' ὁ Διογένης ἀντελήφθη ἔνωρις τὸν κίνδυνον καὶ μετὰ πείσμα καὶ ἀπαράμιλλον ἀνδρείαν ἠγωνίσθη νὰ συγκρατήσῃ τὴν ὁρμὴν αὐτῶν, ἀλλ' ἠττήθη εἰς κρίσιμον μάχην πρὸς βορρᾶν τῆς λίμνης τοῦ Βάν (1071) καὶ ἔπεσεν αἰχμάλωτος εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Ὁ Ἄλπ-Ἀρσλάν ἐδείχθη γενναῖοψυχος, μετεχειρίσθη αὐτὸν ἡγεμονικῶς, συνῆψε μετ' αὐτοῦ εἰρήνην καὶ τοῦ ἀπέδωκε τὴν ἐλευθερίαν. Ἄλλ' εἰς τὸ Βυζάντιον οἱ ἀντίπλοιοι του ἀνακηρύξαντες αὐτοκράτορα τὸν Μιχαὴλ Ζ' συνέλαβον αὐτὸν καὶ τὸν ἐτύφλωσαν ἀγρίως. Οἱ Σελτζοῦκοι ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὴν ἀναρχίαν κατέλαβον τὴν Μεσοποταμίαν, Συρίαν καὶ Παλαιστίνην.

Ὁ διάδοχος τοῦ Ἄλπ-Ἀρσλάν **Μαλέκ-Σάχ** ἐσηκο-

λούθησεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν τὰς κατακτήσεις, κατέλαβε τὸ Ἰκόνιον καὶ τὴν Νίκαιαν καὶ τὸ 1079 τὴν Χρυσούπο- **1079**
λιν ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοιουτοτρόπως οἱ Σελτζοῦκοι ἵδρυσαν μέγα κράτος ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ Ὄξου καὶ τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι Αἰγύπτου καὶ τῶν προθύρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Μαλέκ - Σάχ εἶχε τὴν ἔδραν του εἰς τὴν Περσίαν καὶ ἐκυβέρνησε τὰς ἀπομακρυσμένας χώρας τοῦ ἀχανοῦς κράτους του διὰ τῶν συγγενῶν του. Τοιουτοτρόπως αἱ σελτζουκικαὶ κτήσεις τῆς Μ. Ἀσίας ἐκυβερνῶντο ὑπὸ τοῦ Σελτζούκου **Σουλεϊμάν**, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὡς πρωτεύουσάν του τὴν Νίκαιαν. Ἡ αὐτοκρατορία ἔχασε πάλιν τὰς χώρας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλάμβανε τοὺς καλύτερους στρατιώτας καὶ τοὺς διαπρεπεότερους στρατηγοὺς καὶ εἰσέπραττε τοὺς περισσότερους φόρους.

Η ΑΝΑΚΤΗΣΙΣ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ

Ἡ ἄφιξις τῶν Σελτζούκων εἰς τὴν Νίκαιαν συμπίπτει μὲ τὴν ἀνάρρησιν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἀλεξίου Α'. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε τότε ἀλλαχοῦ ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν του καὶ ἤναγκάσθη ν' ἀναγνωρίσῃ (1082) τὰς κτήσεις τοῦ Σουλεϊμάν. Ἀλλὰ οἱ Σελτζοῦκοι ἐξηκολούθησαν τὰς κατακτήσεις των καὶ ἔφθασαν μέχρι τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας. Βραδύτερον κατεσκεύασαν στόλον, ἐλυμαίνοντο τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ἠπειλοῦν τὴν πρωτεύουσάν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἔνεκα θανάτου τοῦ Μαλέκ - Σάχ ἐπῆλθεν ἐσωτερικὴ ἀποσύνθεσις τοῦ τουρκικοῦ κράτους καὶ οἱ Ἕλληνες κατῴρωσαν νὰ καταλάβουν τὴν Βιθυνίαν. Μετ' ὀλίγον ὁ Ἀλέξιος ἐπωφελούμενος τῆς Α' Σταυροφορίας ἀνέκτησε τὴν Νίκαιαν καὶ τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, Σμύρνην, Ἐφεσον κλπ. Βραδύτερον κατέλαβε τὴν παραλίαν τῆς Μαύρης Θαλάσσης, τὴν Τραπεζοῦντα καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν Μ. Ἀσίαν τὴν παραλίαν μέχρι τῆς Ἀντιοχείας, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὅλην τὴν χώραν τὴν περιεχομένην ἀνατολικῶς τῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία διέρχεται ἀπὸ τὴν Σινώπην, Ἀγκυραν, Ἀμόριον καὶ Φιλομήλιον. Τοιουτοτρόπως κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξίου ἡ αὐτοκρατορία εἶχε ἀνακτήσει τὸν περισσότερο ἐκαστῶν καὶ ἰσχυρῶν κτήσεων.

Ὁ Ἰωάννης ἐπέξευε τὰς κατακτήσεις καὶ κατέλαβε τὴν χώραν ἀπὸ Μαιάνδρου μέχρι Ἀτταλείας καὶ πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἄλυος. Ὁ Μανουὴλ ὅμως παρ' ὅλας τὰς ἰσχυρὰς προσπάθειάς, τὰς ὁποίας κατέβαλε διὰ νὰ διαλύσῃ τὸ κράτος τοῦ Ἰκονίου, δὲν κατώρθωσε νὰ φέρῃ ἀποτέλεσμα. Ἄλλ' οἱ Σελτζοῦκοι ἤδη εἶχον ἐξασθενήσει σοβαρῶς ἀφ' ἑνὸς ἕνεκα τῶν ἐλληνικῶν κατακτήσεων, ἀφ' ἑτέρου ἕνεκα τῆς φραγκικῆς ἐπιδρομῆς εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην. Ἡ ἀνασυγκρότησις τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν εἶναι ἔργον ἀξιοσημείωτον.

ΟΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΝΟΡΜΑΝΔΩΝ ΠΟΛΕΜΟΙ

Περὶ τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος Νορμανδοὶ προερχόμενοι ἐκ τῆς γαλλικῆς Νορμανδίας ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἰταλίαν καὶ ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τοῦ Πάπα ἀπέσπασαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν τὰς τελευταίας κτήσεις εἰς τὴν χερσόνησον. Τὸ 1068 ἔπεσεν ἡ **Βάρις**, τὸ τελευταῖον προπύργιον τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν. Ἐκ τῆς Ἰταλίας ὀρμώμενοι οἱ Νορμανδοὶ κατέλαβον τὴν Σικελίαν καὶ ἵδρυσαν νέον νορμανδικὸν κράτος. Ὁ πανουργότατος ἡγεμὼν αὐτῶν **Ροβέρτος Γυσκάρδος** (διάβολος) ἀναγνωρισθεὶς καὶ ὑπὸ τοῦ Πάπα ἐπισήμως ὡς ἡγεμὼν τοῦ νέου κράτους ἐσκέφθη νὰ ἐπεκτείνῃ αὐτὸ καὶ πρὸς ἀνατολὰς καὶ νὰ καταλύσῃ τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν.

Τὸ 1081, ἤτοι τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἀνῆρχετο εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἀλέξιος Α', ὁ Ροβέρτος μὲ 30 χιλ. Νορμανδούς ἀπεβιβάζετο εἰς τὴν Ἠπειρον. Τότε ἤρχισε μετὰ τῶν δύο πολυτροπωτάτων ἀνδρῶν, τοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ Ροβέρτου, δεινὴ πάλη, στρατιωτικὴ καὶ διπλωματικὴ, τὴν ὁποῖαν ἐμελλον νὰ συνεχίσουν οἱ διάδοχοί των. Ἡ κατάστασις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν ἦτο οἰκτρά. Οἱ Τοῦρκοι εὕρισκοντο εἰς τὴν Νίκαιαν, στρατὸς καὶ χρήματα δὲν ὑπῆρχον, ἐνῶ τὸ ναυτικὸν εἶχε πρὸ πολλοῦ καταστραφῆ. Ὁ Ἀλέξιος εὐρέθη εἰς πολὺ δύσκολον θέσιν. Στρατὸν ἀνέλαβε νὰ προετοιμάσῃ ὁ ἴδιος ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν. Εἶχεν ὅμως ἀνάγκη καὶ στόλου διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς

Θαλασσινοὺς Νορμανδοὺς. Διὰ τοῦτο συνεμάχησε μετὸς Βενετοῦς.

Ὁ Ροβέρτος ἔχων μαζί του καὶ τὸν τολμηρὸν υἱὸν του Βοημοῦνδον, ὁ ὁποῖος ἔγινε περίφημος βραδύτερον εἰς τὴν πρώτην Σταυροφορίαν, ἤρχισε τὴν πολιορκίαν τοῦ Δυρραχίου, τὸ ὁποῖον ἀπέκλεισεν ἀπὸ τὴν ξηρὰν καὶ ἀπὸ τὴν θάλασσαν. Μόλις ὅμως συνεπλήρωσε τὸν ἀποκλεισμόν τοῦ φρουρίου, ἐπεφάνη ὁ βενετικὸς στόλος, ὁ ὁποῖος κατέστρεψεν εἰς ναυμαχίαν τὰ νορμανδικὰ πλοῖα. Τιοιουτρόπως οἱ Βενετοί, μετὸς τοὺς ὁποῖους ἠνώθη καὶ μοῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἔλυσαν κατὰ θάλασσαν τὴν πολιορκίαν καὶ ἐτροφοδότησαν τοὺς πολιορκουμένους. Οἱ Νορμανδοὶ παρ' ὅλα τὰ ἀτυχήματα αὐτὰ καὶ ἐνῶ ἡ ἐπικοινωνία μετὸς τὴν Ἰτολίαν διεκόπη, ἐξηκολούθουν μετὰ πείσμα τὰς ἐπιθέσεις των ἀπὸ τὴν ξηρὰν κατὰ τοῦ Δυρραχίου.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ἀλέξιος ἀφοῦ συνεκέντρωσεν ἄρκετὸν στρατόν, ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ Δυρραχίου. Ἐκεῖ συνεκροτήθη πεισματώδης μάχη, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλέξιος ἔπαθε μεγάλην καταστροφὴν, ὁ δὲ στρατὸς του διελύθη. Οἱ Νορμανδοὶ κατόπιν αὐτοῦ ἔγιναν κύριοι τῆς Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας καὶ ἐπροχώρησαν μέχρι τῆς Θεσσαλίας.

Ἡ τύχη ὅμως τῶν ὄπλων μετεβλήθη ἐν τῷ μεταξύ. Ὁ Ροβέρτος ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου εἶχον στασιάσει ἐναντίον του, ὁ Ἀλέξιος κατήρτισε νέον στρατόν καὶ κατετρόπωσε τοὺς Νορμανδοὺς εἰς τὴν Λάρισαν. Τέλος ἀφοῦ οἱ Νορμανδοὶ ἔχασαν καὶ τὸ ὄχυρόν φρούριον τῆς Μακεδονίας Καστορίαν, τὴν ὁποίαν μετεχειρίζοντο ὡς ὀρμητήριον, καὶ ἀπεδεκατίσθησαν ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς ἐπιθέσεις καὶ τὰς ἀσθενείας, ἤρχισαν νὰ ὑποχωροῦν. Μετ' ὀλίγον (1085) ἀπέθανεν ὁ Ροβέρτος καὶ οἱ Νορμανδοὶ ἐξεκένωσαν τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

Οἱ Νορμανδοὶ ὅμως ἐπανῆλθον μετὰ εἴκοσιν ἔτη ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Ροβέρτου Βοημοῦνδον. Ὁ **Βοημοῦνδος** εἶχε λάβει μέρος εἰς τὴν Α' Σταυροφορίαν, ἀπέκτησε μεγάλην φήμην καὶ διωρίσθη ἄρχων τῆς Ἀντιοχείας. Βραδύτερον, τὸ 1105, κατώρθωσε νὰ συναθροίσῃ πλήθη πολεμιστῶν εἰς ὅλην τὴν Δύσιν καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς Αὐλῶνα. Ἄλλ' ἤττηθεις ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἐξουθενητικῶς εἰς τὴν Πόλιν, διὰ τῆς ὁποίας

ανεγνώριζε τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Ἑλλήνος αὐτοκράτορος εἰς τὴν Ἀντιόχειαν.

Ἐν τῷ μεταξύ τὸ κράτος τῶν Νορμανδῶν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν ὠνομάσθη κράτος τῶν δύο Σικελιῶν καὶ ἤρχισε νὰ προσδεύη. Οἱ Νορμανδοὶ ὑπὸ τὸν βασιλέα των **Ρογήρον Β'** (ἀνεψιὸν τοῦ Ροβέρτου) ἐπανελάβον τὰς ἐπιθέσεις κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ στόλος των κατέλαβε τὴν Κέρκυραν, ἠρήμωσε τὴν Εὐβοίαν καὶ τὴν Ἀττικὴν καὶ ἀπήγαγεν ἐκ Θηβῶν καὶ Κορίνθου τοὺς ἐργάτας τῶν μεταξουργείων (1174). Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς συνεμάχησε μὲ τοὺς Βενετοὺς καὶ διεξήγαγε κατ' αὐτῶν μακροὺς καὶ δεινοὺς ἀγῶνας καὶ κατώρθωσε ν' ἀνακτήσῃ τὴν Κέρκυραν καὶ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Νορμανδοὺς ἐκ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, κατέλαβε δὲ καὶ πολλὰς θέσεις εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν.

Διὰ τοῦτο ὁ διάδοχος τοῦ Ρογήρου **Γουλιέλμος Α'** συνωμολόγησεν εἰρήνην (1158). Ἄλλ' ἡ εἰρήνη δὲν ἔμελλε νὰ εἶναι σταθερά, διότι ἡ Δύσις καὶ προπάντων ἡ Βενετία ἔβλεπε μὲ ἀνησυχίαν τὴν κατακτητικὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν νέαν ἐγκατάστασιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Τὰς ἐφημέρους αὐτὰς ἐπιτυχίας ἐπλήρωσαν οἱ Ἕλληνες πολὺ ἀκριβὰ, διότι ἠναγκάσθησαν νὰ παραχωρήσουν εἰς τοὺς Βενετοὺς σημαντικώτατα ἐμπορικὰ προνόμια διὰ τὴν ναυτικὴν των βοήθειαν. Τοῦτο ἄφ' ἐνὸς ἐστέρησε τοὺς Ἕλληνας τῶν μεγάλων προσόδων τοῦ ἐμπορίου, αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε ἀπέτέλουν ἓνα ἐκ τῶν σημαντικωτέρων πόρων τοῦ κράτους, ἄφ' ἑτέρου ἐπηύξησε τὸ μῖσος μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ἰδίως τῶν Βενετῶν. Τὸ μῖσος αὐτὸ ἐξεδηλώθη διὰ βιαιοπραγιῶν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν ἐν Κων)πόλει Βενετῶν (1171), οἱ ὁποῖοι ἔνεκα τούτου ἐκήρυξαν τὸν πόλεμον. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες ἠττήθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψουν εἰς τὴν ἐμπορικὴν κυριαρχίαν τῶν Βενετῶν (1175).

Ἄλλ' ὁ μεγαλύτερος κατὰ τῶν Ἑλλήνων κίνδυνος ἐκ τῶν Νορμανδῶν παρουσιάσθη τὸ 1185 ἐπὶ Ἀνδρονίκου. Τότε στίφη **1185** Νορμανδῶν ἀποβιβασθέντα εἰς τὴν Ἠπειρον κατέλαβον τὸ Δυρράχιον καὶ ἐκεῖθεν εἰσήλασαν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ κατέλαβον τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Θεσσαλο-

νίκην. Συγχρόνως καὶ στόλος νορμανδικὸς ἐκ 200 πλοίων κατέπλεεν εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, ἀφοῦ εἶχε καταλάβει τὰς Ἰονίους νήσους. Ἡ λεηλασία καὶ ἡ καταστροφή τῆς Θεσσαλονίκης ὑπῆρξεν ὁμοία τῆς ἐπὶ Σαρακηνῶν. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ περίφημος λόγιος Εὐστάθιος περιέγραψε μὲ ζωηρότατα χρώματα τὴν σφαγὴν καὶ λεηλασίαν, τὴν ὁποίαν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἔκαμαν οἱ ἔχθροί εἰς τὴν πόλιν. Οἱ Νορμανδοὶ διηυθύνοντο κατὰ τῆς Κων)πόλεως, ἀλλ' ὁ Ἀνδρόνικος ἐθανατώθη σκληρῶς ὑπὸ τοῦ ἐκμανέντος ὄχλου καὶ ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὁ Ἰσαάκιος Ἄγγελος. Ὁ Ἰσαάκιος ἐπωφελούμενος ἐκ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τοῦ λαοῦ κατενίκησε τοὺς Νορμανδοὺς καὶ ἐξεδίωξεν αὐτοὺς ἀπὸ τὰς καταληφθεῖσας χώρας διὰ τοῦ στρατηγοῦ Βρανᾶ. Ο Νορμανδοὶ διετήρησαν μερικὰς ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων.

Η ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

Ὅπως εἰς τὰ ἐξωτερικὰ οἱ Κομνηνοὶ αὐτοκράτορες προσεπάθησαν νὰ δώσουν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τὰ παλαιὰ τῆς σύνορα, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὴν διοίκησιν κατέβαλον μεγάλην φροντίδα νὰ καταστήσουν τὴν μοναρχίαν εὐτυχῆ. Ἰδίως ἔδωκαν μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ. Ἡύξησαν πολὺ τὸν ἀριθμὸν τῶν μισθοφορικῶν στρατευμάτων διὰ μισθοφόρων προερχομένων κυρίως ἐκ τῆς Δύσεως, ὁ δὲ διοργανωθεὶς στρατὸς ἦτο ἱκανὸς νὰ προστατεύσῃ τὴν ἀνασυσταθεῖσαν αὐτοκρατορίαν. Σφάλμα τῶν Κομνηνῶν ἦτο ἡ παραμέλησις τοῦ ναυτικοῦ. Εἶχον ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς συμμάχους των Βενετούς, οἱ ὅποιοι ἦσαν πρόθυμοι νὰ παρέχουν τὴν ναυτικὴν των δύναμιν μὲ βαρύτατα ἀνταλλάγματα.

Ἐξαιρετικὴν ἐπίσης προσοχὴν κατέβαλον οἱ Κομνηνοὶ εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Ἡ αὐτοκρατορία κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι πλουσία, ἀλλ' ἡ φορολογία τῶν ὑπηκόων ἦτο καταθλιπτικὴ, ἐνῶ ἡ σπατάλη τῆς αὐτῆς καὶ διπλωματίας, ἰδίως ἐπὶ τοῦ Μανουήλ, ἦτο μεγάλη. Ἐπίσης ἀξιόλογος ἦτο ἀκόμη ἡ ἐμπορικὴ ἀκμὴ τῆς αὐτοκρατορίας παρ' ὅλα τὰ προνόμια τὰ παραχωρηθέντα εἰς τὰς ἰταλικὰς πόλεις καὶ τὴν ἰταλικὴν ἐμπόρην, ἡ ὁποία ἐκμεταλλεῖται τῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ἐμπόρων.

Ἐν γένει ἡ αὐτοκρατορία κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Κομνηνῶν εἶδε καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν ἡμέρας λαμπράς, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν, ἀλλ' ἡ νέα αὐτὴ ἀκμὴ ἦτο προσωρινή, διότι μετ' ὀλίγον ἀρχίζει ραγδαία ἡ παρακμὴ.

Η ΚΑΤΑΚΤΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

Τὸ ἔργον τῶν Κομνηνῶν θὰ ἦτο πολὺ στερεόν, ἂν δὲν κατεῖχε τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἡ χιμαιρικὴ ἐπιθυμία νὰ ἀνακτήσουν τὴν Δύσιν καὶ νὰ καταλύσουν τὴν νέαν αὐτοκρατορίαν αὐτῆς. Ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν κατακτητικὴν πολιτικὴν τῶν Κομνηνῶν καὶ ἰδίως τοῦ Μανουήλ, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωξε μὲ πάντα τρόπον νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδια ταῦτα.

Ἐνθαρρυνόμενος ὁ Μανουήλ ἀπὸ τὰς ἐπιτυχίας του κατὰ τῶν Νορμανδῶν καὶ τὴν κατάληψιν μερικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας ἐπενέβη εἰς τὰ πράγματα αὐτῆς. Ἄφ' ἑτέρου αἱ ἐπιτυχίαι του εἰς τὴν Οὐγγαρίαν ἔφερον αὐτὸν πλησιέστερον πρὸς τὴν Γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν, τῆς ὁποίας ὠνειρεύθη τὴν κατάλυσιν. Ὁ Μανουήλ δὲν παρέλειψε κανὲν μέσον στρατιωτικὸν ἢ διπλωματικὸν πρὸς πραγματοποίησιν τῶν φιλοδόξων σχεδίων του. Τοιοῦτοτρόπως ἐπωφελούμενος ἀπὸ τὴν ρῆσιν τοῦ Πάπα πρὸς τὸν Φρειδερίκον Βαρβαρόσσαν, αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, ἐφρόντισε νὰ προσελκύσῃ τὸν Πάπαν ὑποσχεθεὶς τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐξηρέθιζε τὰς ἰταλικὰς πόλεις Ἀγκῶνα, Γένουαν, Πίσσαν, Βενετίαν κατὰ τοῦ Βαρβαρόσσα. Εἰς τὴν Γερμανίαν ἐξ ἄλλου ἐπεδίωκε νὰ εὕρῃ τρόπον συνεννοήσεως μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἄλλὰ πάντα ταῦτα ἦσαν χιμαιρικά, διότι ὁ μὲν Πάπας δὲν ἐπεθύμει νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἐνῶ αἱ ἰταλικαὶ πόλεις ὑπώπτευον τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Δύσιν.

Τοιοῦτρόπως τὰ μεγάλα σχέδια ἐνῶ ἔμειναν ἀνεκτέλεστα, παρήγαγον ἀντιλήψεις ἐντελῶς ἀντιθέτους εἰς τὸν ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν κόσμον καὶ ὑπῆρξαν καταστρεπτικὰ διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν, διότι σύμπασα ἡ δύσις συνεμάχησε κατ' αὐτῆς. Ἐκτὸς τούτου ἐπειδὴ ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἀπῆτησε μεγάλας δαπάνας, ἐξήντηλε τὴν αὐτοκρατορίαν καὶ κατέστησε μισητὸν τὸν Μανουήλ εἰς τοὺς ὑπηκόους του διὰ τὰς πρὸς τοὺς Λατίνους συμπαθείας του.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ (1185-1204)

Οἱ Κομνηνοὶ κατ' οὐσίαν ἦσαν ἰσχυροὶ φεουδάρχαι τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ ὅποιοι κατέλαβον τὸν θρόνον καὶ ἐστομάτησαν δι' ἓνα διάστημα τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ καιρὸν ἕνεκα ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν λόγων. Ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν ἡ ἀποσύνθεσις ἐπροχώρησε ραγδαίως.

Ἡ μικρὰ περίοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐβασίλευσαν οἱ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων καταγόμενοι αὐτοκράτορες, ἦτο κρισιμωτάτη. Μόλις ἡ ἀρχὴ ἐξέφυγεν ἀπὸ τὰς σπιθαρὰς χεῖρας τῶν Κομνηνῶν αὐτοκρατόρων καὶ περιῆλθεν εἰς τοὺς ἀνικάνους Ἀγγέλους, οἱ κίνδυνοι ἐξεδηλώθησαν ἐπειληθικῶς τατοί.

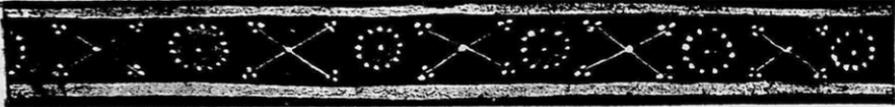
Εἰς τὸν οἶκον αὐτὸν ἀνήκουν τρεῖς αὐτοκράτορες, ὁ Ἰσαάκιος Β' Ἀγγελος (1185—1195), ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀλέξιου Γ' (1195—1203) καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλέξιου Δ' (1203—1204). Ἀπ' αὐτοὺς ὁ Ἰσαάκιος Β' κατέλαβε τὴν ἀρχὴν δι' ἐπαναστάσεως. Τὸ μόνον εὐτυχὲς γεγονός τῆς βασιλείας του ἦτο ἡ καταστροφὴ τοῦ νορμανδικοῦ στόλου, ἡ ὁποία ὠφείλετο μᾶλλον εἰς τρικυμίαν ἢ εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ αὐτοκράτορος. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ Ἰσαάκιος ἀπεδείχθη τελείως ἀνίκανος καὶ ἀνάξιος τῆς σοβαρωτάτης κρίσεως, τὴν ὁποίαν διέτρεχε τὸ κράτος ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Τὴν ἀρχὴν διεχειρίζοντο οἱ εὐνοούμενοί του, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἤσχολεῖτο «περὶ λουτροῦς καὶ κομπὰ ἱμάτια καὶ πολυτελεῖς ἐστιάσεις καὶ μίμους καὶ αἰδούς καὶ πλείστην ἄλλην ἀσωτίαν». Ὁ Ἀλέξιος Γ' κατέλαβε τὸν θρόνον διὰ συνωμοσίας, ἐτύφλωσεν ἀπανθρώπως τὸν ἀδελφόν του Ἰσαάκιον καὶ ἐνέκλεισεν αὐτὸν μετὰ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξίου εἰς φυλακὴν. Τότε ἐδημιουργήθη κατάστασις κρισιμωτάτη.

Ἐσωτερικῶς ἐκορυφοῦτο ἡ ἀναρχία. Αἱ συνεχεῖς ἐξεγέρσεις εἶχον ἐξαντλήσει τὴν αὐτοκρατορίαν, εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὁ λαὸς ἐπέβαλλε τὴν θέλησίν του, ἐνῶ εἰς τὰς ἐπορχίας ἡ φεουδαρχικὴ ἀριστοκρατία ἀπεθρασύνετο καὶ ἰσχυροὶ φεουδάρχαι ἐκηρύσσοντο ἀνεξάρτητοι δίδοντες τὸ σύνθημα τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ κράτους. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν Τραπεζοῦντα ὁ Γαβριὴλ ἐκλήρυξεν τὸν ἰσχυρὸν Ἐπιπασὲν ἀρχὴν καὶ εἰς τὸν Πόντον

καὶ τὴν Παφλαγονίαν ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, εἰς τὴν Κύπρον ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, εἰς τὸ Ναύπλιον, Ἄργος καὶ Κόρινθον ὁ Λέων Σγουρός καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ κράτους γόνοι ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν τῶν Κατακουζηνῶν, τῶν Βρανάδων κλπ. ἀνεκηρύσσοντο ἀνεξάρτητοι ἄρχοντες. Τὸ ἐμπόριον ἦτο τελείως κατεστραμμένον καὶ τὸ δημόσιον ταμεῖον κενὸν χρημάτων.

Ἐξωτερικῶς ὁ κίνδυνος ἦτο σοβαρώτερος. Εἰς τὴν Βαλκανικὴν συνέβησαν δύο ἀξιοσημεῖωτα γεγονότα, ἡ ἴδρυσις τοῦ Σερβικοῦ καὶ τοῦ νέου Βουλγαρικοῦ κράτους. Εἰς τὴν Σερβίαν ὁ **Στέφανος Νεμάνια** ἴδρυσεν ἐκτεταμένον κράτος εἰς τὴν Ἑρζεγοβίνην, τὸ Μαυροβούνιον καὶ τὴν παραδουναβειοῦ Σερβίαν. Οἱ Βούλγαροι ἐνωθέντες μετὰ τῶν πέραν τοῦ Δουνάβεως κατοικούντων νομαδικῶν βλαχικῶν φύλων ἐπανεστάτησαν καὶ ἴδρυσαν νέον μέγα Βουλγαροβλαχικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ἠναγκάσθη ὁ Ἀλέξιος διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1201 ν' ἀναγνωρίσῃ. Τὸ νέον Βουλγαρικὸν κράτος ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Βελιγραδίου μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Ἀξιοῦ. Τὸ δὲ 1204 ὁ Βούλγαρος ἡγεμὼν ἔλαβε παρὰ τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου Γ' τὸ δικαίωμα τῆς ἰδρύσεως ἐθνικῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας.

Καὶ ἐνῶ τοιοιυτοτρόπως εἰς τὴν Βαλκανικὴν κατεστρέφετο ὀριστικῶς τὸ ἐνεῖρον τοῦ Τσιμισκῆ καὶ τοῦ Βουλγαροκτόνου, οἱ ἐκ τῆς Δύσεως κίνδυνοι ἦσαν μεγαλύτεροι. Αἱ κατὰ τὸ ἔτος 1182 σφαγαὶ τῆς Κων)πόλεως εἶχον καταστήσει ἀγεφύρωτον τὸ μῖσος μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Βενετῶν. Οἱ Βενετοὶ ἐβλεπον ὅτι τὰ συμφέροντά των εἰς τὴν ἀνατολὴν διαρκῶς ἠπειλοῦντο καὶ κατέληξαν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι μόνη λύσις πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἐμπορικῶν των συμφερόντων ἦτο ἡ κατάληψις τῆς Κων)πόλεως. Πολὺ ταχέως ἐδόθη ἡ εὐκαιρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΙ

ΑΙΤΙΑ ΤΩΝ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΩΝ

Σταυροφορίας ὠνόμασαν τὰς ἐκστρατείας, τὰς ὁποίας ἔκαμαν οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως, διὰ νὰ ἐλευθερώσουν ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους τοὺς **Ἁγίους Τόπους**, τὰ μέρη δηλαδή ὅπου ἐγεννήθη, ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ ὅπου εὐρίσκεται ὁ Ἅγιος τάφος του.

Τοιαύτας κοινὰς ἐπιχειρήσεις εἶχον κάμει οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης δι’ ὠρισμένους σκοποὺς παρακινούμενοι συνήθως ὑπὸ τοῦ Πάπα, διὰ νὰ ὑποτάξουν π.χ. εἰδωλοατρικoὺς λαοὺς, διὰ νὰ διαδώσουν τὸν χριστιανισμὸν ἢ διὰ νὰ καταπολεμήσουν τοὺς αἰρετικούς. Ἄλλ’ αἱ κατὰ τῶν μωαμεθανῶν ἐκστρατεῖαι ἔλαβον πολὺ μεγαλυτέρας διαστάσεις καὶ εἶχον πολὺ σοβαρωτέρας συνεπεΐας.

Αἱ ἐκστρατεῖαι πρὸς τοὺς Ἁγίους Τόπους διήρκεσαν περίπου δύο αἰῶνας, ἀπὸ τὸ 1095 ἕως τὸ 1270, καὶ εἶναι πολυάριθμοι. Συνήθισαν ὅμως νὰ ὑπολογίζουσι μόνον ὀκτώ, ἐνῶ, ἂν θέλωμεν νὰ εἴμεθα ἀκριβεῖς, πρέπει νὰ ἀνοσιβιάσωμεν τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν εἰς 14 τουλάχιστον.

Εἰς τὰς σταυροφορίας ἀποδίδουν συνήθως ἀφορμὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς.

Τὸν 11ον αἰῶνα εἶχε διαμορφωθῆ ὀριστικῶς ἡ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη. Ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ τὰ ἵπποτικά ἦθη ἦσαν εἰς πλήρη ἀκμὴν. Οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοί, Γάλλοι, Γερμανοί, Ἱταλοί, Ἕλληνοὶ κλπ. εἶχον κοινὴν χριστιανικὴν συνείδησιν. Πι-

στεύουν ὅτι ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ γλώσσης ὁποτελοῦν ἓνα λαόν, τὸν χριστιανικὸν λαὸν τῆς Εὐρώπης, καὶ ἀναγνωρίζουν ὡς ἀρχηγὸν τὸν Πάπαν. Ὁ Πάπας ἐξωθεῖ τοὺς εὐρωπαίους εἰς κοινὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἀπίστων, οἱ ὅποιοι ἐκυρίευσαν τοὺς Ἁγίους Τόπους καὶ τυραννοῦν τοὺς χριστιανούς καὶ κακοποιοῦν τοὺς προσκυνητάς.

Κυριωτάτη ἀφορμὴ τῶν σταυροφοριῶν λοιπὸν εἶναι ἡ ἐμφάνισις τῶν Σελτζούκων Τούρκων εἰς τὴν Ἀνατολήν, οἱ ὅποιοι τὸ 1078 κατέλαβον τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ ἐφάνησαν φανατικοὶ διῶκται τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ Σελτζοῦκοι λεηλατοῦν καὶ βεβηλώνουν τοὺς Ἁγίους Τόπους, καταπιέζουν τοὺς προσκυνητάς. Τὰ γεγονότα αὐτὰ παράγουν βαθεῖαν αἴσθησιν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, διότι ἡ πρσσκύνησις τῶν Ἁγίων Τόπων ἦτο ἀνάγκη διὰ τοὺς ἀνθρώπους τῶν χρόνων αὐτῶν, οἱ ὅποιοι ἐπίστευον ὅτι ἐπισκεπτόμενοι τὸν Ἁγιον Τάφον ἐπετύγχανον τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν των καὶ τὴν αἰωνίαν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν. Διὰ τοῦτο εὐκόλως κατορθώνει ὁ Πάπας νὰ τοὺς ὠθήσῃ κατὰ τῶν πολεμιῶν τῆς πίστεως.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις, ἐνῶ εἰς τὸ βάθος τὰς σταυροφορίας ἐκίνησαν ἐλατήρια κοσμικώτερα καὶ ὑλικώτερα. Οἱ εὐγενεῖς ἤθελον νὰ καταλάβουν νέες χώρας, οἱ ἰππῶται νὰ ἀποκτήσουν τιμάριον, οἱ κληρικοὶ ἐπαρχίας, οἱ γεωργοὶ εἶχον τὸν ἀκαθόριστον πόθον νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸν ἄθλιον βίον των, οἱ ἔμπροι ἤθελον νέας ἀγορὰς διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις των καὶ ὅλοι ὁμοῦ ἤλπιζον κέρδη εὐκόλα καὶ ἄμεσα ἀπὸ τὴν λεηλασίαν χωρῶν, τὰς ὁποίας ἐφαντάζοντο πολὺ πλουσίας.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Εὐρώπης εἶχεν αὐξηθῆ σημαντικῶς κατὰ τὰ ἔτη αὐτὰ καὶ ἐδυσκολεύετο νὰ ζήσῃ μὲ τὸν τότε τρόπον τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς γῆς. Παρατηρήθη λοιπὸν μία γενικὴ καὶ ἀκαθόριστος τάσις δι' ἐξάπλωσιν.

Οἱ εὐγενεῖς ἤθελον νὰ ἀποκτήσουν νέας ἡγεμονίας, οἱ δευτερότοκοι καὶ τριτότοκοι καθὼς καὶ οἱ ἄκληροὶ ἰππῶται τιμάρια, διότι ἡ διανομὴ τῆς γῆς εἰς τὴν Εὐρώπην εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἀπροχώρητον, καὶ μὲ τὸν σχηματισμὸν τοῦ Οὐγγρικοῦ καὶ τοῦ Ρωσικοῦ κράτους ἡ ἀνατολικὴ Εὐρώπη εἶχεν

ἀποκλεισθῆ διὰ τοὺς Δυτικούς λαούς. Ὁ Πάπας Οὐρβανὸς Β', ὁ ὁποῖος ἐκήρυξε τὴν πρώτην Σταυροφορίαν, παρορμῶν τοὺς εὐγενεῖς εἰς τὸ ἅγιον ἔργον ἔλεγεν. « Ἡ γῆ, τὴν ὁποῖαν κατοικεῖτε, δὲν ἔχει πλοῦτη καὶ μόλις δίδει τροφήν εἰς ὅσους τὴν καλλιεργοῦν. Διὰ τοῦτο ἀλληλοτρῶγεσθε καὶ ἀλληλοσφάζεσθε. Καθηουχάσατε τὰ μίση σας καὶ λάβετε τὴν ὁδὸν πρὸς τὸν Ἅγιον Τάφον... Τὰ βασίλεια τῆς Ἀσίας θὰ εἶναι μερίδιά σας». Ἀφ' ἐτέρου αἱ πρόσφατοι ἐπιτυχίαι τῶν Νορμανδῶν εἰς τὴν Σικελίαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἐκέντων τὴν ὄρεξιν.

Ἐξ ἄλλου εἶχεν ἀρχίσει εἰς τὴν Δύσιν νὰ ἀφυπνίζεται τὸ ἐμπόριον. Ἡ γνωριμία τῶν ἀγορῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἰδίως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Ἀλεξανδρείας, τῶν πόλεων τῆς Συρίας καὶ γενικῶς τοῦ ἀνατολικῦ ἐμπορίου προσεῖλκε τοὺς ἐμπόρους τῆς Δύσεως. Τὸ νεαρὸν ναυτικὸν τῆς Βενετίας ἤθελεν ἐλευθερίαν κινήσεως εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον. Ἄλλοτε τὸ Βυζάντιον μὲ τὴν ἐπιχειρηματικότητά του καὶ τὸ ἀνεπτυγμένον ναυτικὸν του εἶχεν ἐκμετολλευσθῆ τὴν κορυστερημένην καὶ ἀγροτικὴν Δύσιν, ἔχον ὡς μόνους συναγωνιστὰς τοὺς μουσουλμάνους. Βυζάντιον ἔμωσ καὶ μουσουλμανικὰ κράτη εἶχον ἀρχίσει νὰ παρακμάζουν, ἐνῶ ἡ Δύσις ἦτο σφριγηλὴ καὶ ἀκμαία, ὥστε νὰ θελήσῃ νὰ λάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὴν οικονομικὴν ζωὴν τῆς Μεσογείου.

Ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν ὑποχωρήσει διαρκῶς πρὸ τοῦ ἰσλαμισμού. Εἶχεν ἐγκαταλείψει εἰς αὐτὸν σχεδὸν ὅλην τὴν Ἀσίαν, τὴν Ἀφρικὴν, σημαντικὸν μέρος τῆς Ἰσπανίας καὶ μόνον εἰς τὴν Εὐρώπῃν κατώρθωσε νὰ κρατηθῆ. Τὸν 11ον αἰῶνα ἀναλαμβάνει τὴν ἐπίθεσιν. Ὁ Πάπας ἀπολύει τοὺς χριστιανοὺς τῆς Εὐρώπης πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἁγίων Τόπων, δηλαδὴ πρὸς κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς.

Η ΠΡΩΤΗ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ (1096-1099)

Ὁ Πάπας **Οὐρβανὸς Β'** συνεκάλεσεν εἰς Κλερμόν τῆς Γαλλίας σύνοδον διὰ τὴν μετορρύθμισιν τοῦ γαλλικοῦ κλήρου. Παρευρίσκοντο 14 ἀρχιεπίσκοποι, 250 ἐπίσκοποι, ὑπὲρ τοὺς 400 ἡγουμένους καὶ πλῆθος ἵπποτων τῆς μεσημβρινῆς Γαλλίας. Τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ συνεδρίου, 28 Νοεμβρίου 1095, ὡμίλησεν ἐνώπιον αὐτῶν Ἐξίστασθε τὰ δεινοπα

Ἡ φηλοποίηση ἀπὸ τοῦ ἰσλαμικοῦ Ἐκκλησιολογικοῦ Παιδείας

θήματα τῶν προσκυνητῶν εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους καὶ κατέληξε καλῶν τοὺς χριστιανοὺς εἰς τὰ ὄπλα πρὸς ἀπελευθέρωσίν των. Μετὰ τὸ τέλος τῆς συνόδου ὁ Πάπας περιώδευσε τὴν κεντρικὴν καὶ μεσημβρινὴν Γαλλίαν καὶ συγχρότως ἀπηύθυνεν εἰς ὅλους τοὺς ἐπισκόπους ἐγκύκλιον, διὰ νὰ παρορμήσουν τὸν λαὸν εἰς Σταυροφορίαν. Ὁ ἐνθερμότερος ἀπὸ τοὺς κήρυκας αὐτοὺς διὰ τὴν Σταυροφορίαν ἦτο ἓνας γάλλος μοναχός, **Πέτρος ὁ ἐρημίτης**, τὸν ὁποῖον ἡ ἱστοριογράφος Ἄννα Κομνηνὴ, ἡ κόρη τοῦ Ἀλεξίου Α', ὀνομάζει **Κουκούπετρον**, ἄνθρωπος μικρόσωμος, ἰσχνός, μελαχροινός, μὲ μακρὰν γενειάδα καὶ ζωηρότατον βλέμμα. Ὁ Πέτρος εἶχεν ἐπισκεφθῆ τοὺς Ἁγίους Τόπους, εἶδε τὰ δεινοποθήματα τῶν χριστιανῶν καὶ ὠμίλει δι' αὐτὰ μὲ ζέσιν καὶ πειστικότητά. Ὅπου ἐπήγαινε, διήγειρεν ἐξαιρετικὸν ἐνθουσιασμόν, ὥστε ὁ ὄχλος ἐξερρίζωνε τὰς τρίχας τῆς ἡμίονου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπέβαινε, ὡς νὰ ἦτο ἱερὸν λείψανον.

Αἱ προπαρασκευαί τῶν ἵπποτῶν ἐβράδυνον. Ἄλλ' οἱ πτωχοὶ ἔσπευδον. Ἐπώλουν ὅ,τι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τοὺς χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἐκστρατείαν, τοὺς ἀγρούς, τὰς ἀμπέλους, τὰς οἰκίας καὶ ἀνεχώρουν οἰκογενειοκῶς. Τρεῖς μῆνας μετὰ τὴν πρόσκλησιν τοῦ Οὐρβανοῦ 50 χιλ. περίπου ἄνθρωποι, ἄνδρες, γέροντες, γυναῖκες, παιδιά, ἐξεκίνησαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Πέτρου τοῦ Ἐρημίτου. Ἀφοῦ διέβησαν τὸν Ρῆνον καὶ ἠνώθησαν μὲ ἄλλα στίφη σταυροφόρων γερμανῶν, ἐξεχύθησαν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν, Σερβίαν, Βουλγορίαν, Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν, λεηλατοῦντες καὶ ἐρημώνοντες τὰς πόλεις πρὸς προμήθειαν τροφῶν. Οἱ ἀφελεῖς αὐτοὶ προσκυνηταὶ εἰς τὴν θέαν ἐκάστης πόλεως ἠρώτων ἂν εἶναι ἡ Ἱερουσαλήμ. Ἐφθάσαν τέλος εἰς τὴν Κων)πολιν. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἔδειξαν τὴν ἰδίαν διαγωγὴν. Ἐλεηλάτησαν τὰ κτήματα καὶ τὰ μέγαρα εἰς τὰ περίχωρα, ἐσύλησαν ἐκκλησίας καὶ ἐπώλησαν τὸν μόλυβδον τῆς στέγης των καὶ ἐλήστευον τοὺς ἀνθρώπους, διὰ νὰ ἐξοικονομήσουν τὰ πρὸς διατροφήν των. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Α' ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ τὰ ἄτακτα καὶ ἀπειθάρχητα αὐτὰ στίφη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὅπου τὰ ἀπετελείωσαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰ πέριξ τῆς Νικαίας. Ἀπὸ τὰς πολλὰς μυρι-

άδας μόνον τρεῖς χιλιάδες ἐσώθησαν εἰς τὴν Κων)πολιν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Πέτρος.

Τοιαύτην τύχην ἔλαβεν ἡ πρωτοπορία τῆς Α' Σταυροφορίας. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἱππῶται ἀφοῦ ἐτοιμάσθησαν, ἐξέκίνησαν ἀπὸ διάφορα σημεῖα. Ὅργανώσεις καὶ ἐνιαῖα διοικήσεις δὲν ὑπῆρχεν. Ἐκαστον ἔθνος εἶχεν ἴδιον ἀρχηγὸν καὶ μόνον ἢ κοινὴ ἐσωτερικὴ ὁρμὴ συνήνωσε τοὺς σταυροφόρους. Οἱ νότιοι Γάλλοι ὀδηγοῦμενοι ἀπὸ τὸν **Ραϋμόνδον** τὸν κόμητα τῆς Τουλουζ (Raymond de Toulouse) διῆλθον ἀπὸ τὴν Β. Ἰταλίαν, Δαλματίαν, Κροατίαν, Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν. Οἱ βόρειοι Γάλλοι εἶχον ἀρχηγὸν τὸν **Γοδεφρεῖδον** τῆς Μπουγιὸν (Godfrey de Bouillon) καὶ τὸν ἀδελφὸν του **Βαλδουῖνον** τῆς Φλάνδρας (Baudouin de Flandre), ὁ ὁποῖος ἐξυμνήθη βραδύτερον ὡς ἀρχηγὸς τῆς Σταυροφορίας. Αὐτοὶ ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν Γερμανίαν καὶ Οὐγγαρίαν. Οἱ Νορμανδοὶ τῆς Ἰταλίας εἶχον ὀδηγὸν τὸν **Βοημοῦνδον** (Bohémond), υἱὸν τοῦ Ροβέρτου Γυσκάρδου, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ διπλωματικώτερος καὶ σπουδαιότερος ἐκ τῶν ἀρχηγῶν, καὶ τὸν ἀνεψιὸν του **Ταγκρέδον** (Tancred), ὁ ὁποῖος ἐξυμνήθη βραδύτερον ὡς κατ' ἐξοχὴν ἦρωσ, ὡς ὁ Ἀχιλλεὺς τῆς ἐκστρατείας. Οἱ Νορμανδοὶ αποβιβασθέντες εἰς τὴν Ἠπειρον διέσχισαν τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν. Κανεὶς βασιλεὺς δὲν ἔλαβε μέρος. Ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς Σταυροφορίας ἦτο ὁ Πάπας, ὁ ὁποῖος διώρισεν ἐπίτροπόν του τὸν ἐπίσκοπον τῆς γαλλικῆς πόλεως Ρυϋ Ἀδεμάρ (Adhémar).

Οἱ Σταυροφόροι ἀπὸ διάφορα σημεῖα ἔφθασαν πρὸ τῆς Κων)πόλεως ἀνερχόμενοι περίπου εἰς 500 χιλιάδας. Ἀλλὰ μόλις 300 χιλιάδας ἦσαν μάχιμοι. Οἱ λοιποὶ ἦσαν προσκυνηταί, γυναῖκες καὶ παιδιά, τὰ ὁποῖα ἐδυσκόλευον πολὺ τὸν ἐπισιτισμὸν καὶ ἔφερον πολλάκις εἰς κινδύνους τὸν στρατόν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Α' ἔσπευσε ν' ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὰ πειναλέα αὐτὰ στίφη καὶ ἔδωκεν εἰς τοὺς σταυροφόρους τὰ μέσα νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Κατῶρθωσεν ὅμως ἐπιτηδείως νὰ ἀποσπάσῃ ἀπ' αὐτοὺς τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι τὰ μέρη, τὰ ὁποῖα ἤθελον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν σταυροφόρων, θ' ἀνεγνώριζον τὴν κυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος διοικούμενα ὡς **φέουδα** ὑπὸ τῶν εὐγενῶν.

Ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἀναφέρει τοὺς ἔρους τῆς συνθήκης:

«Ὁ Γοδοφρέ (Γοδεφρείδος) παρουσιάσθη πρὸ τοῦ βασιλέως καὶ ἔδωκε τὸν ὄρκον, τὸν ὁποῖον ἀπήτησεν ὁ αὐτοκράτωρ, ὅτι θὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἀρχηγόν, τὸν ὁποῖον θὰ στείλῃ ὁ αὐτοκράτωρ, τὰς πόλεις, τὰς χώρας καὶ τὰ φρούρια, τὰ ὁποῖα θὰ καταλάβῃ, ἐφόσον αὐτὰ ἀνῆκον ἄλλοτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν Ρωμαίων. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔδωκε τὸν ὄρκον αὐτὸν καὶ ἔλαβεν ἄρκετὰ χρήματα καὶ παρεκάθησεν εἰς γεῦμα πλουσιώτατον εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἐπέρασεν εἰς τὸ Πελεκάνον (εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Προποντίδος ἀπέναντι τῆς νήσου Χάλκης) καὶ ἔστρατοπέδευεν ἐκεῖ».

Τὸ πρῶτον κέρδος τοῦ αὐτοκράτορος ἦτο ἡ κατάληψις, τῆς Νικαίας καὶ μεγάλου τμήματος τῆς Μ. Ἀσίας, εἰς τὴν ἐποίαν πολὺ συνετέλεσεν ὁ Ἀλέξιος διὰ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, τὸν ὁποῖον διεβίβασεν εἰς τὴν λίμνην Ἀσκανίαν, καὶ τοιοῦτοτρόπως συνεπλήρωσε τὸν ἀποκλεισμόν τῆς πόλεως. Ὁ σουλτάνος τοῦ κράτους τῆς Νικαίας μετέθεσε τὴν ἔδραν του εἰς Ἰκόνιον. Σῶμα ἑλληνικοῦ στρατοῦ παρηκολούθει τοὺς σταυροφόρους, διὰ νὰ συμπράττῃ μὲ αὐτοὺς καὶ περισσότερον διὰ νὰ τοὺς ἐπιτηρῇ.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Νικαίας οἱ σταυροφόροι ἤρχισαν τὴν πορείαν διὰ τῆς Μ. Ἀσίας, τὴν ὁποίαν διέσχισαν ἀπὸ τοῦ βορειοδυτικοῦ ἄκρου μέχρι τοῦ νοτιοανατολικοῦ. Αἱ περιπέτειαι τῶν κατὰ τὴν πορείαν εἶναι ἀπερίγραπτοι. Ἄνθρωποι καὶ κτήνη βαδίζοντες ὑπὸ τὸν καυστικώτατον ἥλιον ἐντὸς ἐρήμου ἀδένδρου καὶ ἀνύδρου ἀπέθνησκον κατὰ χιλιάδας, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι διαρκῶς ἐπετίθεντο εἰς τὰς πτέρυγας καὶ μὲ τὰ βέλη των τοὺς ἀπεδεκατίζον. Παρὰ τὸ Δορύλαιον (Ἐσκί Σεχίρ) ὁ χριστιανικὸς στρατὸς ὀλίγον ἔλειψε νὰ καταστραφῇ. Τέλος ὑπερίσχυσεν ἡ ἀνδρεία τῶν ἵπποτῶν (Ἰούλιος 1097). Μετὰ τὴν νίκην αὐτὴν διέβησαν τὴν ὄροσειρὰν τοῦ Ταύρου, κατῆλθον εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Συρίας καὶ μετὰ ὀκτάμηνον πολιορκίαν ἐκυρίευσαν τὴν Ἀντιόχειαν, χάρις εἰς τὴν πονηρίαν τοῦ Βοημούνδου, ὁ ὁποῖος ἐκράτησε τὴν πόλιν διὰ τὸν ἑαυτὸν του ἀντὶ νὰ τὴν παραδώσῃ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς κατὰ τὴν συμφωνίαν. Οἱ νικηταὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐστράτοπέδευον ἐκεῖ. «Οἱ

συμπόσια καὶ ἔβαζαν νὰ χορεύουν ἐμπρὸς των αἱ γυναῖκες τῶν αἰχμαλώτων ἢ σφαγέντων ἀπίστων». Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπέκλεισε τὴν πόλιν ὁ πολυάριθμος στρατὸς τοῦ ἐμίρου τῆς Μοσουλῆς, ἀνερχόμενος εἰς 200 χιλιάδας ὅπως λέγουν. Οἱ Σταυροφόροι ὑπέστησαν δεινὴν πολιορκίαν καὶ φρικτὰς στερήσεις.

Ἄλλ' ἡ θέλησις τῶν σταυροφόρων νὰ φθάσουν εἰς Ἱερουσαλήμ ἦτο ἀκλόνητος. Δι' ὀρμητικῆς ἐξόδου ἐνίκησαν κατὰ κράτος τοὺς Τούρκους καὶ ἀνέλαβον τὴν πορείαν πρὸς τὴν Ἁγίαν Πόλιν. Τέλος τὴν 1ην Ἰουλίου 1099, τρία ἔτη ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των οἱ σταυροφόροι εἶδον μακρόθεν τὴν Ἱερουσαλήμ. Πολλοὶ ἐξηντλημένοι ἤδη ἀπέθανον ἀπὸ τὴν χαρὰν των. Ἄλλ' ὁ στρατὸς τῶν σταυροφόρων εἶχε φρικωδῶς δεκατισθῆ, διότι μόλις 40 χιλ. ἀνδρῶν ἔφθασαν πρὸ τῆς ἱερᾶς πόλεως. Ἡ Ἱερουσαλήμ ἦτο καλῶς ὠχυρωμένη καὶ ἐφρουρεῖτο ὑπὸ ἰσχυρᾶς φρουρᾶς Αἰγυπτίων. Ἄλλ' οἱ σταυροφόροι μετὰ ἀπεγνωσμένην ἐφοδὸν εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν τὴν 10 Ἰουλίου 1099, ἡμέραν καὶ ὥραν τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, ὅπου ἐπηκολούθησε τρομερὰ σφαγή.

Αἱ φρικαλεότητες, τὰς ὁποίας διέπραξαν, ὑπερβαίνουν τὴν φαντασίαν. Εἰς τὴν μανίαν των ἔκαμνον σύγχυσιν χρόνων καὶ πραγμάτων. Εἰς τὸ πρόσωπον ἐκάστου ἀπίστου, τὸν ὁποῖον συνήντων, ἐνόμιζον ὅτι ἔβλεπον ἓνα ἀπὸ τοὺς δημίους τοῦ Χριστοῦ. Ἔσφαξαν ὅσους ἔτυχον εἰς τοὺς δρόμους. Ἦρπαζον τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὸ πόδι καὶ ἔσπαζον τὸ κεφάλι των εἰς τὸν τοῖχον. Εἰς τὸ τέμενος τοῦ Ὁμάρ κατεσπάραξαν 10 χιλιάδας μουσουλμάνους. «Τὰ ἄλογα τῶν ἵπποτῶν ἐκολύμβησαν εἰς τὸ αἶμα τῶν ἀπίστων ἕως τὸ γόνυ», ὅπως ἔγραφεν ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Πάπα εἰς τὸν κύριόν του μὲ ἱκανοποίησιν. Ἀφοῦ ἔκαμαν αὐτά, οἱ ἄρχοντες κατέθεσαν τὰ ὅπλα, ἐκαθάρισαν τὰς χεῖρας των καὶ ἐπῆγαν γυμνόποδες νὰ προσκυνήσουν τὸν Ἅγιον Τάφον. «Παραφορὰ θείας χαρᾶς ἐπλήρου τὴν ψυχὴν ὄλων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐνηγκαλίζοντο τοὺς τόπους αὐτούς. Ἐβλεπε κανεὶς δάκρυα μόνον καὶ ἤκουε στεναγμούς». Μετὰ τὸ προσκύνημα ἐφρόντισαν νὰ σφάξουν τοὺς ὑπολειπομένους μουσουλμάνους.

Τοιουτοτρόπως ἐτελείωσεν ἡ καταπληκτικὴ καὶ αἱματηρὰ

έποποιία τῆς πρώτης σταυροφορίας, ἡ ὁποία ἔστρωσε τοὺς δρόμους ἀπὸ 500 χιλιάδας πτώματα χριστιανῶν καὶ ὄχι ὀλιγώτερα μουσουλμάνων.

ΤΟ ΦΡΑΓΚΙΚΟΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ

Μετὰ τὴν νίκην οἱ ἱππῶται διεμοιράσθησαν τὰς κατακτηθείσας χώρας καὶ ἵδρυσαν κράτος φεουδαρχικόν, τὸ **Φραγκικὸν Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ**. Βασιλέα αὐτοῦ ἀνεκήρυξαν τὸν **Γοδεφρείδον τῆς Μπουγιόν**, ὁ ὁποῖος δὲν

ἠθέλησε νὰ λάβῃ τὸν τίτλον βασιλέως ἐκεῖ, ὅπου ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλέων περιεβλήθη τὸν ἀκάνθινον στέφανον, καὶ ἠρκέσθη εἰς τὸν τίτλον τοῦ Προστάτου τοῦ Ἁγίου Τάφου. Ὡς ὑποτελεῖ εἰς τὸ κράτος φεουδαπροσηγήθησαν αἱ μικραὶ ἡγεμονίαι, τὰς ὁποίας ἵδρυσαν ἄλλοι ἀρχηγοί, ἡ ἡγεμονία τῆς Ἀντιοχείας ὑπὸ τὸν Βοημοῦνδον, τῆς Ἐδέσσης ὑπὸ τὸν Βαλδουῖνον τῆς Φλάνδρας, τῆς Τριπόλεως ὑπὸ τὸν Ραϋμόνδον τῆς Τουλοῦς κλπ. Τὸ κράτος ἠῤῥησαν σὺν τῷ χρόνῳ διὰ νέων κατακτήσεων καὶ τὰ σύνορα αὐτοῦ ὠχύρωσαν διὰ μεγάλων φρουριῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἴχνη διατηροῦνται ἀκόμη μέχρι σήμερον. Οἱ ὑποτελεῖς εἶχον τοὺς ὑποὑποτελεῖς των καὶ ἐκεῖνοι τοὺς ὑφισταμένους των καὶ αἱ

προστριβαὶ μετὰ τῶν δὲν ἔλειπον.

Ἡ φωτογράφησις ἀπὸ τοῦ ἰνστιτούτου Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Παρὰ τοὺς ἱππῶτας ἦσαν δύο ἄλλαι τάξεις σχεδὸν ἀνεξάρ-

τητοι, ὁ κλῆρος καὶ οἱ ἔμποροι. Ἀρχηγὸς τοῦ κλήρου ἦτο ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα, διορισθεὶς πατριάρχης τῆς Ἀγίας Πόλεως, ὁ ὁποῖος εἶχε διαρκῶς φιλονικίας μὲ τοὺς ἀρχιεπισκόπους του καὶ μὲ τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἔμποροι ἦσαν Βενετοί, Γενουήσιοι, Πισᾶται καὶ Μασσαλιῶται. Βοηθούμενοι ἀπ' αὐτοὺς οἱ ἵππῶται κατέλαβον τὴν Ἰόππην (Γιάφα), Πτολεμαίδα (Saint Jean d'Aere), Βηρυτὸν κλπ. Τοῦτο εἶναι γεγονός σημαντικώτατον, διότι κατ' αὐτὸν τρόπον ἀποκατεστάθη ἡ διὰ θαλάσσης συγκοινωνία μετὰ τῆς Δ. Εὐρώπης. Διὰ τὴν ἄμυναν τῶν κατακτηθειῶν χωρῶν ὀργανώθησαν τάγματα μαχητῶν. Τρία ἦσαν τὰ τάγματα αὐτά, τὸ Τάγμα τῶν Ἰπποτῶν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλήμ (Chevaliers de Saint Jean de Jerusalem ἢ Hospitaliers), τὸ Τάγμα τῶν ἱπποτῶν τοῦ Ναοῦ (Chevaliers du Temple ἢ Templiers), καὶ τὸ Τάγμα τῶν Τευτόνων (Teutoniques). Οἱ ἵππῶται τῶν ταγμάτων αὐτῶν ὑπεβάλλοντο εἰς ὅλας τὰς θρησκευτικὰς ὑποχρεώσεις τῶν μοναχῶν τῆς Δύσεως, ἀλλὰ συγχρόνως ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὰ ὄπλα καὶ εἶχον αὐστηροτάτους θρησκευτικούς καὶ στρατιωτικούς κανονισμούς. Χάρις «εἰς τοὺς μονίμους αὐτοὺς σταυροφόρους, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὸν μόνον στρατὸν τῆς πίστεως», ὅπως εἶπον, διετηρήθη ἐπὶ δύο αἰῶνας ἡ στρατιωτικὴ καὶ ἔμπορικὴ ἀποικία, τὴν ὁποίαν μερικαὶ χιλιάδες Δυτικῶν ἱδρυσαν εἰς τὴν μακρινὴν Ἀσίαν. Τὸ σημαντικώτερον μέρος ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας ἦσαν Σῦροι, Ἀρμένιοι, χριστιανοὶ ἀνήκοντες εἰς διάφορα

Ἰωαννῆς Ἰπποτῆς τοῦ Ἰσπιδότου Ἐκπαιδευτικῆς Ἑλλάδος

διετήρησαν

τὸ μεγαλύτερον μέρος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Γερμανίαν, μικρὸν δὲ τιμῆμα συνηνώθη εἰς τὴν Συρίαν με τοὺς Γάλλους καὶ Ἄγγλους.

Οἱ δύο ἄλλοι βασιλεῖς ἐξεκίνησαν διὰ θαλάσσης, ὁ Φίλιππος ἐκ Γενούης, ὁ Ριχάρδος ἐκ Μασσαλίας, καὶ συναντηθέντες εἰς Μεσσήνην τῆς Σικελίας, ὅπου ὅμως διέτριψαν ἕξ μῆνας, ἦλθον εἰς προστριβὰς καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ συγκρουσθῶν οἱ δύο στρατοί. Οἱ ἄνεμοι τοὺς ἔφεραν εἰς τὴν Κύπρον, τὴν ὁποίαν ὁ Ριχάρδος ἀφήρσεν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Ἀπ' ἐκεῖ ἔπλευσαν εἰς τὴν Πτολεμαίδα τῆς Φοινίκης, τὴν ὁποίαν ἐπολιόρκησαν οἱ ἠνωμένοι Ἄγγλοι, Γάλλοι, Γερμανοί. Αἱ σκηναὶ των ἐσκέπαζον τὴν πεδιάδα, τὰ πλοῖα των ἀπέκλειον τὸν λιμένα, ἐνῶ εἰς τὴν κατωφέρειαν τοῦ γειτονικοῦ βουνοῦ ἐστρατοπέδευεν ὁ στρατὸς τοῦ Σαλαδίν. Ἡ πολιορκία διήρκεσε δύο ἔτη καὶ ἔγινεν ὄνομαστή. Οἱ ἄραβες ἱστορικοὶ λέγουν ὅτι 600 χιλ. ἄνθρωποι ἔλαβον μέρος διαδοχικῶς εἰς τὸν τεράστιον ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος ἐστοίχισε τὴν ζωὴν 120 χιλ. χριστιανῶν καὶ 190 χιλ. μουσουλμάνων. Ἡ φρουρὰ ἐξησθενημένη καὶ πεινασμένη παρεδόθη. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐντὸς τῆς ὀρισθείσης προθεσμίας ὁ Σαλαδίν δὲν κατώρθωσε νὰ ἐξεύρη τὰ συμφωνηθέντα λύτρα, ὁ Ριχάρδος κατέσφαξε τοὺς ἥρωικούς ὑπερασπιστάς. Ὁ Φίλιππος εἶχεν ἐπιστρέψει ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐνῶ ὁ Ριχάρδος ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἔτη, ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα καὶ ἔγινε περιβόητος διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἀγριότητά του. Πολλὰ ἔτη ἀργότερον αἱ γυναῖκες τῶν Ἀράβων ἐφοβέριζον τὰ τέκνα των με τὸ «ἔρχεται ὁ βασιλεὺς Ριχάρδος». Ἄλλ' ἢ Ἱερουσαλήμ δὲν ἀνεκτήθη, τὸ δὲ βασίλειον τῆς Παλαιστίνης περιορίσθη εἰς τὰ παράλια τῆς ἀρχαίας Φοινίκης με πρωτεύουσαν τὴν Πτολεμαίδα καὶ διετηρήθη ἕνα αἰῶνα ἀκόμη.

Ἡ Γ' Σταυροφορία εἶχε χαρακτήρα περισσότερον στρατιωτικὸν παρά θρησκευτικόν, διότι οἱ σταυροφόροι ἐφρόντισαν νὰ ἀπομακρύνουν ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν στρατιῶται. Οἱ σταυροφόροι ἐξ ἄλλου ἠκολούθησαν ἐντελῶς νέαν ὁδὸν διὰ τῆς Μεσογείου, ἡ ὁποία ἦτο ἀσυγκρίτως συντομωτέρα καὶ ἀκινδυνωτέρα παρὰ ἡ διὰ τῆς Εὐρώπης καὶ Μ.

Ἀσίας. Τὴν ὁδὸν αὐτὴν ἀκολουθοῦν ὅλοι αἱ κατόπιν γενόμεναι σταυροφορίες.

Ἡ τρίτη σταυροφορία κατ' οὐσίαν ἦτο ἡ τελευταία. Μετ' αὐτὴν αἱ ἐπιχειρήσεις τῶν Εὐρωπαίων ἀποβάλλουν τὸν φωτοστέφανον τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος διὰ τὴν πίστιν καὶ τὰ χρώματα, τὰ ὁποῖα εἶχε πατήσει ὁ Χριστός. Οἱ Εὐρωπαῖοι παρετήρησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συντρίψουν τὸν ἰσλαμικὸν κόσμον μὲ ἐπίθεσιν κατὰ μέτωπον καὶ ἐστράφησαν εἰς ἐπιχειρήσεις ὀλιγώτερον ἐπιπόνους καὶ ἐπικερδεστέρας, εἰς τὰς ὁποίας φαίνεται ὁ βαθύτερος σκοπὸς αὐτῶν, ὁ οικονομικός. Αἱ μεταγενέστεραι ἐπιχειρήσεις τῶν Εὐρωπαίων, αἱ λεγόμεναι σταυροφορίαι τοῦ 13ου αἰῶνος, στόχον ἔχουν τὰ δύο μεγάλα κέντρα τοῦ ἀνατολικοῦ ἔμπορίου, τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Αἴγυπτον.

ΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΙ ΤΟΥ 13 ΑΙΩΝΟΣ

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 13ου αἰῶνος ὁ πολιτικὸς ὀρίζων παρουσίαζε παρηλλαγμένην ὄψιν.

Εἰς τὸ Βυζάντιον ἐξησθένησεν ἐπικινδύνως ἡ κεντρικὴ ἐξουσία, πολλοὶ τιμαριωτικοὶ ἄρχοντες ἔγιναν σχεδὸν ἀνεξάρτητοι καὶ περὶ τὴν αὐτοκρατορίαν ἐσχηματίσθησαν ἰσχυρὰ κράτη. Τὸ ἴδιον φαινόμενον, ἡ ἐξασθένεισι τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας καὶ ὁ τεμαχισμὸς εἰς μικρότερα κράτη, παρετηρήθη καὶ εἰς τὸν ἰσλαμικὸν κόσμον ὅπως ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ ἰσχύων ἡγεμὼν εἰς τὸν ἰσλαμικὸν κόσμον δὲν ἦτο ὁ καλίφης τῆς Δαμασκοῦ ἢ τῆς Βαγδάτης οὔτε οἱ Σελτζούκοι, ἀλλ' ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου, ὁ ὁποῖος ἐξουσίαζε τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην μετὰ τῆς Ἱερουσαλήμ. Σπουδαιότεραι ὅμως ἦσαν αἱ μεταβολαὶ εἰς τὴν Δύσιν, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἔμπορίου, ἡ δημιουργία τῶν ναυτικῶν λιμένων τῆς Μεσογείου καὶ ἰδίως τῆς Βενετίας καὶ ἡ πρώτη ἀφύπνισις τῆς ἀστικῆς τάξεως, ἡ ὁποία ἐδείκνυε καθαρῶς ἐξαπλωτικὰς τάσεις. Μεγάλην ἰδίως σημασίαν ἔχει ἡ ἀνάπτυξις τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία ἔδωσε νέας κατευθύνσεις εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν πολιτικὴν. Ὑπὸ τὴν ὠθησιν αὐτῆς αἱ σταυροφορίαι τὸν 13ον αἰῶνα λαμβάνουσι χαρακτῆρα καθαρῶς πελοπονησιακῶν καὶ οἰκονομικῶν.

Η ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ (1202-1204)

Εἰς τὴν Δ' Σταυροφορίαν, ἡ ὁποία εἶχε τόσον μοιραίας συνεπειάς διὰ τὸ Βυζάντιον, ἀνεμίχθη πάλιν ζωηρῶς ὁ Πάπας. Ὁ περίφημος Πάπας **Ἰννοκέντιος Γ'** (1198—1216) ἄφοῦ ἐπεβλήθη εἰς τὴν Δύσιν, ὠνειρεύετο νὰ ἐξουσιάσῃ καὶ τὴν Ἀνατολὴν διὰ τοῦ ὄπλου τῶν ἵπποτῶν. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν θρόνον ἐκήρυξε τὴν σταυροφορίαν εἰς ὄλην τὴν Δύσιν ἔχων πάλιν βοηθοὺς τοὺς καλογήρους. Μετεχειρίσθησαν πάλιν τὸ παλαιὸν δελεαστικὸν μέσον, τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀγίας Πόλεως. Εἶχεν ὅμως ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη ὅτι διὰ νὰ φθάσουν εἰς αὐτήν, ἔπρεπε νὰ περάσουν ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν, ἰδίως νὰ προσβάλουν τὴν Αἴγυπτον, τὴν τρωτὴν πτέρυγα τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου, ὅπως ἔλεγον.

Τὸ κήρυγμα δὲν εἶχε μεγάλην ἀπήχησιν. Μόνον ἡ βόρειος Γαλλία καὶ ἡ Φλάνδρα ἐκινήθησαν. Κανεὶς βασιλεὺς δὲν ἔλαβε μέρος. Οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας εἶχον περιπλακῆ εἰς πόλεμον, εἰς τὴν Γερμανίαν δύο ἡγεμόνες ἐφιλονίκουν διὰ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Ἀρχηγὸς ἀνεγνωρίσθη ὁ ἰταλὸς εὐπατρίδης **Βονιφάτιος**, κόμης τοῦ **Μομφερράτου**. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀρχηγοὺς διεκρίνετο ὁ κόμης τῆς Φλάνδρας **Βαλδουῖνος**.

Περὶ πορείας διὰ ξηρᾶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος. Κατέφυγον λοιπὸν εἰς τοὺς Βενετούς, οἱ ὁποῖοι μόνοι διέθετον πλοῖα. Ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς εἰς τὴν Βενετίαν ἦτο ὁ **Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουῖνος**, γάλλος εὐγενὴς ἀπὸ τὴν Καμπανίαν, ὁ ὁποῖος ἄφησεν ἐξαίρετον διήγησιν τῆς ἐκστρατείας εἰς γαλλικὴν γλῶσσαν. Οἱ Βενετοὶ ἦσαν πρωτίστως ἔμποροι καὶ βλέποντες ὅτι ἔχουν τὴν ἀνάγκην τῶν ἠθέλησαν νὰ κερδοσκοπήσουν. Διὰ τὴν μεταφορὰν καὶ διατροφὴν 13500 ἵππέων καὶ 29 χιλιάδων πεζῶν ἐζήτησαν ὑπέρογκον διὰ τὴν ἐποχὴν χρηματικὴν ἀμοιβὴν καὶ τὸ ἥμισυ τῶν λαφύρων. Οἱ σταυροφόροι μόλις τὰ 2)3 κατώρθωσαν νὰ συναθροίσουν. Ἡ Βενετία ἔδειξε τὴν γενναιοδωρίαν νὰ τοὺς μεταφέρῃ μὲ τὸ ποσὸν αὐτὸ ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ ἐλευθερώσουν πρῶτον τὴν δαλματικὴν πόλιν Ζάραν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀφαιρέσει πρὸ τῆς πόλεως ὁ βασιλεὺς τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοὺς Βενε-

τούς. Παρά τὰς διαμαρτυρίας τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Πάπα, οἱ σταυροφόροι ἀνέλαβον τὴν ἐπιχείρησιν καὶ ἐπέτυχον.

Ἐνῶ λοιπὸν οἱ πολεμισταὶ ἐφρόντιζον διὰ τὰ ναῦλα, εἶδον νὰ ἔρχεται, λέγει ὁ Βιλλεαρδουῖνος, «μία τύχη ἀνέλπιστος καὶ ἀπὸ τὰς περιεργότερας τοῦ κόμου». Παρουσιάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἐκπτώτου αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Ἀγγέλου Ἀλέξιος, ὁ ὁποῖος εἶχε κατορθώσει νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὴν φυλακὴν του καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῶν σταυροφόρων, διὰ νὰ ἀνακτήσῃ τὸν θρόνον τοῦ πατρός του. Ὁ Ἕλλην βασιλόπαις ἔδιδε λαμπρὰς ὑποσχέσεις, μεγάλην χρηματικὴν ἀμοιβὴν, ὥστε ὅλοι νὰ γίνουν πλούσιοι εἰς ὅλην των τὴν ζωὴν, ἢ ἑλληνικὴ ἐκκλησία θὰ ὑπετάσσετο εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ ὁ αὐτοκράτωρ θὰ διέθετεν ὅλας του τὰς δυνάμεις, διὰ νὰ τοὺς βοηθήσῃ κατὰ τῶν μωαμεθανῶν.

Ὁ πονηρότατος δόγης τῆς Βενετίας Δάνδολος, ὁ ὁποῖος πιθανώτατα ὑπεκίνησε τὸν Ἀλέξιον εἰς τὸ διάβημα, διείδε τὰ ὠφελήματα, τὰ ὁποῖα ἡ Βενετία εἶχε νὰ καρπωθῇ ἀπὸ τὴν ἐπιχείρησιν. Τοιοῦτοτρόπως ἀπέτρεπε πρῶτον τὴν ἐκστρατείαν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, ὅπου οἱ Βενετοὶ εἶχον ἀξιόλογα οἰκονομικὰ συμφέροντα, καθόσον εἶχον ἰδρῦσει πρακτορεῖα διὰ τὸ ἀνατολικὸν ἐμπόριον, καὶ ἔστρεφεν αὐτὴν κατὰ τῆς ἰσχυρᾶς ἀντιπάλου εἰς τὸν οἰκονομικὸν συναγωνισμόν, τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κατάρθωσε λοιπὸν διὰ δεξιᾶς πολιτικῆς νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς ἱππότεας κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἰννοκέντιος διεμαρτυρήθη ζωηρότατα, ἀλλ' οἱ σταυροφόροι ἐκίνησαν κατὰ τοῦ Βυζαντίου.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1203 ὑπεγράφη ὀριστικὴ συμφωνία μεταξὺ τοῦ Ἀλεξίου καὶ τῶν Σταυροφόρων καὶ τὴν 27ην Ἰουνίου 1203 ὁ λατινικὸς στόλος ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Κων)πόλεως. Κατάπληξιν ἐπροξένησεν εἰς τοὺς Φράγκους ἡ μεγάλη πρωτεύουσα τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς τὴν θῆαν τῆς κατέλαβεν ἀκράτητος θαυμασμὸς τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς, οἱ ὁποῖοι ἐξήρχοντο ἀπὸ τοὺς σκοτεινοὺς πύργους καὶ τὰς πτωχὰς καὶ μικρὰς τότε πόλεις τῆς Δύσεως. Ὁ Βιλλεαρδουῖνος λέγει: «Παρετήρησαν πολὺ τὴν Κων)πολιν ὅσοι δὲν τὴν εἶχον ἶδει μέχρι τότε, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ φαντασθοῦν ὅτι ὑπῆρχεν

εἰς τὸν κόσμον ὅλον τόσον πλουσία πόλις, ὅταν εἶδον τὰ ὑψηλά της τείχη καὶ τοὺς πλουσίους πύργους, οἱ ὅποιοι ἔζωνον αὐτήν, τὰ μεγαλοσπρεπῆ ἀνάκτορα καὶ τὰς ὑψηλὰς ἐκκλησίας, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἦτο τόσος, ὅσον δὲν ἠδύναντό ποτε νὰ φαντασθοῦν, καὶ τὸ ἀπέραντον μῆκος καὶ πλάτος τῆς πόλεως. Συγχρόνως ἐνόησαν τὸ μέγεθος τῆς ἐπιχειρήσεώς των. Δὲν ὑπῆρχεν ἀνθρωπος, ὅσον τολμηρὸς καὶ ἄν ἦτο, τοῦ ὁποιοῦ ἡ σὰρξ νὰ μὴ ἔτρεμε. Καὶ δὲν ἦτο περίεργον, διότι ποτὲ δὲν ἐπεχειρήθη ὑπόθεσις τόσον μεγάλη, ἀφότου ἐδημιουργήθη ὁ κόσμος». Ὁ θάυμασμός των ἐκορυφώθη καὶ ἡ ὄρεξις των ἐκεντήθη περισσότερον, ὅταν ἐγνώρισαν ἀπὸ πλησίον τὴν πόλιν, ἡ ὁποία ἐπὶ ἐννέα αἰῶνας εἶχεν ἀποταμιεύσει τὰ πλούτη τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος.

ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ ΚΑΙ ΛΗΛΑΣΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (1204)

Οἱ Σταυροφόροι ἐστρατοπέδευσαν πρὸ τῆς Κων)πόλεως καὶ εὐκόλως ἀποκατέστησαν εἰς τὸν θρόνον τὸν Ἰσαάκιον Ἀγγελον καὶ τὸν υἱόν του Ἀλέξιον Δ'. Ἀλλ' οἱ νέοι αὐτοκράτορες δὲν κατῴρθωσαν νὰ ἐκπληρώσουν τὰς ὑποσχέσεις των πρὸς τοὺς Σταυροφόρους, οἱ ὅποιοι ἐγίνοντο καθ' ἡμέραν ἀπαιτητικώτεροι, καὶ προπάντων οἱ Βενετοί. Ἐπέβαλον τρομερὰν φορολογίαν, ἤρπασαν πολύτιμα κειμήλια τῶν ἐκκλησιῶν καὶ παλατίων καὶ μόλις κατῴρθωσαν νὰ πληρώσουν τὸ ἥμισυ τοῦ συμφωνηθέντος ποσοῦ. Ἀφ' ἐτέρου ὁ λαὸς ἐμίσει τοὺς Λατίνους καὶ δὲν ἔστειλεν εἰς καμμίαν πρὸς αὐτοὺς παραχώρησιν. Διὰ τοῦτο ἐξερράγη στάσις ἐσωτερικῆ, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε τὸν Ἰσαάκιον καὶ τὸν Ἀλέξιον Δ' καὶ ἔφερεν εἰς τὸν θρόνον τὸν **Ἀλέξιον Ε'** (1204) τὸν λεγόμενον Μοῦρτζοφλον. Τότε οἱ σταυροφόροι ἀφοῦ ἐκλείσαν μετὰ τῶν συμφωνιῶν περὶ διανομῆς τῆς αὐτοκρατορίας, προσέβαλον τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν 12 Ἀπριλίου 1204 κατέλαβον αὐτὴν ἐξ ἐφόδου. Οἱ Σταυροφόροι ἐπέδοθησαν εἰς ἀγρίαν λεηλασίαν τῆς βασιλευσύης. «Τὰ λάφυρα ὑπῆρξαν τόσα, λέγει ὁ Βιλλεαρδουῖνος, ὅσα οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ὑπολογίση. Χρυσὸς, ἄργυρος, σκεῦη, ἐπιτραπέζια, πολυτίμητα λίθινα φάσματα μετα-

ζωτά, ἐνδύματα καὶ γουναρικά εὐρέθησαν ἐν τῇ πρωτευούσῃ εἰς ἀνυπολόγιστον πλῆθος. Οὐδέποτε ἀφότου ἐδημιουργήθη ὁ κόσμος, τόσος πλοῦτος ἐκερδίσθη εἰς μίαν μόνην πόλιν». Οἱ Σταυροφόροι ἐφάνησαν βάρβαροι καὶ ἀπολίτιστοι. Κεατέστρεψαν τὰ ἐκ μαρμάρου καλλιτεχνικὰ ἔργα, ἠκρωτηρίασαν ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, διὰ ν' ἀποσπάσουν τὸν χρυσόν, τὸν ἄργυρον καὶ τοὺς πολυτίμους λίθους, διὰ τῶν ὁποίων ἐκοσμοῦντο, καὶ ἀνέλυσαν τοὺς ἐξ ὀρειχάλκου ἀνδριάντας, ἔργα τῶν ἐνδοξοτάτων καλλιτεχνῶν τῆς ἀρχαιότητος, διὰ νὰ κατασκευάσουν νομίσματα.

Μετὰ τὴν λεηλασίαν οἱ Φράγκοι προέβησαν εἰς τὴν διανομὴν τοῦ κράτους, ἐνῶ τὰ λείψανα τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ κλήρου κατέφευγον εἰς τὴν Νίκαιαν, ὅπου ἔμελλον ν' ἀνασυγκροτήσουν τὴν αὐτοκρατορίαν.

Αἱ λοιπαὶ σταυροφορίαι

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κων)πόλεως δὲν ἀνεστάλη ἡ πρὸς τὴν ἀνατολὴν ὁρμὴ τῆς Δύσεως. Οἱ Εὐρωπαῖοι ἐπεχείρησαν ἄλλας τέσσαρας Σταυροφορίας, τῶν ὁποίων ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἦτο ἡ Αἴγυπτος, διότι τὸ ἰσχυρότερον μουσουλμανικὸν κράτος τῶν χρόνων αὐτῶν ἦτο τῆς Αἰγύπτου. Ἡ Ε' Σταυροφορία (1217—1221), εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος κυρίως Γέρμανοὶ καὶ Οὔγγροι, παρεκινήθη ὑπὸ τοῦ Ἰννοκεντίου πάλιν, δὲν εἶχεν ὅμως κανὲν σημαντικὸν ἀποτέλεσμα παρὰ τὰς ἀρχικὰς ἐπιτυχίας. Τὴν ΣΤ' ὠδήγησεν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος (1228—1229), περίεργος τύπος, ἡγεμὼν ἀνατολίτης καὶ μουσουλμᾶνος μᾶλλον παρὰ εὐρωπαῖος, διότι εἶχε προσοικειωθῆ τὸν ἀσιατικὸν βίον. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας ἦλθεν ἐπανειλημμένως εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν Πάπαν, ὁ ὁποῖος ἀφώρισε τὸν σταυροφόρον βασιλέα. Μόλα αὐτὰ ὅμως ὁ Φρειδερίκος κατέλαβε τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ὁποίαν οἱ χριστιανοὶ διετήρησαν μέχρι τοῦ 1244. Αἱ δύο τελευταῖαι, ἡ Ζ' (1248—1254) καὶ ἡ Η' (1270) εἶναι αἱ Σταυροφορίαι **Λουδοβίκου τοῦ Ἀγίου**, βασιλέως τῆς Γαλλίας (1226—1270). Παρὰ τὴν ἀρχικὴν ἐπιτυχίαν ἡ Ζ' Σταυροφορία κατέληξεν εἰς καταστροφὴν, διότι ὁ ἀποβιβασθεὶς εἰς Αἴγυπτον στρατὸς ἠτληθῆσθε μετὰ τοῦ

γάλλου βασιλέως, ὁ ὁποῖος δι' ἀδρῶν λύτρων ἐξηγέρασε τὴν ἰδικὴν του ἐλευθερίαν καὶ τῶν ἵπποτῶν. Κατὰ τὴν Ἡ' Σταυροφορίαν ὁ Λουδοβίκος ἀπέθανεν ἀπὸ πανώλη πολιορκῶν τὴν Τύνιδα.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΩΝ

Ἡ μεγάλη κίνησις τῶν λαῶν τῆς Δύσεως πρὸς τὴν Ἀνατολὴν διαρκέσασα δύο περίπου αἰῶνας εἶχε σημαντικωτάτας συνεπείας οἰκονομικὰς καὶ πολιτικὰς.

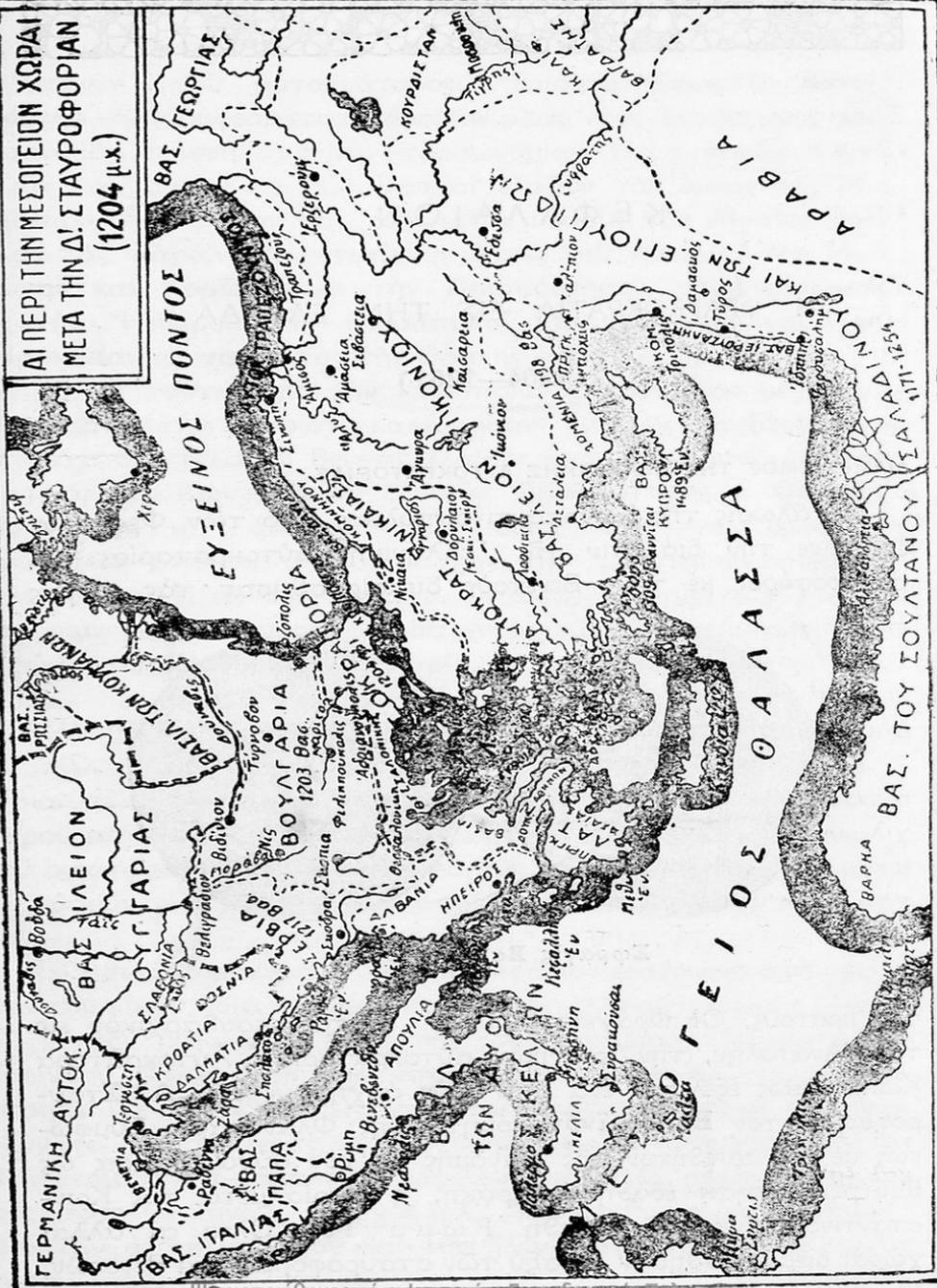
Ἡ σημαντικωτέρα οἰκονομικὴ συνέπεια εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς συγκοινωνίας. Ἡ μεταξὺ τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐπικοινωνία ἀποκατεστάθη. Ἡ Μασσαλία, ἡ Γένοα, ἡ Πίσσα καὶ προπάντων ἡ Βενετία παρουσίαζον δύο φορὰς τὸ ἔτος ἐξαιρετικὴν κίνησιν ἕνεκα τῆς ἀναχωρήσεως ἀπειραρίθμων προσκυνητῶν εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους. Συγχρόνως ἤρχισε νὰ διεξάγεται ζωηρότατον ἐμπόριον μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ἐνῶ μέχρι τοῦδε ἡ Κων)πολις ἐπρομήθευεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὰ προϊόντα τῆς Ἀνατολῆς, τῶρα οἱ ναυτικοὶ τῶν Ἰταλικῶν ἰδίως πόλεων συνήθισαν νὰ μεταβαίνουν εἰς τοὺς λιμένας τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ὁπόθεν παρελάμβανον τὰ ἐγχώρια προϊόντα τῶν Ἰνδιῶν.

Αἱ πολιτικαὶ συνέπειαι τῶν Σταυροφοριῶν ἦσαν ἐπίσης σημαντικώταται. Κατὰ τὰς ἐκστρατείας αὐτὰς ἐφονεύθησαν χιλιάδες εὐγενῶν, οἱ δὲ ἐπιζήσαντες κατεστράφησαν οἰκονομικῶς καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ πωλήσουν ἢ νὰ ὑποθηκέυσουν τὰ κτήματά των. Διὰ τοῦτο ἐξησθένησε σημαντικῶς ἡ τάξις τῶν εὐγενῶν, ἐνῶ οἱ τεχνῖται καὶ οἱ ἔμποροι, δηλ. ἡ ἀστικὴ τάξις, ἐπλούτησεν ἀπὸ τὸ ἐμπόριον καὶ ἤρχισε ν' ἀναπτύσσεται.

Γενικῶς οἱ Εὐρωπαῖοι ἐγνώρισαν τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἀνατολῆς, τὸν ἑλληνικὸν καὶ ἀραβικόν, καὶ μετὰ τῶν προϊόντων τῆς Ἀνατολῆς παρέλαβον πολλὰ στοιχεῖα πολιτισμοῦ καὶ ἐξημερώσεως. Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἐμετριάσθη καὶ ἐσχηματίσθη εὐρυτέρα ἀντίληψις τῆς ἀνθρωπότητος.

Τοιοιτοτρόπως ἤρχισε νὰ ὑποφώσκη ἡ ἀντίληψις τῆς ἀνεξιθρησκείας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως.

ΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΜΕΣΟΓΕΙΩΝ ΧΩΡΑΙ
 ΜΕΤΑ ΤΗΝ Δ'. ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΝ
 (1204 μ.χ.)

ἐξάρτησιν τοῦ αὐτοκράτορος. Τοιοῦτοτρόπως ὁ **Βονιφάτιος** ὁ Μομφερρατικός ἔλαβεν ὅλας τὰς ὑπολοίπους εὐρωπαϊκὰς κτήσεις ὑπὸ τὴν προσωνομίαν Βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ Βενετοὶ ἔλαβον τὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας, τὴν Κρήτην καὶ τὰς ἄλλας νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ὅλας τὰς παραλίους ἐπικαίρους θέσεις τοῦ κράτους, τὴν Μεθώνην καὶ Κορώνην εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὸ Δυρράχιον εἰς τὴν Ἑπειρον, τὴν Καλλίπολιν, τὴν Ραιδεστόν καὶ τὴν Ἡράκλειαν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Θράκης κτλ.

Ἐκτὸς τούτων εἰς τὴν Κων)πολιν ἔλαβον μίαν μεγάλην συνοικίαν, τὴν ὁποίαν κατέστησαν ἐντελῶς ἀνεξάρτητον ἐπικράτειαν. Τέλος οἱ Βενετοὶ ἔλαβον τὸ προνόμιον νὰ ἐκλεγῇ πατριάρχης Κων)πόλεως Βενετός. Ἐξελέγη τότε ὁ **Θωμᾶς Μοροζίνης** μὴ ἀναγνωρισθεὶς ὅμως ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, τῶν ὁποίων ὁ Πατριάρχης τὴν τελευταίαν στιγμὴν εἶχε καταφύγει εἰς τὴν Νίκαιαν. Οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῶν σταυροφόρων ἔλαβον μικρὰ φέουδα ἐντὸς τῶν κτήσεων τῶν Βενετῶν, τοῦ Βονιφατίου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος.

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Ἄλλ' οἱ Φράγκοι ἔκαμαν τὴν διανομὴν, προτοῦ γίνουσι κύριοι τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἐκτὸς τῆς Κων)πόλεως καὶ μικροῦ μέρους τῆς Θράκης, δὲν κατεῖχον ἀκόμη ἄλλα τμήματα τοῦ κράτους. Ἦτο ἀνάγκη λοιπὸν ν' ἀγωνισθῶσι, διὰ νὰ κυριεύσῃ τὰς χώρας, τὰς ὁποίας προκαταβολικῶς ἐμοίρασαν.

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1204 ὁ Βονιφάτιος ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην, διὰ νὰ κατακτήσῃ τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἰσχυρὸς δυνάστης τοῦ Ναυπλίου, Ἄργουσι καὶ Κορίνθου **Λέων Σγουρός** ἐπέρασε τὸν ἰσθμὸν καὶ ἐπεχείρησε νὰ προσθέσῃ εἰς τὴν ἐπικράτειάν του ὅσας χώρας ἠδύνατο περισσοτέρας ἐκ τῆς διαμελιζομένης αὐτοκρατορίας. Ἀπεπειράθη νὰ καταλάβῃ τὰς Ἀθήνας, ἀλλὰ ὁ ἀρχιεπίσκοπος τότε Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος ἐματαίωσε τὴν ἀπόπειράν του καὶ τὸν ἤλεγξε πικρῶς διὰ τὴν διαγωγὴν του, διότι προσεπάθει νὰ ἐκστρατευθῇ τὰς δυσκόλους στινιάς, τὰς ὁποίας διήρογετο ἡ αὐτοκρατορία. Ὁ Σγου-

ξενικὸν δικαστήριον Κων)πόλεως, συνέλεξε στίφος ἀπὸ τυχοδιώκτας, ἐξώπλισεν ἰδίᾳ δαπάνη ὀκτῶ γαλέρας καὶ ἐξώρμησεν εἰς τὸ Αἰγαῖον, διὰ νὰ δημιουργήσῃ ἴδιον δουκάτον. Δεκαεπτὰ νῆσοι ὑπετάχθησαν καὶ μόνον εἰς τὴν Νάξον συνήντησε μικρὰν ἀντίστασιν, τὴν ὁποίαν ὅμως εὐκόλως κατέπνιξε. Τοιουτοτρόπως ἡ Νάξος, ἡ ὁποία ἦτο καὶ πρωτεύουσα, ἡ Πάρος, Ἄντίπαρος, Κίμωλος, Μῆλος, Ἀμοργός, Ἴος, Κύθνος, Σίκινος, Σίφνος καὶ Σύρος, Ἄνδρος κλπ. ἀπετέλεσαν τὸ **Δουκάτον τοῦ Αἰγαίου**. Πολλὰ ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἐδόθησαν ὡς μικραὶ ἡγεμονίαι εἰς τοὺς ἐταίρους τοῦ Σανούδου.

Τὴν Εὐβοίαν ὁ Βονιφάτιος εἶχε δώσει ὡς τιμᾶριον εἰς τρεῖς εὐπατρίδας. Ἄλλὰ κατὰ τὴν συνθήκην διανομῆς ἡ Βενετία κατέλαβε τοὺς ὠρεοὺς εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς νήσου καὶ τὴν Κάρυστον εἰς τὸ νότιον. Βραδύτερον ὀλόκληρος ἡ νῆσος περιῆλθεν εἰς τοὺς Βενετοὺς καὶ εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς προσσηρτήθη καὶ ἡ Αἴγινα.

Τὸ 1206 οἱ Βενετοὶ κατέλαβον τὴν Κέρκυραν, ἡ ὁποία εἶχεν ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὴν δημοκρατίαν ἕνεκα τῆς θέσεώς της. Ὁ υἱὸς τοῦ γηραιοῦ δόγη Δανδόλου μὲ ἰσχυρὸν στόλον προσέβαλε τὸ δικόρυφον φρούριον (ἐκ τούτου τὸ μεσαιωνικὸν ὄνομα Κορυφῶ καὶ τὸ παρεφθαρμένον σημερινὸν τῶν Ἰταλῶν Corfu), τὸ ὁποῖον κατεῖχον Γενοᾶται πειραταί. Ἄλλ' ἡ δημοκρατία δὲν ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ τὴν διοίκησιν τῆς νήσου καὶ παρεχώρησεν αὐτὴν εἰς 10 Βενετοὺς εὐπατρίδας μὲ τὸν ὅρον νὰ συντηροῦν τὰ ὀχυρώματα, νὰ πληρώνουν ἐτησίως φόρον καὶ νὰ σεβασθοῦν νὰ ἐμπορικά της προνόμια. Τὴν τύχην τῆς Κερκύρας ἠκολούθησαν μετ' ὀλίγον καὶ ἡ Κεφαλληνία, ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Ἰθάκη, ἐκτὸς τῆς Λευκάδος, ἡ ὁποία ἀνήκεν εἰς τὸν Δεσπότην τῆς Ἠπείρου.

Ἡ μεγαλόνησος Κρήτη τέλος περιῆλθε καὶ αὐτὴ εἰς τοὺς Βενετοὺς ἀλλὰ κατόπιν μακρῶν ἀγώνων πρὸς τοὺς Γενοάτας, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν νῆσον, προτοῦ ὁ Βονιφάτιος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐδόθη κατ' ἀρχὰς ἡ νῆσος, τὴν πωλῆσῃ εἰς τοὺς Βενετοὺς. Μόλις τὸ 1212 κατώρθωσαν οἱ Βενετοὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν μονίμως εἰς τὴν νῆσον καὶ νὰ ἐπιδιοθοῦν εἰς τὸν ἀποικισμὸν καὶ τὴν διοικητικὴν ὀργάνωσιν αὐτῆς.

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ

Ἐνῶ αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι, ἡ Μέση Ἑλλάς καὶ ἡ Πελοπόννησος ὑπέκυπτον εἰς τοὺς Βενετούς καὶ τοὺς ἱππότας, ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι κατάρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Τοιοῦτοτρόπως ἰδρύθησαν τρία ἀνεξάρτητα ἑλληνικὰ βασίλεια 1) Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας 2) τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου καὶ 3) ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος.

Εἰς τὴν παραχῆν, ἡ ὁποία ἐπεκράτησε κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν σταυροφόρων εἰς τὴν Κων)πολιν, καθιρέθη ὁ Ἄλέξιος Ε' ὁ Μούρτζουφλος καὶ ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ **ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης** ἀνήκων εἰς μεγάλην στρατιωτικὴν οἰκγένειαν καὶ συγγενεύων πρὸς τὴν βασιλεύουσαν δυναστείαν, διότι ἦτο γαμβρὸς τοῦ Ἀλεξίου Γ' ἐπὶ θυγατρί. Ὁ Λάσκαρης ἀπελπισθεὶς ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνθαρρύνῃ τὰ πλήθη κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐναντίον τῶν Φράγκων ὑπεχώρησεν εἰς τὴν Νίκαιαν μετὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς ἄλλης ἑλληνικῆς ἀριστοκρατίας. Ἐκεῖ μετέφερε τὴν ἔδραν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἴδρυσεν τὴν **Αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας**.

Τὸ **Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου** ἴδρυσεν ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος, ἐξάδελφος τοῦ Ἰσαακίου Β' Ἀγγέλου. Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ἦτο στρατηγὸς τοῦ θέματος Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου, ἀλλὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν προσῆλθεν εἰς τὸν Βονιφάτιον μετὰ τὴν ἐλπίδα νὰ ὠφεληθῆ ἔξ αὐτοῦ. Ἐπληροφορήθη ὁμως ἐν τῷ μεταξύ ὅτι μεγάλη δυσἀρέσκεια ἐπεκράτει κατὰ τοῦ διοικητοῦ τοῦ θέματος τῆς Νικοπόλεως, τὸ ὁποῖον περιέλαμβανε τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἠπειρον. Διὰ τοῦτο ἐγκατέλειπε τὸ φραγκικὸν στρατόπεδον καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν Ἄρταν. Ἐκεῖ εὗρηκε νεκρὸν τὸν διοικητὴν στρατηγὸν καὶ ἀνεκηρύχθη ἀνεξάρτητος ἡγεμὼν τῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖαι πρὸς βορρᾶν μὲν ἔφθανον μέχρι τῶν Ἰωαννίνων, πρὸς νότον μέχρι τῆς Ναυπάκτου.

Τὴν **Αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος** ἴδρυσεν ὁ Ἄλέξιος Κομνηνός, ἕγγονος τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ. Πρωτεύουσα τοῦ κράτους αὐτοῦ ἦτο ἡ Τραπεζοῦς, περιέλαβε δὲ

ρός κατέλαβε κατόπιον τὰς Θήβας, ἐπέρασε τὰς Θερμοπύλας καὶ ἐκυρίευσεν τὴν Λάρισαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Μόλις ὅμως ἐπεφάνη ὁ σιδηρόφρακτος στρατὸς τοῦ Βονιφατίου, ὁ Σγουρός ὑπεχώρησεν. Ἐγκατέλειπε τὰς Θερμοπύλας καὶ ἔφυγεν ἐκεῖθεν τοῦ Ἰσθμοῦ. Ὁ Βονιφάτιος ἔγινε κύριος ὅλων τῶν χωρῶν μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ ἵδρυσεν τρία φεουδαρχικὰ κράτη, τὴν Μαρκιωνίαν τῆς Βοδονίτισης, εἰς τὴν νοτίαν ἔξοδον τῶν στενῶν τῶν Θερμοπυλῶν, τὴν Βαρωνίαν τῶν Σαλώνων (Ἀμφίσσης) καὶ τὸ Δουκάτον τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος (Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν), τὸ ὁποῖον ἔδωκεν εἰς τὸν γάλλον εὐγενῆ Ἵοθωνα δὲ λὰ Ρὸς (Otho de la Roche).

Μετὰ τὰς ἐπιτυχίας αὐτὰς ὁ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης ἀπώθησε τὰ στρατεύματα τοῦ Σγουροῦ, τὰ ὁποῖα κατεῖχον τὸν Ἰσθμόν, καὶ ἤρχισε τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου. Ἦναγκάσθη ὅμως ν' ἀνακόψῃ τὴν πῶρείαν του, διότι τὰ φρούρια τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου, τὰ ὁποῖα εἶχεν ὀχυρώσει ὁ Σγουρός, ἀντέταξαν ἰσχυρὰν ἀντίστασιν. Τὴν Πελοπόννησον κατέκτησαν δύο ἄλλοι ἱππῶται, ὁ γάλλος **Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουῖνος**, ἀνεψιὸς τοῦ Βιλλεαρδουῖνου, γνωστοῦ ἐκ τῆς Δ' Σταυροφορίας, καὶ ὁ ἐπίσης γάλλος **Γουλιέλμος Σαμπλίτ**. Ὁ Βιλλεαρδουῖνος εὕρισκόμενος εἰς Παλαιστίνην κατὰ τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ σταυροφόροι εἰσῆρχοντο εἰς τὴν Κων)πολιν, ἔσπευσε νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν διανομὴν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ ἡ τρικυμία τὸν ἔτριψεν εἰς τὴν Μεθώνην. Ἐκεῖ ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις μὲ τὸν ἄρχοντα τῆς Μεσσηνίας Ἰωάννην Καντακουζηνὸν νὰ ὑποτάξουν τὴν Πελοπόννησον. Ἐντὸς ὀλίγου χρόνου οἱ δύο σύμμαχοι ἔγιναν κύριοι ὅλης τῆς χερσονήσου ἀπὸ Πύλου μέχρι Πατρῶν. Εἰς τὰς ἀρχὰς ὅμως τοῦ 1205 ἀπέθανεν ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ὁ υἱὸς του Μιχαὴλ ἤρχισε νὰ δυσπιστῇ πρὸς τὸν φράγκον σύμμαχον. Συνεννοήθη λοιπὸν μὲ τὸν Σγουρὸν καὶ ἐκίνησεν ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ Βιλλεαρδουῖνου. Ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἔσπευσε τότε εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Βονιφατίου, ὅπου εὔρε τὸν φίλον καὶ συμπατριώτην του Σαμπλίτ, τὸν ὁποῖον ἔπεισε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ ἴδιος ἠορεύετο νὰ γίνῃ ἀπλῶς ὑπο-

τελής. Πράγματι ἔλαβον τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ Βονιφατίου καὶ μὲ 100 ἵππεις καὶ ὀλίγους ἀκολούθους κατώρθωσαν ἐντὸς μικροῦ διαστήματος νὰ γίνουν κύριοι τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς χερσονήσου. Τοιοῦτοτρόπως ἰδρύθη τὸ **Πριγκιπάτον τῆς Ἀχαΐας**, τὸ ὁποῖον ἐκυβέρνηα ὁ Σαμπλίτ, ἐνῶ εἰς τὸν Βιλλεαρδουῖνον παρεχώρησε μερικὰς χώρας ὡς φέουδον ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας του. Ἐμενον ὅμως ἀκόμη εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀρκετὰ μέρη, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον ὑποταχθῆ εἰς τοὺς Φράγκους, ἢ ὄχυρὰ Μονεμβασία, ἢ Τσακωνία, αἱ πλαγίαι τοῦ Ταυγέτου καὶ τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Κορίνθου. Βραδύτερον ὁ Σαμπλίτ (τὸ 1209) ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου ἀπέθανε. Κύριος τοῦ πριγκιπάτου ἔμεινε τότε ὁ Βιλλεαρδουῖνος.

Ἐν τῷ μεταξῦ ὁ Βονιφάτιος ἐξηκολούθει νὰ πολιορκῆ τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Κόρινθον. Τὰ πράγματα ὅμως ἔλαβον δυσάρεστον τροπὴν εἰς τὴν Μακεδονίαν. Οἱ Ἕλληνες ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Βουλγάρων κατὰ τῶν Φράγκων. Ὁ Βαλδουῖνος πολεμῶν κατὰ τῶν Βουλγάρων συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ ἀπέθανεν. Ὁ Βονιφάτιος ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῶν δύο φρουρίων καὶ ἔσπευσεν εἰς τὴν Μακεδονίαν. Εἰς μίαν μικρὰν συμπλοκὴν πρὸς στίφος βουλγαρικὸν εὗρηκεν ἄδοξον θάνατον ὁ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης (1207). Τὸ βασίλειόν του περιήλθε τότε εἰς τὸν ἀνήλικον υἱόν του Δημήτριον. Μετ' ὀλίγον ὅμως, ὅπως θὰ ἴδωμεν, τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης διέλυσεν ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου.

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ ΤΩΝ ΝΗΣΩΝ

Αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι εἶχον δοθῆ, ὅπως εἶδομεν, εἰς τοὺς Βενετούς. Ἄλλ' ἢ Βενετία, ἢ ὁποῖα ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν ἐμπορικὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν, ἔφθασεν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἢ κατοχὴ τόσοσιν πλήθους νήσων ἔμελλε νὰ βαρύνῃ πολὺ τοὺς πόρους τῆς πολιτείας. Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισε νὰ ἀναθέσῃ τὸ ἔργον αὐτὸ εἰς ἰδιώτας, οἱ ὁποῖοι ἤθελον νὰ ἰδρῦσουν βενετικὰς ἀποικίας εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ νὰ ζήσουν εἰς φιλικὰς σχέσεις μὲ τὴν πολιτείαν.

Τοιοῦτοτρόπως ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Δανδόλου **Σανουῶδος**, τολμηρὸς μαχητὴς καὶ διπλωμάτης, τότε δὲ δικαστὴς εἰς τὸ προ-

διάδοχος του **Γοδεφρείδος Β'** (1218—1245) ἐφρόντισε νὰ ἀναπτύξη φιλικωτάτας σχέσεις πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον καὶ τοὺς κατοίκους καὶ ἔδωσε μεγάλην προσοχὴν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τοῦ κράτους του, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδειξε μεγάλην σύνεσιν. Ἡὔξησε πολὺ τὰς προσόδους τοῦ κράτους του καὶ ἐν γένει ὑπῆρξεν εἰρηνικὸς ἄρχων. Ἀντιθέτως ὁ ἀδελφὸς του **Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος** (1246—1278) ἦτο ἡγεμὼν πολεμικός. Ἐπεχείρησε πολλοὺς πολέμους, οἱ ἑποιοὶ ἐσημείωσαν τὴν ἀρχὴν τῆς παρακμῆς τῆς φραγκοκρατίας εἰς τὴν Πελοπόννησον. Κατὰ πρῶτον προσέβαλε τὸ φρούριον τῆς Μονεμβασίας μετ' ἀξιόλογον δύνασμιν πεζικὴν καὶ ἵππικὴν καὶ πολλὰς πολιορκητικὰς μηχανάς. Μετὰ πολιορκίαν τριῶν ἐτῶν οἱ πολιορκούμενοι πιεσθέντες ὅπῳ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκολογήσουν. Παρέδωσαν τὸ φρούριον μετ' τὸν ὅρον νὰ μείνουν ἀφορολόγητοι καὶ ἐλεύθεροι πάσης ὑποχρέωσεως αὐτοὶ καὶ τὰ κτήματά των. Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Μονεμβασίας καὶ ἡ Τσακωνία καθὼς καὶ ἡ περὶ τῶν Ταῦγετον χώρα ἀνεγνώρισαν τὸν φράγκον πρίγκιπα.

Ὁ Γουλιέλμος εἶχε νυμφευθῆ τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β' Κομνητοῦ Ἀνναν Κομνηνὴν καὶ ὅτε ὁ πενθερὸς του περιῆλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας, ἦλθεν εἰς βοήθειάν του. Κατὰ τὴν μάχην ὅμως τῆς Πελαγονίας (1259) συνελήφθη αἰχμάλωτος μετ' πολλοὺς ἐκ τῶν βαρῶνων καὶ ὠδηγήθη εἰς Νίκαιαν, ὅπου ἔμεινεν αἰχμάλωτος ἐπὶ 3 ἔτη. Τέλος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1262 ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος τοῦ ἀπέδωσε τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ ἔλαβεν εἰς τὴν Πελοπόννησον τὰ φρούρια τῆς Μονεμβασίας, τῆς Μάνης καὶ τοῦ Μυστρά. Βραδύτερον, τὸν 14ον αἰῶνα, ἐκ τῶν χωρῶν αὐτῶν προῆλθε τὸ **Δεσποτάτον τοῦ Μωρέως**, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς τῆς παρακμῆς τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἔχει πολὺ μεγάλην σημασίαν. Τοιοῦτοτρόπως οἱ Ἕλληνες ἔβρισαν πάλιν τὸν πόδα των εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τοῦτο ὅμως ὑπῆρξεν ἀρχὴ ἀδιαλείπτων πρὸς τοὺς Φράγκους πολέμων, οἱ ὁποιοὶ ἐξηφάνισαν τὴν εὐημερίαν τῆς χερσονήσου.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γουλιέλμου τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας περιῆλθεν εἰς τὸν Κάρολον τὸν Ἀνδεγαυϊκόν, ὁ ὁποῖος ὁμως ἀπέθανε πρὸ τοῦ πενθεροῦ του. Τοιοῦτοτρόπως ἡ κυριαρχία τῆς Πελοποννήσου περιῆλθεν εἰς τὸν Ἀνδεγαυϊκὸν οἶκον, ὁ ὁποῖος συγχρόνως ἦρχεν εἰς τὴν Σικελίαν καὶ Νεάπολιν (Κάτω Ἰταλίαν).

Η ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ ΕΠΙ ΦΡΑΓΚΩΝ

Ὁ πρῶτος ἄρχων τῆς Πελοποννήσου Βιλλεαρδουῖνος κατήρτισε κράτος καλῶς ὠργανωμένον. Μετέφερε τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς πατρίδος του, τὸ φεουδαρχικόν, καὶ διήρρεσε τὴν χερσόνησον εἰς 10 βαρωνίας, αἱ ἑπταεῖα συμπεριελάμβανον ὅλαι ὁμοῦ 94 ἵπποτικά φέουδα. Τὰς βαρωνίας καὶ τὰ φέουδα ἔδωκεν εἰς τοὺς συναγωνιστὰς του εὐγενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐξηρτημένοι ἀπ' αὐτοῦ καὶ ὑποχρεωμένοι εἰς στρατιωτικὴν καὶ χρηματικὴν βοήθειαν. Οἱ βαρῶνοι ὑπεχρεώθησαν νὰ κτίσουν ἰσχυροὺς πύργους εἰς τὰς καθέδρας των, διὰ νὰ προστατεύσουν τὰς κτήσεις των ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἀνυποτάκτων εἰσέτι ἐγγχωρίων. Ὁ ἴδιος ὡς κτῆσιν του ἐκράτησε τὴν ἐπαρχίαν Ἡλίδος καὶ εἶχε πρωτεύουσαν τὴν Ἀνδραβίδα ν.

Εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ οἱ φράγκοι ἡγεμόνες τῆς Πελοποννήσου ἐπολιτεύθησαν μὲ σύνεσιν. Ἰδρυσαν ἴσας πρὸς τὰς βαρωνίας ἐπισκοπὰς τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐδήμευσαν τὰ περισσότερα καὶ πλουσιώτερα ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, ἀλλὰ ὄχι ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Τὰ κτήματα αὐτὰ ἔδωσαν εἰς τὸ δημόσιον. Ἐκτὸς τούτου ἐσεβάσθησαν τὸ πάτριον θρησκευμα τῶν Ἑλλήνων, ἐκανόνισαν τὰς θέσεις τῶν κατωτέρων κληρικῶν ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀπήλλαξαν αὐτοὺς πάσης φορολογίας καὶ στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας.

Ἐπειδὴ ἡ Πελοπόννησος δὲν κατεκτήθη κυρίως ὑπὸ τῶν Φράγκων κατόπιν ἀγῶνος, ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῆς ὑπέκυψεν εἰς τοὺς κατακτητὰς κατόπιν συνθηκολογήσεως, οἱ κάτοικοι αὐτῆς δὲν ἔγιναν ὅλοι δοῦδλοι. Πολλοὶ ἄρχοντες Ἕλληνες ἐτήρησαν τὰ προνόμια καὶ τὰς κτήσεις των, ἀλλ' εἰσῆλθον εἰς τὴν φραγκικὴν ἱεραρχίαν, δηλαδὴ ἀνεγνωρίσθησαν ὡς φεουδάρχει ὑποτελεῖς τοῦ ἡγεμόνος. Ἐπίσης οἱ ἄστοι ἐλεύθεροι πολῖται διετήρησαν τὰ κτήματα καὶ τὴν ἐλευθε-

ξενικὸν δικαστήριον Κων)πόλεως, συνέλεξε στίφος ἀπὸ τυχοδιώκτας, ἐξώπλισεν ἰδίᾳ δαπάνη ὀκτῶ γαλέρας καὶ ἐξώρμησεν εἰς τὸ Αἰγαῖον, διὰ νὰ δημιουργήσῃ ἴδιον δουκάτον. Δεκαεπτὰ νῆσοι ὑπετάχθησαν καὶ μόνον εἰς τὴν Νάξον συνήντησε μικρὰν ἀντίστασιν, τὴν ὁποίαν ὅμως εὐκόλως κατέπνιξε. Τοιουτοτρόπως ἡ Νάξος, ἡ ὁποία ἦτο καὶ πρωτεύουσα, ἡ Πάρος, Ἄντίπαρος, Κίμωλος, Μῆλος, Ἀμοργός, Ἴος, Κύθνος, Σίκινος, Σίφνος καὶ Σύρος, Ἄνδρος κλπ. ἀπετέλεσαν τὸ **Δουκάτον τοῦ Αἰγαίου**. Πολλὰ ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἐδόθησαν ὡς μικραὶ ἡγεμονίαι εἰς τοὺς ἐταίρους τοῦ Σανούδου.

Τὴν Εὐβοίαν ὁ Βονιφάτιος εἶχε δώσει ὡς τιμᾶριον εἰς τρεῖς εὐπατρίδας. Ἄλλὰ κατὰ τὴν συνθήκην διανομῆς ἡ Βενετία κατέλαβε τοὺς ὠρεοὺς εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς νήσου καὶ τὴν Κάρυστον εἰς τὸ νότιον. Βραδύτερον ὀλόκληρος ἡ νήσος περιῆλθεν εἰς τοὺς Βενετοὺς καὶ εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς προσσηρτήθη καὶ ἡ Αἴγινα.

Τὸ 1206 οἱ Βενετοὶ κατέλαβον τὴν Κέρκυραν, ἡ ὁποία εἶχεν ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὴν δημοκρατίαν ἕνεκα τῆς θέσεώς της. Ὁ υἱὸς τοῦ γηραιοῦ δόγη Δανδόλου μὲ ἰσχυρὸν στόλον προσέβαλε τὸ δικόρυφον φρούριον (ἐκ τούτου τὸ μεσαιωνικὸν ὄνομα Κορυφῶ καὶ τὸ παρεφθαρμένον σημερινὸν τῶν Ἰταλῶν Corfu), τὸ ὁποῖον κατεῖχον Γενοᾶται πειραταί. Ἄλλ' ἡ δημοκρατία δὲν ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ τὴν διοίκησιν τῆς νήσου καὶ παρεχώρησεν αὐτὴν εἰς 10 Βενετοὺς εὐπατρίδας μὲ τὸν ὅρον νὰ συντηροῦν τὰ ὀχυρώματα, νὰ πληρώνουν ἐτησίως φόρον καὶ νὰ σεβασθοῦν νὰ ἐμπορικά της προνόμια. Τὴν τύχην τῆς Κερκύρας ἠκολούθησαν μετ' ὀλίγον καὶ ἡ Κεφαλληνία, ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Ἰθάκη, ἐκτὸς τῆς Λευκάδος, ἡ ὁποία ἀνήκεν εἰς τὸν Δεσπότην τῆς Ἠπείρου.

Ἡ μεγαλόνησος Κρήτη τέλος περιῆλθε καὶ αὐτὴ εἰς τοὺς Βενετοὺς ἀλλὰ κατόπιν μακρῶν ἀγώνων πρὸς τοὺς Γενοάτας, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν νήσον, προτοῦ ὁ Βονιφάτιος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐδόθη κατ' ἀρχὰς ἡ νήσος, τὴν πωλήσῃ εἰς τοὺς Βενετοὺς. Μόλις τὸ 1212 κατώρθωσαν οἱ Βενετοὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν μονίμως εἰς τὴν νήσον καὶ νὰ ἐπιδιοθοῦν εἰς τὸν ἀποικισμὸν καὶ τὴν διοικητικὴν ὀργάνωσιν αὐτῆς.

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ

Ἐνῶ αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι, ἡ Μέση Ἑλλάς καὶ ἡ Πελοπόννησος ὑπέκυπτον εἰς τοὺς Βενετούς καὶ τοὺς ἱππότας, ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι κατάρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Τοιοῦτοτρόπως ἰδρύθησαν τρία ἀνεξάρτητα ἑλληνικὰ βασίλεια 1) Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας 2) τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου καὶ 3) ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος.

Εἰς τὴν παραχῆν, ἡ ὁποία ἐπεκράτησε κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν σταυροφόρων εἰς τὴν Κων)πολιν, καθιρέθη ὁ Ἄλέξιος Ε' ὁ Μούρτζουφλος καὶ ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ **ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης** ἀνήκων εἰς μεγάλην στρατιωτικὴν οἰογένειαν καὶ συγγενεύων πρὸς τὴν βασιλεύουσαν δυναστείαν, διότι ἦτο γαμβρὸς τοῦ Ἀλεξίου Γ' ἐπὶ θυγατρί. Ὁ Λάσκαρης ἀπελπισθεὶς ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνθαρρύνῃ τὰ πλήθη κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐναντίον τῶν Φράγκων ὑπεχώρησεν εἰς τὴν Νίκαιαν μετὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς ἄλλης ἑλληνικῆς ἀριστοκρατίας. Ἐκεῖ μετέφερε τὴν ἔδραν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἴδρυσεν τὴν **Αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας**.

Τὸ **Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου** ἴδρυσεν ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος, ἐξάδελφος τοῦ Ἰσαακίου Β' Ἀγγέλου. Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ἦτο στρατηγὸς τοῦ θέματος Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου, ἀλλὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν προσῆλθεν εἰς τὸν Βονιφάτιον μετὰ τὴν ἐλπίδα νὰ ὠφεληθῆ ἕξ αὐτοῦ. Ἐπληροφορήθη ὁμως ἐν τῷ μεταξύ ὅτι μεγάλη δυσἀρέσκεια ἐπεκράτει κατὰ τοῦ διοικητοῦ τοῦ θέματος τῆς Νικοπόλεως, τὸ ὁποῖον περιέλαμβανε τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἡπειρον. Διὰ τοῦτο ἐγκατέλειπε τὸ φραγκικὸν στρατόπεδον καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν Ἄρταν. Ἐκεῖ εὗρηκε νεκρὸν τὸν διοικητὴν στρατηγὸν καὶ ἀνεκηρύχθη ἀνεξάρτητος ἡγεμὼν τῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖαι πρὸς βορρᾶν μὲν ἔφθανον μέχρι τῶν Ἰωαννίνων, πρὸς νότον μέχρι τῆς Ναυπάκτου.

Τὴν **Αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος** ἴδρυσεν ὁ Ἄλέξιος Κομνηνός, ἕγγονος τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ. Πρωτεύουσα τοῦ κράτους αὐτοῦ ἦτο ἡ Τραπεζοῦς, περιέλαβε δὲ

μέ τὸν καιρὸν ὅλην τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἑλληνικῶν κρατῶν προπάντων τὰ Βασίλεια τῆς Νικαίας καὶ τῆς Ἡπείρου ἀνεπτύχθησαν ἑνω-
ρις καὶ συνεκέντρωσαν ὅλας τὰς ζώσας δυνάμεις τοῦ ἑλληνισμοῦ.
Διὰ τοῦτο καὶ τὰ δύο ἐφιλοδόξουν νὰ ἀνακτήσουν τὴν Κων-
σταντινουπόλιν καὶ εἰς τοῦτο ἔτεινον ὅλα· αἱ προσπάθειαι τῶν.

Η ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἡ Λατινικὴ αὐτοκρατορία εὐθὺς μετὰ τὴν σύστασίν της
συνήνητησεν ἀνυπερβλήτους δυσχερείας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξω-
τερικὰς. Ὁ φεουδαρχικὸς ὀργανισμὸς της καθίστα τὸν αὐτο-
κράτορα πρῶτον μετὰξὺ ἴσων, ἐνῶ ἡ ἰδία αὐτοῦ δύναμις,
καθὼς εἶδομεν, δὲν ὑπερέβαινε τὰ ὅρια τῆς Θράκης καὶ οἱ φε-
ουδάρχαι δὲν παρεῖχον εἰς αὐτὸν τὴν συμφωνηθεῖσαν στρατι-
ωτικὴν βοήθειαν. Οἱ πλεονέκται Βενετοί, ἔστραμμένοι εἰς τὰ
ἐμπορικὰ τῶν συμφέροντα, δὲν παρεῖχον συνδρομὴν εἰς τὸν
αὐτοκράτορα. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐμίσει τοὺς λατίνους καὶ ἐθε-
ώρει τοὺς αὐτοκράτοράς των ὡς ξένους καὶ βιαίους κατακτη-
τάς. Τοιοῦτοτρόπως τὸ κράτος εὕρισκετο εἰς ἀθλίαν στρατιω-
τικὴν καὶ οἰκονομικὴν κατάστασιν. Ἀφ' ἑτέρου ἐξωτερικῶς
περιεστοιχίζετο ὑπὸ ἐχθρῶν ἐπικινδύνων, δυτικῶς ὑπὸ τοῦ
Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, τὸ ὁποῖον ἑνωρὶς ἔγινε κύριον
τῆς Μακεδονίας καὶ μέρους τῆς Θράκης, ἀνατολικῶς ὑπὸ
τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας, τὸ ὁποῖον περιέσφιγγε τοὺς Λα-
τίνους ὅπως ἀπὸ δυσμῶν τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου.
Ἀπὸ βορρᾶ εἶχον φοβερὸν ἐχθρὸν τὸ νεοσύστατον Βουλγα-
ρικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ἀπεξένωσαν καὶ κατέστησαν οἱ Λα-
τῖνοι αὐτοκράτορες ἀδιάλλακτον ἐχθρὸν ἕνεκα διπλωματικῆς
ἀδεξιότητος, διότι ἡρνήθησαν τὴν συμμαχίαν, τὴν ὁποίαν
προέτειναν οἱ Βούλγαροι.

Τοιοῦτοτρόπως ἡ Λατινικὴ αὐτοκρατορία, ἐσωτερικῶς καὶ
ἐξωτερικῶς ἀσθενής, ἐπάλαισε ματαίως περὶ ὑπάρξεως ἐπὶ 40
καὶ πλέον ἔτη. Ὁ αὐτοκράτωρ **Βαλδουῖνος** (1204—1205)
ἐξηφανίσθη πολεμῶν κατὰ τῶν Βουλγάρων, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ
τὸν βασιλέα των Ἰωαννίτην εἰσέβαλον εἰς τὴν Θράκην πρὸς
βοήθειαν τῶν ἐπαναστατησάντων Ἑλλήνων. Ὁ διαδεχθεὶς
τὸν Βαλδουῖνον **Ἑρρίκος** (Henri d'Ancre, 1205—1216) εἶναι

ὁ μόνος ἐκ τῶν λατίνων αὐτοκρατόρων, ὁ ὁποῖος εἶχε πολιτικὴν σύνεσιν. Περιεποιήθη τοὺς ὑπηκόους του "Ἕλληνας καὶ ἀπέκτησε τὰς συμπαθείας των. Οἱ "Ἕλληνες εἶχον μετανοήσει οἰκτρῶς διὰ τὴν μετὰ τοῦ Ἰωαννίτση συνεννόησίν των, διότι ὁ βούλγαρος ἡγεμὼν εἰσελθὼν μετὰ στρατοῦ εἰς Μακεδονίαν διήλασεν αὐτὴν καταστρέφων καὶ σφάζων τοὺς συμμάχους του. Διὰ τοῦτο καυχόμενος ὅτι ἐκδικεῖται τὰ θύματα τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀπεκάλει ἑαυτὸν Ρωμαιοκτόνον. Ὁ Ἐρρίκος ἐβασίλευσεν ἐν μέσῳ διαρκῶν πολέμων κατὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας, τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου καὶ τῶν Βουλγάρων καὶ ἐφονεύθη τέλος κατὰ τινα πρὸς τὸν Δεσπότην τῆς Ἡπείρου ἐκστρατεῖαν ἀφήσας μνήμην καλοῦ καὶ ἀνδρείου βασιλέως. Ἰδίως οἱ "Ἕλληνες διετήρησαν ζωηρὰν τὴν ἀνάμνησίν του διὰ τὴν προστασίαν τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ Βενετοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ περιστοιχιζόντος αὐτὸν λατινικοῦ κλήρου.

Ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἐρρίκου Πέτρου Κουρτεναί (1217), Ἰολάντας (1217—1219), Ροβέρτου (1221—1228) καὶ τοῦ Βαλδουῖνου Β' (1228—1261) ἡ θέσις τοῦ κράτους ἀπέβη δυσχερεστάτη. Ἐξωτερικῶς ὁ δεσπότης τῆς Ἡπείρου κατέλαβε τὴν Μακεδονίαν καὶ μέγα μέρος τῆς Θράκης, ἐσωτερικῶς περιῆλθεν εἰς μεγάλην πενίαν, διότι περιοριζέτο κατ' οὐσίαν μόνον εἰς τὴν Κων)πολιν. Ἡ κατάστασις αὐτὴ διαρκῶς ἔχειροτέρη παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας τοῦ Βαλδουῖνου νὰ πορισθῇ ἐπικουρίας ἐκ τῆς Δύσεως, μέχρις ὅτου ἡ Λατινικὴ αὐτοκρατορία κατελύθη ὑπὸ τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας.

ΤΟ ΠΡΙΓΚΙΠΑΤΟΝ ΤΗΣ ΑΧΑΪΑΣ

Ἐκ τῶν ἄλλων λατινικῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα ἰδρύθησαν μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, τὸ σημαντικώτερον εἶναι τὸ Πριγκιπάτον τῆς Ἀχαΐας, τὸ ὁποῖον διετηρήθη μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰῶνος.

Ὁ πρῶτος ἡγεμὼν Γοδεφρείδος Α' Βιλλεαρδουῖνος (1210—1218), ὁ ὁποῖος ἐρρύθμισε τὰς σχέσεις μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων, ἠγαπήθη πολὺ ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων καὶ ἀφῆκε μνήμην ἀγαθοῦ ἡγεμόνου. Ὁ υἱὸς καὶ

διάδοχος του **Γοδεφρείδος Β'** (1218—1245) ἐφρόντισε νὰ ἀναπτύξη φιλικωτάτας σχέσεις πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον καὶ τοὺς κατοίκους καὶ ἔδωσε μεγάλην προσοχὴν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τοῦ κράτους του, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδειξε μεγάλην σύνεσιν. Ἡὔξησε πολὺ τὰς προσόδους τοῦ κράτους του καὶ ἐν γένει ὑπῆρξεν εἰρηνικὸς ἄρχων. Ἀντιθέτως ὁ ἀδελφὸς του **Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος** (1246—1278) ἦτο ἡγεμὼν πολεμικός. Ἐπεχείρησε πολλοὺς πολέμους, οἱ ἑποιοὶ ἐσημείωσαν τὴν ἀρχὴν τῆς παρακμῆς τῆς φραγκοκρατίας εἰς τὴν Πελοπόννησον. Κατὰ πρῶτον προσέβαλε τὸ φρούριον τῆς Μονεμβασίας με ἀξιόλογον δύνασμιν πεζικὴν καὶ ἵππικὴν καὶ πολλὰς πολιορκητικὰς μηχανάς. Μετὰ πολιορκίαν τριῶν ἐτῶν οἱ πολιορκούμενοι πιεσθέντες ὅπῳ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκολογήσουν. Παρέδωσαν τὸ φρούριον με τὸν ὅρον νὰ μείνουν ἀφορολόγητοι καὶ ἐλεύθεροι πάσης ὑποχρέωσεως αὐτοὶ καὶ τὰ κτήματά των. Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Μονεμβασίας καὶ ἡ Τσακωνία καθὼς καὶ ἡ περὶ τῶν Ταῦγετον χώρα ἀνεγνώρισαν τὸν φράγκον πρίγκιπα.

Ὁ Γουλιέλμος εἶχε νυμφευθῆ τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β' Κομνητοῦ Ἀνναν Κομνηνὴν καὶ ὅτε ὁ πενθερὸς του περιῆλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας, ἦλθεν εἰς βοήθειάν του. Κατὰ τὴν μάχην ὅμως τῆς Πελαγονίας (1259) συνελήφθη αἰχμάλωτος με πολλοὺς ἐκ τῶν βαρῶνων καὶ ὠδηγήθη εἰς Νίκαιαν, ὅπου ἔμεινεν αἰχμάλωτος ἐπὶ 3 ἔτη. Τέλος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1262 ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος τοῦ ἀπέδωσε τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ ἔλαβεν εἰς τὴν Πελοπόννησον τὰ φρούρια τῆς Μονεμβασίας, τῆς Μάνης καὶ τοῦ Μυστρά. Βραδύτερον, τὸν 14ον αἰῶνα, ἐκ τῶν χωρῶν αὐτῶν προῆλθε τὸ **Δεσποτάτον τοῦ Μωρέως**, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς τῆς παρακμῆς τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἔχει πολὺ μεγάλην σημασίαν. Τοιοῦτοτρόπως οἱ Ἕλληνες ἔβησαν πάλιν τὸν πόδα των εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τοῦτο ὅμως ὑπῆρξεν ἀρχὴ ἀδιαλείπτων πρὸς τοὺς Φράγκους πολέμων, οἱ ὁποῖοι ἐξηφάνισαν τὴν εὐημερίαν τῆς χερσονήσου.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γουλιέλμου τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας περιῆλθεν εἰς τὸν Κάρολον τὸν Ἀνδεγαυϊκόν, ὁ ὁποῖος ὁμως ἀπέθανε πρὸ τοῦ πενθεροῦ του. Τοιοῦτοτρόπως ἡ κυριαρχία τῆς Πελοποννήσου περιῆλθεν εἰς τὸν Ἀνδεγαυϊκὸν οἶκον, ὁ ὁποῖος συγχρόνως ἦρχεν εἰς τὴν Σικελίαν καὶ Νεάπολιν (Κάτω Ἰταλίαν).

Η ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ ΕΠΙ ΦΡΑΓΚΩΝ

Ὁ πρῶτος ἄρχων τῆς Πελοποννήσου Βιλλεαρδουῖνος κατήρτισε κράτος καλῶς ὠργανωμένον. Μετέφερε τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς πατρίδος του, τὸ φεουδαρχικόν, καὶ διήρρεσε τὴν χερσόνησον εἰς 10 βαρωνίας, αἱ ἑπταὶ συμπεριελάμβανον ὄλαι ὁμοῦ 94 ἵπποτικά φέουδα. Τὰς βαρωνίας καὶ τὰ φέουδα ἔδωκεν εἰς τοὺς συναγωνιστὰς του εὐγενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐξηρητημένοι ἀπ' αὐτοῦ καὶ ὑποχρεωμένοι εἰς στρατιωτικὴν καὶ χρηματικὴν βοήθειαν. Οἱ βαρῶνοι ὑπεχρεώθησαν νὰ κτίσουν ἰσχυροὺς πύργους εἰς τὰς καθέδρας των, διὰ νὰ προστατεύσουν τὰς κτήσεις των ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἀνυποτάκτων εἰσέτι ἐγγχωρίων. Ὁ ἴδιος ὡς κτῆσιν του ἐκράτησε τὴν ἐπαρχίαν Ἡλίδος καὶ εἶχε πρωτεύουσαν τὴν Ἀνδραβίδα ν.

Εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά οἱ φράγκοι ἡγεμόνες τῆς Πελοποννήσου ἐπολιτεύθησαν μὲ σύνεσιν. Ἰδρυσαν ἴσας πρὸς τὰς βαρωνίας ἐπισκοπὰς τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐδήμευσαν τὰ περισσότερα καὶ πλουσιώτερα ἐκκλησιαστικά κτήματα, ἀλλὰ ὄχι ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Τὰ κτήματα αὐτὰ ἔδωσαν εἰς τὸ δημόσιον. Ἐκτὸς τούτου ἐσεβάσθησαν τὸ πάτριον θρησκευμα τῶν Ἑλλήνων, ἐκανόνισαν τὰς θέσεις τῶν κατωτέρων κληρικῶν ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀπήλλαξαν αὐτοὺς πάσης φορολογίας καὶ στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας.

Ἐπειδὴ ἡ Πελοπόννησος δὲν κατεκτήθη κυρίως ὑπὸ τῶν Φράγκων κατόπιν ἀγῶνος, ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῆς ὑπέκυψεν εἰς τοὺς κατακτητὰς κατόπιν συνθηκολογήσεως, οἱ κάτοικοι αὐτῆς δὲν ἔγιναν ὄλοι δοῦδλοι. Πολλοὶ ἄρχοντες Ἕλληνες ἐτήρησαν τὰ προνόμια καὶ τὰς κτήσεις των, ἀλλ' εἰσῆλθον εἰς τὴν φραγκικὴν ἱεραρχίαν, δηλαδὴ ἀνεγνωρίσθησαν ὡς φεουδάρχει ὑποτελεῖς τοῦ ἡγεμόνος. Ἐπίσης οἱ ἄστοι ἐλεύθεροι πολῖται διετήρησαν τὰ κτήματα καὶ τὴν ἐλευθε-

ρίαν των. Οἱ κάτοικοι ὅμως τῆς ὑπαίθρου χώρας μετεβλήθησαν ὅλοι εἰς δουλοπαροίκους, διότι τὰ κτήματά των ἀπετέλεσαν τὰ φέουδα τῶν ἱπποτῶν. Οἱ κάτοικοι τῶν φρουρίων, τὰ ὁποῖα ἀντέστησαν εἰς τοὺς Φράγκους, κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν πολλὰ προνόμια καὶ εἰς τινὰ μάλιστα μέρη καὶ πλήρη ἐλευθερίαν καὶ ἀσυδοσίαν, ὅπως οἱ κάτοικοι τοῦ Ταυγέτου, τῆς Μονεμβασίας κλπ. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν Πελοπόννησον παρουσιάζονται δύο κοινωνίαι, ἀφ' ἑνὸς ἡ φραγκικὴ, πρῆγκιψ, βαρῶνοι, ἱππόται, κληῆρος καὶ πρὸς τοῦτοις πολλοὶ ἔμποροι, οἱ ὁποῖοι ἦλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν χώραν, ἀφ' ἑτέρου ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, ἄρχοντες, ἄστοί, ἱερεῖς, δουλοπάροικοι. Αἱ δύο κοινωνίαι δὲν ἔμειναν ἐντελῶς ξέναι μεταξύ των, μολονότι τὰς ἐχώριζεν ἡ θρησκεία. Φαίνεται ὅτι ἦλθον εἰς πολλαπλᾶς σχέσεις, διότι καὶ ἐπιγαμίαι ἔγιναν μεταξύ των καὶ ἰδίως μεγάλη ἐπῆλθεν ἐξοικείωσις μετὰ τὴν κατάταξιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν φραγκικὸν στρατόν.

Οἱ Φράγκοι καθιέρωσαν εἰς τὴν κατακτηθεῖσαν χερσόνησον τὴν γενικὴν στρατιωτικὴν ὑποχρέωσιν. Οἱ ἱππόται ἤσθάνοντο τὴν ἀνάγκην νὰ εὐρίσκωνται διαρκῶς ἐτοιμοπόλεμοι. Ἦσαν ὅμως πολὺ ὀλίγοι. Διὰ τοῦτο πολὺ ἐνωρὶς ἐπέβαλαν καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι σημαντικώτατον, διότι ἐπῆλθεν ἀλλοίωσις εἰς τὸ φρόνημα τῶν κατοίκων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας εἶχον καταντήσῃ ἐντελῶς ἀπόλεμοι, διότι οἱ αὐτοκράτορες, καθὼς γνωρίζομεν, κατήρτιζον τὰ τάγματα αὐτῶν ἀπὸ τοὺς πολεμικοὺς κατοίκους τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ὑπηρεσία αὐτὴ εἰς τὸν φραγκικὸν στρατόν ἀνεγέννησεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ πολεμικὸν φρόνημα καὶ προετοίμασεν αὐτοὺς διὰ τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνας εἰς τὴν μεγάλην Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν.

Γενικῶς ἡ Πελοπόννησος ἐπὶ Βιλλεαρδουίνου καὶ τῶν διαδόχων του ἐγνωρίσεν ἡμέρας λαμπράς. Τὸ πλῆθος τῶν πύργων κατέστειλε τὴν ληστείαν καὶ πλήρης τάξις καὶ ἀσφάλεια ἐπεκράτει εἰς ὅλην τὴν χώραν. Τὸ ἐμπόριον ἦτο ζωηρότατον, ὁ πλοῦτος τῆς χώρας ἠύξησεν. Ἀφ' ἑτέρου τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους ἦσαν ἀκμαιότατα καὶ ὁ στρατός ἀπὸ τοὺς ἱπποτικωτέρους τῆς

Ἐπισημάνθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία. Ἡ αὐλὴ τῶν Βιλλεαρδουίνων εἶχε καταστήσει τὸ πρότυπον σχολεῖον τῆς ἵπποτικῆς ἀρετῆς, τῆς πολεμικῆς τέχνης καὶ τῆς κομψότητος τῶν τρόπων. Τὰ ἀπανταχοῦ τῆς χερσονήσου σφζόμενα μέχρι σήμερον ἐρείπια τῶν φεουδαρχικῶν ὀχυρωμάτων μαρτυροῦν τὴν στρατιωτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀκμὴν τῆς χώρας.

ΤΟ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΝ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου **Μιχαὴλ Α΄ Ἄγγελος** (Κομνηνός) (1204—1214) ἐπεξέτεινε τὰς κτήσεις του πρὸς βορρᾶν μέχρι τοῦ Δυρραχίου καὶ πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῆς Θεσσαλίας. Οἱ κάτοικοι ἠγάπησαν πολὺ τὸν Μιχαὴλ, ὁ ὁποῖος ἐκυβέρνησα με σύνεσιν τὴν χώραν, καὶ τὸ ὄνο-

Δύο νομίσματα Μιχαὴλ Δεσπότης Ἡπείρου

μά του ἔγινε πολὺ γνωστὸν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο ὅταν ὁ Λέων Σγουρός εὔρεθεις εἰς ἀπελπισίαν κατέπεσεν ἔφιππος ἀπὸ τὸν Ἀκροκόρινθον καὶ ἠτύοκτόνησεν, ἡ Κόρινθος, τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον ἐδόθησαν εἰς αὐτὸν ὡς κληρονομία. Ὁ Μιχαὴλ ἔστειλεν ὡς κυβερνήτην τῶν χωρῶν αὐτῶν τὸν ἀδελφὸν του Θεόδωρον. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ἀρχὴ τοῦ δεσποτάτου ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ δὲν κατάρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὰς νέας κτήσεις. Τὸ 1212 ὁ Βιλλεαρδουῖνος ὑπέταξεν αὐτὰς καὶ τὰς ἔδωκεν εἰς τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀθηνῶν Ὁθωνα δὲ λα Ρός, ὁ ὁποῖος τὸν ἐβοήθησεν εἰς τὸν ἀγῶνα.

Ὁ Μιχαὴλ Α΄ ἐδολοφονήθη εἰς τὸ Βεράτιον καὶ τὸν διεδέχθη ὁ ἀδελφός του **Θεόδωρος** (1214—1230). Ὁ Θεόδωρος ἦτο πολὺ τολμηρὸς καὶ φιλόδοξος, καὶ καθ' ὅλην τὴν ζωὴν του ἠγωνίζετο ἐναντίον τῶν Λατίνων, Σέρβων, Βουλ-

γάρων καὶ Ἀλβανῶν. Ἐκυρίευσεν τὴν Ἀχρίδα, τὸν Περλεπέν, τὴν Πελαγονίαν, τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὴν νῆσον Κέρκυραν καὶ κατέστησεν ὑποτελεῖ τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Σβιατοσλαῦν. Μετ' ὀλίγον ὁ Θεόδωρος ἐπιχειρεῖ τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βονιφατίου ἐπεκράτει μεγάλη ἀναρχία. Ἀφοῦ προήλασε πρὸς ἀνατολάς, ἔγινεν εὐκόλως κύριος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ προχωρῶν κατέλαβεν ὅλην τὴν χώραν μέχρι Ἀδριανουπόλεως καὶ Φιλιππουπόλεως. Τότε ἀπέβαλε τὸν τίτλον τοῦ Δεσπότη καὶ ἐστέφη ἐπισήμως εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν αὐτοκράτωρ, ἐφόρεσε πορφύραν, πορφυρᾶ πέδιλα καὶ κατήρτισεν αὐτὴν βασιλικήν. Ἡ πρᾶξις του αὐτὴ τὸν κατέστησεν ἀδιάλλακτον ἐχθρὸν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας, ὁ ὁποῖος, ἀπησχολημένος ἄλλοῦ, δὲν κατώρθωσε τότε νὰ κάμη τίποτε κατὰ τοῦ Θεοδώρου.

Τὸ 1230 ὁ Θεόδωρος ἐπεχείρησε τὴν πλήρη ὑποταγὴν τῶν Βουλγάρων. Εἰς μεγάλην ὅμως μάχην παρὰ τὸν Ἐβρον ἠττήθη κατὰ κράτος καὶ συνελήφθη αἰχμάλωτος ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ ἐτυφλώθη. Οἱ Βούλγαροι ἐκυρίευσαν τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ μέγα μέρος τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπεξέτειναν τὰς κατακτήσεις των μέχρι τῆς Ἰλλυρίας. Αὐτοκράτωρ ἀνηγορεύθη εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Θεοδώρου **Μανουὴλ** (1230—1240). Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ δευτέρου γάμου τοῦ Μιχαὴλ Α' **Μιχαὴλ Β'**, τοῦ ὁποῖου τὰ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου εἶχε σφετερισθῆ ὁ Θεόδωρος, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Φράγκων τῆς Πελοποννήσου κατέλαβε τὰς παλαιὰς κτήσεις τοῦ πατρός του Ἠπειρον, Αἰτωλίαν, Ἀκαρνανίαν καὶ μέρος τῆς Θεσσαλίας καὶ ἵδρυσε τὸ λεγόμενον **Νέον Δεσποτᾶτον** τῆς Ἠπείρου, τὸ ὁποῖον κατώρθωσε νὰ ζήσῃ μέχρι τοῦ 1318. Τοιοῦτοτρόπως τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου διηρέθη εἰς δύο. Τὸ κράτος τῆς Θεσσαλονίκης κατέλυσε μετ' ὀλίγον (1246) ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας **Βατάτσης**, ὁ ὁποῖος κατέλαβε τὰς χώρας του καὶ ἀνέθεσε τὴν κυβέρνησίν των εἰς τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον.

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

Ὁ Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρης (1204—1222) ἔκαμε προσωρινὴν πρωτεύουσαν τῆς διαμελιζομένης αὐτοκρατορίας τὴν Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας καὶ τοιοῦτοτρόπως τὸ νεοσύστατον κράτος ἐθεωρήθη, ὅπως καὶ πραγματικῶς ἦτο, συνέχεια τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Θεόδωρος ἐνίκησε τοὺς Σελτζούκους καὶ ἔδωκεν

εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας μεγάλην ἔκτασιν εἰς τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων μέχρι τῆς Σμύρνης καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εἰς τὴν Λυδίαν καὶ Φρυγίαν. Πρὸς βορρᾶν ἐσυνόρευε μὲ τὸ ἐπίσης νεοσύστατον κράτος

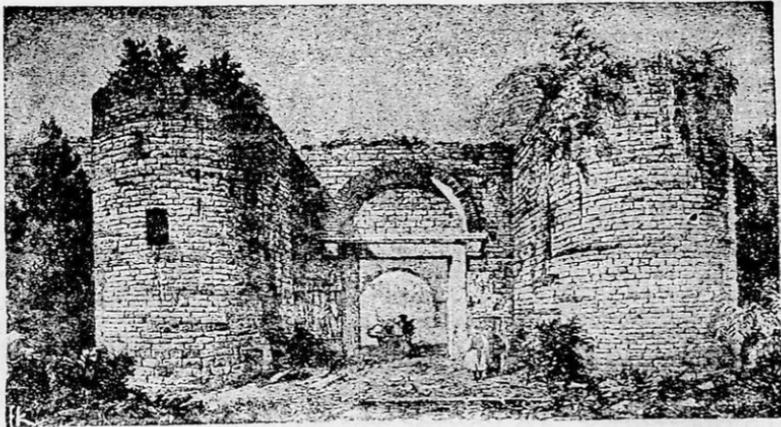
Σφραγίς Θεοδώρου Λάσκαρη

Ἀριστερά: ὁ ἅγιος Θεόδωρος, δεξιά: «ἅγιε Θεόδωρε, ἀθλητά, σκέποις Θεόδωρον Λάσκαριν τὸν βασιλέα».

τῆς Τραπεζοῦντος. Τὸ κράτος τῆς Νικαίας ὠργανώθη ταχέως καὶ ἀπεδείχθη ἰσχυρότερον καὶ ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους καὶ ἀπὸ τοὺς Φράγκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς τοῦ Θεοδώρου **Ἰωάννης Βατάτζης** (1222—1254) διαδεχθεὶς αὐτόν, ὑπῆρξεν ἄριστος στρατηγὸς καὶ διοικητής, ἀνέπτυξε τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους καὶ ἔδωκεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν Μ. Ἀσίαν τὴν τελευταίαν περιόδον τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς εὐημερίας της. Τὸ στρατιωτικὸν ἔργον τοῦ Βατάτζη ἦτο ἀξιόλογον, ὁ δὲ βίος του ὑπῆρξεν ἀδιάκοπος σειρὰ πολέμων εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην. Ἐξεδίωξε τοὺς Λατίνους ἐκ τῶν τελευταίων κτήσεών των εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἔφερε τὰ σύνορα τοῦ κράτους μέχρι Σαγγαρίου καὶ τοῦ Μαιάνδρου, διέβη διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς Εὐρώπην, ὑπέταξε τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐπέβαλε τὴν ἐπικυριαρχίαν του εἰς τὸ νέον Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου. Ἐξεμεταλλεύθη τὰς δυσκολίας τῶν Τούρκων ἐκ τῆς εἰσβολῆς τῶν Μογγόλων, ἐπωφελήθη τὸ μῖσος τοῦ γερμανοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Β΄ Χοφενστάουφεν κατὰ τοῦ Πάπα, τοῦ προστάτου τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ συνῆψε

πρὸς αὐτὸν φιλικὰς σχέσεις. Τοὺς Βουλγάρους καταλλήλως ἀπέ-
τρεψεν ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος συμμαχίας
καὶ ἐξεδίωξε κατόπιν ἐκ τῆς Μακεδονίας ἀνακτῆσας τὰς Σέρ-
ρας καὶ τὸ Μελένοικον. Τοιοῦτοτρόπως ἡ αὐτοκρατορία τῆς
Νικαίας ἀπέβαινε σημαντικὴ βαλκανικὴ δύναμις. Τέλος ἀπὸ

Πύλη τῶν τειχῶν τῆς Νικαίας

τοὺς Λατίνους ἀφ ῥεσε τὰς τελευταίας εἰς τὴν Θράκην κτή-
σεις των, τὴν Τυρολόην καὶ τὴν Βιζύην (1247). Τοιοῦτοτρό-
πως κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Βατάτζη ἡ αὐτοκρατορία τῆς
Νικαίας εἶχε λάβει ἕκτασιν μεγίστην, ἡ δὲ στρατιωτικὴ καὶ
οἰκονομικὴ αὐτῆς θέσις ἦτο ἀνθηρὰ.

Η ΑΝΑΚΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὁ διάδοχος τοῦ Βατάτζη **Θεόδωρος Β΄ ὁ Λάσκαρης**
(1254—1258) ἐξηκολούθησε κατὰ τὸ διάστημα τῆς βραχείας
βασιλείας του τὴν τακτικὴν τοῦ πατρός του. Ἐξεδίωξε τοὺς
Βουλγάρους, οἱ ὅποιοι εἶχον εἰσβάλει πάλιν εἰς τὴν Μακεδο-
νίαν, καὶ τοὺς ἠνάγκασε τὰ περιορισθοῦν εἰς τὰ παλαιὰ των
σύνορα. Τὸν Θεόδωρον ἀποθανόντα διεδέχθη ὁ ἀνήλικος
υἱὸς του **Ἰωάννης Δ΄ Λάσκαρης** (1258—1259), τὸν ὁποῖον
ἐπετρόπευεν ὁ Μιχαήλ, υἱὸς τοῦ Ἀνδρονικοῦ Παλαιολόγου,
διοικητοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ **Μιχαήλ Παλαιολόγος**

(1259—1261) ἐσφετερίσθη τὸν θρόνον καὶ συνεκέντρωσεν ὄλας τοῦ τὰς προσπαθείας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κων)πόλεως. Κατ' ἀρχὰς ἐστράφη ἐναντίον τοῦ νέου δεσπότη τοῦ τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ Γ', ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑπερβῆ τὰ καθορισθέντα σύνορα, καὶ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔστειλε κατ' αὐτοῦ στρατὸν μὲ στρατηγὸν τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰωάννην. Τὸν Μιχαὴλ Γ' ἐβοήθουν οἱ Φράγκοι καὶ προπάντων ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμος. Εἰς τὴν μάχην τῆς Πελαγονίας (1259) οἱ Φράγκοι ἠττήθησαν κατὰ κράτος, ὁ Γουλιέλμος, καθὼς εἶδομεν, συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ ὁ στρατὸς τοῦ Παλαιολόγου ἐκυρίευσεν τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἄρταν καὶ ἐπολιόρησε τὰ Ἰωάννινα. Ἄλλ' ὁ Παλαιολόγος ἀνεκάλεσε τὸν στρατὸν τοῦ ἐκ τῆς Εὐρώπης καὶ ἐγκατέλειπε τὰς νέας κατακτήσεις, διότι εἶχε στρέψει τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Καὶ πρῶτον ἀφήρσεν ὄλας τὰς πέριξ τῆς Κων)πόλεως κτήσεις τῶν Φράγκων καὶ περιώρισεν αὐτοὺς μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Τὸν Μάρτιον τοῦ 1261 εἰς τὸ Νύμφαιον (πλησίον τῆς Σμύρνης) ἔκλεισε συνθήκην μὲ τοὺς Γενοάτας, οἱ ὁποῖοι ἀντὶ εὐρυτάτων ἐμπορικῶν ἀνταλλαγμάτων ἀνελάμβανον νὰ βοηθήσουν διὰ τοῦ στόλου των τὸν Μιχαὴλ εἰς ἀνάκτησιν τῆς Κων)πόλεως. Οἱ Γενοᾶται ἔλαβον σχεδὸν τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἦσαν προωρισμένοι νὰ ἀντικαταστήσουν τοὺς Βενετούς. Τέλος ἔστειλεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὸν στρατηγὸν Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον νὰ ἐπιτηρῇ τὸν δεσπότην τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ καὶ τοὺς Βουλγάρους. Ὁ Στρατηγόπουλος ἔλαβε τὴν διαταγὴν νὰ ἐξετάσῃ τὰ πράγματα τῆς Κων)πόλεως χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσῃ τι ἐναντίον τῆς πρωτεύουσας.

Τὰ πράγματα εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἦσαν εὐνοϊκὰ διὰ τοὺς Ἕλληνας. Ἡ οἰκονομικὴ δυσχέρεια εἶχε φέροι τοὺς Λατίνους εἰς ἀπόγνωσιν, διότι ἦτο τόση ἡ πενία, ἡ ὁποία ἐμάστιζεν ἀπὸ πολὺν χρόνον καὶ αὐτὴν τὴν αὐλήν, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ διὰ νὰ θερμανθῇ τὸν τελευταῖον χειμῶνα ἠναγκάσθη νὰ κατεδαφίσῃ μέρος τῶν ἀνακτόρων. Ἡ δυσἀρέσκεια τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν ξένων εἶχε κορυφωθῆ καὶ τέλος ὁ βενετικὸς στόλος μὲ ἀπληροῦς ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν τὸν δέκατον κτηστὴν Φράγκων ἐξῆλ-

θεν εις ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Δαφνουῦντος, ἣ ὁποῖα εὕρισκετο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Στρατηγόπουλος ἀπεβιβάσθη εἰς Καλλιόπολιν μὲ 800 μόνον ἵππεῖς καὶ ὀλίγους πεζοὺς. Οἱ ἐγχώριοι ὅμως ἔσπευσαν νὰ ταχθοῦν μαζί του ὡς «Θεληματάριοι», ἐθελονταὶ δηλαδή, καὶ ὁ Στρατηγόπουλος μετέβη εἰς τὴν Σηλυβρίαν, διὰ νὰ κατοπτεύῃ πλησιέστερον τὴν Κων)πολιν. Οἱ Θεληματάριοι

1261 αὐτοὶ ἐβεβαίωσαν τὸν Στρατηγόπουλον ὅτι ἡ πρωτεύουσα εἶναι ἔρημος στρατοῦ καὶ τὸν ἐπίεζον νὰ προσβάλλῃ αὐτὴν. Τέλος τὴν 25 Ἰουλίου 1261 πενήτην ἄνδρες εἰσῆλθον διὰ τινος ὑπογείου εἰσόδου εἰς τὴν πόλιν καὶ ἤνοιξαν τὰς πύλας τοῦ τείχους. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἰσῆλθε τότε εἰς τὴν πόλιν καὶ κατέλαβεν αἰφνιδιαστικῶς τοὺς Λατίνους. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ἐνίσχυσαν ἀμέσως τὸν στρατὸν. Μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψεν ὁ στόλος καὶ ὁ στρατὸς τῶν Φράγκων ἀπὸ τὴν Δαφνουῦντα, ἀλλ' ἦτο πλέον ἄργά. Ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος μὲ τὸν βενετὸν πατριάρχην καὶ τοὺς σημαίνοντας ξένους ἐγκατέλειψαν τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐπὶ βενετικῶν πλοίων ἀπῆλθον εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅπου ὁ ἔκπτωτος αὐτοκράτωρ ἔθετεν εἰς δημοπρασίαν τὰ δικαιώματα τοῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κων)πόλεως.

Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κων)πόλεως ἔγινεν ἐνωρίτερον ἀπὸ ὅ,τι ἐφαντάζοντο οἱ αὐτοκράτορες τῆς Νικαίας. Ὁ Μιχαὴλ εἰδοποιήθη εἰς Νύμφαιον, ὅπου εὕρισκετο τότε, ἐβάδισε μὲ τὸν στρατὸν του καὶ τὴν 15 Αὐγούστου 1261 εἰσῆλθεν ἐπισήμως εἰς τὴν Κων)πολιν. Ἐκεῖ ἐστέφθη αὐτοκράτωρ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία μετὰ περιπέτειαν 60 περίπου ἐτῶν ἀνασυνιστάτο πάλιν ὑπὸ νέαν δυναστείαν, τῶν **Παλαιολόγων**.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄

ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

(1261 — 1453)

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΟ 1261

Ἡ ἀνασυσταθεῖσα διὰ τῆς ἀνακτῆσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία δὲν εἶχεν οὔτε τὴν ἕκτασιν οὔτε τὴν δύναμιν τῆς παλαιᾶς. Τὸ νέον κράτος περιελάμβανεν εἰς τὴν Ἀσίαν μόνον τὰς κτήσεις τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας, δηλαδὴ μικρὸν μέρος τῶν παλαιῶν ἀσιατικῶν κτήσεων. Διότι ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος, ἡ ὁποία ἀπετέλει ἤδη ἐντελῶς ἀνεξάρτητον κράτος, κατεῖχε ὅλας τὰς κατὰ μῆκος τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἑλληνικὰς χώρας, ἐνῶ οἱ Σελτζοῦκοι ἐξουσίαζον τὴν νότιον καὶ ἀνατολικὴν Μ. Ἀσίαν. Εἰς τὴν Εὐρώπην περιελάμβανε τὴν Θράκην καὶ μικρὸν μόνον μέρος τῆς Μακεδονίας μετὰ τῆς Θεσσαλονίκης, διότι τὴν μὲν Ἠπειρον, τὴν Ν. Ἀλβανίαν καὶ μέρος τῆς Αἰτωλίας κατεῖχε τὸ νέον Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου, μέγα δὲ τμήμα τῆς Μακεδονίας οἱ Βούλγαροι. Αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χωραὶ ἀπετέλουν διάφορα μικρὰ ἑλληνικὰ ἢ λατινικὰ κρατίδια. Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν νήσων, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ πλεῖσται κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Βενετῶν, ἀνῆκον εἰς τὴν νέαν αὐτοκρατορίαν, ἡ Ρόδος, ἡ Λέσβος, Σαμοθράκη καὶ Ἴμβρος.

Ἐπίσης τὸ κράτος εὕρισκετο διαρκῶς εἰς οἰκονομικὰς δυσκολίας, διότι εἶχε στερηθῆ τοὺς παλαιούς πόρους καὶ τὸ στρατιωτικὸν σύστημα εὕρισκετο εἰς πλήρη παράλυσιν. Τουναντίον περὶ τὴν αὐτοκρατορίαν εἶχον δημιουργηθῆ ἰσχυρὰ καὶ ἐπικίνδυνα κράτη, τὸ κράτος τῆς Σερβίας, τῆς Βουλγαρίας καὶ τὸ ἀπειλητικώτερον ἀπὸ ὅλα τὸ κράτος τῶν Ὄθωμανῶν Τούρκων εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Καὶ γενικῶς εἰς τὴν Βαλκανικὴν

καί εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν εἶχε δημιουργηθῆ μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Φράγκων κατάστασις ὁμοία πρὸς ἐκείνην, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη εἰς τὴν Δύσιν μετὰ τὴν μεγάλην μετανάστευσιν τῶν Γερμανῶν. Ἐσχηματίσθησαν δηλαδή πλῆθος μικρῶν κρατιδίων, τῶν ὁποίων τὰ σύνορα δὲν ἦσαν σταθερά. Ἐπεκράτει διὰ τοῦτο μεγάλη ἀκαταστασία καὶ ἔλλειψις ἀσφαλείας καθ' ὅλην τὴν χώραν. Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ αὐτοκρατορία ἔλαβε μορφήν καθαρῶς ἑλληνικοῦ ἔθνικοῦ κράτους, ἐνῶ ἡ παλαιὰ αὐτοκρατορία ἦτο κράτος οἰκουμενικόν, ἀπετελεῖτο δηλαδή ἀπὸ διάφορα ἔθνη. Τὰ ἑλληνικὰ κράτη τῶν χρόνων τούτων ἰδρύθησαν ὑπὸ στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν εἶχον ἴδια συμφέροντα καὶ ἰδίας διαφοράς. Διὰ τοῦτο βλέπομεν συγκρούσεις μεταξύ τῶν ἑλληνικῶν δυναστειῶν, ὅπως π.χ. μεταξύ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου. Πλὴν τούτου δὲν ἔλειψαν οὔτε κατὰ τοὺς κρισιμωτάτους αὐτοὺς χρόνους οἱ συνθήεις φατριασμοὶ τοῦ παλατίου, αἱ στάσεις καὶ αἱ διχόνοιαί τῆς ἀρχούσης δυναστείας. Οἱ ἐμφύλιοι αὐτοὶ πόλεμοι ἔφθειραν τὰς δυνάμεις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἐνῶ μέγα μέρος τοῦ ἔθνους ἔμενεν ἀδιάφορον διὰ τὰς πράξεις καὶ τὰς τύχας τῶν ἀρχόντων.

ΟΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΙ ΕΧΘΡΟΙ · ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ

Τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον εἶχον ἰδρύσει οἱ Βούλγαροι μετὰ τῶν Βλάχων, ἀπὸ τὸ 1241 ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ ἀφ' ἐνὸς ἕνεκα ἑσωτερικῶν ἐρίδων, ἀφ' ἑτέρου ἕνεκα τῆς καταπληκτικῆς αὐξήσεως τοῦ νέου κράτους τῶν Σέρβων εἰς τὴν Βαλκανικὴν. Ἄλλ' οἱ Βούλγαροι κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίοδον τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἔπαιξαν σπουδαιότατον μέρος παρ' ὅλην τὴν ἑσωτερικὴν των ἀδυναμίαν. Ἐκμεταλλεῦμενοι τὰς ἑσωτερικὰς ταραχὰς τοῦ κράτους καὶ παρέχοντες τὴν βοήθειάν των πότε εἰς τὴν μίαν καὶ πότε εἰς τὴν ἄλλην ἐκ τῶν διαπληκτιζομένων μερίδων τοῦ Βυζαντίου κατώρθωσαν νὰ προσαυξήσουν τὸ κράτος των μὲ ἑλληνικὰ ἐδάφη. Κυρίως ὁμως ἐξήντησαν καὶ τὰς τελευταίας δυνάμεις τοῦ κράτους μὲ τὰς συχνὰς ἐπιδρομὰς των καὶ καταστροφάς.

ΤΟ ΣΕΡΒΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

Ἄλλὰ περισσότερον ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ἐπικίνδυνοι ἔχθροί ἦσαν οἱ Σέρβοι. Εἶδομεν ὅτι οἱ Σέρβοι ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα των Στέφανον Α' Νεμάνια ἐπωφελοῦμενοι τὴν ἀθλίαν κυβέρνησιν τῶν Ἀγγέλων ἱδρυσαν κράτος ἀνεξάρτητον, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε ἐκτεταμένας χώρας, τὸ Νοβιπαζάρ, τὸ Μαυροβούνιον, τὴν βόρειον Ἀλβανίαν καὶ τὴν παλαιὰν Σερβίαν. Οἱ διάδοχοι τοῦ Νεμάνια ἐπεξέτειναν τὸ κράτος των πρὸς ζημίαν τῶν Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων καὶ κατέστησαν αὐτὸ τὸ ἰσχυρότερον κράτος τῆς Βαλκανικῆς. Κατέλαβον τὰ Σκόπια, κατέστησαν αὐτὰ πρωτεύουσαν καὶ ἔλαβον τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως (Κράλ). Μετ' ὀλίγον οἱ Σέρβοι κατέλαβον τὴν περιφέρειαν τῶν Σερρῶν καὶ διήνοιξαν τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ Αἰγαῖον, μετ' ὀλίγον τὴν Πρέσπαν καὶ τὴν Ἀχρίδα καὶ ἤρχισαν συχνὰ νὰ ἐπεμβαίνουν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ὅπως καὶ οἱ Βούλγαροι.

Ἄλλ' εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν του ἔφθασε τὸ σερβικὸν κράτος ἐπὶ τοῦ κράλ **Στεφάνου Ντουσιάν** (1331—1355). Κατὰ τὴν ἄνοδον τοῦ Ντουσιάν εἰς τὸν θρόνον τὰ βόρεια σύνορα τοῦ σερβικοῦ κράτους ἤρχιζον ἀπὸ τὸν Σαῦον καὶ τὸν Δούναβιν. Ὁ Ντουσιάν κατέλαβε τὴν Μακεδονίαν ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Χαλκιδικῆς, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὴν Ἡπειρον καὶ ἐστέφθη εἰς τὰ Σκόπια (1346) τσάρος Σέρβων καὶ Ρωμαίων (δηλ. Ἑλλήνων). Ὁ Ντουσιάν εἶχε μεγάλα σχέδια. Ἦθελε νὰ ἐνώσῃ εἰς μέγα κράτος τοὺς νοτίους Σλαύους, νὰ γίνῃ κύριος τῆς Βαλκανικῆς καὶ νὰ ἀντικαταστήσῃ τοιοῦτοτρόπως τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν. Πρὸς τοῦτο ἐπροχώρει περιεσκεμμένως καὶ σταθερῶς. Ἀφοῦ ἤδη ἐστέφη τὸ κράτος τῶν δυτικωτάτων ἐπαρχιῶν, εἰσῆρχετο εἰς τὴν Θράκην καὶ μετέφερε τὰ σύνορα τοῦ κράτους του εἰς τὸν Ἔβρον. Τὸ μέγα τοῦτο σερβικὸν κράτος διωργάνωσεν ὁ Ντουσιάν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ἱδρυσεν τὸ σερβικὸν πατριαρχεῖον εἰς Ἰπέκ. Τελευταῖον ἐπεχείρησε νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν (1355), ἀφοῦ πρῶτον ἔγινε κύριος τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τῆς Θράκης. Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀπέθανε κατὰ τὰς πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιχειρήσεις του καὶ τὰ σχέδιά του

εματαιώθησαν. Οί Σέρβοι θαναμάζουν τὸν Ντουσιάν, διότι ἦτο πραγματικῶς γενναῖος καὶ ἐπιδέξιος στρατηγὸς καὶ διπλωμάτης. Ἡ πολιτικὴ του ὅμως ἦτο μεγαλομανής. Ἐντὶ νὰ ἀφοσιωθῆ εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῶν νοτιοσλαύων, ἐπέδωξε κατάκτησιν νέων χωρῶν. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἔβλαψεν ἐξ ἴσου Σέρβους καὶ Ἑλληνας, διότι ἔδωσε καιρὸν εἰς τοὺς Τούρκους νὰ προοδεύσουν. Τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἐκ τῆς περιπετείας αὐτῆς ἐξῆλθε περισσότερον ἐξηντλημένον. Ἄλλὰ καὶ τὸ σερβικὸν κράτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ντουσιάν διεσπασθη, περιῆλθεν εἰς ἀφάνειαν καὶ δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποκρούσῃ ἀποτελεσματικῶς τοὺς Τούρκους.

ΦΡΑΓΚΟΙ

Καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς αὐτοκρατορίας δὲν ἔπαυσεν ὁ ἀπὸ τῶν Φράγκων κίνδυνος. Διαρκῆς ἀπειλὴ ἦσαν τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα τοῦ ἐκθρονισθέντος Λατίνου αὐτοκράτορος. Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος εἶχον μείνει φραγκικὰ κρατίδια, τὰ ὁποῖα ἠμπόδιζον τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους. Εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα ὑπῆρχε τὸ Λατινικὸν Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸ Πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας. Οἱ Γενοᾶται κατεῖχον τὸν Γαλατᾶν εἰς τὴν Κων)πολιν, τὴν νῆσον Χίον καὶ εἶχον σπουδαίας ἀποικίας εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐνῶ οἱ Βενετοὶ ἐξουσίαζον τὰς περισσοτέρας νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ κατεῖχον τὰς ἐπικαιρότερας θῆσεις εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια. Αἱ ναυτικαὶ αὐταὶ πόλεις τῆς Ἰταλίας εἶχον συγκεντρώσει τὸ ναυτικὸν ἐμπόριον ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἀπεμύζησαν τὸν πλοῦτον αὐτῶν καὶ διαρκῶς ὑπέσκαπτον τὸ κράτος. Περιεφρόνουν τοὺς αὐτοκράτορας καὶ ἐπέβαλλον τὴν θέλησίν των διὰ τῆς βίας. Εἰσεχώρουν μὲ τὸν στόλον των μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου καὶ πολλάκις προεκάλουν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ταραχὰς καὶ φόνους ἀναγκάζοντες τοὺς αὐτοκράτορας νὰ τοὺς παραχωροῦν νέα ἐδάφη καὶ νέα προνόμια. Οἱ ξένοι αὐτοὶ ὑπῆρξαν ὁ κυριώτερος λόγος τῆς ἐξασθενήσεως τῆς αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας ἐπέφερον τὴν οἰκονομικὴν καταστροφὴν.

Κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀποκατάστασης τοῦ ὀνόματος τῆς Ἑλλάδος ἐχθρὸς εἰς

τὸ Αἰγαῖον, οἱ **Ἰωαννῖται Ἰππῶται**. Οἱ ἰππῶται τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἦσαν, καθὼς εἶδομεν, ἐκ τῶν μοναχικῶν ταγμάτων, τὰ ὁποῖα ἰδρύθησαν πρὸς προστασίαν τοῦ φραγκικοῦ κράτους τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἄλλ' ὅταν οἱ Μαμελοῦκοι τῆς Αἰγύπτου κατέλυσαν τὸ φραγκικὸν κράτος τῆς Παλαιστίνης, οἱ ἰππῶται κατέφυγον εἰς τὴν Κύπρον καὶ ἐζήτησαν διὰ τῆς μεσολαμβάνσεως τοῦ Πάπα ν' ἀγοράσουν τὴν Ρόδον παρὰ τοῦ Ἀνδρονικοῦ Β'. Ἄλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν καὶ ἔστειλε στρατὸν καὶ στόλον. Οἱ ἰππῶται ἐνίκησαν τὰς αὐτοκρατορικὰς δυνάμεις, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ρόδον (1310) καὶ ἵδρυσαν ἴδιον κράτος. Διὰ τοῦτο καὶ ὠνομάσθησαν καὶ ἰππῶται τῆς Ρόδου. Οἱ Ἰωαννῖται ἐπὶ δύο αἰῶνας ἀπετέλουν ναυτικὴν δύναμιν τῆς Μεσογείου καὶ διετηρήθησαν εἰς τὴν Ρόδον μέχρι τοῦ 1522, ὅποτε ἐξεδίωξεν αὐτοὺς ὁ περίφημος σουλτάνος Σουλεῦμάν ὁ Μεγαλοπρεπής.

ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ—ΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

Τὸ Ὄθωμανικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ δώσῃ τὸ τελευταῖον καὶ καίριον κτύπημα κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας, ἰδρύθη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 13ου αἰῶνος. Ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἦτο ἀφανής, ἀλλ' ἐπεφύλασσε μεγάλας ἐκπλήξεις. Οἱ Ὄσμανλίδαι Τοῦρκοι ἢ Ὄθωμανοὶ προήρχοντο ἀπὸ τὰς τουρανικὰς χώρας, ὁπόθεν, καθὼς εἶδομεν, ἐξήλθον τόσαι ἄλλαι τουρκικαὶ φυλαί. Κατὰ τὸν 12ον καὶ 13ον αἰῶνα ἔγινε μεγάλη κίνησις λαῶν εἰς τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν καὶ ἰδρύθη τότε μέγα **Μογγολικὸν Κράτος**, τοῦ ὁποίου ὁ ἡγεμὼν **Τζεγγίς Χάν** ἀπέκτησε μέγα ὄνομα μεταξὺ τῶν βαρβάρων ἡγεμόνων τῆς Ἀσίας. Ἡ τουρκικὴ παράδοσις λέγει ὅτι ὁ τοῦρκος φύλαρχος **Σουλεῦμάν** με 50 χιλ. ἀνθρώπων ἐκινήθη ἀπὸ τὴν ἀναστάτωσιν ἐκείνην καὶ κατῆλθεν εἰς τὴν Περσίαν. Ὁ ἴδιος διερχόμενος τὸν Εὐφράτην ἐπνίγη, ὁ δὲ υἱὸς του **Ἐρτογρούλ** διηυθύνθη πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἐκεῖ εἰσῆλθεν ὡς μισθοφόρος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Σελτζούκου σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου, ὁ ὁποῖος ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὡς φέουδον μικρὰν χώραν πλησίον τῆς Προύσης. Τοιοῦτοτρόπως ἐδημιουργήθη πυρὴν μικροῦ στρατιωτικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ηὔξήθη διὰ κατακτήσεως

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ἐλληνικῶν χωρῶν. Τὸ γεγονός αὐτὸ συνέβη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Η΄ τοῦ Παλαιολόγου.

Τὸν Ἐρτογρούλ διεδέχθη ὁ ᾽Οσμάν ἢ ᾽Οθωμάν (1289—1326), ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ κυρίως ἰδρυτὴς τοῦ ᾽Οσμανικοῦ κράτους. Ὁ ᾽Οσμάν ἐπεξέτεινε τὸ μικρὸν φέουδον διὰ νέων κατακτήσεων. Ἐν τῷ μεταξύ τὸ Σελτζουκικὸν κράτος κατελύθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων καὶ ὁ ᾽Οσμάν ἐγένετο ἡγεμὸν ἀνεξάρτητος. Τὸ 1326 κατέλαβε τὴν Προῦσαν, τὴν ὁποίαν κατέστησε πρωτεύουσάν του.

ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ (1261-1282)

Ἡ ἀνασυσταθεῖσα αὐτοκρατορία εἶχε νὰ παλαίσῃ κατὰ πολλῶν ἐχθρῶν διὰ τὴν ἀναλάβη τὰ παλαιὰ τῆς σύνορα εἰς τὴν Εὐρώπην. Διὰ τοῦτο ὁ Μιχαὴλ ἠναγκάσθη νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν Φράγκων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ κατὰ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου.

Κατὰ πρῶτον ἐπολέμησε, καθὼς εἶδομεν, πρὸς τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας καὶ κατάρθωσε νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἀφῆρεσε τὰς περισσότερας ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ἀνέκτησε μέρος τῆς Μακεδονίας (1264) καὶ ἀπὸ τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου ἀφῆρεσε τὰ Ἰωάννινα (1265). Τοὺς Σέρβους ἠνάγκασε πάλιν νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Μιχαὴλ ἐπεδίωξε τὴν ἀνασύστασιν αὐτοκρατορίας ἰσχυρᾶς καὶ ἀνέπτυξεν ἔξοχα προτερήματα, ἀπέδειξεν ἀντίληψιν λεπτὴν καὶ νοῦν πρακτικόν. Διὰ τοῦτο δικαίως θεωρεῖται ὁ τελευταῖος ἐκ τῶν μεγάλων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου.

Ἄλλὰ σοβαρὰ ἐξωτερικὴ κρίσις ἠπειλήσῃ νὰ καταστρέψῃ τὸ ἔργον τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ΄ τοῦ Ἁγίου Κάρολος, ὁ ὀνομαζόμενος Ἀνδεγαυικὸς (d' Anjou), ἠγόρασε παρὰ τοῦ τελευταίου ἐκπτώτου λατίνου αὐτοκράτορος Κων)πόλεως Βαλδουίνου Β΄ τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα. Ὁ Κάρολος διέθετε μεγάλην δύναμιν, διότι ἦτο συγχρόνως ἡγεμὸν τοῦ πριγκι-

κιπάτου τῆς Ἀχαΐας καὶ συνάμα βασιλεὺς τῶν δύο Σικελιῶν. Διεκδικῶν λοιπὸν πρὸς τὸν Μιχαὴλ Η΄ τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως δικαιώματα ἔκυρίευσεν τὴν Κέρκυραν, τὸ Δυρράχιον καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἑπείρου καὶ ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τῆς Ἀλβανίας. Πρὸς τούτοις συνεμάχησε μὲ ὄλους τοὺς ἐχθροὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Εὐρώπην, τοὺς Βουλγάρους, Σέρβους καὶ Βλάχους. Ἡ Δύσις ἐφαίνετο ὅτι ἠννόει τὰ σχέδια τοῦ Καρόλου καὶ ἡ ἀνασύστασις τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κων)πόλεως ἐθεωρεῖτο προσεχῆς. Ἄλλ' ἡ αὐτοκρατορία ἐσώθη διὰ τῆς διπλωματικῆς εὐστροφίας τοῦ Μιχαὴλ. Ἐκμεταλλεῦόμενος τὴν παλαιὰν ἀδυναμίαν τῆς παπικῆς ἐκκλησίας περὶ πρωτείων συνεννοήθη μὲ τὸν Πάπαν Γρηγόριον Ι΄ καὶ εἰς τὴν σύνοδον, ἡ ὁποία συνῆλθεν εἰς Λυὸν (1274), ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ὑπήχθη ὑπὸ τὴν παπικὴν. Τοιοῦτοτρόπως ἀπεσοβήθη νέα σταυροφορία κατὰ τῆς Κων)πόλεως καὶ ὁ Μιχαὴλ ἐνήργησε μὲ δραστηριότητα καὶ ἐνίκησεν εἰς τὴν Ἑπειρον τὰ στρατεύματα τοῦ Καρόλου.

Ἄλλὰ τὰ μεγάλα σχέδια τοῦ Μιχαὴλ δὲν ἦτο προωρισμένον νὰ ἐπιτύχουν, διότι ὁ εὐφυῆς συνδυασμὸς τοῦ προσέκρουσεν εἰς τὴν ἀδιαλλαξίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, ὁ ὁποῖος ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἔστεργε τὴν ἔνωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας μετὰ τῆς δυτικῆς. Ἐδημιουργήθη φοβερὸς διχασμὸς μετὰ τῶν δύο ἀντιθέτων μερίδων καὶ κρίσις ἐσωτερικὴ ἐλυμαίνετο τὸ κράτος. Μετὰ τὴν ματαίωσιν τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ὁ ἐκ Δυσμῶν κίνδυνος ἐφάνη ἀπειλητικώτερος. Ἄλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἀντέταξεν ἰσχυρὰν ἀντίστασιν κατὰ τοῦ Καρόλου εἰς τὴν Ἑπειρον καὶ συγχρόνως κατώρθωσεν ἐπιτηδείως νὰ ἐξεγείρη μεγάλην ἐπανάστασιν εἰς τὴν Σικελίαν κατὰ τῶν Γάλλων. Οἱ Σικελοὶ κατὰ τὸν ἔσπερινὸν τοῦ Πάσχα τοῦ 1282 ἔσφαξαν τοὺς Γάλλους. Αὐτὸς εἶναι ὁ λεγόμενος Σικελικὸς ἔσπερινός. Ἡ Σικελία περιῆλθεν εἰς τὸν βασιλεῖα τῆς Ἀραγωνίας (Ἰσπανία). Μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν ὁ Κάρολος καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀπέθανε καὶ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀφήσας μνήμην μεγάλου αὐτοκράτορος (1282).

ΟΙ ΛΟΙΠΟΙ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ—ΕΣΩΤΕΡΙΚΑΙ ΕΡΙΔΕΣ

Μετά τὸν θάνατον τοῦ Μιχαήλ Η΄ ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ υἱὸς του **Ἀνδρόνικος Β΄** (1282—1328) συμβασιλεύσας ἀπὸ τὸ 1295—1320 μετὰ τοῦ υἱοῦ του **Μιχαήλ Θ΄**. Ὅταν ἀπέθανεν ὁ Μιχαήλ, παρέλαβεν ὡς σιμάρχοντά του τὸν ἔγγονόν του Ἀνδρόνικον, πρὸς τὸν ὅποιον ταχέως περιῆλθεν εἰς ρῆξιν, ἣ ὁποία κατέληξεν εἰς ἐμφύλιον πόλεμον καὶ διχασμὸν τοῦ κράτους. Ὁ **Ἀνδρόνικος Β΄** ἐβασίλευεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐνῶ ὁ ἔγγονός του κατέστησε πρωτεύουσαν τοῦ κράτους του τὴν Ἀδριανούπολιν. Καὶ οἱ δύο προσεπάθουν συμμαχοῦντες μετὰ τῶν Βουλγάρων καὶ Σέρβων νὰ ἐπικρατήσουν. Ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσεν ὁ ἔγγονος καὶ ὁ πάππος του ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ τοῦ θρόνου. Ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ ὡς **Ἀνδρόνικος Γ΄** (1328—1341). Ἐπὶ τῶν δύο τούτων αὐτοκρατόρων ἕνεκα τῶν ἐσωτερικῶν ἀσχημιῶν τὰ ἐξωτερικὰ τοῦ κράτους χειροτέρευσαν.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀνδρονίκου Γ΄ **Ἰωάννης Ε΄** (1341—1391) ἦτο ἀνήλικος καὶ ἐπετροπεύετο ὑπὸ τοῦ φίλου

Ὁ Ἰωάννης Ε΄ Παλαιολόγος ἐπὶ μεταλλίῳ

Ἀριστερά: Ἰωάννης Βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων, ὁ Παλαιολόγος. Δεξιὰ: ἔργον τοῦ Πισάνου ζωγράφου.

τοῦ πατρός του **Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ**. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδημιουργήθη νέα ἐσωτερικὴ κρίσις καὶ νέα διαίρεσις τοῦ κράτους. Ἡ βασιλομήτωρ **Ἄννα τῆς Σαβοΐας** ἤθελε νὰ ἔχη αὐτὴ τὴν ἐπιτροπείαν καὶ περὶ αὐτὴν συνηθροίσθησαν οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ὁ Καντα-

κουζηνός υποστηριζόμενος τότε υπό τῆς Σερβίας ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ εἰς τὸ Διδυμότειχον ὡς Ἰωάννης ΣΤ'. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Ἰωάννης Ε' ἦρχε τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης ΣΤ' ἐκ Διδυμοτείχου τῶν λοιπῶν ἐλεεινῶν λειψάνων τῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ θλιβερότερον εἶναι ὅτι οἱ ἀντίπαλοι ἄνευ ἐθνικοῦ συναισθήματος προσεκάλουν τοὺς

Μανουήλ Παλαιολόγος

Εἰκὼν βυζαντινοῦ χειρογράφου. Μουσεῖον Λούβρου

ἐχθροὺς τῆς αὐτοκρατορίας εἰς βοήθειαν δίδοντες εἰς αὐτοὺς γενναῖα χρηματικὰ ποσὰ καὶ εὐρείας ἐδαφικὰς παραχωρήσεις. Ὁ Καντακουζηνὸς συνεμάχησε μετὰ τῶν Τούρκων, ἀφοῦ ἔδωκεν εἰς τὸν γέροντα Οὐρχάν τὴν 13ετῆ θυγατέρα του. Ἄλλὰ καὶ ἀφοῦ παρηγωνίσθη ὁ Καντακουζηνὸς, ἐξηκολούθησαν αἱ **παραχαί**, διήρτησαν καὶ ἐπὶ τῶν Ἰωάννου Ε' εἰς ἐκ τῶν μύθων του καὶ ὁ ἄγονός του, οἱ ὅποιοι ἀνηγορεύθησαν προ-

σωρινῶς αὐτοκράτορες καὶ φέρονται εἰς τὴν σειρὰν τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου ὡς **Ἀνδρόνικος Δ΄**, ὁ ἄλλος ὡς **Ἰωάννης Ζ΄**.

Τὸν Ἰωάννην Ε΄ διεδέχθη ὁ υἱὸς του καὶ συμβασιλεὺς ἐπὶ τινα χρόνον **Μανουὴλ Β΄** (1391—1425), ὁ ὁποῖος μέχρι τοῦδε ἐκρατεῖτο ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Βαγιαζίτ ὡς ὄμηρος εἰς τὴν Προῦσαν. Ὁ Μανουὴλ ἦτο προικισμένος μὲ ἐξόχους ἀρετὰς καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις θ' ἀνεδεικνύετο εἰς ἕκ τῶν μεγάλων αὐτοκρατόρων, ἀλλ' ἡ αὐτοκρατορία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σωθῆ. Τοῦτον διεδέχθη ὁ **Ἰωάννης Η΄** (1425—1448) Οἱ δύο προτελευταῖοι αὐτοκράτορες ἐστράφησαν πρὸς τὴν Δύσιν, διὰ νὰ προσελκύσουν βοήθειαν πρὸς σωτηρίαν τῆς ἀπειλουμένης ὑπὸ τῶν Τούρκων Κων)πόλεως. Τὸν Ἰωάννην Η΄ διαδέχεται ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ **Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ ὁ Παλαιολόγος** (1448—1453).

ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Τὸ μικρὸν ὀθωμανικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Ὄσμαν εἰς τὴν Βιθυνίαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος, ἀνεπτύχθη μὲ καταπληκτικὴν ταχύτητα. Οἱ Ὄθωμανοὶ ἀφοῦ κατέλαβον σημαντικὸν μέρος τῆς Μ. Ἀσίας, διέβησαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος εἰς τὴν Εὐρώπην, ἔγιναν κύριοι τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῆς Βαλκανικῆς καὶ περὶ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος ἐνεφανίσθησαν εἰς τὸν Δούναβιν. Κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ὑπέταξαν ὅλην τὴν Βαλκανικὴν καὶ ἐκτεταμέναν χώραν εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἀπέβησαν κίνδυνος καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Εὐρώπην. Οἱ λόγοι τῆς καταπληκτικῆς αὐξήσεως εἶναι γεωγραφικοί, στρατιωτικοὶ καὶ θρησκευτικοί.

Ὁ κυριώτερος λόγος τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους εἶναι γεωγραφικός. Τὸ ὀθωμανικὸν κράτος ἐδημιουργήθη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἢ ὁποῖα, καθὼς εἶδομεν, ἦτο τὸ ἀκένωτον ἀποταμίευμα πολεμιστῶν τοῦ Βυζαντίου. Ἐκ τῆς γειτονίας πρὸς τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν κατώρθωσε νὰ λάβῃ τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ὀργάνωσιν αὐτῆς, εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ φυλετικὸς καὶ θρησκευτικὸς χαρακτήρ τῶν Ὄθωμανῶν ἔδωκεν ἰδιάζουσαν μορφήν. Τοιοῦτοτρόπως ἐδημιουργήθη ὀργάνωσις, ἢ ὁποῖα ἔμελλε νὰ μεταμορφώσῃ ἐντὸς ὀλίγου τοὺς κατοίκους τῆς Μ. Ἀσίας καὶ νὰ τοὺς ἐμφανίσῃ

ὑπὸ νέαν μορφήν ὡς πολεμιστὰς τοῦ Ἰσλάμ. Ὡστε τὸ ὀθωμανικὸν κράτος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία ὑπὸ νέαν μορφήν, ἀποτελεσθεῖσα ἀπὸ ἀνθρώπινον ὕλικόν, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε στηριχθῆ κατὰ μέγα μέρος ἡ δύναμις τοῦ Βυζαντίου. Οἱ πολεμισταί, οἱ ὁποῖοι ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἰσλάμ ἐκχύνονται εἰς τὴν Βαλκανικὴν, καταλαμβάνουν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ προελαύνουν μέχρι τῆς Βιέννης, εἶναι ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν πολεμιστῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον δοξάσει τὰς σημαίας τοῦ Βυζαντίου.

Τὸ Ὄθωμανικὸν κράτος ἔλαβε τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ κυρίαρχος τάξις εἰς τὸ κράτος ἦτο ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία, δηλαδή ἀνθρωποι ἐξ ἐπαγγέλματος πολεμισταί. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν πολεμιστῶν ἐξουσίαζον μικρὰ φέουδα καὶ ἐκ τοῦ εἰσοδήματος αὐτῶν συνετήρουν τοὺς πολεμιστὰς των. Τὰ φέουδα αὐτὰ ἦσαν μικρά, ὅπως καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον, καὶ δὲν ἐξησθένιζον τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν. Διὰ τοῦτο ὁ σουλτάνος εἶχε μεγάλην ἰσχὺν ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν καὶ τὸ κράτος του παρουσίαζε μεγάλην συνοχὴν. Ὁ σουλτάνος ἦτο ἀρχηγὸς τῶν πολεμιστῶν καὶ ἐθεώρει ὡς ὕψιστον προσὸν τὴν πολεμικὴν ἀνδρείαν, ἐξεστράτευεν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του καὶ πρῶτον μέλημα εἶχε νὰ διατηρῆ ἀκμαίαν στρατιωτικὴν δύναμιν. Διὰ τοῦτο κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τὸ ὀθωμανικὸν κράτος παρουσιάζεται ὡς στρατόπεδον, τὸ ὁποῖον ὀδηγοῦν εἰς τολμηρὰς ἐπιχειρήσεις οἱ σουλτάνοι.

Οἱ ὀθωμανοὶ πολεμισταὶ ἐλθόντες εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἦσαν φυλὴ νεαρὰ καὶ πλήρης σφρίγγου, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδιδε μεγάλην ὀρμὴν ἡ θρησκευτικὴ πίστις. Οἱ Ὄθωμανοί, ὅπως οἱ πρῶτοι Ἄραβες, ἐνεφοροῦντο ἀπὸ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐπολέμουν διὰ τὴν ἀληθινὴν θρησκείαν καὶ τὴν πίστιν αὐτὴν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν μετέδωκαν εἰς τοὺς μικρασιάτας, τοὺς ὁποίους ἐξισλάμισαν καὶ ἐξετούρκισαν.

Σὺν τῷ χρόνῳ οἱ κυρίως Τοῦρκοι ἀπερροφήθησαν ὑπὸ τῶν ἐκτουρκισθέντων μικρασιατῶν καὶ τὰ μεγάλα στρατιωτικὰ κατορθώματα τῶν Ὄθωμανῶν δὲν πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς ἔργα Μογγόλων, ἀλλὰ τῆς ἐξισλαμισθείσης καὶ ἐκτουρκισθείσης νέας Μοσουλίας.

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

Οἱ Τοῦρκοι πολεμισταὶ ὅταν ἔφθασαν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἦσαν κυρίως ἵππεις. Τὸ πρῶτον τουρκικὸν ἵππικὸν ἦτο ὁμοιον μὲ τὸ ἵππικὸν ὄλων τῶν Μογγόλων, δηλαδὴ ἐλαφρὸν ἵππικὸν ὠπλισμένον μὲ τόξα. Ἐπετίθεντο διὰ ταχείας ἐπελάσεως, ἔρριπτον τὰ βέλη καὶ ἔφευγον, διὰ νὰ ἐπιστρέψουν μετ' ὀλίγον. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ λεγόμενοι *ἀκιντζί*. Ὅταν ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, κατήρτισαν ἵππικὸν βαρύτερον, ὠπλισμένον κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἵππικοῦ τοῦ Βυζαντίου, τοὺς λεγομένους *σπαχῆδες*, οἱ ὅποιοι ἦσαν ὠπλισμένοι μὲ μακρὰν καὶ κυρτὴν σπάθην, ἡ ὁποία ἔκοπτεν ὡς ξυράφιον (γιαταγάνι).

Ἐπίσης κατ' ἀπομίμησιν τοῦ βυζαντινοῦ πεζικοῦ ἐδημιουργήθη πεζικόν, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη νέος στρατός, δηλαδὴ οἱ **Γενίτσαροι** (Γενί τσάρ—νέος στρατός). Ὁργανωτὴς τοῦ νέου στρατοῦ ἦτο ὁ περίφημος **Καρᾶ Χαλίλ Τσεντερλῆ**. Τὸ τάγμα αὐτὸ ἀπετελέσθη ἀπὸ στρατιώτας μονίμους, οἱ ὅποιοι καθ' ὄλην τὴν ζωὴν των ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς τὸ ἐπάγγελμα τῶν ὀπλων. Διὰ τοῦτο κατ' ἔτος ἐστρατολογοῦντο παῖδες εὐρωστοὶ καὶ ἀκμαῖοι, ἰδίως χριστιανόπαιδες, οἱ ὅποιοι ἐλάμβανον στρατιωτικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀνατροφὴν. Οἱ χριστιανόπαιδες αὐτοὶ ἠλικιούμενοι ἐλησμόνουσιν τὴν καταγωγὴν των καὶ ἐγίνοντο φανατικώτατοι μωαμεθανοὶ καὶ πολέμιοι τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦ μέσου αὐτοῦ οἱ σουλτάνοι ἀπέκτησαν μόνιμον στρατὸν μὲ συνοχὴν καὶ πειθαρχίαν, ὅμοιον πρὸς τὸν ἐθνικὸν στρατὸν τῶν νεωτέρων χρόνων, καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ἡγεμόνες τῆς Δύσεως διέθετον μόνον τὸν στρατὸν τῶν ἵπποτῶν, ὁ ὁποῖος ἦτο ὀλιγάριθμος καὶ ἀπειθάρχητος.

Τὸ σύστημα τοῦτο παρεῖχεν εἰς τὸ κράτος στρατιώτας ἡσκημένους μὲ αὐστηροτάτην πειθαρχίαν καὶ θρησκευτικὸν φανατισμόν. Ἄλλ' εἶχε καὶ συνεπείας ἀπωτέρας. Ἀσυναισθήτως ἠῤῥξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν μωαμεθανῶν διὰ τοῦ ἐξισλαμισμού χιλιάδων ἑλληνοπαίδων καὶ ὁ ἑλληνισμὸς διαρκῶς ἔχανεν ἀκμαῖον αἶμα. Τοῦτο οἱ Ἕλληνες ὠνόμασαν **Παιδομάζωμα**.

ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ ΟΥΡΧΑΝ Α΄ ΚΑΙ ΜΟΥΡΑΤ Α΄

Οἱ Ὄθωμανοὶ τὸ 1326 κατέλαβον, καθὼς εἶδομεν, ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Ὄσμάν τὴν Προῦσαν, τὴν ὁποίαν κατέστησαν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους. Ὁ Ἀνδρόνικος ἐκστρατεύσας κατ' αὐτῶν τὸ 1330 ἐνίκηθη. Αἱ περίφημοι πόλεις Νίκαια καὶ Νικομήδεια περιήλθον εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ὄσμανλήδων καὶ ἡ Βιθυνία ὅλη μέχρι τοῦ Βοσπόρου ἀπέβη τουρκικὴ (1338).

Ἐπὶ τοῦ **Οὐρχάν** (1326—1359) οἱ Ὄθωμανοὶ ἐκυρίευσαν ὅλας τὰς ἑλληνικὰς κτήσεις τῆς Μ. Ἀσίας ἐκτὸς τῆς Σμύρνης καὶ Φιλαδελφείας. Αἱ δύο αὐταὶ πόλεις ἐχωρίζοντο ἀπὸ τὰς λοιπὰς διὰ μικρῶν τουρκικῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα εἶχον προέλθει ἐκ τῆς διαλύσεως τοῦ κράτους τοῦ Ἰκονίου. Μετὰ ταῦτα οἱ Ὄθωμανοὶ ἐπωφελοῦμενοι τὰς μεταξὺ Ἰωάννου Ε΄ καὶ Καντακουζηνοῦ ἔριδας ἔθρυσαν τὸν πόδα των εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ Καντακουζηνὸς ἐκάλεσεν εἰς βοήθειάν του τὸν Οὐρχάν, τὸν ὁποῖον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐμφυλίου πολέμου εἶχε κάμει γαμβρὸν ἐπὶ θυγατρί, διὰ νὰ προσοικειωθῇ **1354** αὐτόν. Οἱ Ὄθωμανοὶ διέβησαν τὸν Ἑλλάσποντον καὶ κατέλαβον τὴν **Καλλίπολιν** (1354), τὴν ὁποίαν κατέστησαν ὀρμητήριον τῶν κατὰ τῆς Εὐρώπης ἐπιχειρήσεων των. Ὀλίγον βραδύτερον οἱ Ὄθωμανοὶ κατέλαβον τὸ **Διδυμότειχον** καὶ τὴν **Τυρολόην** (1357). Τοιοῦτοτρόπως διηνοιξαν τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν Βαλκανικὴν.

Ὁ διάδοχος τοῦ Οὐρχάν **Μουράτ Α΄** (1359—1389) ὑπῆρξε μέγας κατακτητής. Ὀρμώμενος ἐκ Κολλιπόλεως καὶ Διδυμοτείχου εἰσήλασεν εἰς τὴν Θράκην καὶ κατέλαβε τὴν **Ἀδριανούπολιν** (1365), ἣ ὁποία ἔγινεν ἡ δευτέρα πρωτεύουσα τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους. Ἐκεῖθεν ὁ Μουράτ ἐπεξέτεινε τὰς ἐπιδρομάς του ἀφ' ἑνὸς μέχρι τῶν προθύρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφ' ἑτέρου μέχρι τοῦ Αἴμου, ὅπου κατέλαβε τὴν Φιλιππούπολιν, καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας. Οἱ Ὄθωμανοὶ ἀπὸ τῆς Θράκης εἰσήλασαν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐπεχείρησαν νὰ καταλάβουν τὴν ἄλλην Βαλκανικὴν, προτοῦ δώσουν τὸ τελευταῖον κτύπημα κατὰ τῆς βασιλευούσης. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Ε΄ ἐπανελθὼν ἐκ τῆς Δύσεως, ὅπου μετέβη ἐπαιτῶν βοήθειαν, ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τὸν Μουράτ ὑποσχεθεὶς νὰ πληρῶνῃ εἰς τοὺς Τούρκους φόρον ἐτήσιον. Κατό-

πιν ὁ Μουράτ ἀπέσπασε χώρας τοῦ ἄλλοτε σερβικοῦ κράτους. Εἰσήλασεν εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ ἐκυρίευσεν τὴν Κροϊαν, τὸν σέρβον βασιλέα **Λάζαρον** κατέστησε φόρου ὑποτελῆ καὶ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ἐκυρίευσεν τὴν Σόφιαν (1382).

Τέλος ὁ Μουράτ παρὰ τὴν συνομολογηθεῖσαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συνθήκην ἐκυρίευσεν τὸ 1386 τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μακεδονίας καὶ τὴν δευτέραν πόλιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τὴν Θεσσαλονίκην. Δύο ἔτη μετὰ ταῦτα (1388) ἐκυρίευσεν τὴν Βουλγαρίαν, τὴν ὁποίαν μετέβαλεν εἰς ἐπαρχίαν τοῦ κράτους. Τοιοῦτοτρόπως διελύθη τὸ βουλγαρικὸν κράτος καὶ ἡ βασιλεύουσα δυναστεία τοῦ Σισμὰν προσῆλθεν εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν.

Μετὰ τὸ γεγονός αὐτὸ συνεκρούσθησαν οἱ Ὀθωμανοὶ καὶ οἱ Σέρβοι. Οἱ συνηνωμένοι Νοτιοσλαῦοι, Σέρβοι, Βόνιοι, Κροᾶται, Πολωνοί, τοὺς ὁποίους ὑπεστήριζον Οὐγγροι,

1389

Βλάχοι καὶ Ἀλβανοί, συνετρίβησαν εἰς τὴν μεγάλην μάχην τοῦ **Κοσσυφοπεδίου** (1389). Ἡ μάχη τοῦ Κοσσυφοπεδίου ἔχει κοσμοϊστορικὴν σημασίαν, διότι οἱ Νοτιοσλαῦοι ἦσαν ἡ μόνη ἀξιόλογος δύναμις εἰς τὴν Βαλκανικὴν, ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὴν ὀρμὴν τῶν Τούρκων. Ὁ Μουράτ ἐφονεύθη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ὑπὸ σέρβου τραυματίου. Ἄλλ' ὁ υἱὸς του Βαγιαζίτ ἐξηκολούθησε μὲ ἴσῃν ὀρμὴν τὸ ἔργον του.

ΕΚΤΟΥΡΚΙΣΤΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΟΝ ΤΟΥ ΜΟΥΡΑΤ

Οἱ Ὀθωμανοὶ διὰ νὰ ἀποκτήσουν εἰς τὰς κατακτωμένας χώρας προπύργια μόνιμα καὶ ἀσφαλῆ, ἠκολούθησαν τὸ σχέδιον τῆς μεταφυτεύσεως τουρκικῶν πληθυσμῶν εἰς τὰ εὐφορώτερα μέρη τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας. Ἀπὸ τὰς χώρας αὐτὰς ἀντιθέτως ἠνάγκαζον τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς νὰ μετοικήσουν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Τοιοῦτοτρόπως μεγάλα διαμερίσματα τῶν ἑλληνικῶν τούτων χωρῶν κατελήφθησαν ὑπὸ τούρκων ἐκ τοῦ κράτους κυρίως τοῦ Ἰκονίου. Μέχρι πρό τινων ἐτῶν ἐσφάζοντο οἱ συνοικισμοὶ αὐτοὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἰς τὰ εὐφορώτερα μέρη τῆς Μακεδονίας ὑπῆρχον πυκνοὶ συνοικισμοὶ Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ὠνομάζοντο *Κονιάρηδες*, ὡς προερχόμενοι ἐκ τοῦ Ἰκονίου καὶ τὰς χώρας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἰωνίου. Αἱ μετοικεσίαι αὐτῶν τῶν Τούρκων συνετέλεσαν πολὺν

εις τὴν μεταβολὴν τοῦ ἐθνολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς Μακεδονίας.

ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ ΒΑΓΙΑΖΙΤ Α΄

Τὸν Μουράτ διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον ὁ υἱὸς του **Βαγιαζίτ ὁ Α΄** (1389—1402), ὁ ὁποῖος διὰ τὴν ὀρμητικότητά του ἐπωνομάζετο **Γιλδирίμ** (=Κεραυνός). Ὁ Βαγιαζίτ εὐθὺς μετὰ τὴν μάχην τοῦ Κοσσυφοπεδίου ἔσπευσεν εἰς Μ. Ἀσίαν, ὅπου εἶχον συνασπισθῆ κατὰ τῶν Ὁθωμανῶν οἱ διάφοροι τοῦρκοι ἡγεμόνες. Ἀλλὰ προηγουμένως συνῆψε μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος δευτέραν συνθήκην, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ὑπεβλήθησαν εἰς νέα ταπείνωσιν ὑποσχεθέντες νὰ παρακολουθοῦν μὲ 12 χιλ. στρατοῦ εἰς τὰς ἐκστρατείας τοῦ τὸν Βαγιαζίτ ὡς φίλον καὶ σύμμαχον. Εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν διέλυσε τὸν νέον συνασπισμὸν τῶν Τούρκων καὶ ἐκυρίευσεν ὅλα τὰ ἄλλα μικρὰ κρατίδια καὶ μέγα μέρος τοῦ βασιλείου τῆς Καραμανίας (Ἰκονίου). Τοιοῦτοτρόπως ἠύξησε τὸ κράτος του καὶ ἐπεξέτεινεν αὐτὸ εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Μ. Ἀσίας. Τότε ἐκυρίευσεν καὶ τὴν τελευταίαν κτῆσιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, τὴν Φιλαδέλφειαν (1390). Ἡ Σμύρνη εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τῶν ἰπποτῶν τῆς Ρόδου ἀπὸ τὸ 1344. Λέγεται ὅτι εἰς τὴν πολιορκίαν καὶ ἔφοδον κατὰ τῆς Φιλαδελφείας ἔλαβον μέρος τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Ε΄ καὶ τὸν υἱὸν του Μανουήλ, οἱ ὁποῖοι εἶχον παρακολουθήσει τὸν σουλτάνον συμφώνως πρὸς τὰς συνθήκας.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (1391) ὁ Μανουήλ, κρατούμενος ὡς ὄμηρος ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ εἰς Προῦσαν, ἐδραπέτευσε καὶ ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου εἶχεν ἀποθάνει ὁ πατήρ του. Αἱ συνθήκαι διελύθησαν τότε καὶ ὁ Βαγιαζίτ ἀπέκλεισε τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐνῶ συγχρόνως εἰς τὴν Ἀσίαν προσήρτησε τὸ κράτος τῆς Καραμανίας καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπεχειρεῖ ἐπιδρομὰς πρὸς τὴν Βλαχίαν καὶ τὴν Οὐγγαρίαν. Ὁ Μανουήλ ἐπεκαλέσθη τότε τὴν βοήθειαν τῆς Δύσεως, ἣ ὁποία ἤδη εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀνησυχῆ ἐκ τῆς ἀκατασχέτου προόδου τῶν Τούρκων καὶ ἐσχηματίσθη σταυροφορία κατὰ τῶν Ὁθωμανῶν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμούν-

δος ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῶν εὐρωπαϊῶν πολεμιστῶν καὶ ἰδίως γάλλων ἵπποτῶν προήλασε μέχρι τῆς Νικοπόλεως τῆς Βουλγαρίας. Ὁ Βαγιαζίτ ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ σπεύσας μὲ μεγάλην ταχύτητα προσέβαλε τοὺς χριστιανούς παρὰ τὴν Νικόπολιν καὶ ἐνίκησεν αὐτοὺς εἰς μεγάλην μάχην (1396).

Τὰς συνεπείας τῆς ἥττης τῶν Εὐρωπαϊῶν ὑπέστησαν οἱ χριστιανοὶ τῆς Βαλκανικῆς. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Ὁθωμανῶν, ὁ δὲ σουλτάνος ἀφ' ἑνὸς περιέσφιξε στενωπότερον τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀφ' ἑτέρου ἐξεστράτευσεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ὁ ἐξ Ἑλλήνων καταγόμενος στρατηγὸς τοῦ Ἐβρενὸς βέης εἰσήλασε τότε εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐλεηλάτησε δεινῶς τὴν χώραν καὶ ὑπεχρέωσε τὸν Θεόδωρον Παλαιολόγον, ἀδελφὸν τοῦ αὐτοκράτορος, τὸν δεσπότην τοῦ Μυστρά, ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου. Ἐφαίνετο τότε ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ μετ' αὐτῆς ὅλη ἡ Βαλκανικὴ θὰ ὑπέκυπτεν εἰς τοὺς Ὁθωμανούς, ὅτε μέγα γεγονός εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἠνάγκασε τὸν Βαγιαζίτ νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπείγοντως εἰς Ἀσίαν.

ΜΟΓΓΟΛΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ—ΤΑΜΕΡΛΑΝΟΣ

Εἷς ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Τζεγγίς Χάν, ὁ περίφημος **Τεμουρ Λέγκ**, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊῶν παρεφθαρμένως λέγεται **Ταμερλᾶνος**, ἀνίδρυσε τὴν Μογγολικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἔγινε περιβόητος ἕνεκα τῶν μεγάλων ἐπιδρομῶν του. Ὁρμώμενος ἐκ τῆς πρωτεύουσας του Σαμαρκάνδης (Τουρκεστάν) ἐπεξέτεινε τὸ κράτος του εἰς ὅλην τὴν Κεντρικὴν Ἀσίαν, τὴν Σιβηρίαν καὶ τὴν Εὐρωπαϊκὴν Ρωσσίαν, εἰς δὲ τὴν Μ. Ἀσίαν ἔφθασε μέχρι τῶν ὀρίων τοῦ Ὁθωμανικοῦ κράτους. Ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη, αἱ ὁποῖαι ἀνῆκον εἰς τοὺς Μαμελούκους τῆς Αἰγύπτου, ὑπετάχθησαν εἰς τὸν Ταμερλᾶνον.

Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ καὶ οἱ τοῦρκοι ἡγεμόνες τῆς Μ. Ἀσίας, τῶν ὁποίων ὁ Βαγιαζίτ εἶγεν ἀφαιρέσει τὰς χώρας, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τοῦ Μογγόλου ἡγεμονος. Ὁ Τα-

Οἱ στρατοὶ τοῦ Ταμερλάνου μετὰ τὴν νίκην ὑπὸ διαφόρους στρατηγούς ἐξεχύθησαν ὡς λαΐλαψ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καταστρέφοντες καὶ ἐρημοῦντες τὸ πᾶν. Τότε κατεστράφησαν ἀκμαιόταται ἑλληνικαὶ πόλεις, ἡ Νίκαια, ἡ Ἐφεσος, αἱ Σάρδεις κ.ἄ., οἱ δὲ Μογγόλοι ἔφθασαν μέχρι τῆς Σμύρνης, τὴν ὁποίαν ἀφήρεσαν ἀπὸ τοὺς Ροδίους ἰππότας. Ἄλλ' ὁ Ταμερλᾶνος δὲν εἶχε βλέψεις εἰς τὰς χώρας αὐτὰς καὶ ἀφοῦ ἀποκατέστησε τοὺς Τούρκους ἡγεμόνας εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ κράτος του καταστρέφων δευτέραν φορὰν τὴν χώραν. Ὁ Ταμερλᾶνος ἀπέθανεν, ἐνῶ ἐξεστράτευε κατὰ τῆς Κίνας.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΕΞΑΣΘΕΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ἡ μογγολικὴ ἐπιδρομὴ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν προσωρινὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ τὴν παράτασιν τοῦ βίου τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἐπὶ πεντήκοντα ἀκόμη ἔτη.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βαγιαζίτ τὸ ὀθωμανικὸν κράτος περιέπεσεν εἰς ἐμφυλίους πολέμους. Ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζίτ ὁ Σουλεϊμὰν ἔχων πρωτεύουσαν τὴν Ἀδριανούπολιν ἦρχε τῶν εὐρωπαϊκῶν κτήσεων, ἐνῶ ὁ Μωάμεθ ἐκ τῆς Προύσης ἦρχε τῶν ἀσιατικῶν. Ἀλλὰ τὰ δύο κράτη ταχέως περιῆλθον εἰς ἐμφύλιον πόλεμον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπεκράτησεν ὁ Μωάμεθ διὰ τοῦ ἀνδρείου ἀδελφοῦ του Μουσαῖ. Ἄλλ' ὁ Μουσαῖ ἀφοῦ κατέβαλε τὸν Σουλεϊμὰν, ἀνεκηρύχθη αὐτὸς κύριος τῶν χωρῶν του καὶ ἀπεσχίσθη ἐκ τοῦ Μωάμεθ. Τοιουτοτρόπως νέος ἐμφύλιος πόλεμος ἤρχισε μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν, κατὰ τὸν ὁποῖον μετὰ δεινούς ἀγῶνας ὑπερίσχυσεν ὁ **Μωάμεθ Α'** (1402—1421) καὶ ἦνωσεν ἐκ νέου τὸ ὀθωμανικὸν κράτος (1413).

Κατὰ τοὺς ἐμφυλίους αὐτοὺς πολέμους ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ ἐπιδεξιῶς πολιτευθεὶς συνεμάχησε κατ' ἀρχὰς μὲ τὸν Σουλεϊμὰν καὶ ἀνέκτησε τὴν Θεσσαλονίκην. Κατὰ τὸν δεῦτερον πολέμον συμμαχήσας μὲ τὸν Μωάμεθ ἔσωσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ὁποία εἶχε πολιορκηθῆ ὑπὸ τοῦ Μουσαῖ, καὶ ἀνέκτησε πολλὰς πόλεις ἐπὶ τῆς Προποντιδος, τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς

παρέσχε σημαντικὴν βοήθειαν εἰς τὸν Μωάμεθ διαβιβάζων διὰ τοῦ στόλου τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Διὰ τοῦτο οἱ δύο ἡγεμόνες ἔζησαν μέχρι τέλους ἐν εἰρήνῃ.

ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ ΜΟΥΡΑΤ Β΄

Τὸν Μωάμεθ Α΄ διεδέχθη ὁ υἱὸς του **Μουράτ Β΄** (1421—1451), ὁ ὁποῖος συνεχίζει τὴν προσωρινῶς διακοπεῖσαν κατακτητικὴν ὁρμὴν τῶν Τούρκων. Αἱ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος φιλικαὶ σχέσεις διεκόπησαν καὶ τὸ 1422 ὁ σουλτάνος προσέβαλε τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ συνήντησεν ἰσχυρὰν ἀντίστασιν. Κατὰ τὴν πολιορκίαν, ἡ ὁποία διήρκεσε μόνον 42 ἡμέρας, οἱ Τοῦρκοι ἐχρησιμοποίησαν πρώτην φοράν πυρροβολικόν.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (1423) ἔστειλε τὸν στρατηγὸν του **Τουραχάν** εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὴν ὁποίαν ἐληλάτησεν ἀγρίως, ὁ ἴδιος δὲ ἐπεχείρησεν ἐκστρατεῖαν εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ Ἀλβανίαν. Τὸ 1430 περιῆλθεν ὀριστικῶς εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς ἡ Θεσσαλονίκη. Τὴν πόλιν αὐτὴν εἶχεν ἀποδώσει ὁ Σουλεϊμάν εἰς τὸν Μανουήλ καὶ ἐκυβέρνα ὁ βασιλόπαις Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ὡς ἰδίαν ἡγεμονίαν. Ὁ Ἀνδρόνικος ἀποθνήσκων ἐπώλησε τὴν Θεσσαλονικὴν τὸ 1423 εἰς τοὺς Βενετούς. Ὁ Μουράτ τότε ἐπῆλθε κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ κατέλαβεν αὐτὴν ἐξ ἐφόδου διαπράξας φρικτὰς ἀπανθρωπίας. Μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Ὀρους ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν τοῦ Μουράτ καὶ κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουσιν τὰ προνόμια τῶν μονῶν. 1430

Μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Θεσσαλονίκης ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπεμονώθη καὶ ἐφαίνετο προσεχῆς ἡ πτῶσις αὐτῆς Ἀλλὰ δύο ἐχθροί, τοὺς ὁποίους δὲν ὑπελόγιζεν ὁ Μουράτ τοῦ ἐδημιούργησαν σοβαρώτατον περισπασμὸν καὶ τὸν ἀπησχόλησαν μέχρι τοῦ θανάτου του.

Κατὰ πρῶτον ὁ ἀνδρεῖος στρατηγὸς τῶν Οὐγγρων **Ἰωάννης Οὐνιάδης** ἤρχισεν ἐπίμονον πόλεμον κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν. Μετὰ περιπετειώδεις συγκρούσεις πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς προήλασε νικητῆς (1443) ἀπὸ τῆς Πέστης μέ

χρη τοῦ Αἵμου καὶ ἠνάγκασε τὸν Μουράτ νὰ δεχθῆ εἰρήνην, διὰ τῆς ὁποίας τὸ πρὸς βορρᾶν ὄριον τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ὠρίζετο ὁ Αἵμος. Τότε ὁ Πάπας ἐθεώρει κατάλληλον τὴν περίστασιν διὰ νέαν σταυροφορίαν κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας **Λαδίσλαος Δ΄**, τὸν ὁποῖον ἐβοήθουν καὶ ἄλλοι μικροὶ ἡγεμόνες, προήλασε μέχρι Βάρνης, ἐνῶ ὁ στόλος τῶν Βενετῶν καὶ Γενοατῶν ἐπλευσεν εἰς τὸν Βόσπορον. Ἄλλ' ἀπιστήσαντες οἱ Βενετοὶ καὶ οἱ Γενοᾶται μετεβίβασαν τὸν τουρκικὸν στρατὸν ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην ἀντὶ ἀδράς ἀμοιβῆς. Ὁ σταυροφορικὸς στρατὸς ἠττήθη πορὰ τὴν Βάρναν (1444), ὅπου ἐφονεύθη ὁ Λαδίσλαος. Ἄλλ' ὁ Οὐνιάδης ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μουράτ καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑμνηθεὶς ὑπὸ τὸ ὄνομα **Γιάγκος** ὡς χριστιανικὸς ἥρωας εἰς τὰ δημῶδη ἄσματα τῶν Νοτιοσλαύων.

Δεύτερος ἰσχυρὸς ἀντίπαλος τοῦ Μουράτ ἦτο ὁ **Γεώργιος Καστριώτης** ἢ **Σκεντέρμπεης**. Ὁ Σκεντέρμπεης ἦτο υἱὸς τοῦ ἄλβανοῦ ἡγεμόνος Ἰωάννου Καστριώτου. Τὸ Ἀλβανικὸν ἔθνος ἐβράδυνε πολὺ νὰ ἀποκτήσῃ ἰδίαν ἐθνικὴν συνείδησιν. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὑπηρέτησε τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ τὸν 14ον αἰῶνα ἐβοήθησαν πολὺ τὸν Στέφανον Ντουσιάν τῶν Σέρβων. Εἰς πολλοὺς πολεμιστὰς ὁ Ντουσιάν εἶχε διαμοιράσει κτήματα πλουσίων Ἑλλήνων, πολλοὶ Ἀλβανοὶ ἐγίναν ἰσχυροὶ δυνάσται καὶ τὸν αἰῶνα αὐτὸν συναντῶμεν τὰς πρώτας προσπάθειάς πρὸς σχηματισμὸν μικροῦ ἄλβανικοῦ κράτους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐπίσης αὐτὴν πολλοὶ φύλαρχοι Ἀλβανοὶ ἐπεχειροῦν ληστρικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Ἠπειρον καὶ Θεσσαλίαν καὶ ἄλλοι προσκληθέντες κατήλθον ἕως τὴν Ἀττικὴν καὶ Πελοπόννησον, ὅπου τοὺς ἐδόθησαν κτήματα πρὸς καλλιέργειαν.

Ὁ Μουράτ Β' ἐκστρατεύσας εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἠνάγκασε τὸν Καστριώτην νὰ παραδώσῃ ὡς ὄμηρον τὸν Γεώργιον, ὁ ὁποῖος ἦτο τότε ἐννέα ἐτῶν. Ὁ Γεώργιος ἐξισλαμισθεὶς ἔλαβε τουρκικὴν ἀνατροφὴν, ἀλλὰ μαθὼν τὴν καταγωγὴν του κατῶρθωσε νὰ δραπετεύσῃ καί, ἀφοῦ ἐγινε διὰ δόλου κύριος τῆς Κρόϊας (1443), ἀπέβη ἄσπονδος ἐχθρὸς τοῦ σουλ-

τάνου. Τρεῖς ἐκστρατεῖαι τοῦ Μουράτ δὲν κατώρθωσαν τίποτε. Αἱ προτάσεις τοῦ σουλτάνου, ὅπως ἀναγνωρισθῆ ὁ Σκεντέρμπεης ὑποτελῆς ἡγεμῶν τῆς Ἀλβανίας, ἀπερρίφθησαν. Τὰ κατορθώματα αὐτὰ ἐδόξασαν καὶ κατέστησαν

Γεώργιος Καστριώτης ἢ Σκεντέρμπεης

θρυλικὸν τὸν Σκεντέρμπεην ὄχι μόνον μεταξύ τῶν Ἀλβανῶν ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλον τὸν χριστιανικὸν κόσμον τῆς Βαλκανικῆς. Ἡ προσωπικότης του κατώρθωσε νὰ ἐνώσῃ τοὺς ἄλβανοὺς νὰ προστατεύσουν τὴν χώραν των, ἐξύψωσεν αὐτοὺς καὶ τοὺς ἔκαμε νὰ ἀποκτήσουν πρώτην φοράν ἐθνικὴν συνείδησιν. Καὶ σήμερον ἡ μορφή τοῦ Σκεντέρμπεη χρησιμεύει ὡς ὁ ἐνωτικὸς σύνδεσμος τῶν Ἀλβανῶν. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Καστριώτου κατὰ τῶν Τούρκων ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Μουράτ ἀπέθανε τὸ 1451.

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΙ ΠΡΟΣ ΔΙΑΣΩΣΙΝ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπκλεισθεῖσα ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη ἐφαίνετο ὅτι θὰ ὑπέκυπτεν εἰς τὸ μοιραῖον. Κατὰ τὴν κρισιμωτάτην στιγμὴν οἱ περισσότερον προσέβλεπον μὲ μοιρολα-

τρικὴν ἀπάθειαν εἰς τὴν ἐπερχομένην καταστροφὴν. Ἄλλὰ δὲν ἔλειψαν ἄνδρες φωτεινοί, οἱ ὅποιοι ἐζήτησαν καὶ τὴν ὑστάτην ὥραν μέσον σωτηρίας. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Σέρβων εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον μόνη ἔλπις ἀπέμενεν ἡ ἐκ τῆς Δύ-

Αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκ. κατακτήσεως
σεως βοήθεια. Πολλοὶ τότε ἐκ τῆς τάξεως τῶν στρατιωτικῶν,
τοῦ κλήρου καὶ τῶν διανοουμένων ἀπεφάσισαν νὰ φανοῦν
ἀνώτεροι τῶν φατριαστικῶν μικρολογιῶν καὶ διὰ γενναίον
διαβήματος νὰ ἄρουν τὴν μετὰ τῆς Δύσεως παρεξήγησιν,
διότι μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἦτο δυνατόν νὰ κινηθῇ

ὁ δυτικὸς κόσμος ἀποφασιστικῶς ὑπὲρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τότε ἤρχισαν νὰ κηρύττουν ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ ἀρθῇ τὸ σχίσμα καὶ νὰ παρακληθῇ ὁ Πάπας, ὅπως κινήσῃ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως εἰς σταυροφορίαν κατὰ τῶν Ὁθωμανῶν.

Διὰ τοῦτο οἱ αὐτοκράτορες Ἰωάννης Ε' καὶ Μανουὴλ Β' περιῆλθον τὴν Εὐρώπην ζητοῦντες τὴν βοήθειαν τῶν ἡγεμόνων τῆς Γαλλίας, Ἀγγλίας καὶ Ἰταλίας. Πανταχοῦ ἔγιναν δεκτοὶ μετὰ τιμῶν, ἔλαβον ὠραίους ὑποσχέσεις, ἀλλὰ δὲν εὐρῆκαν καμμίαν οὐσιαστικὴν βοήθειαν. Σημαντικωτέρα ἦτο ἡ προσπάθεια, ἡ ὁποία ἔγινεν ἐπὶ Ἰωάννου Η'. Ὁ αὐτοκράτωρ μετέβη εἰς τὴν Ἰταλίαν μετὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ ἄλλων ἐξεχόντων λαϊκῶν καὶ κληρικῶν, συνεκροτήθη σύνοδος εἰς τὴν Φλωρεντίαν (1439), εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεφασίσθη ἡ ἔνωσις τῶν δύο ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ἡ ἔνωτικὴ προ-

1439

Ὁ Μωάμεθ Β' ἐπὶ μεταλλίου

σπάθεια προσέκρουσεν εἰς τὴν ἀντίστασιν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ μεγάλου μέρους τοῦ λαοῦ. Ἐγεινήθη μάλιστα σοβαρὸν ἔσωτερικὸν ζήτημα εἰς τὴν Κων(σταντι)πολιν. Οἱ Ἕλληνες διηρέθησαν εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, τοὺς Ἐνωτικούς καὶ Ἀνωθενωτικούς.

Τὸν Μουράτ Β΄ ἀποθανόντα διεδέχθη ὁ υἱὸς του **Μωάμεθ Β΄** ὁ ἐπικληθεὶς Πορθητῆς (1451—1480). Ὁ νέος σουλτάνος νεαρῶτατος τὴν ἡλικίαν, μόλις 21 ἐτῶν, ἦτο φύσις ὀξεῖα καὶ χαρακτήρ ὀρμητικὸς, εἶχεν ἀποκτήσει πείραν διοικητικὴν καὶ στρατιωτικὴν, διότι δις ὁ Μουράτ ἐγκατέλειπε τὴν ἀρχὴν διὰ ν' ἀναπαυθῆ καὶ ἐπανῆλθε κατὰ τοὺς μεγάλους κινδύνους τοῦ κράτους, ἄφινε δὲ ἀντικαταστάτην τὸν Μωάμεθ. Ὁνειρον τοῦ νέου σουλτάνου ἦτο ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅλαι του αἱ προσπάθειαι ἀπὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν θρόνον ἐστράφησαν πρὸς πραγματοποιήσιν αὐτοῦ.

Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος

Ὁ **Κωνσταντῖνος ΙΑ΄** ὁ Παλαιολόγος (1449—1453) ἐκλήθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου Η΄ ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ὅπου ἦτο Δεσπόης τῶν ἐλληνικῶν κτήσεων, καὶ ἀφήσας ἐκεῖ τοὺς ἀδελφούς του Θωμᾶν καὶ Δημήτριον ἦλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, τῆς ὁποίας ἐπέπρωτο νὰ εἶναι ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ἀνώτερος ὄλων τῶν ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Παλαιολόγων αὐτο-

κρατόρων. Χαρακτήρ έντιμος και στρατιώτης γενναίος, ανέλαβε τήν κυβέρνησιν τοῦ καταρρέοντος κράτους μέ πλήρη συναίσθησιν τῶν δυσκολιῶν, τὰς ὁποίας θά συνήντα. Ἄλλ' ἤρχετο μέ τήν ἀπόφασιν νά δώσῃ ὀριστικὴν λύσιν εἰς τήν κατάστασιν, ἣ ὁποία καθημερινῶς ἐδημιούργει ταπεινώσεις καί ἐξευτελισμούς εἰς τὸν ἑλληνισμόν. Διὰ τοῦτο ἠ ἀπέναντι τῶν Ὁθωμανῶν στάσις του ἀπ' ἀρχῆς ἦτο ἀξισπρεπῆς καί σθεναρὰ καί ἔλαβε ὅλα τὰ μέτρα, τὰ ὁποία τοῦ παρεῖχον οἱ πενιχροὶ πόροι πρὸς ἄμυναν τῆς πρωτευούσης. Ἐπεσκεύασε τὰ τεῖχη καί τὰ ὀχυρώματα, συνεκέντρωσε σῖτον ἐπορκῆ διὰ τήν περίπτωσιν πολιορκίας καί ἐνίσχυσεν, ὅσον ἦτο δυνατόν, τὸν μικρὸν στόλον του. Πρὸς τούτοις δὲν ἔπαυσε νά διαπραγματεύεται πρὸς τὸν Πάπαν καί τήν Δύσιν πρὸς ἀποστολὴν βοήθειας καί προσεῖλκεν εἰς τήν πρωτεύουσαν φιλέλληνας ἐθελοντὰς ἐκ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Τὸ 1452 ὁ σουλτάνος ἔλαβεν ἀποτόμως στάσιν ἐχθρικὴν κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἣ ὁποία ἔγινε φανερὰ εἰς τὰ προπαρασκευαστικὰ πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τῆς πρωτευούσης μέτρα. Εἰς τὸ στενώτερον μέρος τοῦ Βοσπόρου ἀπέναντι τοῦ φρουρίου, τὸ ὁποῖον εἶχε κτίσει ὁ Βαγιαζίτ Α' (Ἄνατολ Χισάρ) ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, ἔκτισεν εἰς τήν εὐρωπαϊκὴν ἀκτὴν νέον φρούριον ὀνομασθὲν Ροῦμελη Χισάρ, σκοπὸν ἔχων νά διακόψῃ τήν μετὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἐπικοινωνίαν καί τὸν ἐκεῖθεν ἐπισιτισμὸν τῆς πρωτευούσης. Πρὸς τούτοις ὁ Μωάμεθ Β' ἔστειλε τὸν στρατηγὸν του Τουραχάν εἰς Πελοπόννησον, διὰ νά ἐμποδίσῃ τοὺς δεσπότας αὐτῆς Δημήτριον καί Θωμᾶν νά στείλουν εἰς Κων)πολιν βοήθειαν. Τὰ μέτρα ταῦτα, τῶν ὁποίων ἦτο φανερὸς ὁ σκοπός, ἐτάραξαν τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος ἔσπευσε νά διαμαρτυρηθῆ πρὸς τὸν Μωάμεθ. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἠ ἀπάντησις αὐτοῦ δὲν ἦτο ἱκανοποιητικὴ, ὁ Κωνσταντῖνος φοβούμενος

Σφραγὶς Κωνσταντῖνου
Παλαιολόγου

Ἐπὶ ἐγγράφου εἰς τὰ
ἀρχεῖα τῆς Μοδῆνης

ἀπρόοπτα διέταξε νὰ κλείσουν τὰ τείχη τῆς πόλεως.

Τὴν 5 Ἀπριλίου τοῦ 1453 ὁ Μωάμεθ ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Κων)πόλεως μὲ 190 χιλ. στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξηπλώθη καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν χερσαίων τειχῶν ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου καὶ ἀπέκλεισε τὴν πόλιν ἀπὸ τὴν ξηράν. Συγχρόνως στόλος ἰσχυρὸς ἐκ 400 πλοίων ἀναπλεύσας ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου παρετάχθη εἰς τὸ στόμιον τοῦ Κερατίου κόλπου ἀποκλείσας ἀπὸ τὴν θάλασσαν τὴν πόλιν. Ἄλλ' ἢ εἴσοδος εἰς τὴν πόλιν ἐφράσσετο ὑπὸ παχείας ἀλύσεως καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀποκλεισμός τῆς θαλάσσης δὲν ἦτο πλήρης. Ὁ στρατὸς τοῦ Μωάμεθ ἐβρηθεῖτο καὶ ὑπὸ ἰσχυροῦ

Σφραγὶς Ἀνδρέου Παλαιολόγου

Βασιλικὴ Βιβλιοθήκη
Ἀννοβέρου

Σφραγὶς Δημητρίου Παλαιολόγου

Ἐπὶ ἐγγράφου εἰς τὰ
ἀρχεῖα τῆς Μοδένης

πυροβολικοῦ, ὅσον ἦτο δυνατὸν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, μολονότι πολὺ μικρὰν ἐπίδρασιν εἶχε τοῦτο διὰ τὴν ἔκβασιν τῆς πολιορκίας. Στρατὸς ἐπίσης τουρκικὸς κατέλαβε καὶ τὰ ὑψώματα τοῦ Πέραν χωρὶς νὰ δύναται νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὸν Γαλατᾶν, διότι κατεῖχον αὐτὸν οἱ Γενοῶται.

Ἀπέναντι τῶν κολοσσιαίων αὐτῶν δυνάμεων τῶν Ὁθωμανῶν ὁ αὐτοκράτωρ διέθετε μόνον 9 χιλ. μαχητάς, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ 5 χιλ. ἦσαν Ἕλληνες, οἱ δὲ λοιποὶ ξένοι μισθοφόροι, προπάντων Ἰταλοί. Ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔνεκα τῶν τελευταίων προσπαθειῶν πρὸς ἔνωσιν τῶν δύο

ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἐκ τούτων ἐρίδων εἶχε τελείως ἐξαχρειωθῆ, κατέστη ἀδιάφορος διὰ τὴν τύχην τοῦ κράτους καὶ δὲν ἔσπευσεν εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν. Τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἀρχιστράτηγος ἦτο αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ, ἐνῶ τὴν ἄμυναν διήύθυνεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἰταλῶν μισθοφόρων Γενοάτης **Ἰωάννης Ἰουστινιάνης**. Τὸ στρατηγεῖον τοῦ αὐτοκράτορος ἐστήθη πρὸ τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἀποτελούμενος ἀπὸ δέκα πλοῖα ἦτο κλεισμένος ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου ἐκτὸς 5, τὰ ὅποια εἶχον ἀποπλεύσει πρὸ τῆς πολιορκίας εἰς τὸ Αἰγαῖον πρὸς ἐπισιτισμὸν τῆς πόλεως. Τὴν 15ην Ἀπριλίου ἐπεφάνησαν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Ὁ ὀθωμανικὸς στόλος ναυλοχούμενος εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου ἐταράχθη, ἀρκετὰ δὲ πλοῖα ἐβυθίσθησαν ἢ ἐπυρπολήθησαν ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν, τῶν ὁποίων ἠγεῖτο ὁ ἀνδρεῖος καὶ τολμηρὸς πλοίαρχος **Φλαντανελλᾶς**. Οἱ Τοῦρκοι παραδόξως ὑπεχώρησαν τότε καὶ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἀνέσυραν τὴν ἄλυσιν καὶ εἰσῆλθον ἀνενόχλητα εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον, τὸν ὁποῖον πάλιν ἔφραξαν.

Τὴν 18 Ἀπριλίου ὁ Μωάμεθ ἐπεχείρησε τὴν πρώτην ἔφοδον κατὰ τῶν τευχῶν τῆς πόλεως, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἀπέκρουσαν. Ἐπειδὴ ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς πόλεως δὲν ἦτο πλήρης, ἐφ' ὅσον ὁ ὀθωμανικὸς στόλος δὲν ἐκυριάρχει τοῦ Κερατίου κόλπου, καὶ ἡ ἀποκοπὴ τῆς ἀλύσεως ἦτο πρᾶγμα ἀδύνατον, ὁ Μωάμεθ ἐσκέφθη νὰ γίνῃ κύριος αὐτοῦ διὰ τολμηροῦ σχεδίου. Ἐκ τοῦ Διπλοκιονίου διεβίβασε διὰ τῆς ξηρᾶς εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον 70 πλοῖα εἰς μίαν νύκτα βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Γενοατῶν τοῦ Γαλατᾶ, τὰ ὅποια μάτην προσεπάθησαν οἱ Ἕλληνες νὰ καύσουν. Ἀλλὰ καὶ παρ' ὅλα ταῦτα ἡ πολιορκία παρετείνετο καὶ ἡ ἔφοδος, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησαν οἱ Τοῦρκοι τὴν 7 Μαΐου, ἀπεκρούσθη.

Η ΑΛΩΣΙΣ

Ὁ Μωάμεθ ἠτοίμαζε νέαν μεγάλην ἐπίθεσιν, ἀλλὰ προηγουμένως ἐδοκίμασε τὴν 16 Μαΐου νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν διὰ συνθήκης. Ἐπρότεινεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πρωτεύουσάν καὶ νὰ ἀπέλθῃ εἰς Μοριᾶν, τοῦ ὁποίου ὑπεσχέθη ν' ὑφαινεθῆ ἡ ἐπίθεσις τοῦ ἰσουλῶν Ἐκούμμενῶν ἡγετῆρος Δεσπότην.

Ἐπίσης ἐπέτρεπεν εἰς πάντας τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἀπέλθουν ἀνενόχλητοι καὶ ὑπεσχέθη νὰ σεβασθῇ τὴν ζωὴν καὶ περιουσίαν τῶν κατοίκων. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπήντησε: «Τὸ δὲ τὴν πόλιν παραδοῦναι, οὔτε ἐμὸν ἐστὶν οὔτε ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐνταῦθα· κοινῇ γὰρ γνώμη πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανούμεθα μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς ἡμῶν». Τὸ τελευταῖον ὄριον τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ αὐτοκράτορος ἦτο πληρωμὴ φόρου, ἂν ὁ Μωάμεθ ἔλυσεν τὴν πολιορκίαν.

Μετὰ τὴν ἀπάντησιν αὐτὴν ὁ Μωάμεθ παρεσκεύασεν τὴν ἔφοδον καὶ ἐνεψύχωσε τὰ στρατεύματα ὑποσχεθεὶς τιμὰς καὶ ἀξιώματα εἰς τοὺς ἀνδρείους. Ἐκήρυξεν ὅτι οἱ θησαυροὶ τῆς πόλεως ἀνήκουν εἰς τοὺς πιστοὺς, αὐτὸς δὲ μόνον ἀπαιτεῖ ν' ἀφήσουν ἄθικτα δι' ἑαυτὸν τὰ τεῖχη καὶ τὰς οἰκοδομάς. Ἐνῶ ταῦτα ἐγίνοντο εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον, ἐντὸς τῆς πολιορκουμένης πόλεως ὁ λαὸς συνέρρευσε εἰς πάνδημον λιτανεῖαν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐκινῶν τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ἐκάλεσε τοὺς πιστοὺς εἰς ὑπεράσπισιν τῆς κινδυνευούσης πίστεως καὶ ζητήσας παρὰ πάντων συγγνώμην ἀπῆλθεν εἰς τὰ τεῖχη. Ἀφοῦ ἐφιππος ἐπεθεώρησε ταῦτα καὶ ἔδωκε τὰς τελευταίας διαταγὰς καὶ ἀπηύθυνε τοὺς τελευταίους ἐνθαρρυντικούς λόγους, κατέλαβεν τὴν θέσιν τοῦ μαχητοῦ πρὸ τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ.

Ἡ ἐπίθεσις ἤρχισε τὴν αὐγὴν τῆς 29 Μαΐου ὀρμητικῇ.
1453 Κυρίως ἡ ὀρμὴ τῶν Τούρκων συγκεντροῦται εἰς τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ, ὅπου αὐτὸς ὁ Μωάμεθ μετὰ τῶν Γενιτσάρων ἐπιτίθεται. Ἐκεῖ ἐπέρχεται εἰς τὰ τεῖχη τὸ πρῶτον ρῆγμα καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰσορροῦν. Ὁ αὐτοκράτωρ μάχεται μετὰ τῶν πρώτων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμήν τραυματίζεται ὁ Ἰουστινιάνης καὶ ἀναγκάζεται ν' ἀφήσῃ τὴν θέσιν του. Διὰ τοῦτο ἐπέρχεται σύγχυσις μετὰ τῶν ἀμυνομένων. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Τοῦρκοι παραβιάσαντες μικρὰν πύλην καλουμένην *Ξυλόπορταν*, ἐφάνησαν ὀπισθεν τοῦ αὐτοκράτορος. Τότε λέγεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀνεφώνησε «δὲν ὑπάρχει χριστιανὸς νὰ μοῦ πάρῃ τὸ κεφάλι»; καὶ ἔπεσεν ἀφανὴς μετὰ τῶν πτωμάτων. Μόλις τὴν ἐπο-

πεδίλων. Οἱ Γενίτσαροι θραύσαντες τὴν πύλην τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὅπου εἶχε καταφύγει πλῆθος λαοῦ, ἐτράπησαν εἰς ἀγρίαν σφαγὴν. Τὴν ἐπομένην περὶ τὴν 8ην πρωινήν ὁ Μωάμεθ εἰσῆλθεν εἰς τὴν κατακτηθεῖσαν πόλιν καὶ διηυθύνθη εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, ὁπόθεν ἀνέπεμψεν εὐχαριστίας εἰς τὸν Ἀλλάχ.

Διὰ τῆς ἀλώσεως κατεστράφη ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Ὅσοι κατώρθωσαν ἔφυγον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἐξ ὅλων τῶν λιμένων ἔγινε γενικὴ ἐξοδος τῶν εὐπορωτέρων Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι ἔφυγον εἰς χώρας εὐτυχεστέρας, ἰδίως εἰς τὴν Δύσιν. Οἱ συλληφθέντες ἐθανατώθησαν ἢ ἐξηναγκάσθησαν νὰ ἐξομώσουν, ἐντὸς δὲ βραχυτάτου χρόνου οἱ Τοῦρκοι ἔγιναν κύριοι τῆς Βαλκανικῆς. Ὁ Μωάμεθ κατέλυσε τὴν ἐν Ἀσίᾳ αὐτοκρατορίαν τῶν Κομνηνῶν καὶ τὸ ἐν Πελοποννήσῳ Δεσποτᾶτον τῶν Παλαιολόγων. Ἡ κατακτητικὴ ὁρμὴ τῶν Τούρκων ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα, οὕτως ὥστε ὁ 15ος καὶ 16ος αἰὼν εἶναι οἱ χρόνοι τῶν μεγάλων τουρκικῶν κατακτήσεων. Τοιοῦτοτρόπως οἱ Τοῦρκοι ἰδρύουν μεγάλην ἀνατολικὴν αὐτοκρατορίαν, ἡ ὁποία περιέλαβεν ἐκτεταμέναις χώρας εἰς τὴν Εὐρώπην, τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ

Τοιοῦτοτρόπως μετὰ μακρὰν ἀγωνίαν ἐπῆλθε τὸ μοιραῖον. Ἡ Κων)πολις ὑπέκυψε καὶ ὁ σουλτάνος τῶν Ὄθωμανῶν ἔγινε κυριὸς τῆς περιμαχήτου θέσεως, περὶ τὴν ὁποίαν εἶχον πολεμήσει τὰ κυριώτερα ἔθνη τῶν μέσων χρόνων, Ρωμαῖοι καὶ Γερμανοί, Ἀβανοὶ καὶ Πέρσαι, Ἀραβες καὶ Νορμανδοί, Ρῶσοι καὶ Φράγκοι.

Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς παρὰ τὴν μεγάλην ἔκτασιν καὶ τὸν πλοῦτον της εἶχε τὰ σπέρματα τῆς διαλύσεως εἰς τὴν σύστασίν της. Τὰ συμπτώματα τῆς ἀποσυνθέσεως, τὰ ὁποῖα ἦσαν καταφανῆ εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως, γίνονται ζωηρότερα ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀλώσεως τῆς πρωτευούσης τὸ κράτος δέχεται πλήγμα, ἐκ τοῦ ὁποῖο ἀναμάρτητος προσηγορεύεται ἐκ τῆς ἐπιπέδου τῆς διακόσια ἔτη τὰ μεσοβιβλίσματα ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Φραγκο-

γάλην σημασίαν δι' ὅλον τὸν κόσμον. Ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως ἡ Κων)πολις ἐπὶ αἰῶνας ἦτο τὸ προπύργιον τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τοῦ ἰσλαμισμού. Ἀπὸ τοῦ 8ου-11ου αἰῶνος ἐπολέμει διαρκῶς κατὰ τῶν Ἀράβων, ἀργότερον κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀπὸ ἐκπολιτιστικῆς ἀπόψεως ἦτο τὸ προπύργιον τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῆς βαρβαρότητος. Εἰς τὰς χώρας τοῦ Βυζαντίου διετηρήθησαν καὶ ἐξειλίχθησαν αἱ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἤκμασεν εἰς αὐτὰς πολιτισμός, ὁ λαμπρότερος καὶ λεπτότερος τῶν πολιτισμῶν τῶν μέσων χρόνων. Τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξεν ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ ἀραβικοῦ καὶ σλαβικοῦ κόσμου καὶ βραδύτερον, τὸν 15ον αἰῶνα, διὰ τῶν λογίων, οἱ ὅποιοι κατέφυγον εἰς τὴν Δύσιν, ἔδωκε τὴν πρώτην ὠθησιν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πτώσιν του τὸ Βυζάντιον ἐξηκολούθησε νὰ ἐξασκῆ μεγάλην ἐπιρροὴν εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ ἐξασκεῖ μέχρι σήμερον. Οἱ λαοὶ τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης διετήρησαν ζωηρὰν τὴν ἀνάμνησιν τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὅποιον εἰς τὴν διανοητικὴν καὶ πολιτικὴν κίνησιν αὐτῶν ἀφῆκε βαθεῖαν ἐπίδρασιν.

Ἄλλ' ἡ πτώσις τῆς Κων)πόλεως ἔχει ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὸν ἑλληνισμόν. Μετ' ὀλίγον οἱ Τούρκοι ὑπεδούλωσαν ὅλας σχεδὸν τὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἐκυριάρχησαν εἰς τὴν Βαλκανικὴν. Τὸ γεγονός αὐτὸ σημειώνει σπουδαιότατην καμπὴν εἰς τὴν ἱστορίαν μας. Ἡ χώρα, ἡ ὅποια εἶχε χρησιμεύσει ὡς ἐστία τοῦ λαμπροτάτου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ διετήρησεν ἐξέχουσαν θέσιν ἐπὶ αἰῶνας παρὰ τὴν μεταβολὴν τῶν καιρῶν, βυθίζεται εἰς τὴν ἀγροικίαν καὶ εἰς τὴν ἀσιατικὴν βαρβαρότητα. Ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος ἀρχίζει περίοδος σκοτεινὴ διὰ τοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐξηντλημένον, μωλωπισμένον θλιβερῶς καταπίπτει καὶ διάγει ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας τὸν βίον ταπεινοῦ ὑποτελοῦς ἐκτεθειμένον εἰς τὰς ὀρέξεις βαναύσου καὶ ἀγερῶχου κατακτητοῦ. Ἡ κατάστασις του εἶναι τόσοσθλιβερά κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα, ὥστε πολλοὶ πιστεύουν ὅτι ἔσβυσε διὰ παντός.

Ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἔχασε τὴν πίστιν εἰς ἑαυτὸ καὶ εἰς τὸ μέλλον του. Κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἐσχάτης ταπεινώσεως καὶ τῆς μεγίστης ἰσχύος τοῦ κατακτητοῦ δὲν παύει

νὰ πιστεύη ὅτι θὰ ἀνατείλουν εὐτυχέστεραι ἡμέραι. Τὴν πίστιν αὐτὴν θερμαίνει ἡ ἀνάμνησις τοῦ λαμπροῦ παρελθόντος καὶ ἐνισχύουν πλήθος παραδόσεων, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησε κατὰ τὰ ἔτη τῆς δοκιμασίας καὶ τῶν δυστυχημάτων. Ἡ ἐκκλησία διαρκῶς ὑποθάλλει τὰς ἐλπίδας καὶ τὸ δημοτικὸν ἄσμα θρηνεῖ τὴν δυστυχίαν, συγχρόνως ὅμως προαισθάνεται τὴν ἀπολύτρωσιν.

Πράγματι δύο αἰῶνας μετὰ τὴν καταστροφὴν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀρχίζει νὰ συνέρχεται. Τὸν 18ον αἰῶνα ἔχομεν καταφανῆ τὰ σημεῖα τῆς ἀναγεννήσεως. Οἱ Ἕλληνες ἀφυπνίζονται, αὐξάνονται εἰς πληθυσμὸν καὶ ἐνισχύονται οἰκονομικῶς διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος βλέπομεν τὸ ἔθνος ἐν πλήρει ὀργασμῷ καὶ τὸ 1821 ἐπαναλαμβάνεται μὲ μεγαλυτέραν σφοδρότητα ἡ πάλη, ἡ ὁποία εἶχε διακοπῆ τὸ 1453 διὰ τῆς συντριβῆς τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν ἀντιπάλων παρὰ τὰ τείχη τοῦ Βυζαντίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Η ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑ

Τὰ αἴτια τῆς παρακμῆς τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι διαρκῆ καὶ συμπτωματικά. Μεταξὺ τῶν διαρκῶν αἰτίων τὸ βασικώτερον εἶναι ἡ Φεουδαρχία.

Ἡ Φεουδαρχία ἐπεβλήθη καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅπως εἶχεν ἐπιβληθῆ εἰς ὅλα τὰ κράτη κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Ἰσχυροὶ γαιοκτήμονες ἢ στρατιωτικοὶ ἄρχοντες συνήνωσαν ἐκτεταμένας γαίας ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των, οἱ ἐλεύθεροι γεωργοὶ ἔλειψαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ οἱ κάτοικοι μεγάλων περιφερειῶν ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῶν. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ βραδύτερον οἱ Ἰσαυροὶ ἠθέλησαν ν' ἀναχαιτίσουν τὴν ἐπέκτασιν τῆς φεουδαρχίας, ἀλλ' αἱ προσπάθειαι των ἐναυάγησαν, διότι τὸ φεουδαρχικὸν σύστημα ἦτο ἀνάγκη τῶν μέσων χρόνων. Ἰδίως ἡ συντήρησις τοῦ στρατοῦ ἀπῆτει οἱ κατὰ τόπους ἄρχοντες νὰ ἐξουσιάζουν σημαντικὴν ἔκτασιν γῆς, διὰ νὰ ἐξαρκέσουν εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἵππων. Τοιοῦτοτρόπως κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα πλέον εἶχε συστηματοποιηθῆ ἡ φεουδαρχία καὶ προπάντων εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἀνεπτύχθησαν μεγάλοι καὶ ἰσχυροὶ φεουδαρχικοὶ οἶκοι. Τὰ φέουδα ἦσαν ἐπὶ μακρὸν κέντρα στρατιωτικά καὶ εἰς αὐτὰ ἐκαλλιεργεῖτο ἡ πολεμικὴ ἀρετὴ καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων τῶν ἐπαρχιῶν ἐφάνησαν χρήσιμοι εἰς τὸ κράτος.

Ἀλλὰ τὸ σύστημα αὐτὸ εἶχε μεγάλα ἐλαττώματα. Οἱ φεουδάρχει, κύριοι μεγάλων ἐκτάσεων, περιστοιχιζόμενοι ἀπὸ ἀναριθμήτους πελάτας καὶ συντηροῦντες ἴδιον στρατόν, ἀφόβως ἐρήμωνον τὴν χώραν, κατεπίεζον τοὺς μικροὺς ἰδιοκτή-

τας καὶ κατεπάτουσαν τὰς ξένας γαίας χωρὶς νὰ φείδωνται οὔτε τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ αὐτοκρατορικῶν κτημάτων. Περιεφρόνουσαν τοὺς νόμους καὶ τοὺς κυβερνήτας, ἔφερον εἰς τὰς ἐπαρχίας ἀταξίαν καὶ διαρκῆ σχεδὸν ἀναρχίαν καὶ ἐδημιούργουσαν τοιουτοτρόπως σοβαρὸν κίνδυνον εἰς τὸ κράτος.

Τὸν 9ον αἰῶνα εὕρισκόμεθα ἐνώπιον ἀληθινῆς κρίσεως. Δύο κοινωνικαὶ τάξεις, οἱ ἰσχυροὶ καὶ οἱ πτωχοί, ἴσταντο ἀντιμέτωποι καὶ ἐδημιουργεῖτο διὰ τὸ κράτος σοβαρὸς κίνδυνος. Οἱ φεουδάρχαι, πλουσιώτατοι καὶ ἰσχυρότατοι, ἔχοντες πρὸς τοῦτοις καὶ μεγάλα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα, ἀπέβησαν ἀπειθεῖς, ἠρνοῦντο νὰ ὑπακούσουν εἰς τὰς διαταγὰς τῆς πολιτείας καὶ πολλάκις ἐξήγειρον φοβερὰς στάσεις. Ἡ θέσις ἀφ' ἑτέρου τῶν πτωχῶν χωρικῶν ἦτο οἰκτρά. Οἱ φεουδάρχαι ἐξήσκουν ἐπ' αὐτῶν ἀληθῆ τυραννίαν πιέζοντες τοὺς πληθυσμοὺς καὶ ἐπιβάλλοντες ἐπ' αὐτῶν τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν ζυγόν.

Πρῶτος ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν ἤρχισε τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν φεουδαρχῶν καὶ ἐξηκολούθησαν αὐτὸν οἱ διάδοχοί του Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνός, Κωνσταντῖνος Ζ', Νικηφόρος Φωκᾶς, Βασίλειος Β'. Ἀπηγόρευσαν εἰς αὐτοὺς ν' αὐξάνουν τὰς κτήσεις τῶν ὑπὸ οἰανδήποτε πρόφασιν καὶ μετεχειρίσθησαν κατ' αὐτῶν μέτρα πολλάκις σκληρότατα. Ἄλλ' οἱ φεουδάρχαι ἀπήντησαν εἰς αὐτὰ διὰ φοβερῶν στάσεων κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ 10ου αἰῶνος καὶ ἐτάραξαν τὴν βασιλείαν τοῦ Τιμισκῆ καὶ τοῦ Βασιλείου Β'. Αἱ στάσεις τοῦ Βάρδα Φωκᾶ (971) καὶ τοῦ Βάρδα Σκληροῦ (976), ἦσαν ἐξεγέρσεις κατὰ τῶν περιοριστικῶν μέτρων τῆς πολιτείας. Πρὸς στιγμὴν ἐφάνη ὅτι ἡ πολιτεία διὰ τῆς καταστολῆς τῶν στάσεων τούτων ἐξῆλθε νικητρία. Οἱ μετὰ τὸν Βασίλειον Β' αὐτοκράτορες διὰ νὰ περιορίσουν τὴν δύναμιν τῆς φεουδαρχίας, κατήργησαν τὴν στρατιωτικὴν θητείαν καὶ τὸν ἐθνικὸν στρατὸν καὶ ἤψηξαν τὸν ἀριθμὸν τῶν μισθοφόρων. Ἐπίσης ἔδωσαν μεγαλύτεραν βαρῦτητα εἰς τὴν γραφειοκρατίαν τοῦ παλατίου καὶ τοὺς ὑπαλλήλους ἐλάμβανον ἀπὸ τὴν ἀστικήν τάξιν. Ἄλλὰ τὰ μέτρα αὐτὰ ἐξήγειραν τοὺς στρατιωτικοὺς κατὰ

τῶν πολιτικῶν καὶ τοὺς ἀριστοκράτας φεουδάρχας κατὰ τῶν ἀστῶν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦσαν νέαι ἐξεγέρσεις. Ἡ στάσις τοῦ 1057 ἔφερεν ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν Ἰσαάκιον Κομνηνόν, ἰσχυρὸν φεουδάρχη τῆς Μ. Ἀσίας. Βραδύτερον ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός. Τότε ὁ θρίαμβος τῆς φεουδαρχικῆς ἀριστοκρατίας ἦτο πλήρης.

Βραδύτερον ἡ δύναμις τῆς φεουδαρχικῆς ἀριστοκρατίας ἀπέβη τόσον μεγάλη, ὥστε πρὸ τῆς ὑποταγῆς τοῦ κράτους εἰς τοὺς Λατίνους ἐμφανίζονται εἰς διάφορα μέρη, τὴν Τραπεζοῦντα, τὸν Μοριᾶν κ.ἄ. φεουδάρχει σχεδὸν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὸ κέντρον, ὀνομαζόμενοι ἄρχοντες. Ὡστε ἡμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ κράτος εἶχεν ἀποσυντεθῆ πρὸ τῆς φραγκικῆς ἐπιθέσεως. Ἡ σημαντικώτερα λοιπὸν αἰτία διὰ τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους εἶναι, ὅπως εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου κατὰ τὸν μεσαιῶνα, ἡ φεουδαρχία, ἐνῶ τὰ ἄλλα εἶναι μόνον συμπτώματα τῆς πρώτης καὶ ἀρχικῆς αὐτῆς αἰτίας.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΡΧΙΑ

Ἡ πολιτικὴ ἀναρχία ὠφείλετο εἰς τὴν ἔλλειψιν νόμου, ὁ ὁποῖος νὰ καθορίζῃ τὴν διαδοχὴν τοῦ θρόνου. Ἡ ἰδέα τῆς μονιμότητος τῆς δυναστείας ἐσχηματίσθη πολὺ βραδύτερον, ἀλλὰ χωρὶς πάλιν νὰ τεθῆ νόμος περὶ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ἡ αὐτοκρατορικὴ πορφύρα ἦτο δέλεαρ εἰς πολλοὺς φιλοδόξους καὶ γενναίους ἀνδρας, ἐπήρχετο ὡς φυσικὸν ἀποτέλεσμα ὁ περὶ τὸν θρόνον ἀνταγωνισμός. Ἀφ' ἐτέρου ὁ ἐκάστοτε αὐτοκράτωρ δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἀσφαλῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου του, ἐφ' ὅσον ὁ πολυτάραχος καὶ στασιαστικὸς λαὸς τῆς πρωτευούσης ἦτο πρόθυμος εἰς πᾶσαν στιγμὴν νὰ προστατεύσῃ τὰς φιλοδοξίας τῶν διαφόρων ἀπαιτητῶν τοῦ θρόνου. Αἱ στάσεις αὐταὶ ἦσαν τόσον συνήθεις εἰς τὴν Κων)πολιν, ὥστε εἶναι δύσκολον κανεῖς νὰ τὰς ἀπαριθμήσῃ. Ἐπίσης συνηθέστατα ὁ στρατὸς ἐστασίαζεν, ἀνεκῆρυττεν αὐτοκράτορα τὸν στρατηγὸν του καὶ κατόπιν διὰ τῶν ὅπλων ἐπέβαλλεν αὐτόν. Εἶναι εὐκόλον κατόπιν αὐτῶν νὰ ἐννοήσωμεν πόσας συμφορὰς ἐδημιούργει ἡ πολιτικὴ αὐτὴ συνήθεια. Ἀπὸ τὸ 395 μέχρι τοῦ 1453 ἐβασίλευσαν ἐν ὄλῳ 107 βασιλεῖς. Ἐκ τούτων μόνον 34 ἀπέθανον εἰς τὴν κλίνην τῶν θάνατον φυ-

σικόν, 8 πολεμοῦντες κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ οἱ ἄλλοι ὅλοι ἦσαν θύματα ἀγρίων στάσεων καὶ δολοφονιῶν. Αὐτὸς ἦτο ὁ σπουδαιότερος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ κράτος περιέπιπτε πολλάκις εἰς δεινὴν ἀναρχίαν, ὅπως μετὰ τὴν πτώσιν τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων, τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, τῶν Παλαιολόγων κλπ.

Ἄλλὰ τὸ μεγαλύτερον κακὸν ἦτο ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αἱ στάσεις κατέληγον εἰς ἐδαφικὰς ζημίας. Ἐνῶ ἡ πρωτεύουσα ἐταράσσετο ἀπὸ ἐμφύλιον πόλεμον, οἱ ἐχθροὶ ἐπωφελοῦμενοι ἀπέσπων διαφόρους χώρας. Τὸ κράτος δὲν ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀντιμετωπίσῃ αὐτούς. Τουναντίον μάλιστα αἱ ἀντιμαχόμεναι μερίδες πολλάκις ἐπεκαλοῦντο τὴν ἐπέμβασιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν πρὸς ἐπικράτησιν των. Σπάνια εἶναι αἱ περιπτώσεις ἐκεῖναι, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ κράτος ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν κρίσεων ἐξῆλθεν ἰσχυρότερον, ὅπως ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, τοῦ Βασιλείου Α', τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ κλπ.

Τοιουτοτρόπως ἡ βασιλικὴ δύναμις διαρκῶς ἐκλονίζετο ὑπὸ τῶν στάσεων, ἡ μοναρχία ἐταράσσετο ὑπὸ τῶν ἐμφυλίων πολέμων, ἐνῶ τὸ κράτος παρεδίδετο εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ὠνεيرهύοντο καὶ παρεσκεύαζον τὴν καταστροφὴν του.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΡΧΙΑ

Περισσότερον ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἢ κοινωνικὴ ἀναρχία ὑπῆρξεν ἐκ τῶν κυριωτέρων αἰτίων τῆς καταστροφῆς τοῦ κράτους.

Ἡ κοινωνία τοῦ Βυζαντίου μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος παρηκολούθει μὲ μανίαν τὰ θεάματα τοῦ Ἱπποδρόμου. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Ἱπποδρόμος εἶναι ὁ καθρέπτης τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ὅλοι ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος μέχρι τοῦ τελευταίου πολίτου, μὴ ἐξαιρουμένων καὶ τῶν γυναικῶν, παρηκολούθουν μὲ πάθος τὰ θεάματα τοῦ Ἱπποδρόμου, οὕτως ὥστε ἄνδρες σοβαροὶ ἔλεγον ὅτι ἡ ζωὴ ἄνευ τοῦ Θεάτρου ἢ Ἱπποδρόμου δὲν ἔχει κανέν ἑλγυτρον.

Ἄλλ' ἡ εἰσροὴ τοῦ λαοῦ εἰς τὸν Ἱπποδρόμον δὲν εἶχε

λόγον μόνον τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀρματοδρομιῶν, τῶν κυνηγιῶν ζώων, τῶν θηριομαχιῶν, τῶν ἀκροβατικῶν γυμνασιῶν καὶ τῶν ἄλλων ποικίλων θεαμάτων. Ὁ Ἴππόδρομος ἦτο ὁ τόπος, ὅπου ὁ λαὸς ἐξεδήλωνε τὰ πολιτικά του φρονήματα ἢ μᾶλλον τὸν βαθὺν καὶ σκοτεινὸν πόθον του, ἐπεδοκίμαζεν ἢ συνηθέστερον ἀπεδοκίμαζε τοὺς ὄρχοντάς του. Ἐκεῖ τὸ πρῶτον ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἤρχετο εἰς ἐπαφήν πρὸς τὸν λαόν του καὶ ἐχάραττεν ἄνωθεν τῶν κεφαλῶν του τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐκεῖ ὁ λαὸς ἐξεδήλωνε τὰς στασιαστικὰς του διαθέσεις καὶ ἐξεθρόνιζε καὶ κατεκρεοῦργει πολλάκις τὸν βασιλέα του.

Ἄλλο χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τῶν χρόνων τούτων ἦτο ἡ θρησκευτικότης. Ἡ ἐκκλησία μετὰ τὸν ἵππόδρομον ἦτο ὁ μόνος τόπος συγκεντρώσεως τοῦ λαοῦ. Τὸ πλῆθος ἠρέοκετο εἰς τὰς πομπώδεις ἐκκλησιαστικὰς τελετὰς καὶ εἰς πᾶν γεγονός ἀνεζήτει τὴν θείαν ἐπέμβασιν. Ἐπὶ τῆς δεισιδαίμονος καὶ θρησκολήπτου ἐκείνης κοινωνίας καὶ ἰδίως ἐπὶ τῶν γυναικῶν ὁ κλῆρος καὶ οἱ μοναχοὶ εἶχον μεγάλην ἐπιρροήν. Διὰ τοῦτο ἡ μανία εἰς τὰς θεολογικὰς συζητήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὅλοι ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος μέχρι τοῦ τελευταίου ὑπηκόου ἐλάμβανον μέρος μὲ πάθος, δὲν ἦτο πάντοτε ζῆλος θρησκευτικὸς, ἀλλ' ὅπισθεν αὐτοῦ ἐκρύπτοντο πολιτικοὶ σκοποί.

Χαρακτηριστικώτατον ἐπίσης γνώρισμα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἦτο ἡ ἀγάπη πρὸς τὰς ραδιουργίας καὶ μηχανορραφίας. Εἰς ἀπόλυτον μοναρχίαν ὅπως ἦτο τὸ Βυζάντιον, τὸ Παλάτιον ἦτο τὸ κέντρον, πρὸς τὸ ὁποῖον ἠτένιζον ὅλοι. Σημαντικὸν μέρος ἐκ τῶν κατοίκων τῆς πρωτευούσης ἐτρέφετο ἀπὸ τὸ Παλάτιον. Διὰ τοῦτο ὅλοι συνωθοῦντο πρὸς αὐτὸ καί, διὰ νὰ πλησιάσουν τὸν αὐτοκράτορα, μετῆρχοντο πᾶν μέσον, κολακείας, ραδιουργίας, ταπεινότητος κλπ. Τοιοῦτοτρόπως περίξ τοῦ Παλατίου καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐδημιουργεῖτο νοσηρὰ ἀτμόσφαιρα. Ἀνώτεροι λειτουργοὶ τοῦ κράτους, ὑπάλληλοι, ἡ ἱεραρχία τῆς γραφειοκρατίας, προμηθευταὶ καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῶν, ἀπετέλουν φαυλοκρατικὴν τάξιν, ἡ ὁποία εἶχε συμφέροντα πολλάκις ἀντίθετα πρὸς τὰ γνήσια καὶ ὀφειλόμενα συμφέροντα τοῦ λαοῦ. Ἡ τάξις

αυτή, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν γενικῶς Βυζαντινὴν γραφειοκρατίαν, ὑπέθαλπε τὴν ἀναρχίαν καὶ δὲν ἠρέσκετο νὰ ἔχη ἐπὶ κεφαλῆς ἰσχυρὸν αὐτοκράτορα. Αὐτοκράτορες ὅπως ὁ Φωκᾶς, ὁ Σταυράκιος κ.ἄ. ἦσαν δημιουργήματα αὐτῆς. Ἀπέναντι τῆς γραφειοκρατίας ἴσταντο οἱ στρατιωτικοὶ τῶν στρατοπέδων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὰς κρίσιμους στιγμὰς καὶ διὰ τῆς σπάθης διέλυσαν τὰς πλεκτάνας τῶν ἀνθρώπων τῆς πρωτεύουσας καὶ ἔσωσαν τὸ κράτος. Αἱ παρεκτροπαὶ λοιπὸν τοῦ Ἱπποδρόμου, ἡ ἐκμετάλλεσις τῆς θρησκοληψίας τοῦ λαοῦ καὶ ἡ διαφθορὰ τῆς γραφειοκρατίας ἐδημιούργουν διαρκῆ κοινωνικὴν ἀναρχίαν καὶ ὑπῆρξαν ἀπὸ τὰς μεγάλας ἀδυναμίας τοῦ κράτους.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Μεγάλην δύναμιν εἶχε, καθὼς εἶδομεν, εἰς τὴν Βυζαντινὴν κοινωνίαν ἡ ἐκκλησία, ὁ δὲ **Πατριάρχης** Κων)πόλεως ἦτο μεγάλη προσωπικότης. Ἀπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου παρὰ τὸς διαμαρτυρίας τοῦ Πάπα. Εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του ὑπῆγοντο 58 Μητροπόλεις, 49 Ἀρχιεπισκοπαὶ καὶ 514 Ἐπισκοπαὶ. Ὅταν βραδύτερον μετὰ τὰς ἀραβικὰς κατακτήσεις ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἀντιοχείας, ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἔμεινε μόνος ἀρχηγὸς τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν πολιτείαν ἡ δύναμις τοῦ Πατριάρχου ἦτο μεγάλη. Αὐτὸς ἔστεφε τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐλάμβανε παρ' αὐτοῦ τὸν ὄρκον ὅτι θὰ προστατεύσῃ τὴν Ὄρσοδοξίαν καὶ θὰ σεβασθῇ τὰ ἐκκλησιαστικὰ προνόμια. Ἦτο ἀρχηγὸς τοῦ κλήρου καὶ εἶχε μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ τοῦτο ὁ Μοντεσκιέ (1) εἶπε περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Πατριάρχου εἰς τὴν πολιτείαν: «Ἦτο πάντοτε, ἂν καὶ ἐμμέσως, διαιτητὴς ὄλων τῶν δημοσίων ζητημάτων».

(1) Ὁνομαστὸν γάλλον κοινωνιολόγον τοῦ 17^{ου} αἰῶνος.

Σημαντικὴν ἐπίσης δύναμιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν εἶχον οἱ **μοναχοί**. Πολὺ ἔνωρις τὸ μοναχικὸν σχῆμα εἰς τὸ Βυζάντιον ἤρχισε νὰ θεωρεῖται πολὺ τιμητικόν. Ὁ μοναχικὸς βίος εἵλκευεν ἀνθρώπους ἀπὸ ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις. Ἄλλοι ἐγίνοντο μοναχοὶ ἀπὸ εὐσέβειαν, ἀπὸ πόθον μετανοίας ἢ ἀπὸ ἀποθάρρυνσιν καὶ ἀποστροφήν τοῦ κόσμου. Ἄλλοι πάλιν ἀπλῶς ἤθελον, ὅταν ἀποθάνουν, νὰ ταφοῦν μὲ τὸ σεβάσμιον ἔνδυμα τοῦ μοναχοῦ καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν αἰώνιαν σωτηρίαν. Διὰ τοῦτο ὅλοι ἠμιλλῶντο νὰ κτίσουν μοναστήρια καὶ νὰ προικίσουν αὐτὰ μὲ μεγάλας περιουσίας. Ἐκτὸς τῶν ἀναριθμητῶν μοναστηρίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἢ Αἴγυπτος, ἢ Συρία, ἢ Παλαιστίνη, ἢ Μεσοποταμία, ἢ Σιναία Χερσόνησος, ὁ Ἄσως κτλ. ἦσαν πλήρεις μοναστηρίων, εἰς τὰ ὁποῖα συνέρρεον χιλιάδες ἀνθρώπων, καὶ κολοσσιαῖαι ἐκτάσεις γῆς ἀπετέλουν τὴν περιουσίαν αὐτῶν.

Ἄλλ' ἡ τάσις αὕτη εἰς τὸν μοναχικὸν βίον εἶχε συνεπείας, τὰς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ὑπολογίσῃ τὸ κράτος. Τὰ μοναστήρια ἀφῆρσαν βραχίονας ἀπὸ τὴν γεωργίαν, αἱ μοναχικαὶ περιουσίαι ἦσαν ἀφορολόγητοι καὶ οἱ μοναχοὶ καὶ ἐκμισθῶνται τῶν κτημάτων ἀπηλλάσσοντο τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ἐκ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας ὅτι οἱ μοναχοὶ πολλάκις ἐτάραξαν τὴν πολιτείαν διὰ τῆς ἐπεμβάσεώς των εἰς πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ ζητήματα.

Ἄφ' ἑνὸς λοιπὸν ἡ μεγάλη δύναμις τοῦ Πατριάρχου, ἢ ὁποῖα πολλάκις ἐγένετο αἰτία προστριβῶν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἀφ' ἑτέρου ἡ μεγάλη ἐπίδρασις τῶν μοναχῶν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἐτάραξαν πολλάκις τὸ κράτος καὶ ὑπῆρξαν μία ἀπὸ τὰς ἀδυναμίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ.

Η ΤΑΣΙΣ ΠΡΟΣ ΜΕΓΑΛΑΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ

Οἱ κυβερνήται τοῦ Βυζαντίου ἐπίστευον ὅτι ἡ αὐτοκρατορία ἐκκληρονόμησε καὶ ἐσυνέχιζε τὸ ρωμαϊκὸν κράτος. Διὰ τοῦτο ἐθεώρουν ὡς σφετεριστὰς τοὺς ἔρχοντας τῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα ἐσχηματίσθησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, καὶ ὠνόμαζον αὐτοὺς ἀπλῶς Ρῆγας. Ὠνειρεύοντο πάντοτε τὴν ἀνάκτησιν τῶν ἀπολεσθέντων καὶ πολλάκις ἐπεχείρησαν νὰ τοὺς ἀνακτήσῃν καὶ ἀποστολίσῃν τὸ οὐνεκ αὐτό.

Ἄφ' ἑτέρου ἐπιστεύετο ὅτι ὁ βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου εἶχε τὴν ἀποστολὴν νὰ ἐξαπλώσῃ τὴν ἀληθῆ πίστιν εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην καὶ μετ' αὐτῆς τὴν κυριαρχίαν τῆς χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἴδου τί ἔγραφεν ὁ Εὐσέβιος τὸν 4ον αἰῶνα: «Εἷς μόνος Θεὸς ἐκηρύχθη διὰ πάντας, ἓν κράτος διὰ νὰ περιλάβῃ πάντας, τὸ Ρωμαϊκόν. Κατὰ θεῖαν θέλησιν δύο ἀρχαὶ ἐμεγεθύνθησαν καὶ ἐπήγασαν ἐκ τῆς γῆς καὶ ἐκάλυψαν διὰ τῆς σκιᾶς των τὸν κόσμον, τὸ ρωμαϊκόν κράτος καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις, προωρισμένα νὰ ἐνώσουν διὰ τῶν δεσμῶν των εἰς αἰώνιαν εἰρήνην τὸν κόσμον ὅλον».

Τοιουτοτρόπως αἱ προσπάθειαι τῶν βασιλέων εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐστρέφοντο εἰς τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέραν διὰδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐπέκτασιν τοῦ κράτους. Εἰς τὴν Δύσιν αἱ προσπάθειαι αὐταὶ (ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας καὶ ἐπὶ Κομνηνῶν) ἂν καὶ ἐστέφθησαν πολλάκις ὑπὸ ἐπιτυχίας καὶ περιέβαλον μὲ αἶγλην τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν, ἦσαν δυσανάλογοι πρὸς τὰ μέσα τῆς καὶ ὡς ἀποτέλεσμα εἶχον νὰ περιπλακῇ τὸ κράτος εἰς ἀτελευτήτους καὶ δαπανηροὺς πολέμους, οἱ ὅποιοι ἐπροκάλεσαν τὴν προϋοῦσαν ἐξασθέησιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὅταν ἐσήμαινεν ἡ ὥρα τοῦ ἐσχάτου κινδύου, ἡ αὐτοκρατορία εὐρέθη ὄχι μόνον τελείως ἐξηντλημένη, ἀλλὰ καὶ περικυκλωμένη ἐξ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἀπὸ ἀσπόνδους ἐχθροῦς.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΑΡΑΚΜΗ

Μολονότι τὸ κράτος ἦτο πλούσιον καὶ αἱ πηγαὶ τοῦ ἄφθονοι, πολλάκις καὶ εἰς ἡμέρας μεγάλης δόξης ἡ οἰκονομικὴ του θέσις ἦτο δυσκολωγὰτη, διότι τὸ βάρος τῶν ἐξόδων ἦτο ὑπερβολικόν. Οἱ αἰώνιοι πόλεμοι καὶ ἡ διπλωματία, ἡ πολυσύνθετος διοικητικὴ μηχανή, ἡ πολυτέλεια τῆς αὐλῆς, αἱ δαπανηρόταται τελεταὶ καὶ ἑορταὶ τῆς πρωτευούσης, ἀπῆτουν κολοσσιαίας δαπάνας. Τὰ ἔσοδα ὅμως, τὰ ὅποια πολλάκις δὲν ἐξήρκουν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτάς, ἡλαττοῦντο ἀκόμη περισσότερον ἀπὸ τὴν κουφότητα καὶ διαφθορὰν τῶν ὑπαλλήλων. Διὰ τοῦτο οὐδέποτε σχεδὸν κατωρθώθη ἰσοζύγιον ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ κράτους. Τὸ πρᾶγμα ἐχειροτέρευε μὲ τὸν καιρὸν, ὅτι ἐνεκά των ἐξωτερικῶν δυσχερειῶν αἱ πηγαὶ

διαρκῶς ἤλαττοῦντο. Ἄλλὰ καίριον πλήγμα κατέφερον εἰς τὰ οἰκονομικά τῆς αὐτοκρατορίας ἡ καταστροφή τῆς γεωργίας καὶ τοῦ ἐμπορίου.

Σοβαρὸν στήριγμα τοῦ δημοσίου πλοῦτου ἦτο ἄλλοτε ἡ ἀκμάζουσα γεωργία. Ἄλλ' ἄφ' ὅτου ἡ μικρὰ ἰδιοκτησία ὑπεδουλώθη εἰς τοὺς μεγάλους γαιοκτῆμονας καὶ οἱ ἐλεύθεροι γεωργοὶ μετεβλήθησαν εἰς *δουλοπαροίκους*, ἡ γεωργία παρήκμαζεν. Ἐπὶ πλέον αἱ διαρκεῖς εἰσβολαὶ τῶν ἐχθρῶν καθίστων δυσκολωτάτην, ἂν ὄχι ἀδύνατον, τὴν συστηματικὴν καλλιέργειαν τῆς ὑπαίθρου χώρας. Αἱ πιέσεις ἄφ' ἑτέρου τῶν ἀρχόντων καὶ ἡ βαρυτάτη φορολογία τῆς πολιτείας συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς. Πολλοὶ γεωργοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ κτήματά των καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὰς πόλεις ἢ νὰ φύγουν εἰς τὴν ξένην.

Τὸ Βυζάντιον διεξῆγε, καθὼς εἶδομεν, ἐμπόριον εὐρύτατον. Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν μεγάλων λιμένων ἕνεκα τῶν ξένων κατακτήσεων ἐξηκολούθει νὰ ἔχη ἐμπόριον ἀκμαιότατον. Ἀπὸ τὸν 12ον αἰῶνα παραμελεῖται τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν καὶ ἀρχίζουν ξένοι νὰ ὑποκαθιστοῦν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸ ἐμπόριον.

Αἱ ἐμπορικαὶ πόλεις τῆς Ἰταλίας Βάρις, Ἀμάφι, Βενετία, Γένουα, Πίσσα, ἀντελήφθησαν ἔνωρις τὰ μεγάλα κέρδη ἐκ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Κατ' ἀρχὰς οἱ ξένοι ἔμποροι ἐξήσκουν τὸ ἐμπόριον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κειμένων νόμων, διεξάγοντες συγχρόνως καὶ εὐρύτατον λαθρεμπόριον ἐπὶ τῶν ὀπηγορευμένων εἰδῶν. Ἄλλὰ βραδύτερον πρῶτοι οἱ Βενετοὶ, ἐπωφελοῦμενοι τὴν ἀνάγκην τῶν αὐτοκρατόρων, οἱ ὅποιοι ἐπεκαλοῦντο πολλάκις τὴν βοήθειαν τοῦ στόλου των ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν, ἀπέσπασαν διάφορα ἐμπορικὰ προνόμια. Τὰ προνόμια αὐτὰ κατέληξαν μετὸν καιρὸν εἰς πλήρη ἀπαλλαγὴν ἀπὸ παντὸς φόρου καὶ παντὸς τελωνειακοῦ ἐλέγχου εἰς πολλοὺς λιμένας τοῦ κράτους. Εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, κατὰ μῆκος τῶν παραλίων τῆς Θράκης καὶ τοῦ Μαρμαρᾶ οἱ Βενετοὶ εἶχον διαμέσους σταθμοὺς διὰ τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς τὴν πρωτεύουσάν ἔλαβον ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὸ καλύτερον μέρος τοῦ Κράτους Ἐκπλεονεκτήσαντες τὸν Εὐξείνιον

Πόντον καὶ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας εἶχον ἐμπορικοὺς σταθμούς. Βραδύτερον ἰδρύθησαν πανταχοῦ παροικίαι Βενετῶν καὶ μεγάλα ἐμπορικά καταστήματα καὶ οἱ Βενετοὶ ἤρχισαν νὰ συμπεριφέρονται ὡς κατακτηταί. Ὁ χρονογράφος Νικήτας ἔγραφε: Μὲ τὸν πλοῦτον, τὸ θράσος καὶ τὴν ἀναίδειάν των ηὔξηθησαν τόσον, ὥστε ὄχι μόνον ἐμίσουν τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ περιεφρόνουν τὰς διαταγὰς καὶ τὰς ἀπειλὰς καὶ αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος.

Ἡ πολιτεία ἀνησυχοῦσα ἠθέλησε νὰ λάβῃ περιοριστικὰ μέτρα καὶ ὁ λαὸς ἐξηγέρθη κατὰ τῶν ξένων ἐκμεταλλευτῶν καὶ ἐφόνευσε πολλοὺς. Οἱ Βενετοὶ εἰς τὰ μέτρα αὐτὰ ἀπήντων διὰ πολέμου καὶ ἐνισχύθη εἰς αὐτοὺς ἡ ἰδέα, ὅτι πρὸς ἀσφαλῆ καὶ ἀνενόχλητον ἐκμετάλλευσιν τῆς Ἀνατολῆς μία μόνον ὑπῆρχε λύσις, ἡ κατάκτησις τοῦ Βυζαντίου. Ἡ Τετάρτη Σταυροφορία, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἦτο ἀποτέλεσμα τῶν φιλοδόξων σχεδίων τῶν Βενετῶν.

Παραλλήλως πρὸς τοὺς Βενετοὺς ἐγκαθίσταντο εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ οἱ Γενοᾶται καὶ Πισσαῖται. Τὰ πρόνομια τούτων κατ' ἀρχὰς ἦσαν περιορισμένα. Ἀλλὰ βραδύτερον οἱ αὐτοκράτορες διὰ νὰ πατάξουν τὸ μονοπωλιακὸν ἐμπόριον τῶν Βενετῶν, παρεχώρησαν καὶ εἰς αὐτοὺς μεγάλα πρόνομια. Τοιοῦτοτρόπως καὶ αὐτοὶ ἔλαβον εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν θέσιν ἰδιαιτέραν, ὅπου κατώκησαν καὶ ἔκτισαν τὰ τελωνεῖα καὶ τὰ ἐμπορικά καταστήματά των. Καὶ αὐτοὶ ὅμως δὲν ὑπῆρξαν ὀλιγώτερον ἀχάριστοι. Οἱ αὐτοκράτορες ἠναγκάζοντο νὰ ὑποχωροῦν εἰς τὰς παραλόγους ἀπαιτήσεις των φοβούμενοι τοὺς Βενετούς, ἐναντίον τῶν ὁποίων μετεχειρίζοντο τοὺς Λατίνους αὐτούς.

Ἄλλ' ἡ τελεία καταστροφή τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων (1204). Οἱ Βενετοὶ καὶ μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐκράτησαν τὰς ἐμπορικὰς καὶ στρατιωτικὰς θέσεις, τὰς ὁποίας εἶχον λάβει κατὰ τὴν διανομήν. Βραδύτερον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀδυναμίας τοῦ Βυζαντίου ἡ Ἀνατολὴ ἐγεμίσεν ἀπὸ λατίνικας οἰκίας. Οἱ

Γενοῦται ἀπέβησαν μὲ τὸν καιρὸν κύριοι τῆς Φωκαίας, τῆς Χίου, Λέσβου, Αἴνου, Τραπεζοῦντος καὶ τοῦ Γαλατᾶ εἰς τὴν Κων)πολιν. Οἱ Βενετοὶ ἐξουσίαζον τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Νάξον, Ἀνδρον, Πάρον, Τήνον, Θήραν, Κύθηρα, τὴν Κορώνην καὶ Μεθώνην εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Κρήτην.

Τοιοιυτοτρόπως οἱ ξένοι ἀπέβησαν κύριοι τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου. Διὰ τοῦτο ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἔγραφε τὸν 14ον αἰῶνα: «Οἱ Λατίνοι ἔγιναν κύριοι ὄχι μόνον ὄλου τοῦ πλοῦτου τοῦ Βυζαντίου καὶ ὄλων τῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης προσόδων, ἀλλὰ καὶ ὄλων προσέτι τῶν πηγῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπλούτιζον τὸ ταμεῖον τοῦ κράτους».

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΠΑΡΑΚΜΗ

Ἡ οἰκονομικὴ παρακμὴ καὶ ἡ γενικὴ χαλάρωσις τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας εἶχον ὡς συνέπειαν τὴν ἐξασθένησιν τῆς μαχητικῆς δυνάμεως. Ὁ περίφημος στρατὸς τοῦ Βυζαντίου ὁ συνεχίζων τὴν ρωμαϊκὴν παράδοσιν ἐφθάρη ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ κατὰ τὸν 12ον ἤδη αἰῶνα ἐφάνη κατώτερος ἀπὸ τὸν ἵπποτικὸν στρατὸν τῆς Δύσεως.

Κατὰ πρῶτον ἠλαττώθη σημαντικῶς ὁ ἀριθμὸς τοῦ στρατοῦ. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν πολλῶν χωρῶν ἡ στρατολογία ὑπέστη καίριον πλήγμα. Ἰδίως τὴν καταστροφὴν συνεπλήρωσεν ἡ ἀπώλεια τῆς Μ. Ἀσίας, ἡ ὁποία ἔδιδε τοὺς περισσότερους καὶ καλύτερους στρατιώτας. Τοιοιυτοτρόπως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς αὐτοκρατορίας ἐθεωρεῖτο σημαντικὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν 7 ἢ 8 χιλ. στρατοῦ.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου ἐμειώθη καὶ ἡ ποιότης τοῦ στρατοῦ. Ἐθνικὸς στρατὸς δὲν ὑπῆρχε πλέον, διότι, ἀφ' ὅτου καθιερώθη τὸ σύστημα τῶν μισθοφόρων, οἱ πολῖται ἀντὶ μικροῦ ἀντισηκώματος ἀπέφευγον τὴν στρατολογίαν. Ἀλλὰ καὶ ὁ μισθοφορικὸς στρατὸς, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε εἶχε σπανίας ἀρετάς, ἐξεφυλίσθη καὶ κατήντησε κίνδυνος μᾶλλον ἢ μέσον ἀσφαλείας. Ἡ καθυστέρησις τοῦ μισθοῦ καθίστα αὐτοὺς ἀπειθαρχήτους καὶ στασιαστικούς, πολλάκις ἐξετρέποντο εἰς φρικτὰς λεηλασίας τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους καὶ δὲν ἐδίσταζον ἐνίστε εἰς κρισίμους στιγμὰς νὰ μεθίστανται εἰς τὸ ἀντίπαλον στρατόπεδον, ἀν' εὐρισκὸν μισθὸν καλύτερον. Ἀφ' ἑτέρου

ἔλειψεν ἡ παλαιὰ ἀγάπη τοῦ στρατοπέδου καὶ ἡ ἐπίδοσις εἰς τὴν στρατιωτικὴν τέχνην. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται ἡ ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος παρατηρουμένη ἔλλειψις ἱκανῶν στρατηγῶν. Ἄν εἰς αὐτὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ συστήματος τῶν ἀκροπόλεων, διὰ τῶν ὁποίων ἄλλοτε ἐπροστατεύοντο τὰ σύνορα τοῦ κράτους, θὰ ἐννοήσωμεν διὰ τί τοῦτο ἔγινεν ἔρμαιον τῶν γειτόνων. Ὁ ἀριθμητικῶς ἀσθενής, ἀπειθής καὶ κακῶς κυβερνώμενος στρατὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προστατεύσῃ τὸ κράτος.

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ ΚΑΙ Η ΔΥΣΙΣ

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἢ πτωσίς τῆς αὐτοκρατορίας ὀφείλεται εἰς αἷτια καθαρῶς ἀνατολικά. Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ ἐχθρότης τῆς Δ. Εὐρώπης πρὸς τὴν Ἀνατολὴν συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν κατάρρευσιν τοῦ Βυζαντίου.

Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Λατίνων ἐγεννήθη βαθεῖα ἀντιπάθεια. Ἀφορμὴν εἰς αὐτὴν ἔδωκεν ἡ περὶ πρωτείων ἔρις τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Εἰς τοῦτο προσετέθησαν λόγοι πολιτικοὶ καὶ ἐμπορικοί. Κατ' ἀρχὰς οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἠθέλησαν νὰ δεσπόσουν εἰς τὴν Δύσιν καὶ μὲ δυσἀρέσκειαν εἶδον τὴν δημιουργίαν αὐτοκρατορίας εἰς αὐτήν. Βραδύτερον ἀντεστράφησαν οἱ ὅροι, διότι τὰ κράτη τῆς Δύσεως διαμορφωθέντα ἤρχισαν ν' ἀναπτύσσωνται καὶ ν' ἀποκοῦν μεγάλην δύναμιν. Τότε αἱ φιλοδοξίαι τῆς Δύσεως ἐστράφησαν πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Ἐπηκολούθησε κατόπιν ἡ ἐμπορικὴ διείδυσις τῶν Λατίνων εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἄλλη ἀφορμὴ προστριβῶν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἦτο ἡ προσπάθεια τῶν δύο ἀντιπάλων ἐκκλησιῶν νὰ προσηλυτίσουν εἰς τὸν χριστιανισμόν νέους λαούς.

Βραδύτερον, ὅτε οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως διὰ τῶν σταυροφοριῶν ἤλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν Ἀνατολήν, τὸ μῖσος καὶ ἡ δυσπιστία τῶν δύο κόσμων ηὐξήθη. Οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως ἐφάνησαν εἰς τὴν κομψὴν καὶ λεπτὴν κοινωνίαν τοῦ Βυζαντίου ἄξεστοι καὶ ἀγροῖκοι βάρβαροι. Ἀφ' ἑτέρου τὰ πλούτη τῆς ἑλληνικῆς πρωτευούσης ἐθάμβωσαν τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως καὶ εἰς τὸ μῖσος πρὸς τοὺς αἰρετικούς, ὅπως ἀπεκάλουν τοὺς Ἕλληνας, προσετέθη ὁ πόθος τῆς κατακτήσεως. Οἱ αὐτοκρά-

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

τορες είδον με δυσπιστίαν τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως νὰ ἐξαπλω-
νωνται πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἐτήρησαν στάσιν ἐπιφυλα-
κῆς ἀπέναντι τῶν σταυροφόρων. Αἱ ἀναπόφευκτοὶ ὁμως
προστριβαὶ ἐνίσχυσαν τὸ μεταξὺ Λατίνων καὶ Ἑλλήνων
μῖσος καὶ οἱ Δυτικοὶ ἐσχημάτισαν μετὸν καιρὸν τὴν γνώμην
ὅτι πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν Σταυροφοριῶν ἔπρεπε νὰ λυθῇ τὸ
Βυζαντινὸν ζήτημα, δηλαδὴ νὰ καταλυθῇ ἡ Βυ-
ζαντινὴ αὐτοκρατορία. Τοῦτο βραδύτερον διεκήρυξαν ὁ Φρει-
δερίκος Βαρβαρόσσας καὶ ὁ υἱὸς του Ἑρρίκος ΣΤ', αὐτοκρά-
τωρ τοῦ Ἀγίου γερμανικοῦ κράτους. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς
ἡ Ἀνατολὴ ἤρχετο εἰς πλήρη διάστασιν πρὸς τὴν Δύσιν. Συνε-
τοὶ αὐτοκράτορες ἐπεχείρησαν πολλάκις νὰ εὔρουν τρόπον νὰ
συμβιβάσουν τὰς σχέσεις τῶν δύο λαῶν. Αὐτὸ ὑπῆρξεν,
ὅπως λέγουν, τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα τοῦ Με-
σσαίου. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Λατίνοι ἦσαν ἐξ ἴσου
ἀνίκανοι νὰ λύσουν τὸ ζήτημα τοῦτο ἕνεκα τῆς ἀμοιβαίας
δυσπιστίας, τῆς ἀντιζηλίας καὶ τοῦ μίσους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ — ΑΙ ΤΕΧΝΑΙ

ΘΕΟΛΟΓΙΑ—ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Τὰ γράμματα δὲν ἔπαυσαν νὰ καλλιεργοῦνται εἰς τὸ Βυζάντιον παρ' ὅλας τὰς μεγάλας ἐθνικὰς καταστροφάς, αἱ ὁποῖαι συνέβησαν κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ἱστορίας του. Καὶ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐμφανίζονται πολλοὶ καὶ παντὸς εἶδους συγγραφεῖς, θεολόγοι, φιλόσοφοι, φιλόλογοι, ποιηταὶ κτλ., οἱ ὁποῖοι καλλιεργοῦν τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας. Γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ἡ προσπάθεια τῶν συγγραφέων νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν ἀρχαίζουσαν γλῶσσαν. Ἡ τάσις αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀναγεννήσεως τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τοὺς χρόνους τῶν Κομνηνῶν.

Ἡ Θεολογία δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ καλλιεργεῖται μὲ πολὺν ζῆλον εἰς τὸ Βυζάντιον. Δὲν εἶχεν ὅμως τὴν παλαιὰν πρωτοτυπίαν καὶ δημιουργικότητα. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰς τὴν Δύσιν ἐγένετο μεγάλη πρόοδος εἰς τὴν ἐπιστήμην αὐτὴν. Οἱ σοφοὶ τῆς Δύσεως ἐπιχειροῦν νὰ δικαιολογήσουν τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας διὰ τῆς λογικῆς καὶ ἀρχίζει μεγάλη διανοητικὴ κίνησις, τὴν ὁποίαν ὀνομάζουν Σχολαστικὴν Φιλοσοφίαν. Ἡ φιλοσοφία ὅμως τῆς Δύσεως δὲν ἔχει ἀνεξαρτησίαν καὶ ὑπηρετεῖ τὴν Θεολογίαν. Ἄλλ' οἱ θεολόγοι ὡς ὄργανον τῆς ἐρεῦνης λαμβάνουν τὴν Λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ διὰ μακρᾶς ἐξασκήσεως λεπτύνεται ὁ νοῦς τῶν σοφῶν καὶ γεννᾶται ἡ ὀρθολογικὴ λεγομένη τάσις, δηλαδὴ ζητοῦν νὰ εὑρουν τὴν ἀλήθειαν διὰ τοῦ λογικοῦ. Τοιοῦτοτρόπως παρασκευάζεται τὸ ἔδαφος εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐρευναν τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἄλλὰ τὸ ἄσπουνδον

μῖσος, τὸ ὁποῖον ἐχώριζε τὰς δύο ἐκκλησίας, δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς θεολόγους τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ ἐπωφεληθοῦν ἐκ τῶν μελετῶν τῆς Δύσεως. Κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα γίνεται προσπάθεια νὰ προσαρμοθοῦν τὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἀλλὰ τοῦτο γίνεται μετὰ τινος ἐλαφρότητος. Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι ἐθεωρήθησαν ὡς πρόδρομοι τοῦ χριστιανισμοῦ, ὡς προφηταί, οἱ ὅποιοι προεῖδον πολλὰς ἐκ τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν. Τὴν ἀνωτάτην θέσιν μεταξὺ τούτων κατέχει ὁ Πλάτων.

Ἄλλὰ καὶ ὅσοι ἐπεχείρησαν νὰ φιλοσοφήσουν αὐττελεῶς δὲν κατώρθωσαν μεγάλα πράγματα. Παράδειγμα εἶναι ὁ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος ἀκμάσας **Δημήτριος Κυδώνης**, ὁ ὁποῖος ἔγραψε πραγματείαν διεξοδικήν, διὰ ν' ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι παράλογος ὁ φόβος τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ θανάτου. Ὁ Κυδώνης ἦτο κεκηρυγμένος ἐνωτικὸς καί, καθὼς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του, ἐξετίμα τὴν κρίσιμον κατάστασιν τῆς πατρίδος του καὶ ἀνέμενε τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ἐκ τῆς στενῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Δύσεως καὶ μετέφρασε σημαντικὰ ἔργα τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. Μολαταῦτα τὸ ἔργον του οὐδεμίαν πρωτοτυπίαν παρουσιάζει καὶ εἶναι μᾶλλον ἄτεχνον ρητορικὸν κατασκευάσμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναμιγνύονται ἀκρίτως γνῶμαι καὶ ἐκφράσεις τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τοῦ 4ου αἰῶνος.

Δύο θεολογικὰ ζητήματα ἀπησχόλησαν τοὺς τελευταίους αἰῶνας τοῦ Βυζαντίου, τὸ περὶ τῆς Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἡ Αἵρεσις τῶν Ἑσυχαστῶν. Ἐγράφησαν πολλὰ περὶ αὐτῶν, ἀλλ' οἱ ὄγκοι τῶν χειρογράφων δὲν προήγαγον καθόλου τὴν Θεολογίαν. Τὸ ζήτημα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἦτο ἡ μεγάλη διαφορά, ἡ ὁποία ἐχώριζε τὰς δύο ἐκκλησίας. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐγράφησαν ἀπειρία συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα μένουσιν ἀνέκδοτα εἰς τὸν κονιορτὸν τῶν βιβλιοθηκῶν, διότι ἔχουσιν ἐλαχίστην ἐσωτερικὴν ἀξίαν καὶ εἶναι πλήρη ἐμπαθείας καὶ μικρολογιῶν. Ἡ αἵρεσις τῶν Ἑσυχαστῶν προῆλθεν ἐξ ἀντιεπισημονικῆς τάσεως. Ἦτο δηλαδὴ ἀντίδρασις κατὰ τῆς αὐστηρᾶς διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἐρεῦνης τῶν θεολογικῶν ζητημάτων, ἡ ὁποία μετὰ τὰς σταυροφορίας ἤρχισε νὰ

διαδίδεται καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς ἐφρόνουν ὅτι τὰς θρησκευτικὰς ἀλήθειάς ἀποκαλύπτομεν εἰς τὴν ψυχὴν μας ἐμβαθύνοντες εἰς τὴν ἰδίαν ἡμῶν σκέψιν καὶ ψυχικὴν συγκίνησιν. Διὰ τῆς ἀπομονώσεως, διὰ τῆς προσευχῆς καὶ γενικῶς διὰ τῆς ἡσυχίας δυνάμεθα νὰ περιέλθωμεν εἰς ἕνθεον κατάστασιν, εἰς ἔκστασιν, καὶ ν' ἀνακαλύψωμεν ἀπ' εὐθείας τὰς θρησκευτικὰς ἀλήθειας, ἢ ν' ἀπολαύσωμεν θαυμαστά ὄραματα, ὅπως π.χ. τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος. Ἡ τάσις αὐτὴ ὀνομάζεται **Θεοσοφία** καὶ **Μυστικισμός**. Ἀνάλογα φαινόμενα ἔχομεν καὶ εἰς τὴν Δύσιν.

ΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν παρενέβαλεν ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια ἡ Θεολογία. Ἐγράφησαν πολλὰ περὶ πολλῶν ἐπιστημῶν καὶ οἱ καλλιεργήσαντες αὐτὰς ἦσαν ἄνδρες πολυμαθέστατοι καὶ φιλοπονῶτατοι. Ἄλλὰ καὶ εἰς αὐτὰς ἐπεδόθησαν μὲ τὸ ἴδιον ἀντιεπιστημονικὸν πνεῦμα. Τὰ παραδεδομένα δηλαδὴ ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐθεωρήθησαν ὡς ἀνεπίδεκτα συζητήσεως καὶ σκοπὸς πάσης ἐπιστημονικῆς ἐργασίας ἐθεωρήθη ἡ ἔρμηνεα καὶ διευκρίνισις τῆς γνώμης τῶν ἀρχαίων.

Τοιοιουτρόπως εἰς τὴν **Γεωγραφίαν** ὡς αὐθεντία ἐθεωρεῖτο ὁ Πτολεμαῖος. Ἐνῶ τὸ εὐρύτατον ἐμπόριον τῆς αὐτοκρατορίας ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ θεωρητικῆς μελέτης τῆς γεωγραφίας, οἱ Βυζαντινοὶ οὐδὲν νέον ἐδημιούργησαν, ἀλλὰ τουναντίον εἰς πολλὰ σημεῖα ἔδειξαν ὀπισθοδρομικὰς τάσεις. Ὁ Πτολεμαῖος π.χ. παραδέχεται ὅτι ἡ γῆ εἶναι σφαιροειδὴς καὶ τὴν γνώμην αὐτὴν ὑπεστήριξαν καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας Βασίλειος ὁ Μέγας καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ **Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπλεύστης** προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ γῆ ἔχει σχῆμα δίσκου καὶ τὴν γνώμην του ἠκολούθησαν διάσημοι ἐξηγηταὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ Πατέρες. Ἄλλ' οἱ Βυζαντινοὶ γεωγράφοι διέπρεψαν εἰς τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐπιστήμης. Τοιοιουτρόπως κατήρτισαν ἀκριβεῖς περιγραφὰς τῶν χωρῶν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ συνέταξαν θαυμάσια ἔργα εἰς τὴν ἀναπείθεισιν καὶ ὁδήγησιν πρὸς

χρῆσιν τῶν στρατιωτῶν, τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν προσκυνητῶν.

Ὅπως ὁ Πτολεμαῖος εἰς τὴν Γεωγραφίαν, τοιουτοτρόπως ὁ Ἰπποκράτης καὶ ὁ Γαληνὸς εἰς τὴν Ἱατρικὴν ὑπῆρξαν αἱ ἀδιάσειστοι αὐθενταί. Οἱ δύο σπουδαῖοι κλάδοι τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς, ἡ Παιθολογία καὶ ἡ Θεραπευτικὴ, δὲν ἐκαλλιεργήθησαν ἀνεξαρτήτως τῆς πράξεως ὡς ἐπιστῆμαι. Ἐν τούτοις ἀξιοθαύμαστος εἶναι ὁ ὀργανισμὸς τῶν νοσοκομείων τῆς Ἰκωνσταντινουπόλεως. Ἐσώθη τὸ Τυπικὸν (κανονισμὸς) τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, ἡ ὁποία ἰδρύθη ὑπὸ Ἰωάννου Β' τοῦ Κομνηνοῦ (1118—1143), τὸ ὁποῖον διαλαμβάνει λεπτομερῶς περὶ τοῦ Ζενῶνος (νοσοκομείου). Ἱατροὶ πολλοί, βοηθοί, νοσοκόμοι, ἱματισμὸς, διατροφή τῶν ἀσθενῶν κτλ. παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι συνετάχθη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σημερινῶν νοσοκομείων.

Εἰς τὰς Φυσικὰς ἐπιστήμας ἐπίσης δὲν ἔγιναν πολλαὶ πρόοδοι.

Τὰς ἐπιστήμας ὅλας ἀντιπροσωπεύει ὁ πολυγραφώτατος συγγραφεὺς τῆς περιόδου αὐτῆς **Μιχαὴλ Ψελλὸς** (1018—1079). Ὁ Ψελλὸς διὰ τῆς μεγάλης του ἐπιμελείας κατώρθωσεν ἀπὸ τὴν ἀφάνειαν ν' ἀνέλθῃ εἰς μεγάλα πολιτικὰ ἀξιώματα. Ἐχρημάτισεν ὑπουργὸς πέντε αὐτοκρατόρων καὶ ἐπὶ τινὰ καιρὸν καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας εἰς τὸ Πανδιδακτήριον τῆς Κων)πόλεως. Αἱ πραγματεῖαι του εἶναι ἀμέτρητοι, ἀριθμούμεναι κατὰ ἑκατοντάδας καὶ ἀναφέρονται εἰς ὅλας τὰς ἐπιστήμας, φιλοσοφίαν, μαθηματικά, γεωγραφίαν, ἱατρικὴν καὶ λαογραφίαν ἀκόμη. Μολονότι θαυμάζεται ἡ φιλοπονία καὶ ἡ πολυμάθεια τοῦ ἀνδρός, εἰς καμμίαν ἐπιστήμην δὲν ἐδημιούργησε τίποτε πρωτότυπον. Εἶναι ὁ εἰσηγητὴς τῆς φιλοσοφικῆς μελέτης ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ θαυμαστὴς τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ψελλὸς ἐπανέφερεν εἰς τὸν γραπτὸν λόγον τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους καὶ τὰ καλλωπίσματα τοῦ ἀρχαίου λόγου καὶ ἔγινεν ὁ πρόδρομος τῆς φιλολογικῆς ἀναγεννήσεως ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν.

Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς ἡμπόδισε πολὺ ἡ προσκόλλησις τῶν φιλολόγων εἰς τὴν ἱστορικὴν ὀρθογραφίαν. Ἡ ἀναγεννήσις ἀπὸ τοῦ κατωτέρου ἐπιστημονικοῦ Πολιτικῆς

Καθ' ὄλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου δὲν ἔπαυσαν ν' ἀντιγράφουν τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων. Ἡ γραφή σὺν τῷ χρόνῳ ὑπέστη πολλὰς μεταβολάς, τῶν ὁποίων σχηματίζομεν ἰδέαν ἀπὸ τὰ παρατιθέμενα δείγματα.

ἦ ὠσεφάτοῦδε τις αὐτοῦ ἐνὶ πτόλ
 οὐδε γυνή· παντας γὰρ ασχετον
 ἀγχοῦ δε ξύνβληντο πυλᾶων νε|κρὸν ἀγοντι·
 πρῶται τὸν γ ἄλοχός τε φιλη καὶ [πότνια μήτηρ]
 τιλλέσθην ἐπ αμαξαν εὐτροχο[ν αἴσασαι.]
 ἄπτόμεναι κεφαλῆς· κλαίων δ' [ἀμφισταῦ ὀμιλος.]

Κεφαλαία γραφή—“Ὀμηρος (Β' αἰὼν μ. Χ.)

ως εφάτ' οὐδε τις αὐτοῦ· ἐνὶ πτόλ[εῖ λιπέτ ανηρ]
 οὐδε γυνή· παντας γὰρ ασχετον [ἰκετο πενθοῦς]
 ἀγχοῦ δε ξύνβληντο πυλᾶων νε|κρὸν ἀγοντι·
 πρῶται τὸν γ ἄλοχός τε φιλη καὶ [πότνια μήτηρ]
 τιλλέσθην ἐπ αμαξαν εὐτροχο[ν αἴσασαι.]
 ἄπτόμεναι κεφαλῆς· κλαίων δ' [ἀμφισταῦ ὀμιλος.]

ΕΣ ΠΕΔΙΟΝ ΠΡΟΧΕΟΝΤΟ ΣΚΑΜΑΝΔ
 ΣΜΕΡΔΑΛΕΟΝ ΚΟΝΑΒΙ ΖΕΠΤΟΔΩΝ
 ΕΨΤΑΝ Δ' ΕΝ ΛΙΜΩΝΙ ΣΚΑΜΑΝΔ
 ΜΥΡΙΟΙ ΟΣΣΑ ΤΕ ΦΥΛΛΑ ΚΑΙ ἌΝΘΕΑ
 ἩΎΤΕ ΜΥΙΑΩΝ ἈΔΙΝΑΩΝ ΕΘΝΕ
 Αἴ τε κατασταθμον ποιμνηιον

Κεφαλαία γραφή—“Ὀμηρος (Δ' αἰὼν μ. Χ.)

εσ πεδιον προχέοντο σκαμανδ[ριον]
 σμερδαλεον κοναβιζε ποδων
 εσταν δ' εν λιμωνι σκαμανδ[ρίφω]
 μυριοι οσσα τε φύλλα και άνθεα
 ηϋτε μυιαων αδιναων εθνε[α]
 αι τε κατα σταθμον ποιμνηιον

ΕΙΠΕΝ Ο ΚΥΡΙΟΣ ΤΗΝ ΠΑΡΑΒΟ-
 ΛΗΝ ΤΑΥΤΗΝ ΟΜΟΙΩΣΗ Η
 ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ
 ΔΕΚΑ ΠΑΡ : ρι ε γ ρ @

Κεφαλαία γραφή—Ευαγγέλιον (980 μ. Χ.)

Εἶπεν ὁ κ[ύριος] τὴν παραβο-
 λὴν ταύτην ὁμοίωσῃ ἡ
 βασιλεία τῶν οὐ[ρα]νῶν
 δέκα παρ[θένοις] : πρ[ο]ἔγρα[φη]σα[ββάτω]

> ἀποκριθεὶς δὲ ὁ π[ε]-
 ρὸς λέγει αὐτῷ·
 σὺ εἶ ὁ Χ[ριστός], καὶ ἐπετί-
 μησεν αὐτοὺς ἵνα
 μὴ δέμιξωσιν π[ε]-

Μικρὰ γραφή—Ευαγγέλιον (1204 μ. Χ.)

ἀποκριθεὶς δὲ ὁ πέ-
 ρος λέγει αὐτῷ·
 σὺ εἶ ὁ Χ[ριστός], καὶ ἐπετί-
 μησεν αὐτοὺς ἵνα
 μηδενὶ λέγωσιν πε-

$\mu\beta\rho$ $\rho\sigma\iota$ τὰ $\lambda\zeta\Gamma$ $\rho\phi\zeta$ τρίγωνα. απεν-
 τὰ $ο\alpha\mu\eta$ $\sigma\tau\gamma$. ὡς $\epsilon\lambda\gamma$ τὰ $\alpha\beta\rho\delta\alpha$ παρα-
 ἵστα ἀπο τῶν $\epsilon\beta\rho\mu\delta\gamma\omega\mu$ πρισματῶν
 ἰσοῦσθι τυγχάνοντα. προσάλληλά
 κἀσφίσιν ταῖσιν. ἀρα εἶσται ὡς ἡ $\lambda\zeta\Gamma$
 τῆσιν $\rho\phi\zeta$ κἀσφίμ. οὔτω τὰ $\epsilon\beta\rho\mu\delta\alpha$ πρ
 ἰσῶσθαι. ὅπερ εἶδει δείξαι: ~

Μικρὰ γραφή—Εὐκλείδης (888 μ. Χ.)

μὲν εἰσι τὰ $\lambda\zeta\Gamma$ $\rho\phi\zeta$ τρίγωνα. απεν[αντίον δὲ]
 τὰ $ο\alpha\mu\eta$ $\sigma\tau\gamma$. ὡστε κ[αί] τὰ στερεὰ παραλληλεπίπεδα]
 τὰ ἀπο τῶν εἰρημένων πρισματῶν [ἀναφερόμε
 να ἰσοῦσθι τυγχάνοντα. προσάλληλά [εἰσιν ὡς αἱ
 βάσεις κ[αί] τὰ ἡμισθι· ἀρα εἶσται ὡς ἡ $\lambda\zeta\Gamma$ [βάσις πρὸς]
 ἀλλήλα. ὅπερ εἶδει δείξαι:

ὣς ἔφατ' οὐδ' ἀπίθησε περίφρων εὐρύκλει^α
 ἦνεγκεν δ' ἄρα πῦρ καὶ θήϊον αὐτὰρ ὄδυσεύς
 εὐ διεθείωσεν μέγαρον καὶ δῶμα καὶ αὐλ^η
 γρηῦς δ' αὐτ' ἐπέβη διὰ δώματα κάλ' ὄδυσσηος.
 ἀγγελεύουσα γυναίξιν καὶ ὄτρυνέουσα νέεσθαι.
 αἱ δ' ἴσαν ἐκ μέγαροιο δῶος μετὰ χερσίν ἔχουσαι^{σθαι}

Μικρὰ γραφή—Ὀμηρος (1479) μ. Χ.)

"ὡς ἔφατ' οὐδ' ἀπίθησε περίφρων εὐρύκλεια.
 ἦνεγκεν δ' ἄρα πῦρ καὶ θήϊον αὐτὰρ ὄδυσεύς
 εὐ διεθείωσεν μέγαρον καὶ δῶμα καὶ αὐλ[ῆν].
 γρηῦς δ' αὐτ' ἐπέβη διὰ δώματα κάλ' ὄδυσσηος.
 ἀγγελεύουσα γυναίξιν καὶ ὄτρυνέουσα νέεσθαι.
 αἱ δ' ἴσαν ἐκ μέγαροιο δῶος μετὰ χερσίν ἔχουσαι.
 Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

διὰ τὴν ὁποίαν ἔκαυχῶντο οἱ κάτοχοι. Ἄλλὰ συγχρόνως ἡ δαπάνη τῶν καλυτέρων ἑτῶν τῆς μαθητείας εἰς ἄγονον μελέτην ἐνέκρωνε τὸ πνεῦμα καὶ παρεκώλυε τὴν κατανόησιν τῆς πραγματικῆς ἀξίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Εἰς τὴν ποίησιν προσετίθετο καὶ ἄλλο ἐμπόδιον, ἡ ἀπομίμησις τοῦ ρυθμοῦ τῶν ἀρχαίων ποιημάτων. "Ὅπως εἰς τὸν πεζὸν λόγον ἡ ὀρθογραφία, τοιουτοτρόπως εἰς τὴν ποίησιν ἡ μελέτη τοῦ ρυθμοῦ ἦτο ἡ κυριωτάτη ἐμβάθυνσις εἰς τὰ ποιητικὰ προῖόντα τῆς ἀρχαιότητος. Εἶδομεν ὅτι οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς εἶχον μεγάλην ἐπιδεξιότητα εἰς τὴν ἀπομίμησιν τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τῶν ποιημάτων. Ἄλλ' ἡ ἐπιδεξιότης αὐτὴ προήγαγεν αὐτοὺς μέχρι τοῦ σημείου νὰ δημιουργήσουν μετρικὰ συστήματα αὐθαίρετα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν ἀκοὴν καὶ ἔκανονίζοντο μᾶλλον ἀπὸ τὴν ὄρασιν. Τοιουτοτρόπως ὑπάρχουν ποιήματα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, τῶν ὁποίων οἱ στίχοι εἶναι κατὰ τοιοῦτον τρόπον διεταταγμένοι, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν μὲ τεχνικὴν ἀντιγραφὴν σχῆμα ἀγγείου! Τὰ στιχουργικὰ αὐτὰ παίγνια εἶναι ἄφθονα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν. Τοιουτοτρόπως ἐθεώρουν κατόρθωμα νὰ συντάσσουν ποιήματα, τῶν ὁποίων ἕκαστος στίχος περιεῖχε καὶ τὰ 24 γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, ἢ στίχους, οἱ ὁποῖοι ἀνεγινώσκοντο ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν δύο πλευρῶν, ποιήματα κλιμακωτά, δηλ. ἡ τελευταία λέξις ἐκάστου στίχου νὰ εἶναι καὶ πρώτη τοῦ ἐπομένου κλπ. Μολταῦτα εἶναι ἀξιοθαύμαστος ὁ ζήλος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐπεδίδοντο εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων, καὶ ἡ πολυμάθεια αὐτῶν. Ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν οἱ φιλόλογοι περιωρίζοντο κυρίως εἰς τὴν ἐπιμελῆ συντήρησιν τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαιότητος. Διὰ τοῦτο τὰ χειρόγραφα ἐθεωροῦντο πράγματα πολῦτιμα καὶ κατεβάλλετο φροντίς πρὸς καλλιτεχνικὴν καὶ ἀκριβῆ ἀντιγραφὴν αὐτῶν. Πολλοὶ ἐκ τῶν φιλολόγων ἐπεδίδοντο καὶ εἰς τὸν ὑπομνηματισμὸν τῶν διαφόρων ἔργων. Χάρις εἰς τὴν πολυμάθειάν των διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν ὀρθόταται ἐρμηνεῖαι διαφωτίζουσαι τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Μεταξὺ τούτων λαμπρὰν κατέχει θέσιν ὁ ὑπομνηματιστὴς τοῦ Ὁμήρου **Εὐστάθιος**, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος ἦτο ὑπόδειγμα πολυμαθείας καὶ ἀκριβείας. Ἄλλοι πάλιν ἠσχολοῦντο εἰς τὴν σύνταξιν λεξικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων σπου-

δαίαν θέσειν κατέχει ὁ **Σουΐδας**. Τὸ λεξικὸν τοῦ Σουΐδα περιέχει ἔκτος τῆς ἑρμηνείας τῶν λέξεων καὶ ὀρισμοὺς πραγμάτων καὶ ἀρχαῖα χωρία καὶ εἶναι πηγὴ πληροφοριῶν εἰς τοὺς φιλολόγους ἄλλοθεν ἀγνώστων.

Ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων μεταβάλλεται ὁ χαρακτήρ τῆς φιλολογίας. Οἱ φιλόλογοι δὲν ἀρκοῦνται μόνον εἰς τὴν ἀκριβῆ ἀντιγραφὴν καὶ τὸν ὑπομνηματισμὸν τῶν ἔργων τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ προσπαθοῦν διὰ κριτικῆς ἐργασίας ν' ἀπαλλάξουν τὰ κείμενα παλαιῶν σφαλμάτων καὶ ν' ἀποκαταστήσουν τὸ ἀρχαῖον κείμενον. Ἡ κριτικὴ αὕτῃ ἐργασία ἦτο ἀκόμη ἀτελής, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων εἰς αὐτὴν φιλολόγων δύνανται ὡς πρὸς τὴν λεπτότητα τῆς ἐργασίας νὰ παραβληθοῦν πρὸς νεωτέρους φιλόλογους.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Τοιοιουτρόπως κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων οἱ Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου ἐπεδόθησαν μὲ ζῆλον εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ἤρχισεν ἡ ἀναγέννησις τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν Ἀνατολὴν πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τῆς Δύσεως. Πολλοὶ λόγιοι κατῴρθωσαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ν' ἀπαλλαγοῦν ἐκ τῆς ξηρᾶς καὶ ἀγόνου μελέτης τῆς γλώσσης καὶ τῶν τύπων καὶ ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὴν βαθυτέραν ἀξίαν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἄλλ' οἱ χρόνοι δὲν ἦσαν εὐνοϊκοὶ διὰ τὸ Βυζάντιον. Αἱ ἀλλεπάλληλοι ἀναστατώσεις ἐπνιξαν εἰς τὴν ἀρχὴν τὴν ἀνθησιν αὐτὴν καὶ κατεκρήμνισαν μαζὶ μὲ τὸ κράτος τὴν προσπάθειαν ἐκείνην πρὸς δημιουργίαν νέου διανοητικοῦ κόσμου. Ἄλλ' ἡ Βυζαντινὴ ἀναγέννησις ἔχει πολὺ μεγάλην σημασίαν. Ἐβοήθησε πολὺ τὴν ἀναγέννησιν τῶν σπουδῶν τῶν ἀρχαίων εἰς τὴν Δύσιν, διότι πολλοὶ Ἕλληνες λόγιοι μετέβησαν εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἐδίδαξαν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἠρμήνευσαν τοὺς ἑλληνας συγγραφεῖς.

Τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων ἀνεκαίνισε, καθὼς εἶδομεν, ὁ Μ. Ψελλός, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκε τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κων)πόλεως. Ἄλλ' ὁ ἐξοχώτερος ἐκ τῶν ἑλληνιστῶν τοῦ Βυζαντίου, ὁ **Γεώργιος Γεμιστὸς** (1355—1450), ἤκτισε κατὰ τὸ τέλος τῶν Βυζαντινῶν χρόνων

Ὁ Γεμιστὸς ἦτο ἰδίως πλατωνικὸς φιλόσοφος καὶ μετωνόμασεν ἑαυτὸν ἐπὶ τὸ πλατωνικώτερον **Πλήθωνα**. Ἐζήτηει νὰ προσαρμόσῃ τὴν πλατωνικὴν διδασκαλίαν εἰς τὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τοῦτο κατηγορήθη ὡς αἰρετικὸς, ὅτι δηλ. ἤθελε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρησκείαν, ὅπως εἶχεν ἐπιχειρήσει τοῦτο ὁ Ἰουλιανός. Ὁ Πλήθων ἔζησεν ἐπὶ 20ετίαν εἰς τὸν Μυστρᾶν διδάσκων τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἀπέκτησε πολλοὺς μαθητὰς καὶ ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν. Μεταβὰς εἰς Ἰταλίαν διέμεινεν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς Φλωρεντίαν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Κόσμου τῶν Μεδίκων καὶ ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλοσοφίαν.

Ἐπίσης καὶ ἄλλοι Ἕλληνες λόγιοι μετέβησαν εἰς Ἰταλίαν ἤδη πρὸ τῆς ἀλώσεως, ὁ **Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς**, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξεν ἐν Φλωρεντίᾳ, ὁ **Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς** καὶ **Γεώργιος Τραπεζούντιος**, οἱ ὁποῖοι ἐδίδαξαν ἐν Βενετίᾳ κ.ἄ. Μεταξὺ τούτων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ **Βησσαρίων** (ἀπ. 1472), ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας, Πλατωνικὸς φιλόσοφος καὶ μαθητὴς τοῦ Πλήθωνος. Ὁ Βησσαρίων ἦλθεν εἰς Ἰταλίαν εἰς τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν σύνοδον ὡς μέλος τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας. Ἀλλὰ δυσαρεστηθεὶς διὰ τὴν ἀθέτησιν τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου ἐκείνης ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἔγινε καρδιναλῖος καὶ ἔτυχε μεγάλων τιμῶν ὑπὸ τοῦ Πάπα. Ἀφιέρωσε τὸν βίον του ὀλόκληρον εἰς τὸν ἑλληνισμόν. Τρία ἦσαν τὰ ἰδανικά του, ἡ ἐνωσις τῶν ἐκκλησιῶν, ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς πατρίδος του καὶ ἡ διάδοσις τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν εἰς τὴν Δύσιν. Τὰ δύο πρῶτα ἰδανικά του δὲν ἐπραγματοποιήθησαν, ἀλλὰ τὸ τελευταῖον, ὑπὲρ τοῦ ὁποῖου εἰργάσθη ἀόκνως, ηὐτύχησε νὰ ἴδῃ πραγματοποιούμενον. Τὸ ἐπὶ τοῦ Κυρηναλίου μέγαρόν του ἦτο ἐντευκτήριον ὄλων τῶν Ἑλλήνων λογίων, οἱ ὁποῖοι δυσκόλως ζῶντες εἰς τὴν ξένην ἐλάμβανον πολλὰς ἀνάγκην τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τοῦ γενναιοδῶρου καρδιναλίου.

Ἄλλ' ἰδίως μετὰ τὴν ἄλωσιν πλῆθος λογίων κατέφυγον εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ συγχρόνως ἐκομίσθησαν ἐκεῖ τὰ χειρόγραφα τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων συγγραφέων. Οἱ Ἕλληνες λόγιοι ἔφθασαν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐπὶ τὸν ἀποκαταστάσαντα τὴν ἐκκλησίαν διότι ἀπὸ

μακροῦ χρόνου ἤδη εἶχεν ἀρχίσει βαθεῖα πνευματικὴ ζύμωσις εἰς τὴν Δύσιν καὶ οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἠσθάνοντο μεγάλην δίψαν πρὸς ἔρευναν καὶ μάθησιν. Διὰ τοῦτο οἱ ἔλλη-

Ὁ Βησσαρίων

Ἐλαιογραφία, Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη, Βενετία

νες λόγιοι ἐξήσκησαν μεγάλην ἐπίδρασιν καὶ ἐδημιούργησαν ἰσχυρότατον ρεῦμα ὑπὲρ τῶν ἀρχαίων σπουδῶν.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν συνεχίζεται ἡ σειρά τῶν ἱστορικῶν. Παρὰ τὰ ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα εἶχον οἱ συγγραφεῖς, εἶχον καὶ προτερήματα. Ἠρεύνησαν μὲ ζῆλον τὴν γραπτὴν καὶ προφορικὴν παράδοσιν, εἶναι ἀμερόληπτοι καὶ ὡς ἐκ τῆς μιμήσεως τῶν ἀρχαίων προτύπων εἶχον τὴν τέχνην τῆς συνθέσεως. Ἀξιόλογος ἱστοριογράφος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι Ἄννα γρηγορίου, ἡ οποία γεννήθη τὸ 1083 ἐν Βελιγρίῳ, ἡ οποία ἀπέθανε τοῦ αὐτοκρά-

τορος Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ. Εἰς αὐτὴν καταφαίνεται κυρίως ἡ ἀναγέννησις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, διότι γράφει τὰ συγγράμματά της εἰς γλῶσσαν ἄπτικὴν. Ἡ Ἄννα ἔγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ πατρὸς της, τὴν ὁποίαν ὠνόμασεν Ἀλεξιάδα. Παρὰ τὴν ἔλλειψιν καλαισθησίας καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ρητορικῆς τὸ σύγγραμμα εἶναι ἀξιόλογον, διότι μὲ μεγάλην εὐστοχίαν ἡ Ἄννα χαρακτηρίζει τοὺς σταυροφόρους, σκιαγραφεῖ θαυμασίως τοὺς Φράγκους καὶ τονίζει τὴν ὑπεροχὴν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ ἱστορικὸν ἔργον τῆς Ἄννης συνεχίζουσι δευτερευούσης σημασίας ἱστορικοί, ὁ **Νικήτας Ἀκομινᾶτος ἢ Χωνιάτης** (ἄπεθ. 1220), ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξίου Α' μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων, ὁ **Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς** (1295 ἔγεν.) ἀπὸ τοῦ 1204—1359, καὶ ὁ **Λαόνικος Χαλκοκονδύλης** ἀπὸ τοῦ 1298—1403. Τοῦ τελευταίου ἡ ἱστορία ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν, διότι ἐξετάζει κυρίως τὴν αὐξήσιν τοῦ τουρκικοῦ κράτους καὶ ἀντιλαμβάνεται τὰ πράγματα κατὰ τρόπον ἐπιστημονικόν. Διὰ τοῦτο εἶναι ὁ ἄριστος ἐκ τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν. Ὡσαύτως ἀξίαν ἔχει ὁ **Δούκας**, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1341—1462. Ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἐνωτικούς καὶ κατηρᾶτο τοὺς ἀντιπάλους του, διότι διεκύβευσαν μετὰ τῆς χριστιανικῆς των πίστεως καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος των. Πρῶτος παρὰ τὴν παράδοσιν ἐπεχείρησε νὰ μεταχειρισθῇ εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν γλῶσσαν ἀπλουστέραν. Καὶ ἐνῶ ἐφαίνετο ὅτι θὰ ἐγένετο πρόδρομος μιᾶς ἀναγεννήσεως, ἀπεμονώθη, διότι κανεὶς ἐκ τῶν συγχρόνων ὁμοτεχνῶν του δὲν τὸν ἐμιμήθη. Ὁ τελευταῖος ἱστοριογράφος τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ **Γεώργιος Φραντζῆς** (1401. ἔγεν.), ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1258—1476)

ΠΟΙΗΣΙΣ

Ἡ λογοτεχνία τῶν χρόνων τούτων, καθὼς εἶδομεν, προσπαθεῖ νὰ μεταχειρίζεται κυρίως τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν. Ἄλλὰ πρὸς ἐκμάθησιν αὐτῆς ἀπητεῖτο μελέτη καὶ ἄσκησις μακροχρόνιος. Διὰ τοῦτο τὸ συγγραφικὸν ἔργον περιωρίσθη.

προπάντων εἰς στενὸν κύκλον λογίων. Οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν ἦσαν πτωχοὶ καὶ διαρκῶς παρεπονοῦντο διὰ τοὺς ἐλαχίστους καρπούς τῶν πνευματικῶν των κόπων. Παράδειγμα εἶναι ὁ **Θεόδωρος Πρόδρομος**, ὁ αὐτοκαλούμενος διὰ τὴν πενίαν του Πτωχοπρόδρομος, ὁ ὁποῖος εἶναι πολυγραφώτατος. Ἐγραψεν εἰς πεζὸν καὶ ποιητικὸν λόγον. Ἄλλ' ἐνῶ ἡ ἀπομίμησις τῆς ἀρχαίας γλώσσης εἰς τὰ λογοτεχνικὰ εἶδη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δώσῃ προϊόντα ἀξιόλογα, διότι συναισθήματα δὲν ἐκφράζονται διὰ γλώσσης νεκρᾶς, εἰς τὰ ἐπιγράμματα καὶ εἰς τὴν σάτιραν ἐπιτυγχάνει. Τοιούτοτρόπως ὁ Πρόδρομος ἐπιτυχῶς ἐμιμήθη τοὺς σατιρικοὺς διαλόγους τοῦ Λουκιανοῦ. Ἡ σάτιρα ἔλαβε σημαντικὴν ἀνάπτυξιν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅπου ὑπῆρχεν ἀφθονία ὑλικοῦ διὰ τὸν σατιρικόν. Ὁ Ἀμάραντος π.χ. τοῦ Προδρόμου εἶναι λαμπρὰ σάτιρα τοῦ γέροντος Στρατοκλέους, ὁ ὁποῖος νυμφεύεται νεαρὰν κόρην, ἐνῶ ἦτο κατ' ἀρχὰς φοβερὸς πολέμιος τοῦ γάμου. Ἐπίσης κομψὸς σατιρικὸς διάλογος εἶναι καὶ ὁ ἐπιγραφόμενος Βίων πρᾶσις ποιητικῶν καὶ πολιτικῶν, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀπομίμησις τοῦ ὁμωνύμου ἔργου τοῦ Λουκιανοῦ. Εἰς αὐτὸν ὁ Ζεὺς ἐκθέτει εἰς δημοπρασίαν παρόντος καὶ τοῦ Ἑρμοῦ μεγάλους ἄνδρας τῆς ἀρχαιότητος, τὸν Ὅμηρον, τὸν Ἀριστοφάνην κλπ. Ὁ διάλογος αὐτὸς δεικνύει τὴν πολυμαθεῖαν τοῦ Προδρόμου καὶ τὴν εὐχέριαν εἰς τὴν χρῆσιν τῶν διαλέκτων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς.

Ἄλλ' ἡ ἀπτικομανία, ἡ ὁποία ἤρχισε διὰ τῆς Ἀννης τῆς Κομνηνῆς καὶ ἐκυριάρχησε καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῶν Κομνηνῶν, ἐπροκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν. Πολλοὶ ἤρχισαν νὰ γράφουν εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ καὶ ν' ἀπευθύνωνται εἰς αὐτόν. Οἱ ποιηταὶ αὐτοὶ εἶχον κάποιαν ποιητικὴν ἰδιοφυίαν. Ἄλλ' ἡ γλῶσσα, τὴν ὁποίαν ἔγραψαν, δὲν ἦτο ἀκριβῶς ἡ λαλουμένη ὑπὸ τοῦ λαοῦ, διότι ἡ μακρὰ χρῆσις τῆς ἀρχαίας καθίστα ἀδύνατον τὴν χρῆσιν εἰς τὸν γραπτὸν λόγον ἀμιγροῦς δημῶδους. Διὰ τοῦτο τὸ ἰδίωμα τοῦτο εἶναι παράδοξον κρᾶμα ὁμιλουμένης καὶ ἐκφράσεων παλαιῶν. Εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτὴν φέρονται τέσσαρα ποιήματα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Προδρόμου. Ἄλλ' ὁ Πρόδρομος αὐτὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ὁ σατιρικός. Τὰ ποιήματα ταῦτα σκώπτουν τοὺς πτωχοὺς καὶ παρασίτους ἐκείνους λογίους, οἱ ὅποιοι ἀπηυθύνοντο πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ζητοῦντες βοήθημα καὶ κολακεύοντες μέχρις ἐξευτελισμοῦ. Ἐπειδὴ ὁ Πρόδρομος ἦτο εἰς ἓκ τῶν τοιούτων τύπων, οἱ ἀνώουμοι ποιηταὶ ἀπέδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν Πρόδρομον.

Εἰς ἄλλα ὁμως ἔργα ἐμφανίζεται ἀμιγέστερα ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία κατακτᾷ εὐρύτερον ἕδαφος εἰς τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν ἀπὸ τὸν 13ον καὶ 14ον αἰῶνα. Τὰ ἀρχαιότερα καὶ σημαντικώτερα προϊόντα τῆς δημώδους ποιήσεως ἦσαν, καθὼς εἶδομεν, τὰ ἀκριτικά ποιήματα. Ἡ παράδοσις τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς αἰῶνας, ἐνῶ εἰς ἄλλα δημώδη ποιήματα τὸ ἔθνος ἐθρήνησε τὰ δεινοπαθήματά του. Ἄλλ' ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας ἐμφανίζεται νέον στοιχεῖον εἰς τὴν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν, ἡ ἐπίδρασις τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων τῆς Δύσεως. Εἰς δημοτικὴν γλῶσσαν ἐγράφησαν ἔμμετρα μυθιστορήματα μὲ ἀρχαίας ἑλληνικὸς ἢ μεσαιωνικὸς ὑποθέσεις ἢ κατὰ μίμησιν φραγκικῶν προτύπων. Ἡ φραγκικὴ ἐπίδρασις εἶναι μεγαλυτέρα εἰς τὰ μέρη, ὅπου διέμειναν μακρότερον οἱ Φράγκοι. Τοιοῦτοτρόπως κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα ἀναπτύσσεται ἀξιόλογος λογοτεχνία εἰς τὴν Κρήτην ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Δύσεως. Ἀξιόλογα προϊόντα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας εἶναι ὁ γνωστὸς Ἐρωτόκριτος, ἕκτενὲς ἐπικὸν ποίημα, καὶ τὸ δράμα τοῦ Χορτάτση ἢ Ἐρωφίλη.

ΑΙ ΤΕΧΝΑΙ

Ἀπὸ τὸν 11ον ἤδη αἰῶνα ἡ Βυζαντινὴ τέχνη καὶ ἰδίως ἡ ζωγραφικὴ ἀρχίζει νὰ λαμβάνῃ μίαν ἀκαμψίαν, διότι ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τὴν τέχνην ἡ ἀσκητικὴ τάσις τῶν καλογῆρων. Διὰ τοῦτο ἡ τέχνη ἀποβαίνει μηχανικῶς τυπικὴ καὶ δίδει εἰς τοὺς εὐρωπαϊοὺς ἀφορμὴν νὰ δυσφημήσουν γενικῶς τὴν τέχνην τοῦ Βυζαντίου ὡς στερουμένην πρωτοτυπίας καὶ δημιουργικότητος. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκά (Λεβάρδεια) ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ (μωσαϊκὸν) παριστάνεται μὲ μακρὸν καὶ μαραμένον πρόσωπον καὶ μὲ χαρακτηριστικὰ τραχεῖα καὶ γερνόντικα. Ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας (τοι-

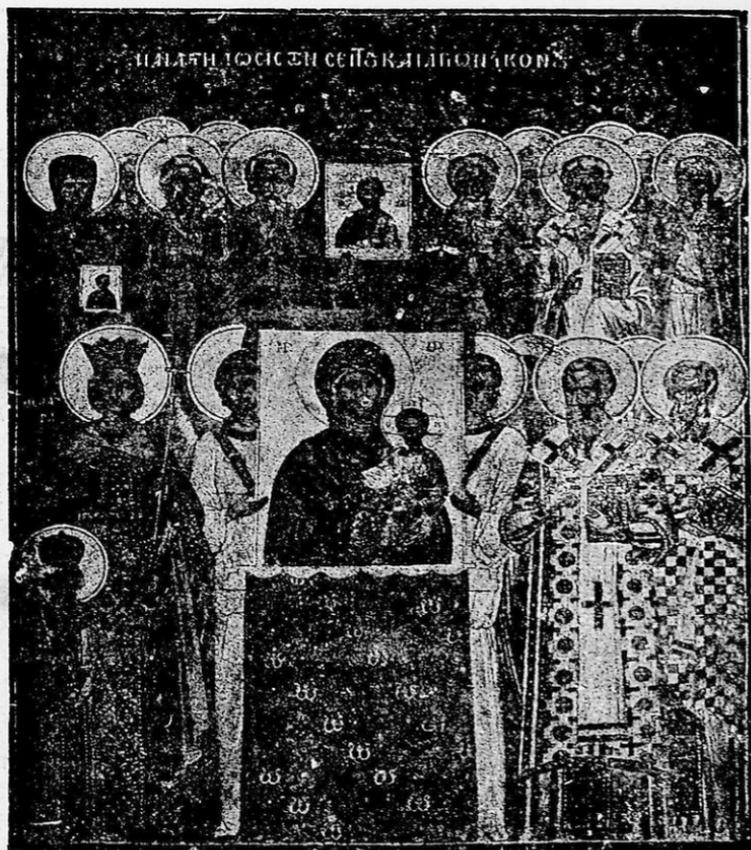
χογραφία) εἰς τὴν μονὴν τοῦ Δαφνίου διατηρεῖ ἔχνη τῆς παλαιᾶς ὠραίας παραστάσεως (ὠσειδῆς πρόσωπον, βαθεῖα ἔκφρασις ὄψεως), ἀλλ' ὁ τεχνίτης προσέδωκεν εἰς τὸ στόμα ὑστερικὴν τινα ἔκφρασιν, ἡ ὁποία ἐμεγαλοποιήθη εἰς τὰς κατόπιν ἀπομιμήσεις.

Ἡ ἰδία ἐπίδρασις τοῦ ἀσκητισμοῦ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν **Μικρογραφίαν** τῆς περιόδου αὐτῆς. Οἱ ἀνατομικοὶ κανόνες καταφρονοῦνται καὶ οἱ ζωγράφοι παριστάνουν τὰ πρόσωπα λιπόσαρκα καὶ ξηρά, διότι εἰκονίζουσιν ὑπιδανὴν σάρκα. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου ἡ τέχνη παύει νὰ θεωρεῖται ὡς φέρουσα ζωηρὰν τὴν ἀτομικότητα τῶν καλλιτεχνῶν καὶ καταντᾷ τέχνη βάνουσος. Τοιοῦτοτρόπως οἱ διδάσκαλοι τῆς ζωγραφικῆς δίδουν πρακτικὰς τινὰς ὁδηγίας, αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦνται τυφλῶς, καὶ ἡ τέχνη καταντᾷ μονότονος καὶ ξηρά. Ἀλλὰ παρ' ὅλην τὴν ξηρότητα ἡ ζωγραφικὴ ἀπὸ τὸν 14ον αἰῶνα, ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων δηλαδὴ, δίδει νέαν λάμψιν, τὴν ὁποίαν ἀτυχῶς κατέπνιξεν ἡ τουρκικὴ κατάκτησις. Οἱ ζωγράφοι τοποθετοῦν εἰς τὰς εἰκόνας τῶν τοπία, βράχους, δευτερεύοντα πρόσωπα, ἀρχιτεκτονικὸν βάθος καὶ γενικῶς προσπαθοῦν νὰ ἐπιτύχουν τὴν προοπτικὴν σύνθεσιν. Ἐπίσης αἱ κινήσεις τῶν προσώπων λαβάνουσιν κάποιαν εὐλυγισίαν καὶ ζωηρότητα καὶ τὰ πρόσωπα δὲν εἶναι αὐστηρῶς τυπικά. Τοιαύτας εἰκόνας βλέπομεν εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Μυστρᾶ.

ΤΑ ΚΕΝΤΡΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ—ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Ὅταν οἱ Φράγκοι κατέλαβον τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπῆλθεν ἡ διάλυσις τῆς αὐτοκρατορίας, ἐσχηματίσθησαν εἰς διάφορα μέρη τοῦ κράτους, καθὼς εἶδομεν, μικρὰ ἑλληνικὰ κρατίδια. Ἡ ἀποκέντρωσις αὕτη ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κων)πόλεως. Εἰς τὰ κρατίδια αὐτὰ ἀνεπτύχθησαν τέχναι ἐγχώριοι μὲ ἴδιον χαρακτῆρα.

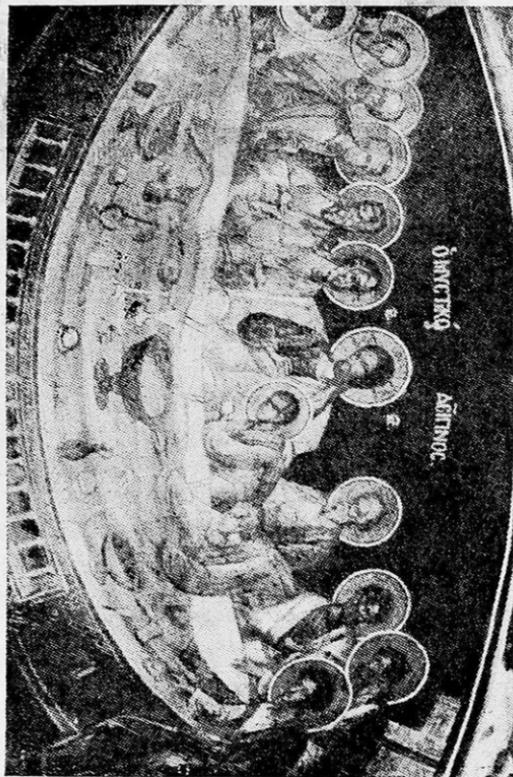
Τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὸ ὁποῖον ἔνωρῖς ἐγένετο ἀπὸ μοναστήρια, εἶχε βίον ἐντελῶς ἴδιον μακρὰν τοῦ θορύβου καὶ τῶν ἐπιδράσεων τῆς πολιτικῆς. Τὰ μοναστήρια προικισθέντα ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων μὲ πολλὰ προνόμια καὶ πολλὰ χρήματα καὶ κτήματα ἠδύναντο νὰ συντηροῦνται μόνον. Ἀλλὰ καὶ αἱ

*Ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων, τοιχογραφία Ἀγίας Λαύρας
(Ἁγιον Ὄρος), 1535*

Παριστάνεται ἡ ἑορτὴ τῆς Ὁρθοδοξίας (Α΄ Κυριακὴ τῶν νηστεϊῶν). Εἰς τὸ μέσον ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας, δεξιὰ ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα καὶ ὁ μικρὸς ἀκόμη αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Γ΄, ἀριστερὰ ὁ Πατριάρχης Μεθόδιος καὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι. Εἰς τὴν δευτέραν σειρὰν ἐπάνω μοναχοὶ κρατοῦντες τὴν εἰκὼνα τοῦ Χριστοῦ. Ἡ εἰκὼν ἀνήκει εἰς τὴν τεχνοτροπίαν τῆς περιόδου τῶν Παλαιολόγων. Οἱ τεχνίται προσπαθοῦν νὰ δώσουν κίνησιν εἰς τὰς παραστάσεις καὶ βάθος προοπτικὸν χωρὶς ὅμως ν' ἀπομακρύνωνται τῆς θρησκευτικῆς αὐστηρότητος.

ξέναι ἐπιδρομαὶ δὲν ἐπροξένησαν κακὸν ἀθεράπευτον εἰς αὐτά. Οἱ Φράγκοι μισοῦμενοι μέχρι θανάτου ὑπὸ τῶν καλογῆρων οὐδεμίαν ἐξήσκουν ἐπ' αὐτῶν ἐπίδρασιν. Τοιουτοτρόπως τὸ "Ἅγιον" Ὄρος καὶ ἡ τέχνη του διετήρησαν τὸν βυζαντινὸν χαρακτήρα. Ὑπῆρχον ἐκεῖ περὶ τὰ τριάκοντα μοναστή-

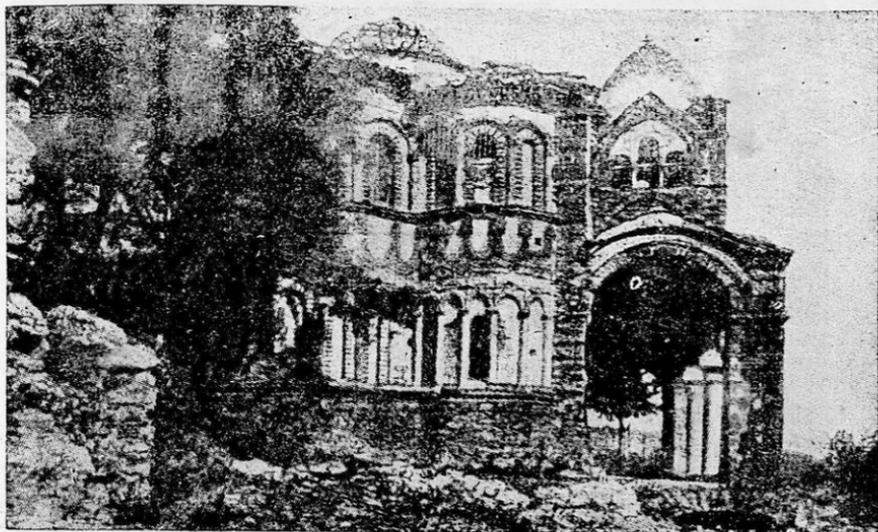
Μυστικὸς δεΐτης, τοιχογραφία Ἁγίου Ὄρους, 1512

Εἰκῶν τοῦ ἐστιάτοριου τῆς Ἁγίας Λαύρας ὑπεράνω τῆς τραπέζης τοῦ ἡγουμένου. Οἱ ἀπόστολοι διακρίνονται ἀπὸ τὰ ἀτομικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἀπὸ τὰς κινήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκδηλώνουν τὴν ψυχικὴν τῶν διέθεσιν. Ὁ Ἰούδας ἐξάιρεται μὲ τὸν ἀπόστολον τρόπῳ, μὲ τὸν ὁποῖον ἀπλάωνει τὴν χεῖρα, διὰ νὰ λάβῃ τὸ δοχεῖον τοῦ φαγητοῦ.

ρια, ἕκαστον τῶν ὁποίων πολλάκις περιελάμβανε χιλίους μοναχοὺς. Ἐκεῖ ἐκτίσθησαν πολυάριθμοι ἐκκλησῖαι, διεκοσμήθησαν οἱ τοῖχοι αὐτῶν μὲ ἀπείρους τοιχογραφίας καὶ ἐγράφησαν καὶ εἰκονογραφήθησαν (ἱστορήθησαν) πολυάριθμα χειρόγραφα. Διὰ τοῦτο τὸ "Ἅγιον" Ὄρος εἶναι, οὕτως εἶπεῖν, τὸ μουσεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης.

Ο ΜΥΣΤΡΑΣ

Ἐπὶ ἐνὸς τῶν χαμηλοτέρων ὑψωμάτων τοῦ Ταυγέτου εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας ἀπὸ τὴν Σπάρτην ἔκτισεν ὁ Βιλλεαρδουῖνος πόλιν, ἣ ὀποῖα ὠνομάσθη Μυστράς. Ὁ Μυστράς ἀπέκτησε σημασίαν διὰ τὸν ἑλληνισμόν, ὅταν ἀπέβη πρωτεύουσα τῶν Ἑλλήνων δεσποτῶν. Ἐνῶ ἡ Κων)πολις

Ἡ Παντάνασσα τοῦ Μυστρά, ἐπεσκευάσθη τὸ 1444

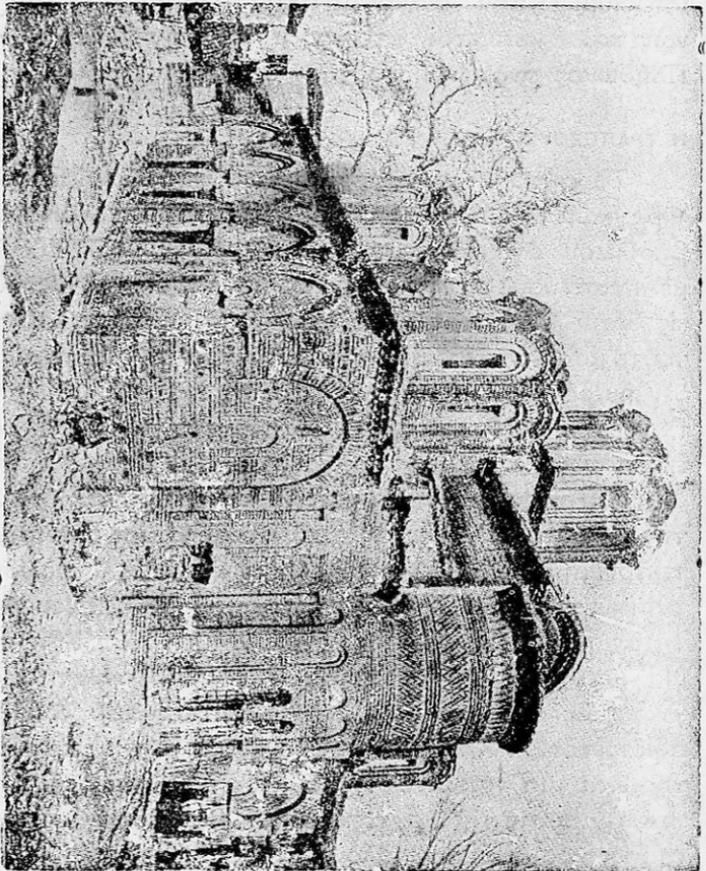
Εἶναι μετὰ τῆς Μητροπόλεως ἡ καλύτερον διατηρηθεῖσα ἐκκλησία τοῦ Μυστρά. Δεσπόζει τοῦ ἄνω χωρίου. Ἀριστερὰ διακρίνομεν τὰς κόγχας τοῦ ἱεροῦ μετὰ τὰ τόξα καὶ τὴν ἰδιόρρυθμον διακόσμησιν. Δεξιὰ ὡραίαν στοᾶν κειμένην πρὸς βορρᾶν τοῦ ναοῦ καὶ ἐπ' αὐτῆς τετράγωνον κωδωνοστάσιον.

ἠπειλεῖτο ὑπὸ ἀμέσου καταστροφῆς, τὸ ἄκρον ἐκεῖνο τῆς Πελοποννήσου ἐφαίνετο ἀσφαλέστερον καὶ ἐπίστευον ὅτι εἰς τὸν Μυστράν θὰ ἐγένετο νέα ἀναβίωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἄνδρες, ὅπως ὁ Πλήθων καὶ ὁ Βησσαρίων, ὠνειρεύθησαν τὴν σωτηρίαν τοῦ ἔθνους διὰ τοῦ Μυστρά καὶ συνεβούλευσαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἀφήσῃ τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Ρωμαίων καὶ νὰ λάβῃ τὸ πλήρες ζωῆς ὄνομα τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων. Διὰ τοῦ Πλήθωνος ἡ πρωτεύουσα τῶν Δεσποτῶν ἀπέβη ἡ ἑστία τῆς ἀναγεννήσεως τῶν κλασσι-

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ ἴνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

κῶν σπουδῶν καὶ ἡ Βυζαντινὴ τέχνη ἔδωκε τὴν τελευταίαν ἀναλαμπήν.

Ὁ Μυστράς δὲν κατοικεῖται πλέον ἀπὸ τὸν 118ον αἰῶνα, ἀλλὰ σώζονται ἄφθονα ἐρείπια, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν παλαιὰν ἀκμὴν καὶ ἀνθῆσαντα πολιτισμόν. Τὰ ἐρείπια τῶν δημοσίων

Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Θεσσαλονίκης, ἀρχὴ 14ου αἰῶνος

Τύπος βασιλικῆς ἐν σχήματι σταυροῦ μὲ πέντε κορυφούς τρούλλους στηριζομένους ἐπὶ ὀκταγώνων τυμπάνων. Διὰ τοῦ συνδυασμοῦ πλίνθων καὶ μικρῶν λίθων ἐπιτυγχάνονται ἀξιοσημεῖα κοσμήματα εἰς τοὺς τοίχους, ρόμβοι, μαϊανδροὶ ρόδοι καὶ ἄλλα συμπλέγματα. Ἡ τεχνολογία αὐτῆ ἐνδυμίζει τὴν διακοσμητικήν τῶν ἱεραμάτων.

τικὴν τῶν ἱεραμάτων.

κτιρίων δεικνύουν μεγάλην ἐπίδρασιν τῆς τέχνης τῆς Δύσεως. Τὸ Παλάτιον φαίνεται νὰ ἦτο γοθικοῦ ρυθμοῦ. Ἡ ἐκκλησία τῆς Παντανάσσης παρουσιάζει κρᾶμα ρυθμῶν, διότι εἰς τὸν βυζαντινὸν θόλον κάμνει ἀπότομον ἀντίθεσιν τὸ κωδονοστάσιον, τὸ ὁποῖον κατεσκευάσθη ἀναμφίβολως κατὰ τὸν ἑλληνικόν ἢ ὀρθόδοξον τύπον τῆς οὐτικῆς τέχνης.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς Παντανάσσης ὑπάρχουν πολλαὶ ἄλλαι ἐκκλησίαι, ἡ Μητροπόλις, ἡ Περίβλεπτος κ. ἄ. Εἰς ὅλας αὐτάς τὰς ἐκκλησίας συναντᾶ τις ἔργα μαρτυροῦντα τὴν καλλιτεχνικὴν ἀναγέννησιν τῶν χρόνων τούτων.

Αἱ ζωγραφίαι τῶν ἐκκλησιῶν ἀνήκουν εἰς τὴν ἀρίστην βυζαντινὴν τέχνην μὲ ἐλευθερίαν εἰς τὴν διακόσμησιν, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει τὴν διακοσμητικὴν τέχνην τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ σχετίζεται στενῶς πρὸς τὴν ἐπιελοῦσαν διὰ τοῦ Πλήθωνος ἀναγέννησιν τῶν ἀρχαίων σπουδῶν.

Η ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ

Τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων (1204) ὁ Ἀλέξιος Α' ἐκ τοῦ οἴκου Κομνηνῶν ἱδρυσεν βασιλεῖον ἀνεξάρτητον εἰς τὸ βάθος τοῦ Εὐξείνου Πόντου μὲ πρωτεύουσαν τὴν Τραπεζοῦντα. Ἡ Τραπεζοῦς, κειμένη εἰς θέσιν ἐπικαιροτάτην ἐμπορικῶς, ἦτο πλουσιωτάτη. Διὰ τοῦτο μολονότι τὸ κράτος τοῦτο ἔνεκα τῶν πέριξ ἐχθρῶν διήλθεν ἡμέρας δυσκολωτάτας, ἀπέβη εὐτυχές, ἰδίως ἐπὶ Ἀλεξίου Γ' (1340--1390). Οὗτος ἐκόσμησε τὴν πρωτεύουσαν μὲ πλῆθος ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων.

Ἡ Τραπεζοῦς παρουσιάζε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς σημαντικὸν κέντρον τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν βυζαντινῶν κτιρίων τῆς παρουσιάζει πρωτοτυπίαν τινὰ τῆς ἐγχωρίου τέχνης, ἀλλ' ἔχει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὸς ἐκκλησίας τοῦ Μυστρᾶ. Ἐκεῖ παρατηρεῖται μία μεταβολὴ τοῦ σχεδίου τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας. Ὡς γνωστόν, ὁ θόλος μετὰ τοῦ λοιποῦ ναοῦ ἀποτελεῖ ἓν ὅλον ἀδιαίρετον. Ἄλλ' εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Τραπεζοῦντος παρατηρεῖται μιὰ προέκτασις τοῦ ἐσωνάρθηκος, ἡ ὁποία ἀνατρέπει τὴν βάσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ναοῦ, διότι ὁ θόλος εἶναι ἀπλῶς κόσμημα τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄

Η ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΓΑΛΛΙΑ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 9ου αἰῶνος τὸ φεουδαρχικὸν σύστημα, καθὼς γνωρίζομεν, ἐπροχώρησε βαθύτερον εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ ὡς συνέπειαν εἶχε τὴν ἐξασθένησιν τῆς δυνάμεως τῶν βασιλέων. Ἐσχηματίσθησαν ἰσχυροὶ οἴκοι, τῶν ὁποίων οἱ ἀρχηγοὶ ἔγιναν σχεδὸν ἀνεξάρτητοι. Ἡ δύναμις τῶν Γάλλων βασιλέων κατήντησε σκιά.

Ἀπὸ τὸν 10ον ὅμως αἰῶνα ἤρχισεν ἀντίθετος κίνησις. Ὅπως εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, παρατηρεῖται ἡ ἀνάγκη πρὸς συγκέντρωσιν τῆς ἐξουσίας. Ἰσχυροὶ φεουδάρχαι ζητοῦν νὰ ἐπιβληθοῦν εἰς τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας καὶ νὰ γίνουν ἀνώτατοι ἄρχοντες εἰς τὴν χώραν. Τοιοῦτον φαινόμενον παρατηρήσαμεν εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅπου ὁ Ὅθων ὁ μέγας καὶ οἱ διάδοχοί του ἔλαβον τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος. Εἰς τὴν Γαλλίαν τὸ ἔργον τοῦτο ἀναλαμβάνουν οἱ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Καππὲ (Capet) βασιλεῖς.

Ἡ δυναστεία δηλαδὴ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου ἐβασίλευσεν εἰς τὴν Γαλλίαν μέχρι τοῦ 987. Οἱ τελευταῖοι ὅμως ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἡγεμόνες ἦσαν πολὺ ἀδύνατοι. Κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ οἱ ἡγεμόνες τῆς Γαλλίας ἐξέλεξαν ἓνα βασιλέα ἐξ ἑαυτῶν, τὸν Οὐγκὼ Καπὲ (Hughes Capet), ἀρχοντα τῶν Παρισίων. Ἄλλ' ἡ βασιλεία εἰς τὴν Γαλλίαν ἔλαβεν ἄλλην ἐξέλιξιν, διότι, ἐνῶ εἰς τὴν Γερμανίαν ὁ ἀνώτατος ἄρχων ἔμεινεν αἰρετὸς καὶ οὐδέποτε ἀπέκτησεν ἀπεριόριστον

έξουσίαν, οί βασιλεῖς τῆς Γαλλίας ἔγιναν διαδοχικοὶ καὶ ἡ ἔξουσία των ἐνισχύετο διαρκῶς. Ἡ βασιλεύουσα δυναστεία τῆς Γαλλίας διετηρήθη ἐπὶ μακρὰ ἔτη καὶ ἀνέδειξεν ἰσχυροὺς ἡγεμόνας, οἱ ὅποιοι οὐδέποτε ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς εὐγενεῖς μεγαλοκτηματίας καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους ν' ἀποκτήσουν ἀνεξαρτησίαν. Οἱ βασιλεῖς εἶχον τὴν πρόθυμον ὑποστήριξιν τῆς ἀστικῆς τάξεως, τῶν ἐμπόρων δηλαδὴ καὶ τῶν τεχνιτῶν, οἱ ὅποιοι κατῴκουν εἰς τὰς παλαιὰς ρωμαϊκὰς πόλεις. Ἡ Γαλλία κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἦτο μία ἀπὸ τὰς πλουσιωτέρας καὶ προηγμένας χώρας τῆς Εὐρώπης, εἶχε πόλεις μεγάλας καὶ πλουσίας καὶ διεξῆγεν ἀξιόλογον ἐμπόριον. Περισσότερον παντὸς ἄλλου λαοῦ ἔλαβε μέρος εἰς τὰς σταυροφορίας καὶ τὸ γεγονός τοῦτο καθῶς καὶ οἱ διηνεκεῖς πόλεμοι κατὰ τῶν Ἀγγλων ἐνίσχυσαν τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Α

Περὶ τὰ 1200 μ. Χ. ἡ Γαλλία εἶχεν ἰσχυρότατον βασιλέα τὸν Φίλιππον Β' Αὐγουστον (1180—1223), ὁ ὁποῖος ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπηλλάγη ἐκ τῆς ἐπιρροῆς τῶν εὐγενῶν, ἐνίσχυσεν τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν ἀστικὴν τάξιν καὶ ἀφῆρεσεν ἀπὸ τὸν Ἰωάννην τὸν Ἀκτῆμονα σχεδὸν ὅλας τὰς κτήσεις του εἰς τὴν Γαλλίαν. Τὴν βασιλικὴν ἔξουσίαν ἐνίσχυσεν ἐπίσης ὁ Λουδοβίκος ὁ Θ' ὁ Ἅγιος (Saint Louis, 1226—1270), ὁ ὁποῖος ὠδήγησε τὰς δύο τελευταίας σταυροφορίας καὶ ἀπέθανε κατὰ τὴν τελευταίαν εἰς τὴν Τύνιδα.

Εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς δυνάμεως ἔφθασεν ἡ βασιλεία ἐπὶ τοῦ Φιλίππου Δ' τοῦ Ὠραίου (1285—1314), ὁ ὁποῖος ἦτο πονηρὸς ἡγεμὼν καὶ ἐζήτει διὰ παντὸς μέσου νὰ φθάσῃ εἰς τὸν σκοπὸν του. Περίφημος εἶναι ἡ ἔρις τοῦ Φιλίππου πρὸς τὸν Πάπαν. Ὁ Φίλιππος ἔχων ἀνάγκην χρημάτων κατὰ τὸν πόλεμον πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας ἐπέβαλε φόρον εἰς τὸν κλῆρον. Ἄλλ' ὁ Πάπας Βονιφάτιος Η' διεμαρτυρήθη καὶ ἀπηγόρευσε εἰς τοὺς κληρικοὺς τῆς Γαλλίας νὰ πληρώσουν φόρον καὶ τέλος ἀφώρισεν αὐτόν. Ὁ Φίλιππος τότε ἔκαυσε τὴν βούλαν τοῦ Πάπα καὶ ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ του ἐκήρυξεν αὐτὸν ἔνοχον καὶ ἔλαβε τὴν συγκατάθεσιν τῆς συνελεύσεως ὅπως παραπεμφθῆ εἰς δίκην πρὸ συνόδου. Ὁ

Πάπας συνελήφθη ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Φιλίππου εἰς τὴν Ρώμην, ἐφυλακίσθη καὶ μετὰ ἓνα μῆνα ἀπέθανεν. Ὁ Φίλιππος διώρισε πάπαν τὸν Κλήμεντα Ε΄, ὁ ὁποῖος ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Ἀβινιόν, πόλιν τῆς νοτίου Γαλλίας, ὅπου οἱ πάπαι διέμειναν περὶ τὰ 70 ἔτη (1309—1377). Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι εἰς τὴν συνέλευσιν, πρὸ τῆς ὁποίας ὁ Φίλιππος κατήγγειλε τὸν Πάπαν, προσεκάλεσε πλὴν τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κλήρου ἀντιπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξεως, *liers état* ὅπως ἔλεγον. Ἀπὸ τότε ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ συγκαλοῦνται εἰς σπουδαίας περιστάσεις οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν τάξεων τῆς Γαλλίας. Αἱ τρεῖς τάξεις ὁμοῦ ὠνομάσθησαν **Γενικαὶ τάξεις** (*états généraux*).

Ἀπὸ τοῦ 1328 ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τῆς Γαλλίας ὁ οἶκος Βαλοῶν (Valois), ὁ ὁποῖος ἐκυβέρνησε μέχρι τοῦ 1589. Μετ' ὀλίγον ἡ Γαλλία περιπλέκεται εἰς τὸν ἑκατονταετῆ πόλεμον, ὁ ὁποῖος ἀπορροφᾷ ὅλας τὰς δυνάμεις της. Τότε ὁ βασιλεὺς Κάρολος Ζ΄ (1422—1461) ἐνίκησε τοὺς Ἄγγλους καὶ περιώρισεν αὐτοὺς εἰς τὸ Καλαί. Στηριζόμενος δὲ ἐπὶ τῶν καλῶς ὀργανωμένων οἰκονομικῶν τοῦ κράτους, κατήρτισε πρῶτος μετὰξὺ τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης μόνιμον μισθοφορικὸν στρατὸν καὶ ἐπεβλήθη εἰς τοὺς εὐγενεῖς.

Ἀπὸ τοῦ Καρόλου ἀρχίζει ἡ ἐνίσχυσις τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας εἰς τὴν Γαλλίαν, ἡ ὁποία ἐξηκολούθησε κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας καὶ θ' ἀποβῆ ἀπεριόριστος κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα. Τὴν προσπάθειαν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ἐσυνέχισεν ὁ υἱὸς του Λουδοβίκος ΙΑ΄ (1461—1483), ὕπουλος καὶ βίαιος μονάρχης, ὁ ὁποῖος συνέτριψε πολλοὺς ἐκ τῶν ὑποτελῶν εὐγενῶν καὶ συνήνωσε τὰς γαίας των μετὰ τῶν βασιλικῶν κτήσεων. Συγχρόνως προήγαγε τὰς πόλεις, τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς τέχνας καὶ ἐδιπλασίασε δι' ἐπιμελοῦς διαχειρίσεως τῶν οἰκονομικῶν τὰ εἰσοδήματα τοῦ στέμματος.

Διὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν ηὐξήθη πολὺ ἡ δύναμις τῆς Γαλλίας, ἡ ὁποία στηριζομένη ἐπὶ τῶν ἀκμαίων οἰκονομικῶν ἐστράφη πρὸς ἐξωτερικὰς κατακτήσεις. Ὁ Κάρολος Η΄ (1443—1498) ἠθέλησε νὰ καταλάβῃ τὴν Ἄνω Ἱταλίαν καὶ ἐπεχείρησε θορυβώδη ἐκστρατεῖαν ὀνειρευόμενος μετὰ τὴν ἐπι-

κράτησίν του ν' ἀναλάβη μεγάλην ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τοῦ 1453 εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀπὸ τὸν Ἀνδρέαν Παλαιολόγον ἠγόρασε τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως δικαιώματά του. Ἄλλ' αἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Ἰταλίαν δὲν ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας. Ἐν τούτοις οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας ἦσαν ἰσχυρότατοι κατὰ τὸ τέλος τῶν μέσων χρόνων καὶ ἡ ἐξουσία των ἀπέβη ἀπεριόριστο. Ἡ θῆλσις τοῦ βασιλέως ἦτο ἀπεριόριστος. Τοιουτοτρόπως εἰς τὴν Γαλλίαν ἡ βασιλεία ἐτέθη ὑπεράνω τοῦ νόμου.

Η ΑΓΓΛΙΑ

Οἱ ἐκ τῆς δυναστείας τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Κατακτητοῦ βασιλεῖς (1066), μολονότι εἶχον ἐμφυλίους πολέμους καὶ ἐσωτερικούς περισπασμούς, ἀπέβησαν ἰσχυροί. Εἰς τὴν Γαλλίαν ἐξουσίαζον τὸ δουκάτον τῆς Νορμανδίας καὶ δι' ἐπιγαμιῶν καὶ κληρονομιῶν ἠύξησαν τὰς κτήσεις των εἰς τὴν χώραν αὐτήν. Καὶ ἐνῶ διὰ τὰς κτήσεις αὐτὰς ἦσαν ὑποτελεῖς εἰς τοὺς γάλλους βασιλεῖς, ἔγιναν ἐπικίνδunami ἐν τούτοις. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ κλάδος τῆς οἰκογενείας τοῦ Γουλιέλμου, ὁ καλούμενος τῶν Π λ α ν τ α γ ε ν ἐ (Plantagenets). Εἰς τὸν οἶκον αὐτὸν ἀνήκει ὁ περίφημος διὰ τὴν γενναιότητα βασιλεὺς Ρ ι χ ἄ ρ δ ο ς ὁ Λ ε ο ν τ ὄ κ α ρ δ ο ς (1189—1199), ὁ ὅποιος ἔλαβε μέρος εἰς τὴν Γ' Σταυροφορίαν καὶ διῆλθε τὸ ἥμισυ τῆς βασιλείας του εἰς τὴν ἐκστρατείαν. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰ ω ἄ ν ν η ς Ἀ κ τ ῆ μ ω ν (1199—1215) ἠθέλησε νὰ κυβερνήσῃ αὐταρχικῶς καὶ περιεπλάκη εἰς ἔριδας μὲ τοὺς εὐγενεῖς, οἱ ὅποιοι ἐπεκράτησαν καὶ περιώρισαν τὰς αὐθαιρεσίας του. Ὁ Ἰωάννης περιῆλθεν εἰς πόλεμον πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Φί λ ι π π ο ν Α ὕ γ ο υ σ τ ο ν, ἐνίκηθη καὶ ἔχασε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κτήσεών του εἰς τὴν Γαλλίαν.

Οἱ Πλανταγενὲ ἦσαν σύγχρονοι καὶ ἀντίπαλοι τῶν Καπετιδῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι οἱ Ἀγγλοι βασιλεῖς τῶν χρόνων αὐτῶν ἐθεώρουν ἑαυτοὺς κυρίως ἡγεμόνας τῆς Νορμανδίας καὶ τῶν ἐν Γαλλίᾳ κτήσεων, ἐνῶ τὴν Ἀγγλίαν ὡς χώραν κατακτήθεισαν, ἡ ὁποία

ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς τὰ μέσα εἰς χρῆμα καὶ εἰς ἀνθρώπους διὰ νὰ στερεώσουν τὴν θέσιν των εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Εὐρώπην καὶ νὰ πολεμήσουν τοὺς βασιλεῖς τῆς Γαλλίας. Ὅτε λοιπὸν τὸ 1328 ἀνῆλθε τὸν θρόνον τῆς Γαλλίας ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Βαλοᾶ (Valois) Φίλιππος ὁ ΣΤ', ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ἐδουάρδος Γ' ἤγειρεν ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Γαλλίας. Ἐκ τῆς ἀφορμῆς αὐτῆς ἤρχισε μακρὰ πάλη μεταξὺ τῶν κρατῶν, ἡ ὁποία ἐκτός τινων διαλειμμάτων διήρκεσεν ὑπὲρ τὰ 100 ἔτη καὶ ὀνομάζεται εἰς τὴν ἱστορίαν Ἐκατονταετής πόλεμος (1339—1453).

1339

Οἱ Ἀγγλοι ἐνίκησαν τὴν μεγάλην νίκην τοῦ Crécy (Πικαρδία 1346) καὶ κατέλαβον τὸ Καλαί, τὸ ὁποῖον διετήρησαν ἐπὶ 200 καὶ πλέον ἔτη. Μετὰ δέκα ἔτη οἱ Γάλλοι ἠττήθησαν εἰς τὸ Roitiers καὶ ἐξεμηδενίσθη ἡ δύναμις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὁ ὁποῖος ἠναγκάσθη νὰ εἰρηνεύσῃ παραχωρήσας μεγάλην ἔκτασιν τῆς Δ. Γαλλίας εἰς τὴν Ἀγγλίαν.

Πρὸς τούτοις ἐμφύλιοι ἔριδες ἐπεδείνωσαν τὴν κατάστασιν τῆς Γαλλίας καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος ὅλη ἡ βορρῆως τοῦ ποταμοῦ Λοὰρ (Loire) Γαλλία περιῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀγγλων. Κατὰ τὰς δεινὰς αὐτὰς στιγμὰς παρουσιάσθη ἡ περίεργος ἐκείνη κόρη Jeanne d'Arc, ἡ ὁποία ὀραματισθεῖσα προσῆλθεν εἰς τὸ γαλλικὸν στρατόπεδον, ἐνεψύχωσεν αὐτὸ καὶ ἔλυσεν τὴν πολιορκίαν τῆς Ὀρλεάνης (Orleans). Ἀτυχήσασα ὅμως ὕστερον συνελήφθη ὑπὸ τῶν Ἀγγλων καὶ ἐκάθη ὡς αἰρετικὴ καὶ μάγισσα (1431). Ἄλλ' ἤδη ἡ τύχη ἤρχισε νὰ ἐγκαταλείπη τοὺς Ἀγγλους. Ὑπέστησαν ἐπανειλημμένας ἀποτυχίας καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ γαλλικὸν ἔδαφος πλὴν τοῦ Καλαί (1453).

1453

Τοιουτοτρόπως τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ Τοῦρκοι εἰσῆλθον εἰς τὴν Κων(σταντι)νούπολιν, ἡ Γαλλία ἀπηλλάσσετο ἀπὸ τὸν μακροχρόνιον πόλεμον καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς ἀπέκτησαν μεγάλην δύναμιν καὶ ἐπιβολήν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀγγλοι βασιλεῖς ἀπαλλαγέντες ἀπὸ τοὺς περισπασμούς τῆς Γαλλίας ἔγιναν ἐπίσης ἰσχυροί.

ΑΡΧΑΙΣΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΥΣ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΕΝ ΑΓΓΛΙΑ

Ἡ κοινωνικὴ διάταξις τῆς Ἀγγλίας ἦτο ὀλίγον διαφορετικὴ ἀπὸ τῆς Γαλλίας καὶ τῶν ἄλλων ἠπειρωτικῶν κρατῶν. Οἱ εὐγενεῖς τῆς Ἀγγλίας ὀνομαζόμενοι *Κόμητες* καὶ *Βαρόνοι* (βραδύτερον ὀνομάσθησαν *Λόρδοι*), δὲν εἶχον γαίας ἐκτεταμένας οὔτε τὰ δικαιώματα τῶν φεουδαρχῶν τῆς Γαλλίας. Πλὴν τούτου δὲν διηρέθη ὅλη ἡ Ἀγγλία εἰς κτήματα τῶν εὐγενῶν, ἀλλὰ μέγα μέρος τῆς χώρας διετέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ βασιλέως. Αὐταὶ ἦσαν αἱ λεγόμεναι *Κομητεῖαι*, τῶν ὁποίων τοὺς διοικητὰς (*shérif*) διώριζε καὶ ἔπαυε κατὰ βούλησιν ὁ βασιλεὺς. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως οἱ διάδοχοι τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Κατακτητοῦ οὐδέποτε ἔγιναν ἀπόλυτοι μονάρχαι εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ἐπειδὴ ἐθεώρουν αὐτὴν ὡς χώραν κατακτηθεῖσαν καὶ ἐζήτουν νὰ εἰσπράττουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα, εἶχον διαρκῶς τὴν ἀντίδρασιν τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο οἱ ἄγγλοι εὐγενεῖς ἠθέλησαν νὰ περιορίσουν τὸ δικαίωμα τῆς φορολογίας τοῦ βασιλέως καὶ ἐπέτυχον, ὥστε ὁ βασιλεὺς νὰ ζητῇ τὴν γνώμην αὐτῶν, ὡσάκις ἐπρόκειτο νὰ ἐπιβάλλῃ φόρους. Ὅταν δὲ ἐδόθη εἰς αὐτοὺς ἡ εὐκαιρία, ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀκτῆμονος, κατέλαβον τὸ Λονδῖνον καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ὑπογράψῃ τὸν περίφημον **Μέγαν Χάρτην** (*Magna Charta*, 1215), ὁ ὁποῖος περιέχει ἐν σπέρματι τὰς συνταγματικὰς ἐλευθερίας τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ. Αἱ κυριώτεραι διατάξεις τοῦ χάρτου ἦσαν αἱ ἑξῆς: Ὁ βασιλεὺς δὲν δικαιούται νὰ εἰσπράττῃ φόρον ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ μεγάλου συμβουλίου τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἀποτελοῦν οἱ ἀρχιεπίσκοποι, οἱ ἐπίσκοποι, οἱ κόμητες καὶ οἱ βαρόνοι. Οὐδεὶς πολίτης ἐπιτρέπεται νὰ συλληφθῇ ἢ νὰ φυλακισθῇ πρὶν εἰσαχθῇ εἰς δίκην. Ἐὰς ὁ βασιλεὺς παραβῇ τὰς διατάξεις τοῦ Χάρτου, οἱ εὐγενεῖς ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς ἀντιστάσεως. Ὁ Χάρτης λοιπὸν ἐξασφαλίζει τὴν **προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὰ πολιτικὰ δικαιώματα** καὶ παρέχει τὸ δικαίωμα τῆς **νομίμου ἀντιστάσεως**. Τοιοῦτοτρόπως ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἐτίθετο ὑπὸ τὸν νόμον.

Ὁ Ἰωάννης καὶ οἱ διάδοχοί του ἐπεχείρησαν πολλάκις νὰ καταργήσουν τὸν χάρτην, ἀλλ' ἐκ τῆς πόλης ἐξήρχοντο

ισχυρότεροι οί ευγενείς και διὰ νέων ἐπίσημων πράξεων ἐξησφάλιζον τὰς ἀγγλικὰς ἐλευθερίας. Τὸ μέγα συμβούλιον ὠνομάσθη βραδύτερον Parliament (Κοινοβούλιον) καὶ συνήρχετο ἅπασι τοῦ ἔτους κατ' ἀρχάς, βραδύτερον τρίς. Ἐξέλεγε τὸ συμβούλιον τοῦ βασιλέως, διώριζε τοὺς ὑπουργούς, οἱ ὅποιοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ δίδουν εὐθύναι τῆς διαχειρίσεώς των, καὶ διαρκῶς ἐλάμβανε μεγαλύτερον μέρος εἰς τὴν διοίκησιν τῆς χώρας.

Ἄλλ' ἐπειδὴ αἱ προστριβαὶ μεταξύ βασιλέως καὶ εὐγενῶν ἐξηκολούθουν, ὁ βασιλεὺς ἠθέλησε νὰ στηριχθῆ εἰς τὸν λαόν, δηλαδὴ εἰς τὴν τρίτην τάξιν. Προσεκάλεσε λοιπὸν δύο ἱππότας ἀπὸ ἐκάστην κομητείαν καὶ ἀντιπροσώπους τῶν λαϊκῶν κοινοτήτων, δηλαδὴ τῶν ἀστῶν, οἱ ὅποιοι κατόικουν εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰς κωμοπόλεις. Ἡ συνέλευσις τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν καὶ τῶν ἱπποτῶν ἀπετέλεσε τὴν **Βουλὴν τῶν Κοινοτήτων** ἢ τὴν **Κάτω Βουλὴν**, ἐνῶ τὸ παλαιὸν Κοινοβούλιον ὠνομάσθη **Βουλὴ τῶν Λόρδων ἢ Ἄνω Βουλὴ**. Τοιοῦτοτρόπως κατὰ τὸ τέλος τοῦ 13ου αἰῶνος εἶχε κατ' οὐσίαν δημιουργηθῆ εἰς τὴν Ἀγγλίαν νέον εἶδος πολιτεύματος, τὸ λεγόμενον Κοινοβουλευτικόν, δηλαδὴ ἡ κυβέρνησις τῆς πολιτείας διὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους. Τὸ νέον διοικητικὸν σύστημα ἔπαιξε σημαντικώτατον μέρος εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης.

ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΩΝ ΙΤΑΛΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Μεγάλην ἐπιρροὴν διὰ τὴν μεταβολὴν τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνίας εἶχεν ἡ ἀνάπτυξις τῶν Ἰταλικῶν πόλεων. Ἡ Ἰταλία δὲν κατώρθωσε νὰ ἐνωθῆ εἰς ἓν κράτος. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν μέσων χρόνων καὶ βραδύτερον κατὰ τοὺς νέους χρόνους ἦτο διηρημένη, ὅπως καὶ ἡ Γερμανία, εἰς πολλὰ κράτη. Πρὸς νότον ἦτο τὸ Βασίλειον τῆς Νεαπόλεως, εἰς τὸ μέσον τὸ Κράτος τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς βορρᾶν διάφοροι μικραὶ πολιτεῖαι, Φλωρεντία, Πίσσα, Γένουα, Μιλάνον, Βενετία κλπ.

Μεταξὺ τῶν κρατῶν τούτων ὑπῆρχον διαρκῶς προστριβαί, αἱ ὅποιαι κατέληγον εἰς πολέμους καὶ αἱματοχυσίας. Ζωηρὰ ἰδίως ἤτο ἡ ἀντιθέσις μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πάπα

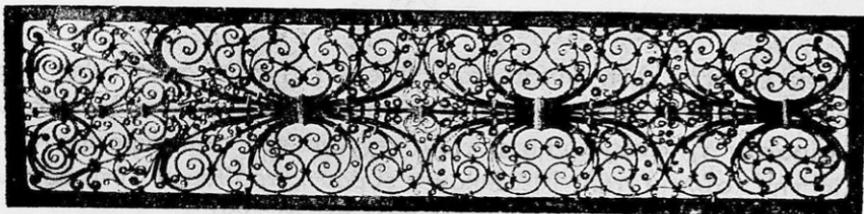
τῶν λεγομένων Γκουέλφων (Guelfes) καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας, τῶν Γιβελίνων (Gibelines), διότι οἱ αὐτοκράτορες δὲν ἔπαυσαν νὰ ἔχουν βλέψεις ἐπὶ τῆς Ἰταλίας. Ὑπὸ τὰς περιστάσεις αὐτὰς οἱ πλούσιοι τῶν πόλεων εἶδον μὲ εὐχαρίστησιν νὰ ἐπιβάλλωνται τύραννοι. Οἱ τύραννοι, ἄνθρωποι ἀποφασιστικοὶ καὶ παράτολμοι, ἔπαιξαν σημαντικὸν μέρος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἰταλίας κατὰ τὸ τέλος τῶν μέσων καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅπως περίπου οἱ τύραννοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἡ ἐπίδρασις τῶν ἐξέρχεται τῶν ὀρίων τῆς Ἰταλίας καὶ γίνεται πανευρωπαϊκὴ. Ἐβοήθησαν κατὰ διαφόρους τρόπους τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν καὶ προετοίμασαν τὴν ἀπολυταρχίαν.

Αἱ πολιτεῖαι τῆς Ἰταλίας ἐπλούτησαν διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας καὶ ἀνεπτύχθησαν εἰς δημοκρατίας, αἱ ὁποῖαι ὠμοιάζον πολὺ μὲ τὰς δημοκρατίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Καρχηδόνος. Διότι εἰς τὰς πόλεις τῆς βορείου Ἰταλίας ἀνεπτύχθη πλουσία τάξις ἐμπόρων, ἡ ὁποία ἔλαβε τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας καὶ ἵδρυσεν ἰσχυρὰ ναυτικὰ κράτη. Ἡ Βενετία μάλιστα τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα ἦτο μίᾳ ἀπὸ τὰς μεγάλας δυνάμεις τῆς Εὐρώπης. Ἀξιολογώτεραι ἀπὸ τὰς βορειοἰταλικὰς πόλεις εἶναι ἡ Φλωρεντία καὶ ἡ Βενετία. Ἡ πρώτη εἶναι πρότυπον βιομηχανικῆς πόλεως, ἡ δευτέρα ναυτικῆς.

Ἡ **Φλωρεντία** κατέχει ἀξιόλογον θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Διεκρίθη εἰς τὴν κατασκευὴν πολυτελῶν ὑφασμάτων. Σχεδὸν τὰ τρία τέταρτα τῶν κατοίκων κατεγίνοντο εἰς τὴν βιομηχανίαν αὐτὴν καὶ ἡ πόλις εἰσέπραττεν ἑτησίως 60—70 ἑκατομμύρια φράγκα ἀπὸ τὴν πώλησιν τῶν ὑφασμάτων. Ἡ συρροὴ τοῦ χρήματος ἀνέπτυξε τὰς χρηματιστικὰς ἐργασίας. Οἱ Φλωρεντινοὶ ἔγιναν ὀνομαστοὶ τραπεζίται συναγωνιζόμενοι ἐπιτυχῶς πρὸς τοὺς Ἑβραίους. Μία οἰκογένεια πλουσίων τραπεζιτῶν, οἱ Μεδίκκοι, κατώρθωσε νὰ λάβῃ τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως καὶ ἔγινε τόσον ἰσχυρὰ καὶ ὀνομαστή, ὥστε οἱ Γάλλοι βασιλεῖς ἐζήτησαν τὴν συμμαχίαν τῆς καὶ δύο γυναῖκες αὐτῆς ἀνῆλθον εἰς τὴν πόλιν ἐπὶ τῆς πύλης καὶ συνετέ-

λεσεν εἰς τὴν λέπτυνσιν τῶν ἡθῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καλαισθησίας τῶν κατοίκων. Εἰς τὴν Φλωρεντίαν τὸ πρῶτον ὠρίμασεν ἡ ἀναγέννησις τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων. Εἰς τὴν αὐτὴν τῶν Μεδίκκων εὗρον πρόθυμον ὑποδοχὴν ὁ Γεμιστὸς καὶ ἄλλοι φυγάδες τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ **Βενετία**, κτισμένη ἐπὶ νησιδίων εἰς τὸν βορειοδυτικὸν μυχὸν τοῦ Ἀδριατικοῦ, ἔγινε πλουσία ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐμπορίου καὶ ἡ κατάληψις τῆς Κων)πόλεως τὸ 1204 ἐξησφάλισεν εἰς αὐτὴν ἀνέλπιστον κέρδος. Ἐλέγετο δημοκρατία, ἀλλ' εἶχε κυβέρνησιν αὐστηρῶς ἀριστοκρατικὴν. Μόνον αἱ ἀρχαιόταται ἐμπορικαὶ οἰκογένειαι, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἦσαν ἐγγεγραμμένα εἰς τὴν Χρυσὴν Βίβλον, εἶχον δικαίωμα νὰ λαμβάνουν μέρος εἰς τὴν διοίκησιν. Κατὰ τύπους ἀρχηγὸς τῆς Βενετικῆς πολιτείας ἦτο ὁ Δόγης (ἐκ τοῦ λατ. dux). Ἄλλ' ἡ ἐξουσία ἀνῆκε κυρίως εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν δέκα. Οἱ Βενετοὶ ἦσαν τόσον πλούσιοι, ὥστε ὠνομάζοντο «Κύριοι ὄλου τοῦ χρυσοῦ τῆς χριστιανοσύνης». Τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα εἶχον ἐκτεταμένον κράτος. Ἐξουσίαζον τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Ἀδριατικῆς, τὰ παράλια δηλ. τῆς σημερινῆς Δαλματίας, Ἰστρίας καὶ Ἠπείρου. Κατέλαβον τὰ Ἐπτάνησα, πολλὰς θῆσεις εἰς τὴν παραλίαν τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Εἰς τὴν Μεσόγειον κατεῖχον τὴν Κρήτην καὶ τὴν Κύπρον. Οἱ Βενετοὶ ἦσαν ὑπουργοὶ καὶ τυραννικοὶ καὶ ἐξουσίαζον τὸ πᾶν χάριν τοῦ ἐμπορικοῦ συμφέροντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

Ο ΔΥΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Οί λαοί τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, Γαλάται, Γερμανοί, Βρετανοί, εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσωνται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν

EXPLICIUNT CAPITULA.

PLERIQUE MORTALIUM.

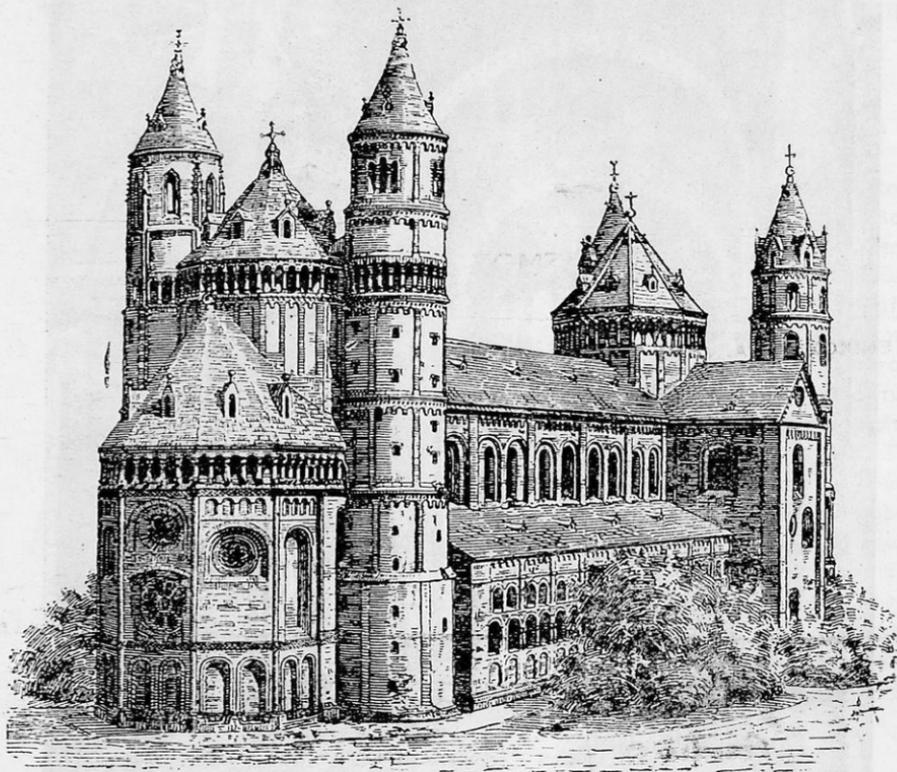
studio et gloria saeculari inaniter
dediti ex inde perennem ut putabant.

Γραφή

Δείγματα γραφῆς τῶν χρόνων τῶν Μεροβενζιέν καὶ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου. Διακρίνομεν τὴν διαφορὰν. Ἡ ἐπάνω γραφή εἶναι πρωτόγονος, ἡ κάτω μαρτυρεῖ σημαντικὴν πρόοδον. Εἶναι ἀπόσπασμα χειρογράφου περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Μαρτίνου καὶ λέγει λατινιστί: "Expliciunt capitula. Plerique mortalium studio et gloria saeculari inaniter dediti ex inde perennem, ut putabant,,"

τῶν Ρωμαίων. Ἄλλ' αἱ μεταναστεύσεις τοῦ 5ου αἰῶνος ἐπροξένησαν τοιαύτην ἀναστροφήν, ὡς ἐπέδρασε ἐπὶ τῆς πνευματι-

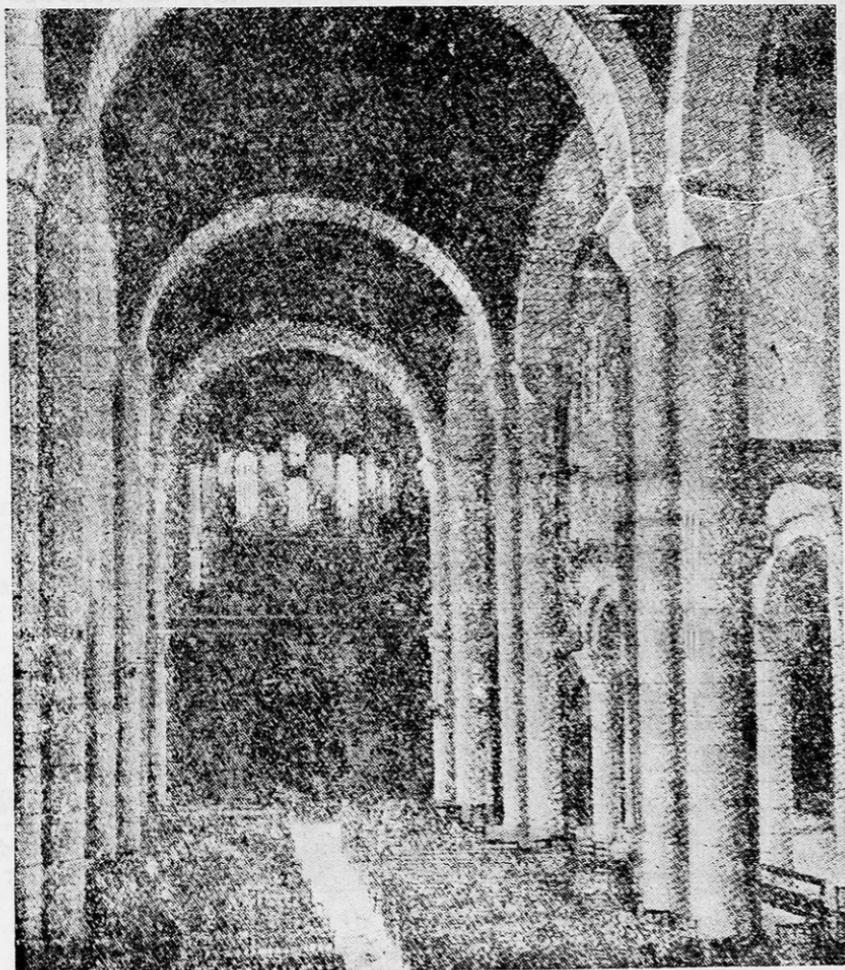
κή ἐργασία καὶ ἠκολούθησαν αἰῶνες ἀμαθείας καὶ βαρβαρότητος. Μόλις βραδύτερον, ὅταν ἐπεκράτησε κατάστασις μονιμωτέρα μὲ τὴν ἐπιβολὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐπιρράτησιν τῶν φεουδαρχῶν καὶ τῶν βασιλείων, ἡ Δύσις ἤρχισε νὰ ἀφυπνίζεται.

Ρωμανικὸς Ναός, ἐξωτερικὸν

Ἡ καθεδρικός τοῦ Βόρμς Γερμανίας, τέλος 12ου αἰῶνος. Παρουσιάζει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ρωμανικοῦ ναοῦ. Βαρεῖς τεῖχοι, ἡμικυκλικά τόξα, παράθυρα ὀλίγα καὶ μικρά, δύο θολωτοὶ πύργοι, τέσσαρες στενοὶ καὶ ὑψηλοὶ εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας.

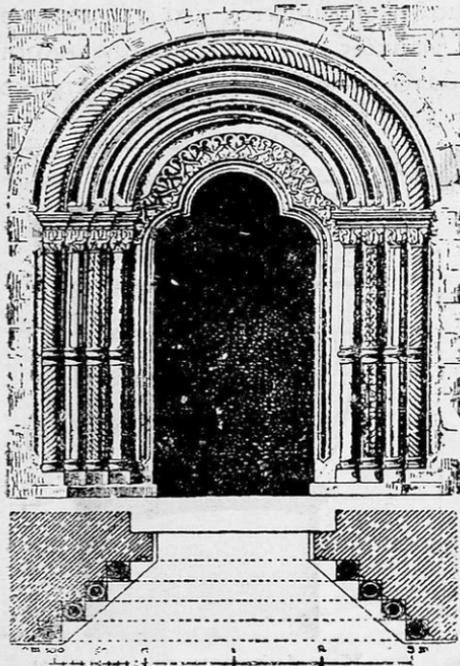
Εἰς τὴν Δύσιν ὅμως καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἶχον διατηρηθῆ ὠρισμένα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν σοφίαν καὶ τὴν ἀρχαίαν τέχνην καὶ αὐτὰ ἐχρησίμευσαν ὡς πρῶτος πυρὴν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν. Τὸ σημαντικὸν ὅμως εἶναι ὅτι εἰς τὴν Δύ-

Ρωμανικός Ναός, εσωτερικόν

Ἐκκλησία ἀγίου Ἰλαρίου εἰς τὸ Ποατιέ Γαλλίας, 11ος - 12ος αἰών.
Κίονες καὶ κιονόκρανα ἀπλά, ἀψίδες ἡμικυκλικαί, παράθυρα ὀλίγα
καὶ μικρά, φωτισμὸς μέτριος.

σιν ἔχομεν λαοὺς νεαροὺς καὶ δημιουργικούς, οἱ ὅποιοι κατάρθωσαν νὰ προσαρμόσουν τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἰς τὰς νέας ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς καὶ εἰς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν των καὶ παρὰ τὸ ἀρχαῖον καὶ τὴν παράδοσιν ἐδημιούργησαν τὸ νέον καὶ προοδευτικόν. Ἡ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη ἔχει τὴν ἐκπαιδευσὶν τῆς, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς, αἱ ὅποιαι στη-

Πύλη Ρωμανικοῦ ναοῦ

Ἡ πύλη τοῦ μεσαιωνικοῦ ναοῦ ἔχει ἰδιαίτεράν μεγαλοπρέπειαν καὶ ἐπιμελῆ ἐπεξεργασίαν. Εἰς τὴν πύλην τῶν ρωμανικῶν ναῶν γίνεται χρῆσις τῶν λεπτῶν ἡμικίονων, οἱ ὅποιοι φέρουν εἰς τὸ μέσον δακτύλιον. Διὰ τῶν δακτυλίων τούτων ἐνισχύεται ἡ ἐντύπωσις τῆς στερεότητος. Τὸ τόξον ὑπεράνω τῶν κίωνων εἶναι ἡμικυκλικόν καὶ διατηρεῖ ὅπως καὶ αἱ ἀψίδες τοῦ ἐσωτερικοῦ τὴν κανονικότητα τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ πύλη τῶν ρωμανικῶν ναῶν εἶναι σχετικῶς πολὺ μικροτέρα τοῦ γοτθικοῦ.

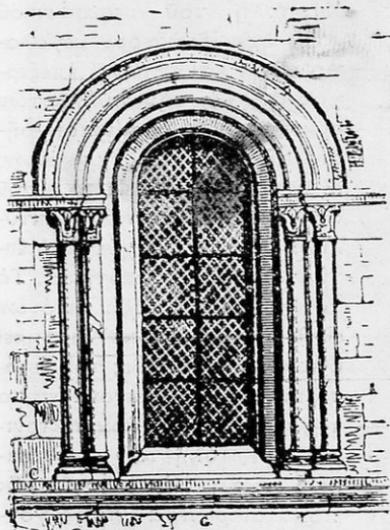
ρίζονται εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἔχει ὅμως τὴν προσωπικὴν τῆς τέχνην, ἐπιβλητικὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ ζωγραφικὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔχει νὰ περιμένῃ κανεὶς πολλὰ, τὴν λαϊκὴν ποίησιν καὶ τὴν λαϊκὴν λογοτεχνίαν τῆς.

Γενικῶς ὅμως ἡ παραγωγή τῶν μέσων χρόνων εἰς τὴν Δύσειν ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας χώρας ἔχει τὴν σφραγίδα τῆς θρησκείας. Ἡ χριστιανικὴ πίστις, ἡ ὁποία ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους, ἡ ὁποία τοὺς ὑποτάσσει εἰς τὸν πάπαν, τοὺς ὦρεῖ εἰς τὰς Σταυροφορίας, ἐμπνέει τὸ πανεπιστήμιον, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τὴν ποίησιν, τὴν μουσικὴν

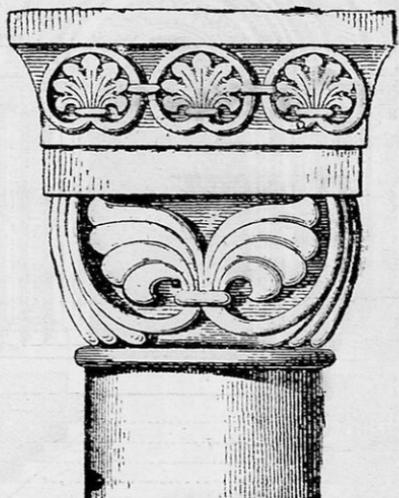
Η ΠΑΙΔΕΙΑ

Ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους ἡ Ἐκκλησία ἔλαβεν εἰς τὰς χεῖρας τῆς τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας καὶ τὴν ἐκράτησεν ὅλον τὸν μεσαῖωνα καὶ τοὺς νέους χρόνους μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἦθελεν αὐτὴ νὰ δίδῃ τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ συγχρόνως νὰ ἀσκήῃ ἔλεγχον ἐπ' αὐτῆς.

Ἄλλωστε ἡ παιδεία ἦτο ὑπόθεσις τοῦ κλήρου, διότι μόνος αὐτὸς εἶχεν ἀνάγκη νὰ μάθῃ γράμματα, καὶ τὰ μεσαιωνικὰ σχολεῖα εἶχον σκοπὸν γενικῶς νὰ μορφώσουν κληρικούς, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιοῦντο συγχρόνως ὡς διοικητικοί.

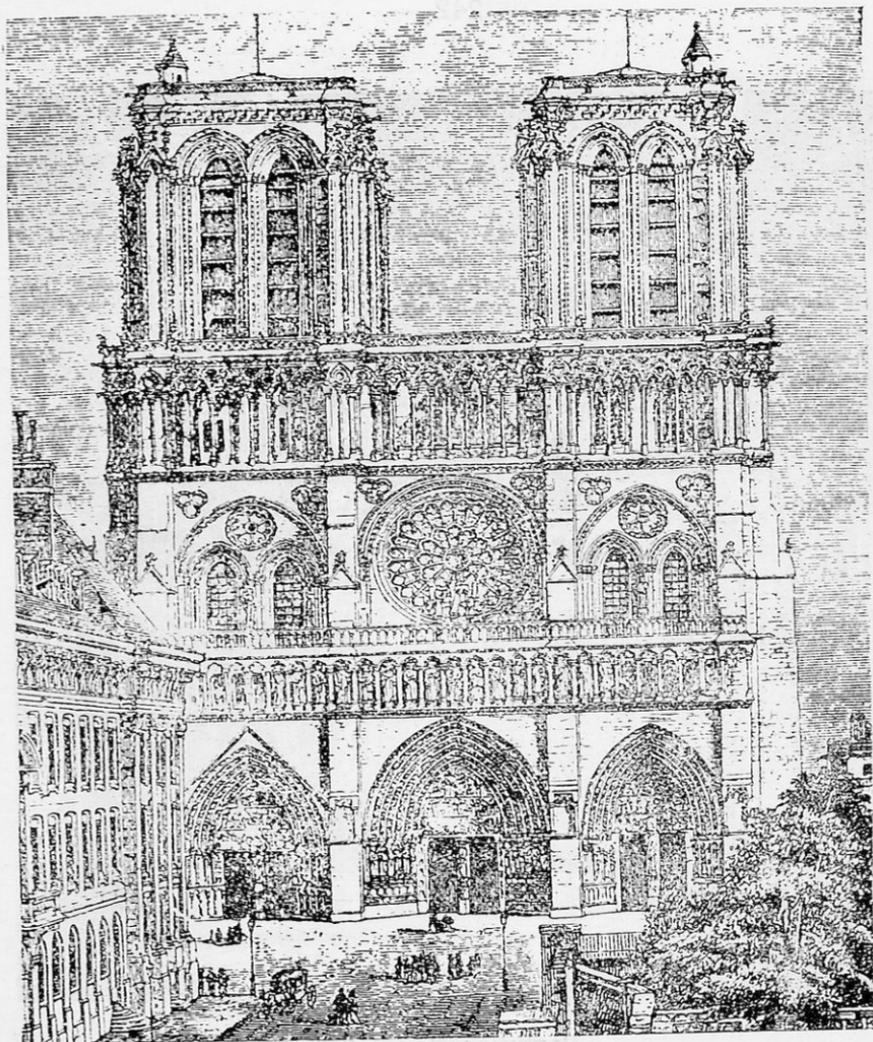
Παράθυρον Ῥωμανικοῦ ναοῦ

Κιονόκρανον Ῥωμανικόν

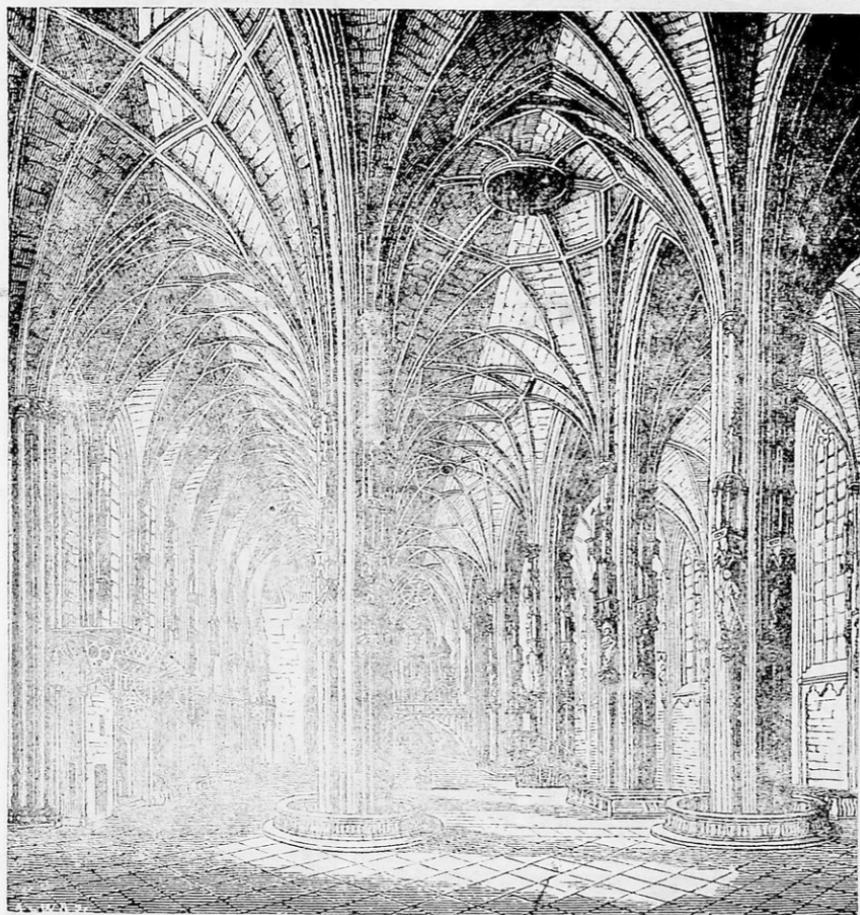
ὑπάλληλοι τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἐπισκόπων. Διὰ τοῦτο ἡ λέξις κληρικός (clerc) εἰς τὴν γαλλικὴν σημαίνει γραμματισμένος, λόγιος.

Τὰ γράμματα ἔπαθον μεγάλην καταστροφὴν ἀπὸ τὴν μετανάστευσιν ἰδίως τῶν γερμανικῶν λαῶν καὶ δικαίως οἱ πρῶτοι αἰῶνες τῶν μέσων χρόνων θεωροῦνται ὡς ἐποχὴ σκότους. Ἐπὶ τῶν Μεροβενζιέν ἡ ἀμάθεια ἦτο τόσο μεγάλη, ὥστε δυσκόλως εὑρισκόν ἐγγραμμάτους διὰ τὰς κρατικὰς υπηρεσίας. Τὰ ὀλίγα σωζόμενα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν χειρόγραφα εἶναι ἐντελῶς πρωτόγονα.

Γοθικός Ναός, εξωτερικόν

Ἡ Παναγία τῶν Παρισίων, ἐν ἀπὸ τὰ θανάματα τοῦ γοθικοῦ ρυθμοῦ, ἔργον τοῦ 13ου αἰῶνος. Ἐχει ὕψος 68 μ., μήκος 130, πλάτος 48. Ὁ Παρθενὼν ἔχει ὕψος 17 μ., μήκος 60, πλάτος 30. Τρεῖς μεγαλοπρεπεῖς πύλαι με περίτεχνα ἀνάγλυφα καὶ πλῆθος ἀγαλμάτων φέρουν εἰς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ ναοῦ. Ἀνωθεν αὐτῶν εἶναι ἐξώστης φέρων 28 ἀνδριάντας τῶν βασιλέων. Εἰς τὸ μέσον κολοσσιαῖον κυκλικὸν παράθυρον διαμέτρου 13 μ. Ὑπεράνω αὐτοῦ τρίτος ἐξώστης καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ δύο πύργοι ὑπερύψηλοι. Τὸ ὕψος τῶν παραθύρων μόνον ὑπερβαίνει τὸ ὕψος οἰκίας με ἑπτὰ πατώματα, ἢ ὅποια εὑρίσκεται παραπλευρῶς

Γοτθικός Ναός, έσωτερικόν

Τò έσωτερικόν του καθεδρικού ναού του 'Αγίου Στεφάνου της Βιέννης. Οί κίονες ύφουñται έλαφρότατοι και διακλαδιζόμενοι στηρίζουν τόν θόλον, εις τρόπον ώστε τò έσωτερικόν του ναού παρέχει τήν έντύπωσιν πυκνού δάσους, όπου συμπλέκονται οί κλάδοι τών δένδρων. Τά κολοσσιαία παράθυρα μεταξύ τών κίωνων χύνουν άπλετον φώς έντός του ναού.

Ὁ Κάρολος ὁ Μέγας, ἀγράμματος ὁ ἴδιος, ἴδρυσε σχολεῖα καὶ ἐπροστάτευσε τὰ γράμματα καὶ ἡ σχετικῶς ὀμαλή κατάστασις, ἡ ὁποία ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Δύσιν ὑπὸ τὴν διοίκησίν του συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν. Διὰ τοῦτο, καθὼς γνωρίζομεν, οἱ Εὐρωπαῖοι ἀπὸ τοῦ Καρόλου χρονολογοῦν τὴν πρώτην ἀναγέννησιν τῆς Δύσεως.

Γενικῶς ἡ παιδεία, ὅπως καὶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τὸ Ἀραβικὸν κράτος, ἔμεινε πολὺ περιορισμένη, ἀποκλειστικὴ εἰς μίαν τάξιν, μονομερῆς, θρησκευτικὴ καὶ θεολογικὴ κατ' οὐσίαν. Ἡ διδασκαλία ἐγένετο εἰς τὴν λατινικὴν καὶ οἱ νέοι ἐξώδευον πολλὰ χρόνια τῆς ζωῆς των, ὄλην τὴν νεότητά των, διὰ νὰ μάθουν γλῶσσαν, ἡ ὁποία ἀπὸ αἰῶνων εἶχε παύσει νὰ ὀμιλεῖται. Ἡ λατινικὴ ὁμως, τὴν ὁποίαν κατῳρθῶνον νὰ μάθουν μὲ τόσους κόπους, δὲν ἦτο ἡ γλῶσσα τοῦ Κικέρωνος ἢ τοῦ Βεργιλίου, ἀλλ' ἓνα κατασκευάσμα τεχνητόν, ἡ ἐκκλησιαστικὴ λατινικὴ, ἀνάλογος μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἑλληνικὴν τοῦ Βυζαντίου.

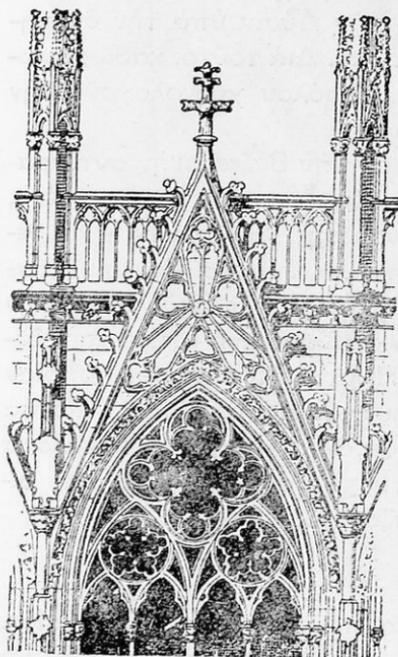
ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Τὸ μεσαιωνικὸν σχολεῖον ἦτο παράρτημα τῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὰ χωρία καὶ τὰ ὀλιγανθρώποτερα κέντρα ὑπῆρχον τὸ πολὺ μικρὰ σχολεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἐφημέριος ἔχων ἐνίοτε βοηθοὺς ἐδίδασκε τοὺς νέους, οἱ ὁποῖοι εἶχον τὴν ὄρεξιν νὰ ἀσπασθοῦν τὸ ἱερατικὸν ἐπάγγελμα. Ἡ μόρφωσις ἦτο στοιχειώδης, γραφὴ, ὀλίγη ἀριθμητικὴ, γραμματικὴ καὶ πολὺ κατῆχησις.

Σημαντικώτερα ἦσαν τὰ σχολεῖα τῶν μητροπόλεων. Ἐκαστος ἐπίσκοπος διετήρει σχολὴν προσηρτημένην εἰς τὴν ἐκκλησίαν του. Ἐπίσης μορφωμένοι καλόγηροι ἴδρυσον σχολεῖα, ἰδίως εἰς τὰ μοναστήρια. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ ἐγιναν ὀνομαστά, προσείλκυσαν μαθητὰς ἀπὸ διάφορα μέρη καὶ ἐλέγοντο **μεγάλα σχολεῖα**.

Ἡ φοίτησις εἰς τὰ σχολεῖα, ἰδίως εἰς τὰ ὑπὸ μοναχῶν διατηρούμενα, ἦτο δωρεάν. Εἰς πολλὰ μέρη μάλιστα οἱ πτωχοὶ μαθηταὶ ἐσιτίζοντο ἀπὸ τὸ μοναστήριον. Διὰ τοῦτο εἰς μερικὰ ἀπ' αὐτὰ ἔτρεχον κατὰ ἑκατοντάδας. Οἱ διδάσκαλοι ὁμως τῶν ἐπισκοπικῶν σχολῶν ἐπληρῶνοντο ἀπὸ τοὺς σπου-

Τὸ διανοητικὸν ἐπίπεδον καὶ εἰς τὰ λεγόμενα μεγάλα σχολεῖα ἦτο ἄρκετὰ χαμηλόν. Ἡ διδασκαλία ἐγένετο εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἀπὸ τοῦ βου αἰῶνος δὲν εἶχεν ἀλλάξει πρόγραμμα καὶ μέθοδον.

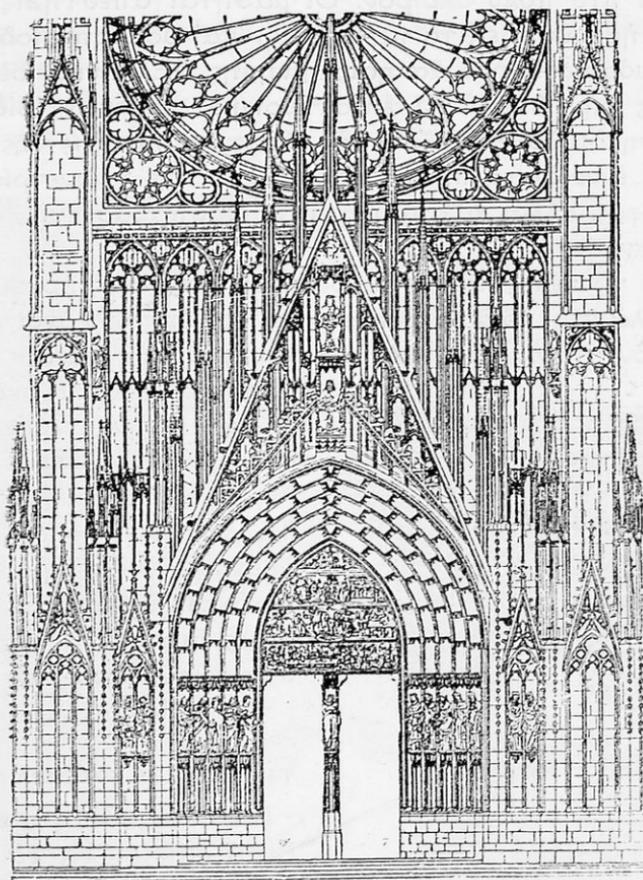

Ἐπαράθυρον γοθθικῶ νασῶ
Κολωνία

Ἡ διαρρῦθμισις τοῦ γοθθικῶ νασῶ ἐπέτρεπε τὴν κατασκευὴν πολὺ μεγάλων καὶ ὑψηλῶν παραθύρων, τὰ ὁποῖα ἀπολήγουν εἰς ὀξεῖαν γωνίαν. Τὸ ὕψος τῶν παραθύρων ἐπιβάλλει τὴν διαίρεσιν αὐτῶν δι' ἑνὸς ἢ περισσοτέρων λισθίνων στύλων, οἱ ὁποῖοι εἰς τὸ ἐπάνω ἄκρον συνδέονται διαγωνιωδῶν τόξων καὶ ὑποβαστάζουν ὀλόκληρον ἐπιφάνειαν περιτέχνων κοσμημάτων ἐκ διατρήτου λίθου. Τὰ παράθυρα ἀποτελοῦν ἓν ἀπὸ τὰ ὠραιότερα καὶ χαρακτηριστικὰ κοσμήματα τοῦ γοθθικῶ ρυθμοῦ.

Ἡ ἐκπαίδευσις ἀπετελεῖτο ἀπὸ δύο κύκλους, τὸν κατώτερον καὶ τὸν ἀνώτερον. Ὁ πρῶτος ὠνομάζετο trivium καὶ περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς τρία μαθήματα, τὴν γραμματικὴν, τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν διαλεκτικὴν. Ἡ ρητορικὴ ἐδίδασκε τὴν τέχνην τοῦ ὁμιλεῖν καλῶς, ἐκθεσῖν ἰδεῶν θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἢ διαλεκτικὴ, δηλαδὴ ἡ λογικὴ, τὴν τέχνην τοῦ συλλογίζεσθαι ὀρθῶς, ἀνάλογον μὲ τὸ σημεσινὸν συντακτικόν. Τὸν ἀνώτερον κύκλον, τὸ λεγόμενον quadrivium, ἀπετέλουν τέσσαρα μαθήματα: ἀριθμητικὴ, γεωμετρία, ἀστρονομία, μουσικὴ. Ὁ κύκλος δηλαδὴ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ σημερινὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν φυσικὴν. Τὰ ἑπτὰ μαθήματα τὰ ἀποτελοῦντα τοὺς δύο κύκλους ἦσαν αἱ λεγόμεναι ἐλευθέραι τέχναι, artes liberales. Εἰς τὴν οὐσίαν ὁμως ἡ μόρφωσις, τὴν ὁποῖαν ἔδιδον τὰ λεγόμενα μεγάλα σχολεῖα, δὲν ὑπερέβαινε τὴν γυμνασιακὴν μόρφωσιν τῶν χρόνων μας.

Ἐπειδὴ τὰ βιβλία ἦσαν σπάνια, ὁ διδάσκαλος μόνον ἀνεγίνωσκε καὶ οἱ μαθητὰι περιωρίζον-

Πύλη Γοτθικού ναού

Ἡ κυρία εἰσόδος τοῦ ναοῦ τοῦ Στρασβούργου. Ἡ πύλη τοῦ γοτθικοῦ ναοῦ διατηρεῖ κατ' οὐσίαν τὸ πλαίσιον τοῦ ρωμανικοῦ. Οἱ στύλοι ὁμως γίνονται λεπτότεροι καὶ περίτεχνοι καὶ ἀπολήγουν εἰς γωνιώδη τόξα. Μεταξὺ αὐτῶν κατασκευάζονται κόγχαι, εἰς τὰς ὁποίας τοποθετοῦνται ἀγάλματα. Κατὰ ἑκατοντάδας ἀριθμοῦνται τὰ ἀγάλματα εἰς τὰς πύλας πολλῶν ναῶν (580 ἔχει ὁ καθεδρικός ναὸς τοῦ Reims). Ἡ ἐπιφάνεια, τὴν ὁποίαν σχηματίζουν αἱ γραμμαὶ τοῦ τόξου ἐπάνω εἰς τὴν πύλην, ἢ λεγομένη τύμπανον, εἶναι θαυμασίως κοσμημένη. Ἐπὶ τῆς γωνίας τοῦ τόξου εὐρίσκεται ἓν ἀπὸ τὰ μεγαλοπρεπέστερα κοσμήματα τοῦ γοτθικοῦ ναοῦ, δηλαδή μέγα κυκλικὸν παράθυρον (rose) κοσμοῦμενον ἀπὸ εἰκονογραφη-

τὸ χαρτὶ ἦτο πολὺ ἀκριβόν. Οἱ μαθηταὶ ἀπεστήθιζον γνωμικὰ καὶ ἤσκοῦντο εἰς τὸ περίπλοκον καὶ μακροπερίοδον ὕφος. Ὅλη ἡ μόρφωσις ἦτο ἄσκησις μνήμης. Ἑλληνικὰ δὲν ἤξευρε κανεῖς εἰς τὴν Δύσιν. Αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις ἰδίως ἦσαν ἀξιοθρήνητοι. Ὁ γνωρίζων τὰς τέσσαρας πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς καὶ ἐννοῶν τὰ πρῶτα θεωρήματα τῆς γεωμετρίας ἐθεωρεῖτο σοφός. Ὅλη ἡ σπουδὴ ἦτο προπαρασκευὴ διὰ τὴν Θεολογίαν.

Μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν, αἱ ὁποῖαι διήρκουν συνήθως πολλὰ ἔτη, ἔδιδον ἐξετάσεις καὶ οἱ ἐπιτυχάνοντες ἐλάμβανον τὸν τίτλον *Magister artium* καὶ τὴν ἀδειαν νὰ ἐξα-

σκοῦν τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα, τὴν *licentia docendi*, τὴν *licence* ὅπως λέγουσιν σήμερον οἱ Γάλλοι. Τὸ δικαίωμα ὅμως τῆς ἐκδόσεως ἀδείας ἐκράτησαν οἱ ἐπίσκοποι χάριν τιμῆς, ἰδίως ὅμως διότι ἦτο μέσον χρηματισμοῦ, ὅπως καὶ ἡ χειροτονία ἱερέων.

ΤΑ ΑΝΩΤΕΡΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Τὸν 11ον αἰῶνα ἐξωθήρυσεν ἡ κίνησις εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὸν 12ον καὶ 13ον εὐρισκόμεθα πρὸ πραγματικῆς

ἀναγεννήσεως. Τὸ 1179 ἡ σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ (Ρώμη) ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πάπα Ἀλεξάνδρου τοῦ Γ' ὑπεχρέωσε τοὺς ἐπισκόπους νὰ διατηροῦν σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον νὰ διδάσκωνται οἱ νέοι καὶ νὰ λαμβάνουν ἀπολυτήριον δωρεάν. Βάσις τῆς παιδείας ἔμειναν πάλιν αἱ ἑπτὰ τέχναι, ἀλλ' ἤρχισεν ἤδη εἰς πολλὰ μέρη νὰ ὑψώνεται τὸ ἐπίπεδον καὶ νὰ φθάνουν εἰς τὴν ἀνωτέραν εἰδικὴν μόρφωσιν. Τὰ εἰδικὰ μαθήματα ἦσαν τέσσαρα, Θεολογία, πολιτειακὸν δίκαιον, ἐκκλησιαστικὸν (κανονικὸν) δίκαιον, ἰατρικὴ. Ἡ ἀνωτέρα σχολεῖα ὠρισμένων

Κιονόκρανον Γοτθικόν

Βολωνία π. χ. διὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον, ἡ Ὁρλεάνη διὰ τὸ πολιτειακὸν, τὸ Μονπελλιέ διὰ τὴν ἰατρικὴν, οἱ Παρίσιοι διὰ τὴν θεολογίαν.

Τὰ πολυαριθμότερα καὶ τὰ περισσότερον συχνάζομενα ἀνώτερα σχολεῖα εἶχεν ἡ γαλλικὴ πρωτεύουσα, αἱ νέαι

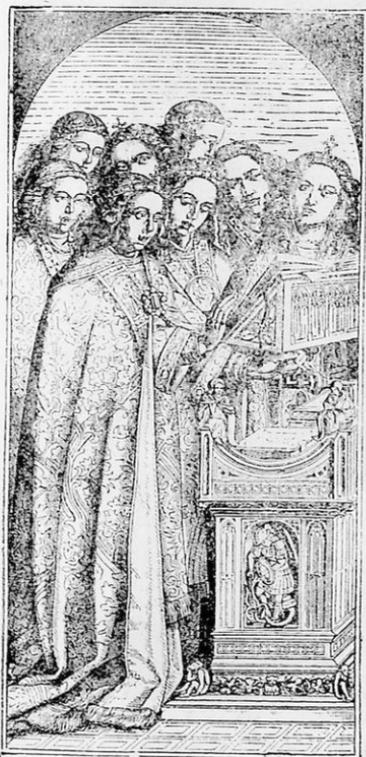
Κεφαλή ἀγγέλου, ναὸς Στρασβούργου Γερμανίας
Δεῖγμα μεσαιωνικῆς γλυπτικῆς. Ἀπὸ τὰ ἀγάλματα, τὰ ὅποια κοσμοῦν τοὺς κίονας καὶ τὰς παραστάδας τοῦ ναοῦ.

Ἄθῆναι, ἡ πόλις τῶν γραμμάτων, ὅπως συνήθιζον νὰ τὴν ὀνομάζουσαν ἤδη κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἐκτὸς τῆς ἐπισκοπικῆς σχολῆς ὑπῆρχον τρία μοναστηριακὰ εἰς τὴν ἀριστερὰν ὁδὸν τοῦ ναοῦ καὶ πολλοὶ ἰδιωτικοὶ

αί συζητήσεις των και αί φιλονικίαι των προσείλκουν τήν προσοχήν του κόσμου και ἔδιδον ζωήν και αἴγλην εἰς τήν πόλιν. Ἡ πλευρά αὐτή τῆς πόλεως ὠνομάσθη πόλις τῶν λατίνων, διότι διδάσκαλοι και φοιτητα ὠμίλου τήν λατινικήν, τὸ σημερινὸν quartier latin.

ΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ

Κατὰ τήν διάρκειαν τοῦ 12ου αἰῶνος ἤρχισεν ἡ ἀραβική

Ἄγγελοι ψάλλουν

Οἱ ἀδελφοὶ Van Eyck ἤκμασαν εἰς τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ 15ου αἰῶνος. Ἐτελειοποίησαν τήν τέχνην τῆς ἀναμίξεως χρώματος με ἔλαιον και ἔδωσαν εἰς τὰς εἰκόνας των λαμπρότητα, φῶς και ἀπαράμιλλον φυσικότητα. Αἱ δύο εἰκόνας προέρχονται ἀπὸ τὸ θυσιαστήριον, τὸ Altar ὅπως λέγουσιν οἱ Εὐρωπαῖοι, ἐνὸς ναοῦ τῆς πόλεως Γάνδης (Βέλγιον).

Ἄγγελοι παίζουν ὄργανα

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς
ἐπίδρασις εἰς τήν Δυσίαν. Ἐπὶ αἰῶνας οἱ Ἀραβεὶς εἶχον καλ-

λιεργήσει τὰς ἐπιστήμας καὶ εἶχον ὀνομαστάς σχολὰς εἰς τὰ κέντρα τοῦ Ἰσλαμικοῦ κόσμου, εἰς τὴν Δαμασκόν, τὴν Βαγδάτην, τὸ Κάϊρον, τὴν Κόρδοβαν, τοὺς λεγομένους μενδρεσέδες, οἱ ὅποιοι διέσωζον εἰς ἓνα βαθμὸν τὴν παράδοσιν τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν σχολῶν. Οἱ ἀραβικοὶ μενδρεσέδες ἐχρησίμευσαν ὡς ὑπόδειγμα διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων.

Τὰ σχολεῖα ἐπληθύνθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐξηκολούθει ν' αὐξάνη. Ἰδίως ἡ γαλλικὴ πρωτεύουσα ἔγινε κέντρον, τὸ ὅποιον προσεῖλκυε μέγαν ἀριθμὸν σπουδαστῶν. Ἀλλὰ τὰ γράμματα εἶναι κατ' οὐσίαν ἐπάγγελμα, ὅπως τὰ ἄλλα. Διδάσκαλοι καὶ μαθηταὶ τῶν παρισινῶν σχολείων ὠργανώθησαν ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἐπαγγελματῆαι τῶν μέσων χρόνων εἰς συντεχνίαν, εἰς ἓνα σύνδεσμον, καὶ ἀπετέλεσαν μίαν ἔνωσιν, μίαν universitas, ὅπως εἶπον εἰς τὴν λατινικὴν, διὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὰ συμφέροντά των. Τοιοῦτοτρόπως προῆλθεν ἡ Universitas magistrorum et scholarium. Τὸ 1200 ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος Αὐγούστος κατόπιν αἵματηροῦ ἐπεισοδίου μεταξὺ φοιτητῶν καὶ ἀστυνομίας ἔδωκεν εἰς τὸ σωματεῖον αὐτὸ τὸ δικαίωμα νὰ δικάζονται τὰ μέλη του ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοσύνην καὶ ἀπηγόρευεν εἰς τὴν ἀστυνομίαν νὰ συλλαμβάνη φοιτητὰς ἐκτὸς ἀπὸ ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις.

Τοιοῦτοτρόπως τὸ σωματεῖον ἀπηλλάγη ἀπὸ τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν. Ὑπεχρέωθη ὅμως νὰ διεξαγάγῃ ἐπίμονον ἀγῶνα κατὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς. Διότι ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῶν Παρισίων δὲν ἤθελε μὲ κανένα τρόπον νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς διδασκάλους τὸ δικαίωμα νὰ δίδουν ἀδείας διδασκαλίας. Φοιτηταὶ καὶ διδάσκαλοι ἔκαμαν ἐξεγέρσεις, διαμαρτυρίας, διαδηλώσεις, μετηνάστευσαν ὁμαδικῶς εἰς ἄλλας πόλεις. Τέλος ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Θ' τὸ 1231 ἔδωκε τὸ δικαίωμα αὐτὸ εἰς τὸν σύλλογον τῶν καθηγητῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ ἴδιοι νὰ συντάσσουν τοὺς κανονισμοὺς των. Τοιοῦτοτρόπως τὸ πανεπιστήμιον ἀπέκτησε τὴν αὐτοτέλειάν του.

Οἱ φοιτηταὶ διηροῦντο εἰς τέσσαρας κλάδους, ἓνα προκαταρκτικόν, τὸν ὅποιον ἔπρεπε νὰ περάσουν ὅλοι, καὶ τρεῖς εἰδικούς, τὴν θεολογίαν, τὴν νομικὴν καὶ τὴν ἰατρικὴν. Ὁ

προκαταρκτικὸς κύκλος ἔδιδεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον λέγομεν σήμερον γυμνασιακὴν μόρφωσιν, τὸ trivium καὶ τὸ quatrivium τὰς τέχνας.

Τζιόττο.—Τὸ φίλημα τοῦ Ἰούδα
Πάδουα, τοιχογραφία

Ἐκαστος κλάδος ἀπετέλεσεν ἰδιαίτερον σύνδεσμον, ἰδιαίτεράν δύναμιν (facultas λατιν., faculté γαλλ.) εἴτε σχολήν, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς, ἢ ἴδιον ἡμερῶν Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Αἱ σπουδαὶ διήρκουν πολλὰ ἔτη. Ἐνεγράφοντο 14 ἢ 15 ἐτῶν καὶ ἐπὶ ἕξ ἔτη ἐσπούδαζον τὰς τέχνας, δηλαδὴ τὰ γυμνασιακὰ μαθήματα. Μετὰ τὸ τέλος αὐτῶν ὅσοι ἤθελον ἔδιδον ἑξετάσεις καὶ ἀνηγορεύοντο *magistri artium* καὶ ἐλάμβανον τὸ δικαίωμα νὰ διδάσκουν. Αἱ ἑξετάσεις αὐταὶ ὠνομάσθησαν βραδύτερον *baccalauréat* (*bacca laureatus*). Εἴτε ἐξηκολούθουν τὰς σπουδὰς των εἰς μίαν ἀπὸ τὰς τρεῖς σχολάς. Οἱ δύο κλάδοι, νομικὴ καὶ ἰατρικὴ, δὲν εἶχον μεγάλην σπουδαιότητα, ἐνῶ κέντρον τῶν ἀνωτέρων σπουδῶν ἦτο ἡ θεολογία. Διὰ νὰ γίνῃ κανεὶς διδάκτωρ τῆς θεολογίας, ἔπρεπε νὰ φθάσῃ τὸ 35 ἔτος τουλάχιστον τῆς ἡλικίας του.

ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Τὰ πανεπιστήμια λοιπὸν τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης δὲν προῆλθον τυχαίως οὔτε ἰδρύθησαν ἀπλῶς μετὰ τὸ διάταγμα κανενὸς βασιλέως, τοῦ πάπα ἢ τοῦ ἐπισκόπου, ἀλλ' ἀνεπτύχθησαν βαθμηδὸν ἀπὸ βαθυτέραν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡ ἀφυπνιζομένη μετὰ τὰς σταυροφορίας Εὐρώπη.

Ἔως τώρα οἱ Εὐρωπαῖοι εἶχον τὴν ἀφελῆ πίστιν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως ἤρχιζε νὰ ἀλλάζῃ τὸ πνεῦμα. Πολλοὶ δὲν ἴκανοποιοῦντο πλέον μετὰ τὴν ἀπλῆν πίστιν, ἀλλὰ ἤθελον νὰ δικαιολογήσουν τὴν πίστιν μετὰ τὸ λογικόν. Εἰς τὴν Δύσιν δηλαδὴ ἤρχισε νὰ ἀφυπνίζεται τὸ ἐρευνητικὸν πνεῦμα. Αὐτὸ ὅμως ἐσκανδαλίζε τοὺς πολλοὺς, οἱ ὅποιοι διετήρουν ζωηροτέραν τὴν παλαιὰν παράδοσιν.

Τὸν 5ον αἰῶνα ὁ περίφημος πατὴρ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας **Αὐγουστίνος** ἔγραφεν ὅτι τὸν θεὸν τὸν γνωρίζομεν μετὰ τὴν πίστιν, μετὰ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀφοσίωσιν εἰς αὐτόν. Ὁ ἀλαζονικὸς πόθος νὰ γνωρίσωμεν καὶ νὰ ἐξηγήσωμεν ὅλα μετὰ τὸ λογικόν εἶναι ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας, τὰς θανασίμους ἀμαρτίας. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει μετὰ τὸν πόθον καὶ τὴν συγκίνησιν νὰ βυθισθῇ εἰς τὸν Θεόν, νὰ προσπαθῆσῃ νὰ γίνῃ ἓνα μετὰ αὐτόν. Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς γνωριμίας μετὰ τὸν θεὸν τὸ ὠνόμασαν **μυστικισμόν**.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Αὐγουστίνου ἦτο μεγάλη εἰς τὴν Δύσιν καὶ πολλοὶ θεολογοὶ τῶν μεσαιωνικῶν κατεδίδακον τὴν

ἐπιστήμην καὶ γενικῶς κάθε μόρφωσιν. Ὁ ἅγιος Βερνάρδος π.χ. (1091—1153), ὁ ζηλωτὴς γάλλος θεολόγος, ὁ κηρύξας τὴν δευτέραν σταυροφορίαν, ἦτο ἐχθρὸς τῆς διανοητικῆς ἐργασίας, ἰδίως τοῦ συλλογισμοῦ, καὶ κατεδίκασε τὴν συζήτησιν καὶ τὴν ἔρευναν, διότι ἔχουν συνήθως ἐπικινδύνους συνεπειάς. Κατὰ τὴν γνώμην του ἔπρεπε νὰ κλείσωμεν

Τξίόττο.—'Αποκαθήλωσις
τοιχογραφία

τὰ σχολεῖα καὶ νὰ ἐπιβάλωμεν εἰς τὸν κόσμον τὴν ἱερὰν ἀμάθειαν. Πολλοὶ θεολόγοι ἐδίδαξαν ὅτι εἶναι ἐπικίνδυνον νὰ ἐμπιστευέται κανεὶς εἰς τὸ λογικὸν καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ εὔρη τὴν ἀλήθειαν, γοεῖάζεται τὴν θείαν χάριν.

Η ΑΡΑΒΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ—ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Δὲν ἤργησεν ὅμως νὰ ἔλθῃ ἰσχυρὸς κλονισμὸς. Τὸν 12ον ἀκριβῶς αἰῶνα ἤρχισεν εἰς τὴν Δύσιν ἡ ἀραβικὴ ἐπίδρασις. Ἡ ἀραβικὴ ἐπιστήμη εἶχεν ἔλθει πολὺ κοντὰ εἰς τὴν Εὐρώπην, διότι ἡ Ἰσπανία, τὴν ὁποίαν ἐξουσίαζον οἱ Ἄραβες, εἶχε γίνοι ἀπὸ καιρὸν ἀξιολογωτάτη πνευματικὴ ἔστις. Μω-

Φρὰ Ἀγγέλικο.—Σύμπλεγμα ἀγγέλων
Φλωρεντία, Πίνακοθήκη

αμεθανοὶ καὶ ἔβραιοὶ σοφοὶ ἐκαλλιέργησαν ἐκεῖ τὴν φιλοσοφίαν καὶ γενικὰ τὴν ἐπιστήμην.

Ἄλλ' ἡ ἀραβικὴ ἐπιστήμη, καθὼς γνωρίζομεν, ἐστηρίχθη εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, τὸν περίφημον Ἕλληνα σοφὸν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ὁ Ἀριστοτέλης τὰς γνώμας του τὰς παρουσίαζεν ὡς συνέπειαν αὐστηρῶν συλλογισμῶν, ἐπίστευεν εἰς τὴν αἰωνιότητα τοῦ κόσμου καὶ παρεδέχετο ὅτι τὰ φαινόμενα συμβαίνουν ἀπὸ ἐσωτερικὰς ἀνάγκας, ἀπὸ λόγους, οἱ ὁποῖοι ὑπάγουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἐπὶ τὴν φύσιν.

Περί τὰ 1200 εἰσέδυσαν εἰς τὴν Γαλλίαν αἱ λατινικαὶ μεταφράσεις τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ μεγάλου σοφοῦ, αἱ ὁποῖαι εἶχον γίνει εἰς τὴν ἀραβικὴν με-

Μποτιτσέλλι.—Ἡ ἰσχύς
Φλωρεντία, Πίνακοθήκη

τάφρασιν πενήτηκοντα περίπου ἔτη ἐνωρίτερον κατὰ διαταγὴν τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Τολέδου Ρεϋμόνδου.

Ἡ ἀραβικὴ ἀριστοτελικὴ ἐπιτομή, ὅπως ὠνομασαν τὸ γε-

γονός αυτό, ἐπροκάλεσεν ἀληθῆ ἐπανάστασιν εἰς τὴν Δύσιν. Παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῶν αὐγουστινικῶν καὶ τῶν ἀδι-
αλλάκτων οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς λογίους κατελήφθησαν
ἀπὸ πάθος πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν.

Ἡ ἐκκλησία εἶδε κατ' ἀρχὰς μὲ ἀνησυχίαν τὴν κίνησιν
αὐτὴν, ἔλαβεν ἐχθρικὴν στάσιν κατὰ τοῦ νεωτερισμοῦ καὶ

Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης

Τοιχογραφία ἐκκλησίας εἰς τὴν Πίζαν τῆς Ἰταλίας
περὶ τὸ 1340

ἀπηγόρευσε τὴν μελέτην νέων κειμένων (1210—1215). Δὲν
ἤργησεν ὅμως νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἦτο
τόσον ἐπικίνδυνος καὶ ὅτι καταλλήλως προσαρμοζόμενος ἦτο
δυνατὸν νὰ γίνῃ στήριγμα τῆς διδασκαλίας τῆς. Ἠλλαξε
τότε τακτικὴν, κατήργησε τὴν ἀπαγορευσιν καὶ οἱ διδάσκα-
ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

λοι τῶν τεχνῶν, οἱ magistri artium, ἔσπευσαν νὰ δώσουν εἰς τὰ κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὰ

Β. Ἀγγέλικο.—Ἐμφάνις τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὴν Μαγδαληνὴν
Φλωρεντία, Μουσεῖον Ἁγίου Μάρκου

μαθήματά των καὶ μεγάλοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς, ὁ γάλλος φραγκισκανὸς μοναχὸς **Μικανὰ Βεντούρα** (Εκπαιδευτικὸν Πηλοῦς, 1221—

1274), ὁ γερμανὸς δομινικανὸς **Ἄλβέρτος ὁ Μέγας** (1193—1280) καὶ ὁ διασημότερος ἀπὸ ὅλους ὁ ἰταλὸς **Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης** (1227—1274) ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ συμβιβάσουν τὴν διδασκαλίαν των μὲ τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας. Τὸ τεράστιον ἔργον τοῦ τελευταίου ἢ Summa Theologiae, Σύνοψις τῆς Θεολογίας, ἔγινε τὸ κλασσικὸν ἐγχειρίδιον εἰς τὰς Θεολογικὰς σχολὰς. Οἱ σύγχρονοι ὠνόμασαν τὸν Θωμᾶν ἀγγελικὸν σοφόν, doctor angelicus, ὁ πάπας τὸν κατέταξεν εἰς τοὺς ἁγίους καὶ ἀκόμη σήμερον ἡ καθολικὴ ἐκκλησία θεωρεῖ τὸ φιλοσοφικὸν σύστημά του ὡς τέλειον.

ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Τοιοιτοτρόπως ἡ κρίσις ὑπερενικήθη καὶ ὁ Ἄριστοτέλης, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωπος τῆς λογικῆς διανοήσεως, ἀπέβη στήριγμα τῆς πίστεως. Μὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ εἰργάσθησαν οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς καὶ ἐδημιούργησαν τὴν μεσαιωνικὴν φιλοσοφίαν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τὴν λεγομένην σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, διότι ἦτο ἡ ἐπιστήμῳ εἰς τὰς σχολὰς διδασκομένη.

Ἡ φιλοσοφία αὐτὴ δὲν ἐδημιούργησε τίποτε πρωτότυπον καὶ ἔμεινεν ὑπηρετικὴ τῆς Θεολογίας, ancilla theologiae. Οἱ σοφοὶ τοῦ 13ου αἰῶνος ἐδέχοντο ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας εἶναι ὀρθὴ καὶ τὸ κείμενον τῆς γραφῆς ἀλάνθαστον καὶ δὲν ἔμενεν ἄλλο παρὰ νὰ εὑρεθῇ τὸ διανοητικὸν τέχνασμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπεδείκνυε λογικῶς τὴν ὀρθότητα. Ἀνυψώσασα τὸν Ἄριστοτέλην εἰς ἀλάνθαστον αὐθεντίαν, ἔκλειε τὸν δρόμον εἰς τὴν ἐλευθέραν ἔρευαν. Δὲν ἦτο ἀνάγκη ὁ ἄνθρωπος νὰ κουράσῃ πολὺ τὸν νοῦν του. Ἡ ἀλήθεια εἶχεν εὑρεθῇ καὶ κωδικοποιηθῇ ἤδη. Διὰ τὰ ζητήματα τῆς θρησκείας δὲν εἶχε κανεὶς παρὰ νὰ καταφύγῃ εἰς τὰς γραφάς, διὰ ζητήματα ἐπιστημονικὰ εἰς τὰ βιβλία τοῦ Ἄριστοτέλους.

ΑΦΥΠΝΙΣΙΣ ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

Κατ' οὐσίαν ὅμως αἱ συζητήσεις τῶν θεολόγων καὶ οἱ λεπτολόγοι συλλογισμοὶ ὤξυναν τὸν νοῦν καὶ ἐξύπνησαν τὸ ἐρευνητικὸν πνεῦμα. Ἦρχισαν νὰ ἀντιλαμβάνωνται τὸ ἄσκοπον τῶν ἀπορημένων συλλογισμῶν καὶ στρέφουν τὴν προ-

σοχήν των εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἡ παρατήρησις καὶ ἡ ἔρευνα τοῦ κόσμου, δηλαδή ἡ ἐμπειρία, ἀποκτᾷ ἐκτίμησιν. Ἦδη οἱ σοφοὶ τοῦ 13ου αἰῶνος τονίζουν τὴν σημασίαν τῆς ἐμπειρίας. «Χωρὶς ἐμπειρίαν δὲν ἠμποροῦμεν νὰ μάθωμεν τίποτε ἀξιόλογον». Εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἔχομεν τὴν ἀρχὴν τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης. Παλαλλήλως τὸ πνεῦμα θέλει νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰς αὐθεντίας, νὰ ἀποκτήσῃ τὴν αὐτοτέλειαν καὶ τὴν αὐτενέργειαν.

Ἡ φιλομάθεια καὶ ἡ περιέργεια τῶν Εὐρωπαίων ἐκδηλώνεται ἤδη ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα. Ἡ πνευματικὴ κίνησις πρῶτον ἔγινε πολὺ ζωηροτέρα, ἔπειτα γενικεύεται ἡ διάθεσις πρὸς παρατήρησιν καὶ γνῶσιν. Οἱ χρονογράφοι τῆς Δύσεως δεικνύουν μεγάλην περιέργειαν καὶ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ζώην, ἰδίως

Ντονατέλλο, ἀνάγλυφος προτομὴ ἁγίας. Φλωρεντία, ἐθνικὸν Μουσεῖον. Χαρακτηριστικὸν ἔργον γλυπτικῆς τοῦ 15ου αἰῶνος.

ὅσοι ἔγραψαν διὰ τὰ ἔκτος τῆς Εὐρώπης πράγματα, οἱ χρονογράφοι τῶν σταυροφοριῶν π.χ. Τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἔκτος τῆς Εὐρώπης χώρας εἶναι γενικόν. Ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα ἢ τῶν ἡγεμόνων δίδουν ἀξιολόγους περιγραφὰς τῶν τόπων, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισαν. Οἱ μέσοι χρόνοι ἔχουν τοὺς περιηγητὰς των καὶ τοὺς περιεργογράφους των. Ὁ σημαντικώτερος ἀπ' αὐτοὺς εἶναι ὁ βενετὸς Marco Polo, ὁ ὁποῖος περιώδευσεν εἴκοσι ἔτη τὴν Ἀσίαν, διέμεινεν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν Κίναν καὶ τὸ 1298 ἐδημοσίευσεν γαλλιστὶ τὰς ἐντυπώσεις του μετὰ τὸν

τίτλον, Βιβλίον τῶν θαυμασίων. Ἐπίσης εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐθνικὰς γλώσσας γράφονται τῶρα χρονογραφεῖα.

Η ΔΗΜΩΔΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ἡ λατινικὴ ὁμως ἔμεινεν ἡ γλῶσσα τῶν λογίων καὶ εἰς αὐτὴν ἐγράφοντο τὰ θεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ καὶ γενικῶς τὰ σοβαρώτερα συγγράμματα. Οἱ λαοὶ ὁμως τῆς Δύσεως ὠμίλουν διάφορα ἰδιώματα, τὰ ὁποῖα ἐσχηματίσθησαν μετὰ τὴν μετανάστευσιν. Οἱ Γερμανοὶ εἶχον διατηρήσει τὴν παλαιὰν γλῶσσαν, οἱ Γάλλοι, οἱ Ἴταλοί, οἱ Ἰσπανοὶ ὠμίλουν νεωτέρας μορφᾶς τῆς λατινικῆς γλώσσης, τὰς νεολατινικάς, τὴν γαλλικὴν, τὴν ἰταλικὴν, τὴν ἰσπανικὴν, οἱ Ἄγγλοι διεμόρφωσαν ἰδίαν γλῶσσαν, κρᾶμα γερμανικῆς καὶ γαλλικῆς. Καί, ὅπως ἦτο φυσικόν, εἰς τὰς γλῶσσας αὐτὰς ἐξέφρασαν τὰς συγκινήσεις των, τοὺς πόθους καὶ τὴν λύπην των. Τοιοῦτοτρόπως παρὰ τὴν λογίαν λογοτεχνίαν ἐδημιουργήθη εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς Εὐρώπης λαϊκὴ λογοτεχνία, ἡ ὁποία ἦτο περισσότερον πηγαία καὶ διεκρίνετο διὰ τὴν πρωτοτυπίαν, τὴν θέρμην καὶ τὴν φυσικότητα. Εἰς αὐτὴν κυρίως ὀμιλεῖ ἡ ψυχὴ τῶν λαῶν τοῦ μεσαίωτος.

Ἀνεξαιρέτως ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως ἔχουν δημῶδη λογοτεχνίαν, ἀξίαν πολλῆς προσοχῆς, ἡ ὁποία ἐμελετήθη μὲ ζῆλον καὶ ἐγινε γνωστὴ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, καὶ εἰς αὐτὴν ἐστηρίχθησαν αἱ ἐθνικαὶ λογοτεχνίαι. Εἰς τὰ προϊόντα τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας προέχει ἡ ποιήσις. Οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως, ὅπως οἱ λαοὶ ὅλου τοῦ κόσμου, ἐτραγουδῆσαν εἰς τὴν γλῶσσαν των τὸν πόνον καὶ τὴν χαρὰν των, τὰ κατορθώματα καὶ τὰ ἀτυχήματα τῶν ἀρχηγῶν των, διηγήθησαν μύθους, ἐμιμήθησαν, ἐσατίρισαν. Οἱ μεσαιωνικοὶ λαοὶ τῆς Δύσεως ἔχουν τὰ λυρικά των ποιήματα, τὰ ἔπη των, τοὺς μύθους, τὸ θέατρον, τὴν σάτιραν κλπ. Ὀλίγον βραδύτερον ἐκαλλιεργήθη καὶ ὁ πεζὸς λόγος εἰς χρονογραφίας, διηγήσεις, σατιρογραφίας.

Οἱ γερμανοὶ πολεμισταὶ ἤκουον ἀνέκαθεν μὲ εὐχαρίστησιν πολεμικὰ ᾄσματα, κατορθώματα καὶ περιπετείας ἥρωικῶν προσώπων. Ἀργότερα ὅταν οἱ Φράγκοι ἔμαθαν τὴν γαλλικὴν, διετήρησαν τὴν ἰδίαν ἀγάπην. Ἀπὸ τὴν τάσιν αὐτὴν ἐγεννήθησαν τὰ ᾄσματα τῶν πολεμικῶν πράξεων, τὰ *chansons de geste*. Εἰς τὴν Γαλλίαν ὅπως καὶ εἰς ἄλλας χώρας ὑπήρξαν διάφοροί ἐπικοὶ κυκλοὶ, ὁ γαλλικός, ὁ ὁποῖ-

ποῖος ἐλάμβανεν ὑποθέσεις ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν Καίσαρα κλπ., ἥρωας τοῦ τρωικοῦ κύκλου, τὸν Αἰνεΐαν π.χ., τῶν ὁποίων ὁμως συνήθως εἶχον παραμορφώσει τὴν προσωπικότητα, τὸν τόπον, τὸν χρόνον. Ὁ θρύλος τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶχε διαδοθῆ εὐρύτατα ἀπὸ τοῦ Ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ μέχρι τῆς Μ. Βρεττανίας.

Ἀπὸ τὸν ἐθνικὸν κύκλον προῆλθε τὸ ἀξιολογώτερον μεσαιωνικὸν ἔπος τῆς Γαλλίας, Chanson de Roland (12ος αἰών), τὸ ὁποῖον εἰς 4000 στίχους ψάλλει τὸν ἥρωικὸν θάνατον τοῦ Ρολάν, τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου.

Εἰς τὴν Γερμανίαν ἀπὸ ἀναμνήσεις τῶν μεταναστεύσεων καὶ τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ Ἀττίλα προῆλθε τὸ περίφημον ἔπος τῶν Niebelungen (περὶ τὸ 1200).

Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὁ κυριώτερος ἐπικὸς κύκλος εἶναι τοῦ Ἀρθούρου καὶ τῶν ἵπποτῶν τῆς στρογγυλῆς τραπέζης.

Ἡ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη εἶχε τὸ θέατρόν της, τὸ ὁποῖον προῆλθεν ὅπως καὶ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἀπὸ τὰς τελετὰς τῆς Ἐκκλησίας. Τὰ δράματα μὲ θρησκευτικὴν ὑπόθεσιν, τὰ ὁποῖα ἐπαίζοντο συνήθως εἰς μεγάλας ἐορτὰς καὶ εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας, τὰ ὠνόμασαν μυστήρια, τὰ μὲ κωμικὴν ὑπόθεσιν, τὰ ὁποῖα ἐπαίζοντο συνήθως εἰς τὰς πανηγύρεις, φάρσας.

Ἀρκετὰ ἐνωρὶς ἤρχισαν νὰ γράφουν χρονογραφίαι καὶ ἄλλας διηγήσεις εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν. Ἡ διαμόρφωσις ὁμως τοῦ δημώδους πεζοῦ λόγου ἔγινεν ὀλίγον ἄργότερα.

Ἡ ΙΤΑΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν πρωτοπορίαν εὐρίσκεται ἡ γαλλικὴ λογοτεχνία, ἡ ὁποία ἔχει ἐπίδρασιν καὶ ἐκτὸς τῶν συνόρων τῆς Γαλλίας. Πρὸς τὸ τέλος ὁμως τῶν μέσων χρόνων ἀρχίζει ἡ ἀκμὴ τῆς Ἰταλίας. Ἀκολουθοῦσα τὴν γενικὴν αὐτὴν ἀκμὴν καὶ ἡ λογοτεχνία, ἀναπτύσσεται εἰς ἔντεχνον ποίησιν καὶ πεζογραφίαν. Ἡ σημαντικώτερα ἐστὶα τῆς ἰταλικῆς ἀκμῆς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς εἶναι ἡ Φλωρεντία, τὴν ὁποίαν ὁμως ἀκολουθοῦν ἄλλαι ἀξιόλογοι πόλεις, τὸ Μιλάνον, ἡ Πάδουσα, ἡ Βενετία κλπ.

ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις 13ον αἰῶνα ἐνῶ κυριαρχεῖ ἀκόμη τὸ παλαιόν, προβάλλει παρ' αὐτὸ τὸ νέον μὲ ἀπαιτήσεις, αἱ ὁποῖαι γίνονται διαρκῶς μεγαλύτεραι. Ἐνῶ ὁ παλαιὸς ἀριστοκρατικὸς κόσμος μὲ τὰ προνόμια, μὲ τὰς συνηθείας καὶ τὴν ἀντίληψίν του περὶ τοῦ κόσμου παλαίει διὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν θέσιν του, ἡ νεογέννητος τάξις τῶν βιομηχάνων καὶ τῶν ἐμπόρων ἀναπτύσσει νέας ἀξιώσεις καὶ νέα ἰδανικά. Ὑπὸ τὰς περιστάσεις αὐτὰς ἀναπτύσσεται εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἡ σημαντικώτερα ποιητικὴ μορφή τοῦ δύνοντος μεσαίωτος, ὁ **Δάντης**.

Ὁ Dante Alighieri (1265—1321) ἀντιπροσωπεύει ἀκόμη τὸν παλαιὸν κόσμον. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους εἶναι γνωστός μὲ τὸ ὄνομαστὸν θρησκευτικὸν τοῦ ἔπος τὴν *Θείαν Κωμωδίαν*. Ἄλλ' ὁ Δάντης ἦτο ἄνθρωπος μεγάλης μορφώσεως, κατεῖχε τὴν σοφίαν τῶν μέσων χρόνων καὶ ἀνεδείχθη συγγραφεὺς πολύμορφος καὶ πολυγράφος. Ἀριστοκράτης συμμεριζόμενος τὰς ιδέας καὶ τὰ πάθη τῆς τάξεώς του, λαμβάνει ἐνεργὸν μέρος εἰς τοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνας, ἐξορίζεται καὶ ζῆ πολλὰ ἔτη μακρὰν τῆς πατρίδος του. Νέος ἔγραψε *σοννέτα*, τὰ *canzoni*, τὰ ὁποῖα μὲ σχόλια εἰς πεζὸν ἀπετέλεσαν τὸ βιβλίον τῆς νεότητος, τὴν *Vita nuova* (1295). Περὶ τὸ 1306—1308 γράφει τὸ *Συμπόσιόν* του, τὸ *Convivio*, εἰς τὸ ὁποῖον διασταυροῦνται τάσεις φιλοσοφικαί, ἠθικαί, ποιητικαὶ καὶ διάθεσις εἰδωλολατρική, ἐνῶ ἡ πραγματεία του περὶ *μοναρχίας*, *de monarchia*, γραμμὴν εἰς τὴν λατινικὴν, εἶναι ἔργον γεροντικόν, χρησιμώτατον ὅμως, διότι διευκρινίζει πολλὰ σημεῖα τοῦ μεγάλου του ἔργου.

Ἡ *Θεία Κωμωδία* ἐπλήρωσεν ὅλην τὴν ζωὴν τοῦ ποιητοῦ. Ἀπὸ τὰ τρία μέρη τοῦ ἔργου ἡ *Κόλασις* ἐτελείωσε τὸ 1312, τὸ *Καθάρτηριον* τὸ 1314, ὁ *Παράδεισος* μόλις πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του.

Τὸ ἔργον εἶναι ἓνα εἶδος ἀπολογισμοῦ τῆς ἐσοδείας τοῦ μεσαίωτος. Ὁ Δάντης φάλλει τὰ ἰδανικά, τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, τοὺς πόθους καὶ τοὺς θυμοὺς τῆς περιέργου αὐτῆς ἐποχῆς. Θεολογικὸν εἰς τὴν ἔμπνευσιν εἶναι κοσμικὸν εἰς τὴν ἀπαράμιλλον μορφήν του, εἰς τὴν παρατηρητικότητα καὶ τὴν ἀγάπην τῆς ζωῆς. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ χριστιανὸς αὐτός, ὁ μάρτυς τοῦ μυστηρίου τοῦ ὑπερέραν, ὡς ὀδηγὸν

λαμβάνει ένα ειδωλόλατρην, τὸν Βεργίλιον, τὸν ποιητὴν τῆς Αἰνιάδος.

Εἰς τὴν γελαστὴν καὶ ειδωλόλατρικὴν πραγματικότητα μᾶς φέρει μερικὰς δεκαετίας ἀργότερα ὁ **Βοκκάκιος**.

Ὁ Γιουάννι Βοσσεάιο (1313—1375), ἔμπορος, τραπεζίτης, ἐπιχειρηματίας ὅσον καὶ λόγιος, ὀλίγον εὐτυχῆς εἰς

Ὁ Δάντης

τὰς ἐπιχειρήσεις του, θαυμαστῆς τῆς θείας Κωμωδίας καὶ τοῦ Βεργίλιου, γίνεται γνωστὸς μὲ τὰ νεανικά του ἔργα καὶ μεταξύ τοῦ 1348 καὶ τοῦ 1353 συνθέτει τὸ κύριόν του ἔργον τὴν Δεκαήμερον, Decamerone, σειρὰν διηγήσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ πεζὸς λόγος φθάνει εἰς τὴν κυριαρχίαν του.

Ἡ ἀγάπη τῆς ἀρχαιότητος, ἡ ὁποία ὑποφώσκει εἰς τὸ ποίημα τοῦ Δάντου καὶ σπαρταρᾶ εἰς τὰς διηγήσεις τοῦ Βοκκακίου, προβάλλει ἀποφασιστικὰ εἰς τὸν **Πετράρχην**.

Ὁ Francesco Petrarca (1304—1374) μᾶς φέρει ἤδη μέσα εἰς τὸν θαυμασμόν τῆς κλασσικῆς λογοτεχνίας, εἰς τὸν ἀνθρωπισμόν, εἰς τὴν ἀναγέννησιν ὅπως λέγουν. Εἶναι ὁ ἀνθρωπος μεταξὺ δύο γενεῶν, χριστιανὸς εἰς τὸ βᾶθος καὶ ἀναθρεμμένος μὲ τὰς μεσαιωνικὰς ἀντιλήψεις, ἐλκύεται ἀπὸ τὴν ζωὴν, τὴν κλασσικὴν ποίησιν καὶ τέχνην. Λατινιστὴς παραγωγικὸς χρησιμοποιοεῖ μὲ ἐπιτυχίαν ὅλας τὰς μορφὰς τοῦ λατινικοῦ λόγου. Γράφει λατινιστὶ βίους μεγάλων ἀνδρῶν, πραγματείας ἠθικοπλαστικὰς καὶ συνθέτει μέγα ἐπικὸν ποίημα, τὴν *Africa*, εἰς ἐξάμετρα μὲ ἥρωα τὸν Σκιπίωνα τὸν Ἀφρικανόν, διὰ νὰ ἀναψυχῶσθαι τὴν παλαιὰν δόξαν τῆς Ρώμης, διότι αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὡς ρωμαίου καὶ ὡς διάδοχον τῶν μεγάλων συγγραφέων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Εἶναι λυπημένος, διότι δὲν ἐννοεῖ τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ τὴν μάθῃ γέρον ἤδη.

Ὁ Πετράρχης πιστεύει ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀναζήσῃ ἡ παλαιὰ λατινικὴ καὶ ἐργάζεται νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὴν γραφομένην ἀπὸ τὰ παρείσρακτα στοιχεῖα καὶ νὰ τὴν ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν γνησιότητα καὶ τὴν γλαφυρότητα τῆς γλώσσης τοῦ Κικέρωνος, ὅ,τι δηλαδὴ ἐπεδίωξαν μὲ περισσότερο ζῆλον οἱ λόγιοι μετὰ δύο αἰῶνας. Εἰς ὅλην τὴν ζωὴν του περιέρχεται τὰ μοναστήρια ζητῶν χειρόγραφα καὶ εἰς τὸν ζῆλον του χρεωστοῦμεν τὴν διατήρησιν πολλῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων.

Τὴν φήμην του τὴν ἐστήριξεν εἰς τὰ λατινικά του συγγράμματα καὶ ἰδίως εἰς τὸ ἔπος του. Οἱ μεταγενέστεροι ὁμως ἔκριναν διαφορετικὰ. Ἀπὸ τὸ ἔργον του ἔζησαν μόνον οἱ ἀπλοῖ, χαριτωμένοι ἰταλικοὶ του στίχοι, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε τραγουδήσει τὴν προσωπικὴν του συγκίνησιν.

ΑΙ ΤΕΧΝΑΙ

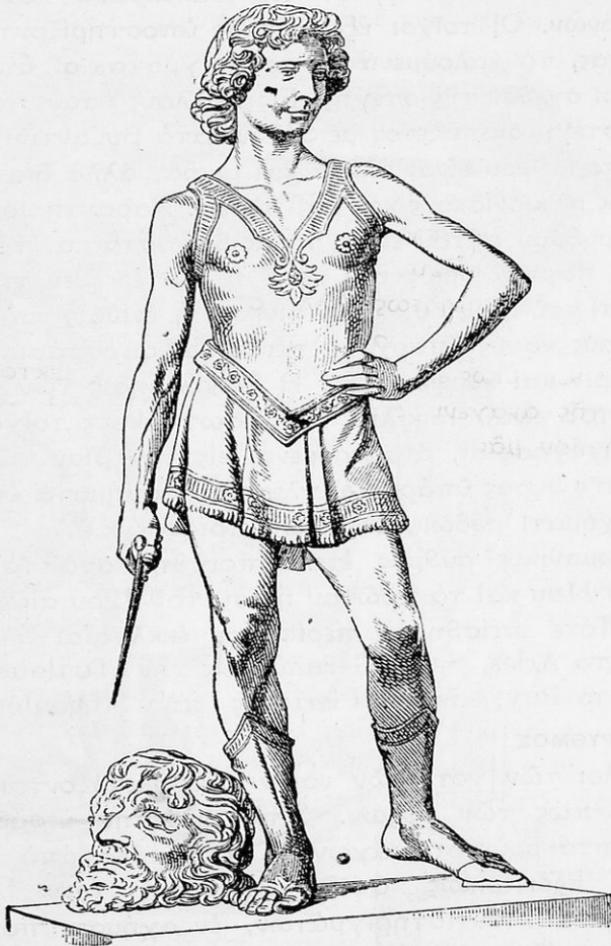
Ἡ μετανάστευσις τῶν λαῶν καὶ ἀργότερα αἱ ἐπιδρομαὶ ἐπροξένησαν μεγάλην καταστροφὴν εἰς τὴν τέχνην. Εἰς τοὺς χρόνους τῶν Μερροβενζιέν οἱ τεχνῖται ἦσαν σπανιώτατοι καὶ ἀδέξιοι, ὡστε ἐξαιρέτως ὁ τεχνῖτης, ὁ ὁποῖος κατεσκεύ-

ασε χονδροειδή χρυσοῦν θρόνον δι' ἓνα ἡγεμόνα. Ἄλλ' οἱ ἄνθρωποι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους εἶχον ἀνάγκην τῆς τέχνης, ἰδίως τῆς οἰκοδομικῆς, διότι οἱ ἡγεμόνες ἐχρειάζοντο πύργους διὰ τὴν ἀσφάλειάν των καὶ ἡ θρησκεία ναοὺς διὰ τὴν λατρείαν. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν Δύσιν δὲν ἐλησμονήθη ἡ παράδοσις τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἀφοῦ δὲ ἡ φεουδαρχία ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν τῆς διαμόρφωσιν κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα καὶ ὁ ἵπποτικὸς βίος διεδόθη εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, ἤρχισεν ἡ Ἀναγέννησις τῶν τεχνῶν. Εἰς τοὺς χρόνους αὐτοὺς συμπίπτει καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς δημώδους μεσαιωνικῆς ποιήσεως. Ἄλλ' ὅσπν ἀξίαν καὶ ἄν ἔχη αὕτη, ἡ ψυχὴ τοῦ μεσαίωonos κυρίως ἀπετυπώθη εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ ἰδίως εἰς τὰ προϊόντα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὸ κέντρον τῆς ἀναγεννήσεως εἶναι ἡ Γαλλία καὶ τὸ οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον μᾶς δίδει τὸν τύπον τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, εἶναι ἡ ἐκκλησία. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν κατασκευάζονται ἐκκλησῖαι εἰς πολλὰ μέρη καὶ αἱ πόλεις ἀμιλλῶνται ποῖα νὰ παρουσιάσῃ τὸν καλύτερον καθεδρικὸν ναόν.

Ἡ καλλιτεχνία τοῦ μεσαίωonos συγκεντρώνεται εἰς τὸν ναόν. Ὅλαι αἱ τέχναι, ἀρχιτεκτονικὴ, γλυπτικὴ, ζωγραφικὴ, διακοσμητικὴ, συνεργάζονται διὰ τὴν μεγαλοπρέπειάν του, διότι ὁ ναός, τὸ κέντρον αὐτὸ τῆς λατρείας, εἶναι δημιούργημα θεμῆς πίστεως. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ μεσαίωonos ἐπίστευον ὅτι εἰς τὸ βάθος τοῦ ναοῦ κατοικεῖ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἀόρατος, ἀλλὰ πάντοτε παρών. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ναός δὲν ἦτο προωρισμένος, ὅπως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, νὰ στεγάσῃ ἀπλῶς τὸ ἄγαλμα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ νὰ περιλάβῃ λαὸν ὀλόκληρον, ἐχρειάσθη νὰ λάβῃ μεγάλας διαστάσεις. Τοιοῦτοτρόπως ἐννοοῦμεν διατὶ οἱ ναοὶ εἶναι ἔργα κολοσσιαῖα καὶ πολυτελέστατα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀθλιότητα τῶν μεσαιωνικῶν οἰκιῶν, μνημεῖα μαρτυροῦντα ὁμαδικὴν καὶ ἐντατικὴν προσπάθειαν ὀλοκλήρου λαοῦ.

Εἰς τὴν Δύσιν ἐξηκολούθησαν κατ' ἀρχὰς νὰ κτίζουν κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Ἐμιμήθησαν τὸ σχέδιον τῶν παλαιῶν βασιλικῶν καὶ κατεσκεύασαν ναοὺς κατὰ τὸν Ρωμανικὸν ρυθμὸν (Style Roman). Βραδύτερον ὅμως οἱ λαοὶ τῆς Δυσεως ἀκολουσοῦντες τὴν ἰοιοσυγκρασίαν των

πον ναοῦ, τὸν λεγόμενον Γοτθικὸν ρυθμὸν (Style Gothique ἢ Ogival).

Βερότσιο—Δαυίδ, ὄρειχάλκινον ἄγαλμα
Φλωρεντία, Ἐθνικὸν Μουσεῖον

ΡΩΜΑΝΙΚΟΣ ΡΥΘΜΟΣ

Ὁ Ρωμανικὸς ναὸς δανεῖζεται τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν του εἶναι ὅτι μεταχειρίζεται θόλους καὶ τόξα, τὰ ὅποια ἔχουν τὸ σχῆμα ἡμισφαιρίου καὶ τὴν κορυφήν ἐκτεθειμένην πρὸς τὸν ἄξονα (plein

cintre), ὅπως λέγουν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Τὰ τόξα αὐτὰ στηρίζονται ἐπὶ στύλων, οἱ ὅποιοι εἶναι γενικῶς βραχεῖς καὶ παχεῖς καὶ καταλήγουν εἰς κιονόκρανα κοντόχονδρα, ἢ ἐπὶ κιόνων. Οἱ τοῖχοι ἐξωτερικῶς ὑποστηρίζονται ἐπίσης ἀπὸ κίονας, τὰ καλούμενα ἀντιστηρίγματα, οἱ ὅποιοι φθάνουν μέχρι σχεδὸν τῆς στέγης. Εἰς πολλοὺς ναοὺς τοῦ ρυθμοῦ αὐτοῦ ἡ στέγη σκεπάζεται μεθ' ὄβλου κατὰ βυζαντινὴν ἐπίδρασιν. Τὰ παράθυρα εἶναι ὀλίγα καὶ μικρά, ἀλλὰ διακοσμημένα φιλοκάλως μεθ' ἐπιπέδων καὶ ραβδώσεων. Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης τοῦ ρυθμοῦ αὐτοῦ εἶναι τὰ κωδωνοστάσια, τὰ ὅποια ἢ κτίζονται παραπλεύρως τοῦ ναοῦ ἢ ἐκατέρωθεν τῆς προσόψεως ἢ ἐπὶ τοῦ σημείου, ὅπου γίνεται ἡ ἔνωσις τοῦ σταυροῦ. Εἰς πολλοὺς ναοὺς ὑπάρχουν πέντε κωδωνοστάσια, προσδίδοντα χάριν καὶ κομψότητα. Ἡ διακόσμησις τῶν ναῶν τοῦ εἶδους αὐτοῦ εἶναι ποικίλη. Τοὺς ἐσωτερικοὺς τοίχους καλύπτουν τοιχογραφίαι, ἀναφερόμεναι εἰς τὸν βίον τῶν ἁγίων, περίξ δὲ τῆς θύρας ὑπάρχουν γλυπτὰ κοσμήματα ἐπὶ τοῦ λίθου ἐν σχήματι ρόδων, ὀδόντων πρίονος κ.ἄ.

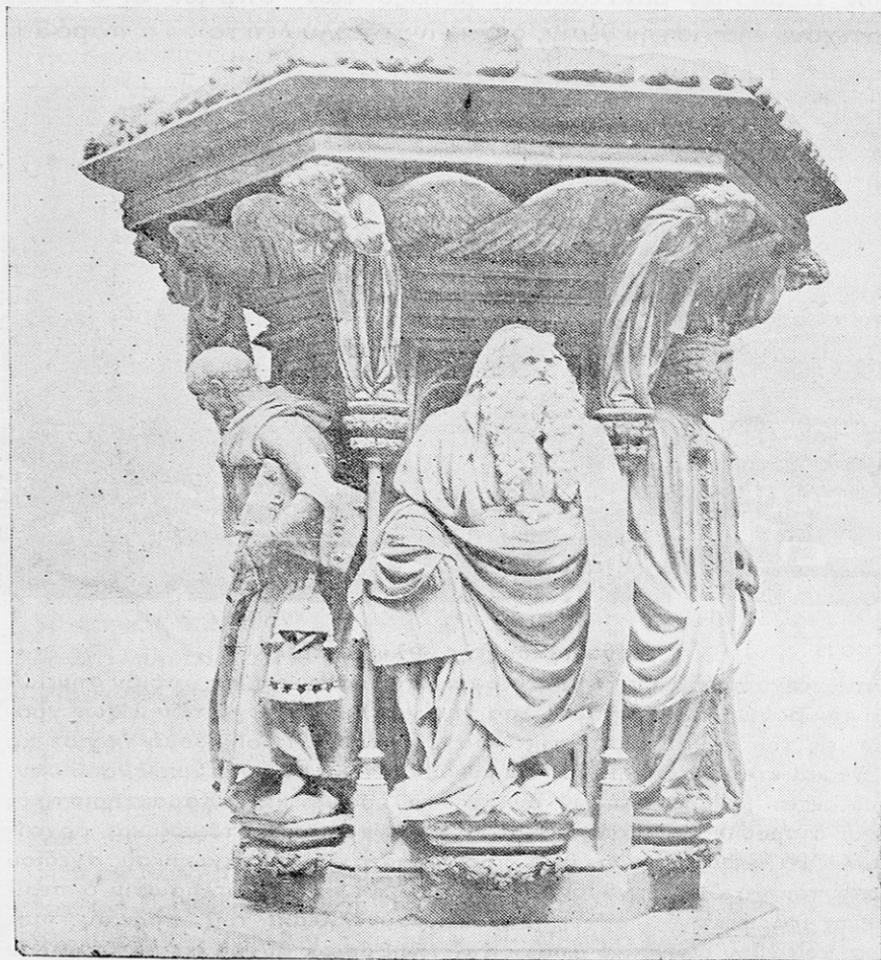
Ὁ Ρωμανικὸς ρυθμὸς ἐτελειοποιήθη κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 11ου καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 12ου αἰῶνος (1060—1150). Τότε ἐκτίσθησαν περίφημοι ἐκκλησῖαι Saint Trophime εἰς τὸ Arles, Saint Germain εἰς τὴν Toulouse, Notre Dame εἰς τὸ Puy, Saint Pierre εἰς τὴν Angoulême κλπ.)

ΓΟΤΘΙΚΟΣ ΡΥΘΜΟΣ

Οἱ θόλοι τῶν γοτθικῶν ναῶν κατασκευάζονται διὰ τῆς διασταυρώσεως τῶν τόξων. Ὑπὸ ἐκάστην μεσόδημν τοῦ θόλου διασταυροῦνται διαγωνίως δύο τόξα ἀπὸ λίθου κεκαμμένα. Ἐξωτερικῶς ἀψίδες ἐλαφραὶ (ares boutants) βασιζόμεναι ἐπὶ ἀντιστηριγμάτων, ἐν σχήματι παχυτάτων στύλων, στηρίζουν τὸ οἰκοδόμημα.

Τὸ σύστημα τῶν διασταυρουμένων τόξων καὶ τῶν ἀψίδων ἐξασφαλίζει τόσην στερεότητα, ὥστε ἠδυνήθησαν νὰ δώσουν εἰς τὸν ἐσωνάρθηκα ὕψος κολοσσιαῖον. Εἰς τὴν Παναγίαν τῶν Παρισίων ὁ θόλος ἐξήρθη εἰς ὕψος 34 μ., εἰς 43 μ. εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τοῦ Amiens καὶ τοῦ Metz, 46 μ. εἰς τὸ Beauvais. Συγχρόνως οἱ στύλοι, οἱ ὅποιοι ὑποβαστάζουν αὐτόν, λεπτύνονται καὶ ἐπισηκνώνονται. Σχηματίζονται συμ-

πλέγματα στύλων, οί όποίοι άνυφοϋνται μέχρι τής στέγης τής έκκλησίας ως λεπτοί κλώνοι και έξαφανίζονται ύπό

Τό φρέαρ τοϋ Μωυσέως, Ντιζιόν, Μουσείον, άρχή 15ου αιώνος
Έξάίρετον έργον γρυπτικής συνεχίζον τās τάσεις τοϋ γοτθικού ρυθμοϋ.
Άπό τὰ ώραιότερα δείγματα τής τέχνης, ή όποία άπελευθερώνεται άπό
τήν καλογηρικήν τυπικήτητα και πλησιάζει τὸ πνεϋματῆς Άναγεννήσεως

τόν θόλον ως δεσμίδες κλάδων δένδρου. Μεταξύ τῶν στύλων
ύπάρχουν κενά, κατηργήθησαν δέ οί τοίχοι σκεδόν έξ όλο-
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κλήρου, ἐπειδὴ ἐπαρκοῦν οἱ στύλοι διὰ νὰ στηρίζουν τὸν θόλον καὶ ὄλον τὸ οἰκοδόμημα. Ἀντικατεστάθησαν δὲ διὰ παραθύρων τεραστίων διαστάσεων, μεταξύ τῶν ὁποίων οἱ στύλοι κατέχουν ἐλαχίστην θέσιν, διότι εἶναι πολὺ λεπτοί. Τὰ παράθυ-

Καθεδρικός τῆς Φλωρεντίας

Ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα ἔργα ἀρχιτεκτονικῆς, τὸ ὁποῖον σημειώνει τὴν βαθμιαίαν μετάβασιν ἀπὸ τὴν γοτθικὴν τέχνην τῶν μέσων χρόνων εἰς τὴν ἀρχαίζουσαν τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ οἰκοδομὴ ἤρχισε τὸ 1294 καὶ ἐτελείωσε τὸ 1461. Τὰ γωνιώδη τόξα τοῦ γοτθικοῦ ναοῦ συνδυάζονται μὲ τὰς πλήρεις ἀψίδας τοῦ ρωμανικοῦ. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τροῦλλος, ὁ ὁποῖος φαίνεται συγχρόνως γοτθικὸς καὶ ἀρχαίζων. Ἡ οἰκοδομὴ του ἔχει προχωρήσει ἐπὶ ὀκταγωνικοῦ σχεδίου κατὰ τὸν γοτθικὸν ρυθμὸν, ὅπότε ἀνέλαβε τὴν συμπλήρωσιν ὁ περίφημος φλωρεντινὸς ἀρχιτέκτων **Μπρουνελλέσκι** τοῦ πρώτου ἡμισεοῦ τοῦ 15ου αἰῶνος, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς ἔκτισε τροῦλλον ἀρχαίζοντα. Ὁλίγον βαρὺς ὁ τροῦλλος αὐτὸς ἔχει ὕψος 49 μ. Ἡ ἐπίδρασις του ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως ἦτο τεραστία. Ἰδίως εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Πέτρου.

ρα ταῦτα κοσμοῦνται μὲ πολυχρώμους ὑάλους, αἱ ὁποῖαι ἀφίνουν τὸ φῶς ἄφθονον νὰ εἰσέρχεται ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Ἐκατέρωθεν τοῦ πυλῶνος εἰς τὴν πρόσοψιν ὑψοῦνται δύο πύργοι, δεχόμενοι τὸ φῶς ἀπὸ παμμέγιστα παράθυρα, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουσιν σχεδὸν ὅλον τὸ ὕψος τῶν πύργων. Ἀπὸ τὸν πύργον τοῦ ἄριστερου πύργου τὸ καθεδρικόστον, τὸ ὁποῖον ὀπο-

λήγει εἰς αἰχμήν. Περίφημος ναὸς κατὰ τὸν γοτθικὸν ρυθμὸν εἶναι ἡ Παναγία (Notre Dame) τῶν Παρισίων, ὁ καθεδρικός ναὸς τῶν Reims, οἱ γερμανικοὶ ναοὶ τοῦ Στρασβούργου, τῆς Κολωνίας κ.ἄ.

Ὁ ναὸς τοῦ ρυθμοῦ Roman παρέχει κυρίως τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἰσχύος καὶ τῆς στερεότητος. Ἀλλὰ τὸ γοτθικὸν μνημεῖον προξενεῖ τὴν ἐντύπωσιν τῆς τόλμης καὶ τῆς καταπληκτικῆς ἐλαφρότητος. Ἐκεῖνος παρὰ τὴν σοβαρότητα καὶ ἐπιβολὴν διατηρεῖ, οὕτως εἰπεῖν, τὴν θλίψιν τῶν πρώτων σκοτεινῶν αἰώνων τῶν μέσων χρόνων, ἐνῶ ὁ γοτθικὸς ναὸς ἐνθυμίζει τὴν θέαν τῶν μεγάλων δασῶν τῆς Β. Εὐρώπης καὶ παρέχει τὴν ρωμαντικὴν συγκίνησιν, τὴν ὁποῖαν ἀποπνέουν αἱ σκέψεις, ἡ ποίησις καὶ αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις τῶν μέσων χρόνων. Οἱ ναοὶ αὗτοὶ εἶναι τὰ πιστότερα σύμβολα τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης τοῦ μεσαίωτος.

ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΙΣ

Ἡ διακόσμησις τῶν ναῶν τοῦ μεσαίωτος ἦτο ἐξαιρετικῶς πλουσία, συνίστατο δὲ εἰς ζωγραφικὴν καὶ γλυπτικὴν. Τὰ κολοσσιαῖα παράθυρα τῶν ἐκκλησιῶν ἔφερον πελωρίους διαφανεῖς πίνακας (vitraux), ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐζωγραφίζοντο ἄλλοτε τὰ σπουδαιότερα ἐπεισόδια τῆς ζωῆς ἐνὸς ἀγίου, ἄλλοτε αἱ ἐργασίαι τῶν διαφόρων ἐπαγγελημάτων. Ἄλλ' ἢ θαυμασιωτέρα διακόσμησις ἦτο γλυπτικὴ. Φυτὰ καὶ ἄνθη παντὸς εἴδους χρησιμεύουν ὡς ὑποδείγματα, ἀνάγλυφα δὲ ὑπεράνω τοῦ πυλῶνος ἀναπαριστοῦν τὰς σκηνὰς τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων, τὴν Ἀνάστασιν, τὴν Δευτέραν παρουσίαν, τὸν Παράδεισον, τὴν Κόλασιν κλπ. Τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα ἐτίθεντο ἄλλοτε εἰς στοὰν εἰς τὸ μέσον τῆς προσόψεως, ἄλλοτε ἐκατέρωθεν τῆς πύλης. Ἡ τέχνη τῶν κοσμημάτων αὐτῶν μαρτυρεῖ τὴν πρόοδον τῆς γλυπτικῆς. Ἰδίως ἀξιοθαύμαστα εἶναι τὰ ἀνάγλυφα τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῶν Reims.

ΦΛΑΜΑΝΔΙΚΗ ΚΑΙ ΙΤΑΛΙΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Ὁ γοτθικὸς ρυθμὸς μὲ ὅλον του τὸν γλυπτικὸν καὶ γραφικὸν διάκοσμον ἀποπνέει τὸν μεσαίωνα. Ἡ ἀρχὴ ὁμως τῆς νέας ζωῆς φαίνεται εἰς τὴν ζωγραφικὴν τοῦ ἐκπνέοντος μεσαίωτος. Ἐδῶ δὲν εἶναι τὸ τέλος, ἀλλὰ ἡ ἀρχή, ἡ προπαρασκευὴ διὰ τὴν νέαν ἐποχὴν καὶ διὰ τὴν ἀρχαίαν ἀκμήν. Διὰ

τοῦτο τοὺς ζωγράφους τῆς μεταβατικῆς αὐτῆς ἐποχῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων μερικοὶ εἶναι ἀξιολογώτατοι καλλιτέχναι διὰ τὴν σύλληψιν καὶ τὴν ἔκφρασιν, ὠνόμασαν π ρ ο δ ρ ὀ μ ο υ ς ἢ primitifs

Αἰ ἐστίαί τῆς ζωγραφικῆς αὐτῆς εἶναι ἡ Φ λ ἄ ν δ ρ α, εἰς ἓνα βαθμὸν ἡ Γ ε ρ μ α ν ῖ α καὶ ἰδίως ἡ Ἴ τ α λ ῖ α.

Πραγματικῶς μεγάλοι δημιουργοὶ ἦσαν εἰς τὴν Φλάνδραν οἱ δύο ἀδελφοὶ Eyck (Τρίπτυχον τῶν ἀγγέλων, προσκύνησις τοῦ ἀρνίου, ὁ ἀνθρωπος μετὰ τὸ γαρύφαλον). Τὰ ἔργα αὐτὰ δὲν ἦσαν μεμονωμένα. Τὸ Βέλγιον καὶ ἡ Ὀλλανδία, αἱ λεγόμεναι Κάτω Χῶραι, εἶχον ζωηροτάτην καλλιτεχνικὴν κίνησιν εἰς τὸ τέλος τῶν μέσων χρόνων.

Εἰς τὴν Ἰταλίαν κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα παραμερίζεται ἡ Βυζαντινὴ ἐπίδρασις, ἡ ἀπομίμησις τῶν μορφῶν τῶν ψηφιδωτῶν καὶ ἡ τέχνη γίνεται φυσικωτέρα καὶ πραγματικωτέρα καὶ δὲν ἀργοῦν νὰ παρουσιασθοῦν ἀξιόλογοι ἀπὸ πάσης ἀπόψεως καλλιτέχναι.

Τὴν ἀρχὴν τοῦ 14ου αἰῶνος γεμίζει ἡ μορφή τοῦ Giotto. Σύγχρονος τοῦ Δάντη, ἀνήκων εἰς τὸν παλαιότερον κόσμον καὶ διαισθανόμενος τὸν νέον, κλασσικὸς εἰς τὸ βᾶθος μετὰ συγκίνησιν ὅμως παθητικὴν, δημιουργεῖ μερικὰ ἐξαιρετικὰ ἔργα. Τὸν 14ον πρὸς τὸν 15ον αἰῶνα ἔχομεν ἀληθινὴν ἀνηθισιν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Τὰ ὀνόματα τοῦ Fra Angelico, τοῦ Bellini, τοῦ Bonticelli, εἶναι τὰ μόνα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ.

Η ΧΑΡΑΥΓΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Τοιουτοτρόπως κατὰ τοὺς αἰῶνας, οἱ ὁποῖοι ἠκολούθησαν τὰς σταυροφορίας, ἔγινε βαθεῖα ζύμωσις εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην. Ὁ μεσαιωνικὸς κόσμος, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα, ἀρχίζει νὰ ἀποσυντίθεται καὶ ἡ ἀποσύνθεσις προχωρεῖ ὅσον προχωροῦν καὶ οἱ χρόνοι. Ποίησις, χρονογραφία, θεολογικὸν σύγγραμμα, φιλοσοφικὴ πραγματεία, ναοί, γλυπτικὰ κοσμήματα, εἰκόνες τῶν ζωγράφων, θέατρον, τραγοῦδι, λαϊκὸν πνεῦμα, ἔχουν ἀσυνήθιστον παλμόν, ὁ ὁποῖος εἰδοποιεῖ ὅτι οἱ χρόνοι ἤλλαξαν καὶ ὅτι κάτι σημαντικὸν ἠπρόκειτο ἀπὸ τὸν παλαιὸν κόσμον. Ἡ ἀναγέννησις ἢ ἡ ἀναγέννησις τοῦ νέου κόσμου

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Θ' ΑΙΩΝ

809	Ἐπιδρομή Κρούμμου
811	Θάνατος Νικηφόρου
813	Ὁ Κρούμμος πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως
817	Ἦττα Βουλγάρων ἐν Μεσημβρία
826	Κατάκτησις Κρήτης ὑπὸ Ἀράβων
827	Οἱ Ἄραβες ἐν Σικελία
832	Διάταγμα Θεοφίλου κατὰ τῶν εἰκόνων
846	Σύνδος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀποκατάστασις τῆς Ὁρθοδοξίας— Συμφωνία τοῦ Βερντέν, διαίρεσις κράτους Καρόλου τοῦ Μεγάλου
858	Ὁ Φώτιος Πατριάρχης
864	Ἐκχριστιανισμὸς Βουλγάρων— Μεθόδιος καὶ Κύριλλος
867	Σύνδος Κωνσταντινουπόλεως— Διάρρηξις σχέσεων Ἀνατ. καὶ Δυτ. ἐκκλησίας
893	Ὁ βούλγαρος ἡγεμὼν Συμεὼν ἀρχίζει τὸν πόλεμον

I' ΑΙΩΝ

904	Κατάληψις Θεσσαλονίκης ὑπὸ Σαρακηνῶν
912	Ἐγκατάστασις Νορμανδῶν ἐν Γαλλία
917	Νίκη Βουλγάρων ἐν Ἀγχιάλῳ
924	Ὁ Συμεὼν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως
961	Ἀνακατάληψις Κρήτης ὑπὸ Νικηφόρου Φωκᾶ
967	Ἐπανάληψις τοῦ βουλγαρικοῦ πολέμου
971	Ἦττα τῶν Ρώσσων ἐν Σιλιστρία— Προσάρτησις Βουλγαρίας
977-986	Ἐπανάστασις τοῦ Βουλγάρου τσάρου Σαμουήλ καὶ πρόοδοι αὐτοῦ
989	Προσηλυτισμὸς εἰς τὸν χριστιανισμὸν τῆς Ρωσσίας
996	Ἦττα Βουλγάρων εἰς τὸν Σπερχεῖον

II' ΑΙΩΝ

1000-1014	Νέος πόλεμος κατὰ τῶν Βουλγάρων
1018	Ἐπανάληψις τῆς Βουλγαρίας

- 1054 Σχίσμα ἐπὶ Κηρουλαρίου Ἀνατ. καὶ Δυτ. ἐκκλησίας
 1078 Οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι ἐν Νικαίᾳ
 1081-1084 Εἰσβολὴ Ροβέρτου Γυσκάρδου εἰς τὴν Ἠπειρον
 1096 Οἱ Σταυροφόροι εἰς Κωνσταντινούπολιν
 1097 Ἄλωσις τῆς Νικαίας ὑπὸ Σταυροφόρων
 1099 Οἱ Σταυροφόροι κυριεύουν τὴν Ἱερουσαλήμ

ΙΒ΄ ΑΙΩΝ

- 1107-1108 Πόλεμος κατὰ τοῦ Βοημούνδου
 1122 Καταστροφή Πετсенέγων
 1147 Β΄ Σταυροφορία
 1147-1149 Πόλεμος κατὰ τοῦ Ρογήρου Β΄, βασιλέως τῆς Σικελίας
 1185 Ἄλωσις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ Νορμανδῶν.—Ἰδρυσις τοῦ
 ■ Βουλγαροβλαχικοῦ κράτους.

ΙΓ΄ ΑΙΩΝ

- 1204 Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων
 1261 Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως
 1262 Οἱ Ἕλληνας ἐγκαθίστανται εἰς τὸν Μορέαν
 1267-1272 Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς εἰς τὴν Ἠπειρον
 1281 Ἦττα τοῦ Καρόλου εἰς τὸ Βεράτιον

ΙΔ΄ ΑΙΩΝ

- 1326 Οἱ Τοῦρκοι κυριεύουν τὴν Προῦσαν
 1335-1346 Ὁ Στέφανος Ντουσιάν καταλαμβάνει τὴν Μακεδονίαν κα-
 στέφεται αὐτοκράτωρ εἰς Σκόπια
 1348 Ἰδρυσις δεσποτάτου Μορέως
 1354 Οἱ Τοῦρκοι καταλαμβάνουν τὴν Ἀδριανούπολιν
 1365 Οἱ Τοῦρκοι κάμνουν πρωτεύουσαν τὴν Ἀδριανούπολιν
 1389 Μάχη Κοσσυφοπεδίου
 1391 Ἄλωσις τῆς Φιλαδελφείας ὑπὸ τῶν Τούρκων
 1396 Σταυροφορία τῆς Νικοπόλεως
 1397 Ὁ Βαγιαζίτ προσβάλλει τὴν Κωνσταντινούπολιν

ΙΕ΄ ΑΙΩΝ

- 1402 Μάχη τῆς Ἀγκύρας
 1430 Οἱ Τοῦρκοι κυριεύουν τὴν Θεσσαλονίκην
 1439 Σύνοδος τῆς Φλωρεντίας
 1453 Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΔΥΝΑΣΤΕΙΩΝ

Δυναστεία Κωνσταντίνου

Κωνσταντίνος ὁ Μέγας	323-337
Κωνσταντίνος Β'	337-361
Ἰουλιανὸς	361-363
Ἰοβιανὸς	363-364
Οὐάλης	364-379

Δυναστεία Θεοδοσίου

Θεοδόσιος Α' ὁ Μέγας	379-395
Ἀρκάδιος	395-408
Θεοδόσιος Β'	408-450
Μαρκιανὸς	450-457
Λέων Α'	457-474
Ζήνων	474-491
Ἀναστάσιος Α'	491-518

Δυναστεία Ἰουστινιανῶ

Ἰουστίνος Α'	518-527
Ἰουστινιανὸς Α'	527-565
Ἰουστίνος Β'	565-578
Τιβέριος Β'	578-582
Μαυρίκιος	582-602
Φωκάς (σφετεριστὴς τοῦ θρόνου)	602-610

Δυναστεία Ἡρακλείου

Ἡράκλειος	610-641
Κωνσταντίνος Γ'	641-642
Κώνστας Β'	642-668
Κωνσταντίνος Δ' ὁ Πω- γωνάτος	668-685
Ἰουστινιανὸς Β' ὁ Ρι- νόμητος	685-695
Λεόντιος (σφετεριστὴς)	695-698
Τιβέριος Γ' (σφετερι- στὴς)	698-705
Ἰουστινιανὸς Β' (τὸ δεύ- τερον)	705-711
Φιλιππικός	711-713
Ἀναστάσιος Β'	713-716
Θεοδόσιος Γ'	716-717

Δυναστεία Ἰσαύρων

Λέων Γ'	717-740
Κωνσταντίνος Ε' ὁ Κο- πρώνυμος	740-775
Λέων Δ'	775-780

Κωνσταντίνος ΣΤ'	780-797
Εἰρήνη	797-703
Νικηφόρος Α' (σφετερι- στὴς)	802-811
Σταυράκιος	811-
Μιχαὴλ Α' ὁ Ραγκαβὲς	811-813
Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος	813-820
Μιχαὴλ Β' ὁ Τραυλὸς	820-829
Θεόφιλος	829-842
Μιχαὴλ Γ' ὁ Μέθυσος	842-867

Μακεδονικὴ Δυναστεία

Βασίλειος Α'	867-886
Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς	886-912
Ἀλέξανδρος	912-913
Κωνσταντίνος Ζ' ὁ Πορ- φυρογέννητος	913-919
Ρωμανὸς Α' Λεκαπηνὸς (σφετεριστὴς) συμβα- σιλευσας με Κωνσταν- τίνου Ζ'	919-944
Ρωμανὸς Β'	959-963
Νικηφόρος Β' ὁ Φωκάς	963-969
Ἰωάννης Α' Τσιμισκῆς	969-970
Βασίλειος Β' Βουλγαρο- κτόνος	976-1025
Κωνσταντίνος Η'	1025-1028
Ζωῆ	1028-1050
Ρωμανὸς Γ' Ἀργυρὸς, σύζυγος καὶ συμβασι- λεὺς τῆς Ζωῆς	1028-1034
Μιχαὴλ Δ' Παφλαγῶν, σύζυγος καὶ συμβασι- σιλεὺς τῆς Ζωῆς	1034-1041
Μιχαὴλ Ε' Καλαφάτης, σύζυγος καὶ συμβασι- λεὺς τῆς Ζωῆς	1041-1042
Κωνσταντίνος Θ' Μο- νομάχος (υἱοθετηθεὶς ὑπὸ τῆς Ζωῆς)	1042-1054
Θεοδώρα	1054-1056
Μιχαὴλ ΣΤ' ὁ στρατιω- τικὸς	1056-1057

Δυναστεία Δουκῶν καὶ Κομνηνῶν

Ἰσαάκιος Α' Κομνηνὸς	1057-1059
--------------------------------	-----------

Κωνσταντίνος Ι' ὁ Δού- κας	1059-1067
Ρωμανὸς Δ' Διογένης	1069-1071
Μιχαήλ Ζ' Δούκας	1071-1078
Νικηφόρος Γ' Βοτανιά- της (σφετεριστής)	1076-1081
Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς	1081-1118
Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς	1118-1143
Μανουήλ Α' Κομνηνὸς	1143-1180
Ἀλέξιος Β' Κομνηνὸς	1180-1110
Ἀνδρόνικος Α' Κομνη- νὸς	1183-1185

Δυναστεία Ἀγγέλων

Ἰσαάκιος Β'	1185-1195
Ἀλέξιος Γ'	1195-1203
Ἰσαάκιος Β' (τὸ δευτέ- ρον) καὶ Ἀλέξιος Δ' συμβασιλεύσας	1203-1204
Ἀλέξιος Ε' Μούρτζου- φλος (σφετεριστής)	1204

Λατῖνοι αὐτοκράτορες

Βαλδουῖνος Α' τῆς Φλάνδρας	1204-1205
Ἑρρίκος τῆς Φλάνδρας	1205-1216
Πέτρος Κουρτεναί	1217
Ἰολάντα	1217-1219
Ροβέρτος Β' Κουρτεναί	1221-1228
Βαλδουῖνος Β'	1228-1261

Οἱ αὐτοκράτορες Νικαίας

Θεόδωρος Α' Λάσκαρης	1204-1222
Ἰωάννης Γ' Λάσκαρης	1222-1254
Θεόδωρος Β' Λάσκαρης	1254-1258
Ἰωάννης Δ' Λάσκαρης	1258-1259

Μιχαήλ Η' Παλαιολό- γος (σφετεριστής)	1259-1261
--	-----------

Δυναστεία Παλαιολόγων

Μιχαήλ Η'	1261-1262
Ἀνδρόνικος Β'	1282-1328
Μιχαήλ Θ' υἱὸς καὶ συμ- βασίλευς τοῦ Ἀνδρο- νίκου Β'	1295-1320
Ἀνδρόνικος Γ'	1328-1341
Ἰωάννης Ε'	1341-1376
Ἰωάννης ΣΤ' Καντακου- ζηνὸς (σφετεριστής)	1341-1355
Ἀνδρόνικος Δ' (υἱὸς Ἰ- ωάννου Ε')	1376-1379
Ἰωάννης Ε' (τὸ δευτέ- ρον)	1379-1391
Ἰωάννης Ζ' (σφετερι- στής)	1390
Μανουήλ Β'	1391-1425
Ἰωάννης Η'	1425-1448
Κωνσταντίνος ΙΑ' ὁ Δραγάτσης	1448-1453

Ἕλληνες δεσπότες τοῦ Μυστῆ

Μανουήλ Καντακουζη- νὸς	1348-1380
Ματθαῖος Καντακουζη- νὸς	1380-1383
Θεόδωρος Α' ὁ Παλαιο- λόγος	1383-1407
Θεόδωρος Β' ὁ Παλαιο- λόγος	1407-1443
Κωνσταντίνος ὁ Παλαιο- λόγος	1428-1448
Θωμᾶς Παλαιολόγος	1432-1460
Δημήτριος Παλαιολόγος	1449-1460

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΑΠΕ ΕΝ ΓΑΛΛΙΑ (987-1328)

Οὐγκώ Καπέ	987- 996
Ροβέρτος ὁ εὐσεβὴς	996-1021
Ἑρρίκος Α'	1021-1060
Φίλιππος Α'	1060-1108
Λουδοβίκος ΣΤ'	1108-1137
Λουδοβίκος Ζ'	1137-1180
Φίλιππος Β' Αὐγούστος	1180-1223

Λουδοβίκος Η'	1223-1226
Λουδοβίκος Θ' ὁ Ἅγιος	1226-1270
Φίλιππος Γ'	1270-1285
Φίλιππος Δ' ὁ Ὑραῖος	1285-1314
Λουδοβίκος Ι'	1314-1316
Φίλιππος Ε' ὁ Μακρὸς	1316-1322
Κάρολος Δ' ὁ Ὑραῖος	1322-1328

ΓΕΡΜΑΝΙΚΑΙ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΙ

1) Καρολίδαι (843-911)

Λουδοβίκος ὁ Γερμανὸς	843-876
Κάρολος	876-887
Ἄρνούλφος	887-899
Λουδοβίκος ὁ Παῖς	899-911
Κονράδος Α' (Φράγκος)	911-918

2) Σάξονες αὐτοκράτορες (910-1024)

Ἑρρίκος Α'	919-936
Ἄθων Α' ὁ Μέγας	936-973
Ἄθων Β'	973-983
Ἄθων Γ'	983-1002
Ἑρρίκος Β'	1002-1024

3) Φράγκοι αὐτοκράτορες (1024-1125)

Κονράδος Β'	1024-1039
Ἑρρίκος Γ'	1039-1056
Ἑρρίκος Δ'	1056-1106
Ἑρρίκος Ε'	1106-1125
Λοθάριος (Σάξων)	1125-1137

4) Οἶκος Χοχενστάουφεν (1138-1254)

Κονράδος Γ'	1138-1152
Φρειδερίκος Α' Βαρβαρόσσας	1152-1190
Ἑρρίκος ΣΤ'	1190-1197

Ἄθων Δ'	1198-1215
Φρειδερίκος Β'	1215-1250
Κονράδος Δ'	1250-1254
Μεσοβασιλεία	1254-1273

5) Αὐτοκράτορες ἀπὸ διαφόρους οἴκους (1273-1347)

Ροδόλφος Α' ("Ἀψ-βουργ.)	1273-1291
Ἄδολφος (ἐκ Νασάου)	1292-1298
Ἀλμπρέχτος Α' (ἐξ Αὐστρίας)	1298-1308
Ἑρρίκος Ζ' (ἐκ Λουξεμβούργου)	1308-1313
Φρειδερίκος (ἐξ Αὐστρίας)	1314-1330
Λουδοβίκος (Βιττελσμπαχ)	1314-1347

6) Αὐτοκράτορες ἐκ Λουξεμβούργου (1347-1437)

Κάρολος Δ'	1347-1378
Βέντσελ	1378-1400
Ρούπρεχτ	1400-1410
Σιγισμούνδ	1410-1437

7) Οἶκος Ἄψβουργ (1438-1740)

Ἀλμπρέχτος Β'	1438-1439
Φρειδερίκος Γ'	1440-1493
Μαξιμιλιανὸς Α'	1493-1519

ΑΓΓΛΙΚΑΙ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΙ

1) Οἶκος Πλανταζενὲ (1154-1399)

Ἑρρίκος Β'	1154-1189
Ριχάρδος Α' ὁ Λεοντόκαρδος	1189-1199
Ἰωάννης ὁ Ἀκτῆμων	1199-1216
Ἑρρίκος Γ'	1216-1272
Ἐδουάρδος Α'	1272-1307
Ἐδουάρδος Β'	1307-1327
Ἐδουάρδος Γ'	1327-1377
Ριχάρδος Β'	1377-1399

2) Οἶκος Λαγκάστερ (1396-1461)

Ἑρρίκος Δ'	1399-1413
Ἑρρίκος Ε'	1413-1422
Ἐδουάρδος Α'	1422-1461

3) Οἶκος Ὕδρκ (1461-1485)

Ἐδουάρδος Α'	1461-1483
Ἐδουάρδος Ε'	1483
Ριχάρδος Γ'	1483-1485

Συγχρονιστικός Χρονολογικός πίνα
τῶν σπουδαιότερων γεγονότων τῶν Μέσων χρόνων

<i>Αἰῶνες</i>	<i>Ἀνατολή Βυζάντιον</i>	<i>Ἰσλαμικὸς κόσμος</i>	<i>Δυτικὴ Εὐρώπη</i>
Θ' Αἰὼν μ.Χ.	Σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀποκατάστασις ὁρθοδοξίας (843). Ὁ Φώτιος Πατριάρχης (858)	Οἱ Ἄραβες κυριεῦουν τὴν Κρήτην (826). Ἐγκαθίστανται εἰς Σικελίαν (827).	Συνθήκη Βερντέν — Διαίρεσις κράτους Καρόλου Μεγάλου (843).
Γ' Αἰὼν μ.Χ.	Οἱ Σαρακηνοὶ καταλαμβάνουν τὴν Θεσσαλονίκην (904) Βουλγαρικοὶ πόλεμοι.	— —	Ἐγκατάστασις Νορμανδῶν ἐν Γαλλίᾳ (912). Σχίσμα (1054). Α' Σταυροφορία (1096-1099).
ΙΑ' Αἰὼν μ.Χ.	Ἐπυποταγὴ Βουλγαρίας (1018).	Οἱ Σελτζοῦκοι εἰς τὴν Νίκαιαν (1078).	
ΙΒ' Αἰὼν μ.Χ.	Πόλεμοι κατὰ τῶν Νορμανδῶν τῆς Σικελίας.	— —	Β' Σταυροφορία (1148-1149). Γ' Σταυροφορία (1189-1192). Magna Charta (1215) ἐν Ἀγγλίᾳ.
ΙΓ' Αἰὼν μ.Χ.	Ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων (1204) Ἀνάκτησις (1261)	Τέλος τῆς δυναστείας τῶν Ἀββασιδῶν (1258).	Δ' Σταυροφορία (1204). Ε' Σταυροφορία (1217-1221). Στ' Σταυροφορία (1228-1229). Ζ' Σταυροφορία (1248-1254).
ΙΔ' Αἰὼν μ.Χ.	Ἀκμὴ τοῦ Σερβικοῦ κράτους— Στέφανος Ντουσιάν (1346) Ἰδρυσις Δεσποτάτου Μωρέως (1348) Σύνοδος Φλωρεντίας (1435).	Οἱ Τοῦρκοι κυριεῦουν τὴν Προῦσαν (1326), τὴν Καλλίπολιν (1354), τὴν Ἀδριανούπολιν (1365). Μάχη Κοσσυφοπέδου (1389).	Βαβυλωνιακὴ αἰχμαλωσία τῶν Παπῶν εἰς Ἀβινιὸν τῆς Γαλλίας (1305-1378).
ΙΕ' Αἰὼν μ.Χ.	Ἀλωσις Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453).	Μάχη μεταξὺ Μογγόλων καὶ Τούρκων ἐκ Ἀγκύρας (1402). Οἱ Τοῦρκοι κυριεῦουν τὴν Κωνσταντινούπολιν (1453).	— —

ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΤΑΙ

	Σελ.
1. Νόμισμα Βασιλείου Α΄	5
2. Νόμισμα Νικηφόρου Φωκά	6
3. Νικηφόρος Φωκάς	7
4. Νόμισμα Ρωμανού Β΄	7
5. Νόμισμα Μιχαήλ ΣΤ΄	9
6. Σφραγίς Στρατηγοῦ τοῦ Αἰγαίου	24
7. Σφραγίς κριτοῦ θέματος Στρυμόνος	26
8. Χάρτης Θεμάτων	27
9. Σφραγίς κριτοῦ τοῦ Φοσσάτου	28
10. Ἡ Κωνσταντινούπολις	44
11. Ὁ Χύρωσις Κωνσταντινουπόλεως	45
12. Πρόσοψις ἀνακτόρου	48
13. Ναὸς τῆς Θεοτόκου	49
14. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Χώρας	50
15. Ἡ Παναγία Ἀγγελόκτιστος	51
16. Ἡ Ἀνάληψις	52
17. Ὁ Δαυὶδ φυλάττει τὸ ποίμνιόν του	54
18. Ἡ ψυχὴ τοῦ Λαζάρου	55
19. Μικρογραφία ἀπὸ τὴν Ὀκτώηχον	56
20. Θρόνος ἐλεφάντινος	57
21. Ὁ Παντοκράτωρ τοῦ Δαφνίου	58
22. Ὁ Χριστὸς	59
23. Κιβώτιον ἐλεφάντινον	60
24. Βυζαντινὸς μεταξωτὸς τάπης	61
25. Κιβώτιον ἐλεφάντινον	62
26. Μεταξωτὸς τάπης	63
27. Δίπτυχον αὐτοκρατείας Εἰρήνης	64
28. Ἡ γέννησις τῆς Θεοτόκου	65
29. Ἡ σταύρωσις	66
30. Ἅγιος Μιχαήλ	67
31. Κόσμημα βυζαντινὸν	68
32. Νορμανδικὸν πλοῖον	80
33. Ἀγγλία	85
34. Προπαρασκευὴ διὰ τὴν ἐκστρατείαν	86
35. Ναυπήγησις πλοίου	86
36. Ἐπίθεσις Νορμανδῶν	86
37. Ἡ γέννησις τοῦ Ἰωαννινοῦ	87

	Σελ.
38. Μονή παρὰ τὴν Βυττεμβέργην	92
39. Πύργος	91
40. Πύργος ὄρεινός	94
41. Εὐγενῆς ταξιδεύων	92
42. Ἰππότης 11ου αἰῶνος	95
43. Ἰππότης 12ου αἰῶνος	95
44. Ἰππότης 14ου αἰῶνος	96
45. Ἰππότης 15ου αἰῶνος	96
46. Μεσαιωνικός ἵππεύς	97
47. Ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν χωρικῶν	98
48. Μεσαιωνικὴ πόλις	104
49. Ἐνδυμασίαι ἱερέων τῆς Δύσεως	107
50. Νόμισμα Ἰσαακίου Κομνηνοῦ	114
51. Νόμισμα Ἀλεξίου Κομνηνοῦ	114
52. Χάρτης Σταυροφοριῶν	131
53. Βασίλειον Ἱεροσαλῆμ	135
54. Ἰωαννίτης ἵππότης	136
55. Αἰ περὶ τὴν Μεσόγειον χῶραι	145
56. Σφραγὶς Βαλδουίνου	146
57. Δύο νομίσματα Μιχαὴλ δεσπότη	157
58. Σφραγὶς Θεοδώρου Λάσκαρη	159
59. Πύλη τῶν τειχῶν τῆς Νικαίας	160
60. Νόμισμα Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου	164
61. Ἰωάννης Ε΄ Παλαιολόγος	170
62. Μετάλλιον Ἰωάννου Ε΄	164
63. Μανουὴλ Παλαιολόγος	171
64. Τὸ κράτος τοῦ Ταμερλάνου	179
65. Σκεντέρμπεης	183
66. Αἰ ἑλληνικαὶ χῶραι	184
67. Μωάμεθ Β΄	185
68. Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος	186
69. Σφραγὶς Κωνσταντίνου Παλαιολόγου	187
70. Σφραγὶς Ἀνδρέου Παλαιολόγου	188
71. Σφραγὶς Δημητρίου Παλαιολόγου	188
72. Δείγματα χειρογράφων	211—213
73. Ὁ Βησσαρίων	217
74. Ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων	222
75. Μυστικός δεῖπνος	223
76. Ἡ Παντάνασσα τοῦ Μυστρά	224
77. Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Θεσσαλονίκης	225
78. Γραφή	236
79. Ρωμανικός ναός, ἔξωτερικόν	237
80. Ρωμανικός ναός, ἔσωτερικόν	238
81. Πύλη Ρωμανικοῦ ναοῦ	239
82. Παράθυρον Ρωμανικοῦ ναοῦ	240

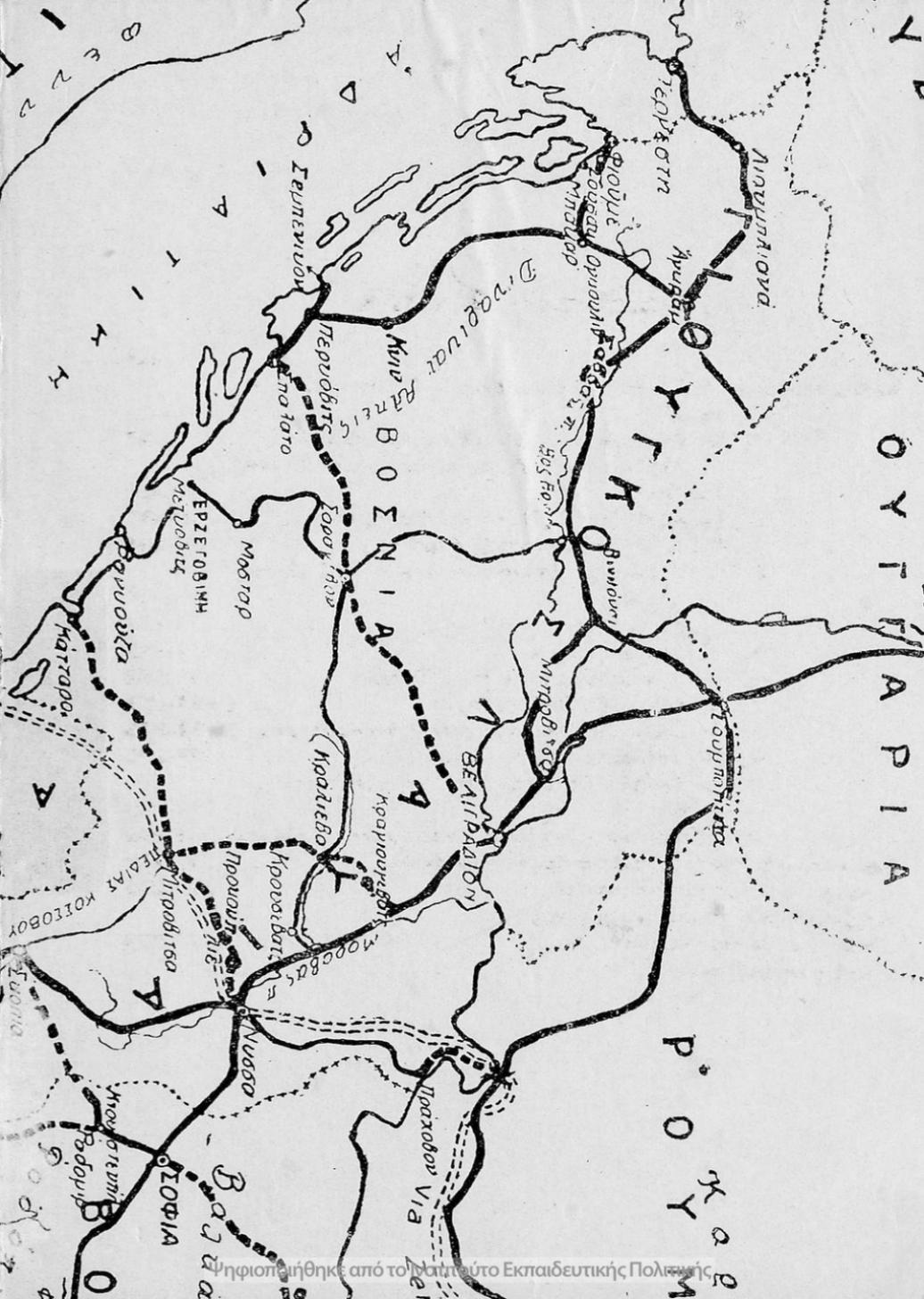
	Σελ.
83. Κιονόκρανον Ρωμανικόν	240
84. Γοτθικός ναός, έξωτερικόν	241
85. Γοτθικός ναός, έσωτερικόν	242
86. Παράθυρον Γοτθικοῦ ναοῦ	244
87. Πύλη Γοτθικοῦ ναοῦ	245
88. Κιονόκρανον Γοτθικόν	246
89. Κεφαλή ἀγγέλου	247
90. Ἄγγελοι ψάλλουν—Еуск	248
91. Ἄγγελοι παίζουν ὄργανα—Еуск.	248
92. Τὸ φίλημα τοῦ Ἰούδα—Τζιόττο	250
93. Ἀποκαθήλωση—Τζιόττο	252
94. Σύμπλεγμα ἀγγέλων—Φρά Ἀγγέλικο	253
95. Ἡ ἰσχὺς—Μποτιτσέλλι	254
96. Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης	255
97. Ἐμφάνισις τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὴν Μαγδαληνὴν—Β. Ἀγγέλικο	256
98. Προτομὴ ἀγίας—Ντονατέλλο	258
99. Δάντης	262
100. Δαυὶδ—Βερότσιο	265
101. Τὸ φρέαρ τοῦ Μωυσέως	267
102. Καθεδρικός τῆς Φλωρεντίας	268

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α' Ἑλληνική αὐτοκρατορία — Δυναστεία Μακε-	
» δόνων	3-21
» Β' Τὰ αἷτια τῆς ἀκμῆς τῆς αὐτοκρατορίας. . . .	22-47
» Γ' Τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι ἀπὸ τοῦ Ζ' —ΙΑ'	
αἰῶνος	48-68
» Δ' Δυτική Εὐρώπη—Πολιτική διαμόρφωσις . . .	69-87
» Ε' Ὁ βίος τῆς Μεσαιωνικῆς Εὐρώπης	88-104
» ΣΤ' Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία κατὰ τοὺς μέσους	
χρόνους.	105-112
» Ζ' Οἱ Χρόνοι τῶν Κομνηνῶν	113-126
» Η' Σταυροφορίαι	127-145
» Θ, Ἡ Φραγκοκρατία εἰς τὴν Ἑλλάδα	146-162
» Ι' Οἱ χρόνοι τῶν Παλαιολόγων	163-193
» ΙΑ' Τὰ αἷτια τῆς παρακμῆς τῆς αὐτοκρατορίας .	194-206
» ΙΒ' Τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι	207-226
» ΙΓ' Ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη κατὰ τὸ τέλος τοῦ με-	
σαίωνος	227-235
» ΙΔ' Ὁ Δυτικὸς πολιτισμὸς τῶν μέσων χρόνων.	236-270
Χρονολογικὸς πίναξ σπουδαιωτέρων γεγονότων	271-272
Χρονολογικὸς πίναξ δυναστειῶν	273-275
Συγχρονιστικὸς χρονολογικὸς πίναξ	276
Πίναξ εἰκόνων καὶ χαρτῶν	277-279
Πίναξ περιεχομένων	280

024000019991

ΟΥΓΡΑΡΙΑ

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

ΒΟΣΝΙΑ

ΕΛΛΑΔΑ

ΡΟΥΜΑΝΙΑ

ΠΕΛΑΓΟΣ

ΠΙΟΥΣ
ΒΟΥΛΓΑΡΟΝ
ΜΠΕΛΟΓΡΑΔ

ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΝ

ΜΠΕΛΓΙΟΝ

ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΝ

ΠΕΡΙΟΒΙΤΣ

ΣΟΦΙΑ

ΚΟΑΛΙΒΟ

ΚΡΑΙΟΥΒΟ

ΚΡΑΟΥΒΙΤΣ

ΠΡΑΧΟΒΑ

ΣΕΡΒΕΒΙΟΝ

ΜΑΣΤΟΡ

ΠΡΟΚΟΥΠΕ

ΜΥΣΣΟ

ΕΡΖΕΓΟΒΙΝΗ

ΠΡΟΚΟΥΠΕ

ΒΑΓΝΑ

ΒΑΛΟΥΒΙΤΣ

ΠΡΟΚΟΥΠΕ

ΜΟΝΤΕΝΑΠΟΛΙ

ΚΑΤΤΑΡΑ

ΠΡΟΚΟΥΠΕ

ΒΕΡΟΝΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΕΠΙ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙ

Πρὸς

τοὺς κ. κ. *Χ. Θεοδορίδην καὶ Α. Δαζάρου*

Ἀνακοινοῦμεν ὑμῖν ὅτι διὰ ταύταριθμου ὑπουργικῆς ἀποφάσεως ἐκδοθείσης τὴν 3-8-193 καὶ δημοσιευθείσης τὴν 12-8-1933 εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 81 φύλλον τῆς Ἐφημ. τῆς Κυβερνήσεως, στηριζομένης δὲ εἰς τὸ ἄρθρ. 3 τοῦ νόμου 5045 καὶ τὴν ἀπόφασιν τῆς οἰκείας κριτικῆς ἐπιτροπῆς τὴν περιλαμβανομένην εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 142 πρακτικὸν ταύτης, ἐνεκρίθη ὡς διδακτικὸν βιβλίον πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῆς Δ' τάξεως τῶν Γυμνασίων τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «**Ἑλληνικὴ καὶ Εὐρωπαϊκὴ Ἱστορία**» βιβλίον σας, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ συμμορφωθῆτε πρὸς τὰς ὑποδείξεις τῶν εἰσηγητῶν τὰς περιλαμβανομένας εἰς τὰς ἐκθέσεις.

Ἐντολῆ τοῦ Ὑπουργοῦ

Ὁ Τμηματάρχης

Ν. Σ Μ Υ Ρ Ν Η Σ

ΤΙΜΗ ΔΡΑΧ. 70.80

Βιβλίοςημον	18.60
Ἀναγκ. Δάνειον	5.60
	<u>24.20</u>

ΥΠΟΥΡΓ. ΑΠΟΦΑΣΙΣ

97165

29-10-38

«Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διατιμῆσεως τῶν ἐγκεκριμένων διδακτικῶν βιβλίων»

Τὰ διδακτικὰ βιβλία τὰ πωλούμενα μακρὰν τοῦ τόπου τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιτρέπεται νὰ πωλῶνται ἐπὶ τιμῇ ἀνωτέρα κατὰ 15 ο)ο τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παρόντος Διατάγματος κανονισθείσης ἄνευ βιβλιοσήμου τιμῆς πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς δαπάνης συσκευῆς καὶ τῶν ταχυδρομικῶν τελῶν ὑπὸ τὸν ὄρον ὅπως ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ μέρους τοῦ ἐξαφύλλου ἢ τῆς τελευταίας σελίδος τούτου ἐκτυποῦνται τὸ γὰρὸν ἀρθρον.